

Történelem és muzeológia 7. (2022)/1-2.

Tartalom

Tanulmányok, cikkek

- **SPÓNER Péter** : [Pénz - Hitel - Pénzintézet A kapitalizmus térhódítása vidéken: Miskolc pénzügyi rendszere \(1845-1900\)](#) 1-66 [3.30 MB - PDF]
- **Martin GILBERT** : [A Holokauszt - A zsidók tragédiája \(részlet\): Magyarország megszállásától a normandiai partraszállásig](#) 67-82 [719.18 kB - PDF]
- **KOVÁCS I. Gábor** : [Orvos a történelem szélviharaiban - Putnoky Gyula borsod-gömöri származású orvosprofesszor életpályája](#) 83-92 [895.01 kB - PDF]
- **GYULAI Éva** : [A szendrői Loreto-oltár és lipstini-selyebi Tiszta család](#) 93-124 [3.59 MB - PDF]

OTKA-kutatás : az MTA Magyar Tudomány Ünnepe keretében az MTA Miskolci Területi Bizottsága (MTB/ MAB) székházában 2022. november 8-ikán "Néprajzi kutatások ma - aktuális eredmények, megközelítések, feladatok az északkeleti régió tudományos megismerésében" címmel tartott konferencián elhangzott előadások szerkesztett változata

- **TÓTH Arnold** : [Az identitás változása és szimbolikus terei Görömbölyön](#) 126-145 [3.59 MB - PDF]
- **BODNÁR Mónika** : [Görömböly népesedési adatai, etnikai és felekezeti viszonyai a 18. századtól napjainkig](#) 146-156 [789.67 kB - PDF]
- **GYULAI Éva** : [II. Ulászló Estei Hippolit egri püspökhöz,](#)

**korábbi tapolcai apáthoz írt levele a tapolcai apátság
eladományozásáról, 1515** 157-170 [1.98 MB - PDF]

Források

- **TÓTH Péter : Borkereskedők a középkori
Miskolcon** 171-175 [913.38 kB - PDF]
-

Recenzió

- **RESTÁS Attila : Gyulai Éva: Régi Diárium - Clementis János
fancsali evangélikus lelkész naplója, 1719-1760** 176-179
[344.67 kB - PDF]
-

Pénz – Hitel – Pénzintézet

A kapitalizmus térhódítása vidéken: Miskolc pénzügyi rendszere (1845–1900)*

SPÓNER PÉTER

Money—Credit—Financial Institutions

The spread of capitalism in the countryside: The financial system of Miskolc (1845–1900)

BEVEZETŐ

Magyarországon egészen az 1980-as évekig elmaradt a bank- és pénzügy-történetírás önálló tudományágként való megjelenése. Az ezredfordulóig összefoglaló banktörténeti munka utoljára 1945-ben készült.¹ Ezt az úrt Tomka Sándor 2000-ben *A magyarországi pénzintézetek rövid története 1836-1947* címmel megjelent kötete igyekezett pótolni. Amint a mű címe is mutatja a szerző csak a második világháborút követő évekig tekintette át a magyar pénzügyi rendszer történetét. Ugyanakkor Tomka Sándor is felhívta arra a figyelmet, hogy könyvében a *vidéki hitelélet és a magánbankok nem kaptak megfelelő súlyt*.² A második világháborút megelőző évtizedek említésre érdemes munkái közül terjedelmi okok miatt csupán Jirkovszky Sándor kötetét emelnénk ki³, mely azonban csak az első világháborúig terjedő korszakot dolgozta fel.

Hazánkban az első számottevő, tudományos igényű banktörténeti munkák a múlt század 80-as éveinek elején jelentek meg. Ránki Györgynek és mindenekelőtt Kövér Györgynek köszönhetően honosodott meg a pénzintézetek és pénzemberek múltját elemző műfaj és vált önálló diszciplínává a banktörténet-kutatás.⁴ Az elmúlt években, évtizedekben a hazai pénzügyi rendszer egyes intézményeinek fejlődéséről számos összegző feldolgozás került kiadásra, ugyanakkor ezek a publikációk, átfogó tanulmányok, önálló kötetek jellemzően a budapesti székhelyű országos bankok illetve a jegybank történetét, múltját tárták fel. Ezzel szemben a vidéki régiók és pénzügyi központok tekintetében már korántsem mondhatjuk el, hogy ilyen alapos kutatások születtek volna. Különösen igaz ez a megállapítás Miskolc, valamint Borsod vármegye és annak vonzás- és piackörzete esetében, éppen ezért a miskolci pénzügyi rendszer kutatását tűztem ki célul a kezdetektől, a reformkortól a századfordulóig terjedő fél évszázadban.

Ez a kutatás oly módon kívánja vizsgálni a pénzügyi intézményrendszert, hogy egy makroszintű folyamatra – azaz a kapitalizmus megjelenésére – adott lokális, városi válaszokat tárja fel. Azt az átmenetet ragadja meg, amelynek kezdetén még a premodern, ún. feudális gazdasági rendszer volt domináns, azonban a vizsgált periódus végére már a modern, kapitalista pénzügyi rendszer vált uralkodóvá – a tágabb régióra, azaz Kelet-Közép-Európára – jellemző sajátosságokkal. Ennek keretében létrejöttek és elterjedtek a kapitalista gazdaság alapját képező takarékpénztárak, bankok, földhitelintézetek, hitelszövetkezetek, biztosító társaságok, amelyeket összefoglaló néven pénzügyi intézményrendszernek nevezünk.

* A tanulmány megírását támogatta: Pallas Athéné Domus Meriti Alapítvány Magyar Nemzeti Bank

¹ JIRKOVSKY 1945.

² TOMKA 2000. 6.

³ JIRKOVSKY 1945.

⁴ POGÁNY 2013.

A *Pallas Athéné Domus Meriti* (PADME) alapítvány támogatásával lehetőségem nyílt arra, hogy elvégezzem a téma alapos feldolgozásához szükséges alapkutatást. Az egy ív terjedelmű tanulmány azonban szűk kereteket biztosított számomra. A pályázatom, illetve támogatási kérelmem benyújtását megelőzően igyekeztem felmérni a miskolci közgyűjteményekben – a *Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban* és a miskolci *Herman Ottó Múzeumban* – őrzött, a helyi pénzügyi rendszerre vonatkozó iratanyagot. Levéltári kutatásaim során olyan *páratlan és eddig még fel nem dolgozott, több mint 100 ifm nagyságú levéltári iratanyagra bukkantam* – iparkamarai, cégbíróági és a kereskedelmi társaságok iratanyagai –, amelyek demonstratívan dokumentálják Miskolc 19. századi pénzügyintézeteinek kialakulását. Tulajdonképpen ez a felfedezés indította el azon az úton, hogy egy hosszú távú átfogó kutatás keretében mutassam be Miskolc dualizmus kori pénzügyi intézményeit, azok kialakulását, működését, melynek jelen alapkutatás képezi az első lépését.

Ugyanakkor a kutatás során sajnos az is kiderült, hogy a levéltári anyag jelentős része még rendezetlen, nehezen kutatható, és szomorúan kellett tapasztalnom, hogy a nem megfelelő tárolás miatt az anyag penészes, restaurálásra szorul. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy jelen pillanatban a kutatók számára nem hozzáférhető. Mindazonáltal az alapkutatás megkezdéséhez elengedhetetlen és minden bizonnyal legnagyobb súllyal bíró cégbíróági iratok jelentős része sértetlen, feldolgozott, rendelkezik mutatókönyvvel.⁵ Ez az anyag kiváló kiindulási pontját jelentette az alapkutatás megírásának, illetve ehhez hasonlóan rendkívül értékes adalékokkal szolgáltak a korabeli sajtóban megjelent cikkek, publikációk, melyek mindeddig teljesen feldolgozatlanok voltak.

Ez az alapkutatás egy hosszú távú tudományos program első lépése, melynek távlati célkitűzése, hogy 2025-re, az első helyi pénzügyintézet – a Miskolczi Takarékpénztár – alapításának 180. évfordulójára elkészüljön Miskolc pénz- és hitelintézeteinek átfogó feldolgozása. Ennek tükrében határoztuk meg jelen kutatásunk időhatárait: a kezdetektől a századfordulóig terjedő bő fél évszázadot. Ugyanakkor ahhoz, hogy megfelelő kontextusba helyezhessük kutatásunkat, indokoltnak és megkerülhetetlennek tartottuk a 19. századi hazai pénzügyi rendszer rövid áttekintését. Ez képezi tanulmányunk első, rövidebb, tágabb értelemben bevezető részét. A második részben az elmúlt egy év munkájának eredményeit kívánjuk összegezni. Az alapkutatás kezdetén mindenekelőtt a miskolci pénzügyintézeti rendszer, illetve az egyes intézmények kialakulásának vizsgálatát tűztem ki alapvető célként. Mindemellett a rendelkezésre álló források áttekintését követően arra is törekedtem, hogy meghatározzam, mely irányokban lenne célszerű a hosszú távú kutatást folytatni, amelyekhez a rendelkezésre álló forrásbázis megfelelő alapot biztosít.

⁵ MNL BAZML VII. 1. d. (A jogszolgáltatás területi szervei – A Miskolci (Királyi) Törvényszék iratai – Cégbíróági iratok 1864–1955 47,80 ifm)

MAGYARORSZÁGI HITELÉLET A 19. SZÁZADBAN, A HAZAI PÉNZÜGYI RENDSZER KIÉPÜLÉSE

A bankok, takarékpénztárak jellemzően pénzzel kereskedő intézmények, pénzügyi szolgáltatásokat nyújtanak, tágabb értelemben pénz forgalmazásával foglalkoznak, ezért a pénz- és hiteléletet joggal nevezhetjük a kereskedelmi tevékenység részének. Elsődleges feladatuk a szabad pénztőke összegyűjtése, illetve annak szétosztása, az az a hitelközvetítés. A hazai gazdasági élet történetében a hitelügyletek 19. századi föllendülése új korszak kezdetét jelentette.⁶

Gróf Széchenyi István: *Hitel* (1830)⁷

A század első felét tekintjük a feudális viszonyokból a modern gazdasági életbe való átmenet korának, mely alapvetően két pillérre épült: egyrészt az infrastruktúra Széchenyi István által kezdeményezett megteremtésére, másrészt a hitelnyújtást- és igénybevételt lehetővé tevő intézményes alapok, illetve az ehhez szükséges törvényi háttér megalkotására. A 19. század első felében Magyarországon a kialakulatlan tőkepiac jeleként egyszerre volt jelen a hitelhiány és a túkefelesleg, ugyanakkor a hitel kínálata és kereslete egyaránt viszonylag alacsony szinten állt. Hazánkban ebben a korszakban nem létezett a pénzintézeteknek olyan rendszere, mint a Habsburg Birodalom örökös tartományaiban. Éppen ezért a hazai hitelélet erősen függött a bécsi pénzintézetektől, amelyek azonban jellemzően tartózkodtak a magyarországi hitelezéstől, vagy csak az általános kamatoknál lényegesen nagyobb kamatfelárral tették meg.⁸

Az árucserre jellemzően készpénz útján, kölcsön igénybevétele nélkül bonyolódott. A legnagyobb hitelezőknek a háborús mezőgazdasági konjunktúra idején meggazdagodott birtokosok, a megyei árvapénztárak, illetve a világi- és egyházi alapítványok voltak, míg a legjelentősebb hiteligénylőknek a nagybirtokosok számítottak. A hitel útján felvett összegeket általában földvásárlásra vagy fogyasztási célokra fordították.⁹ Ugyanakkor hitelhez csak igen tekintélyes kamat mellett – általában 25-30% – lehetett hozzájutni. A kölcsön felvétel egyik legelterjedtebb formája a családi és baráti kapcsolatok útján megszerzett hitel volt. Az említett források mellett jelentős mértékben kapcsolódtak be a hitelezésbe a napóleoni háborúk után meggazdagodott – elsősorban fővárosi – nagykereskedők is, jellemzően váltóleszámlától útján.¹⁰

E gyakorlat mindenekelőtt annak tudható be, hogy Magyarországon a 19. század első évtizedeiig szinte teljesen hiányoztak a hiteltörvények. A hitelügyleteket alapvetően egyetlen törvény – az ún. uzsoratórvény – szabályozta, melyet még a 18. század elején alkottak és a hitelügyletek esetén 6%-ban maximalizálta a kamatot. Mindemellett az ősiség törvénye megakadályozta a zálogként lefoglalt

⁶ KÁPOLNAI 2003/A. 283.

⁷ Széchenyi István 1830-ban megjelent könyve a *Hitel* korának kétségtelenül egyik legnagyobb hatású műve volt melyben többek között támadta a hitel folyósításának akadályait a nemesi birtok lekötöttségét a váltótörvény hiányát és sürgette a hazai pénzügyi intézményrendszer kiépítésének megkezdését. SZÉCHENYI 1830.

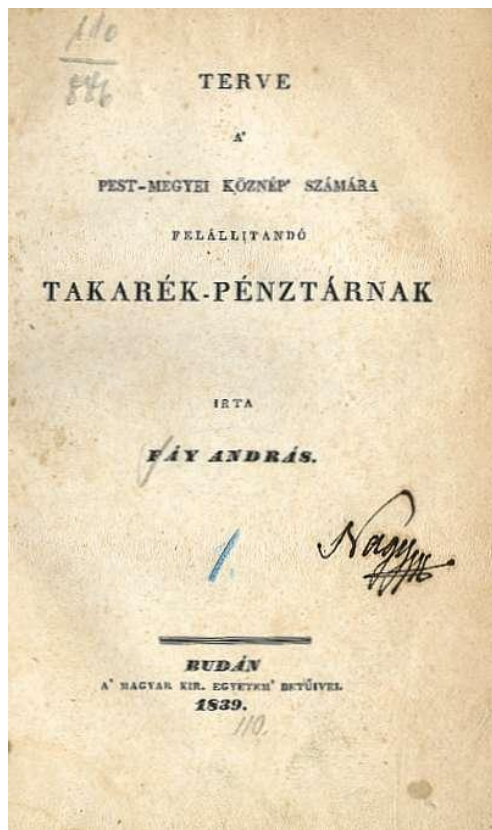
⁸ BEREND T.–SZUHAY 1991.

⁹ A 19. század derekáiig az éledező hazai ipar tőkeszükségletét igen nehéz megbecsülni de az tény hogy a legtöbb esetben a kezdő tőkeigény alacsony volt és azt a hazai vállalkozások elsősorban családi kapcsolatok illetve kereskedőtőke felhalmozásával teremtették elő. Utóbbi iparba áramlása csak a század utolsó évtizedeiben válik jelentőssé. Tulajdonképpen kezdetben épp ellentétes tendencia figyelhető meg azaz a szorványos ipari vállalkozások is gyakran alakulnak át hitelcégekké. TOMKA 2000. 7–12.

¹⁰ 1842-ben 18 budapesti nagykereskedő neve mellett szerepelt ilyen típusú tevékenység. NAGY 1975. 321. Részletesen lásd: ECKHART 1941.; BÁCSKAI 1989.

földbirtok készpénzzé tételét.¹¹ A 18. század végétől történtek próbálkozások a törvénykönyv megváltoztatásra – mely a hitelezési életre is jelentős kihatással lett volna –, de mert sértette a nemesi előjogokat, ezért ezek a törekvések évtizedekig megghiúsultak.¹²

Hazánkban a modern hitel- és a pénzület átalakulásának, kiépülésének kezdetei a reformkor időszakára nyúlnak vissza. Ekkor született meg az a törvényi háttér, mely elengedhetetlen alapjául szolgált egy korszerű pénzügyi intézményrendszer létrejöttének. Magyarországon a pénz- és hitelintézetek közül külföldi példák nyomán leginkább a takarékpénztárak terjedtek el, melyeket az eredeti elképzelések szerint elsősorban filantróp [*emberbaráti*], humanitárius célok szem előtt tartása mellett alapítottak. Elsődleges célként, motivációként jelent meg az uzsora letörése, a szegényebb néprétegek takarékosagra való ösztönzése. Elsőként, 1840-ben Fáy András kezdeményezésére – Pest vármegye hatóság támogatásával – a Hazai Első Takarékpénztár Egyesület jött létre.

Fáy András „Tervének” címlapja, 1839¹⁵

Az intézmény kezdetben regionális jellegű volt, tevékenysége sokáig alig terjedt túl a megyehatáron, ezért létrejött a hazai pénzügyi élet szempontjából azért volt rendkívüli jelentőségű, mert mintaként szolgált a további hitelintézeti alapítások számára. Az 1840-es évek első felében sorra nyíltak meg a vidéki nagy városokban a hasonló intézmények: Arad (1840), Nagyszeben (1841), Pozsony és Sopron (1842), Kőszeg, Esztergom, Győr és Kassa (1844), Szeged és Miskolc (1845). A szabadságharc kitöréséig az országban már közel negyven takarékpénztár működött.¹³

A takarékpénztárak mellett szignifikánsan kevesebb volt a bankalapítások száma, de amint erre többek között Tomka Béla is rámutatott, a korszakban a két intézmény közötti különbség jogilag szinte teljesen megszűnt, s a gyakorlatban is egyre inkább csökkent. Alapvetően két tekintetben különböztek egymástól: egyrészt az alaptőke nagyságában, másrészt a szervezeti felépítésükben. Előbbi tekintetben árulkodó adat, hogy az első magyar banknak, a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak az 1840-es években önmagában is nagyobb volt az alaptőkéje, mint az összes takarékpénztárnak együttvéve. Utóbbi vonatkozásban pedig tömören úgy lehetne összefoglalni a különbséget, hogy míg a takarékpénztárak esetében a közgyűlés, addig a bankoknál a választmány volt a fő döntéshozó testület.¹⁴

¹¹ A középkortól kezdve a hazai gondolkodásban és közfelfogásban meggyökeresedett az a hit hogy a magasabb életforma életszínvonal és hatalom alapját egyedül a földbirtok képviselheti. Ennek szellemében a földesúri földbirtokok az ősiség 11. századi szokásjoga és e jog 1351. évi kodifikációja miatt kötötté azaz elidegeníthetetlené váltak. A középkori jogot Werbőczy István nádor 1514-ben foglalta írásba a Tripartitum néven ismert törvénykönyvben mely a földbirtok elidegeníthetlenségét is magában foglalta. A kötött nemesi birtokok gazdasági hátrányai már a 17. század folyamán nyilvánvalóvá váltak. A hitelezés hitelfelvétel nehézségeit a kor vezető gazdasági személyiségei is felismerték így többek között Kollonich Lipót udvari kamarai elnök aki számos javaslatot fogalmazott meg hogy megoldást találjon a helyzetre. A hitelezés akkut kérdésének kezelésére azonban majd csak a reformkorban születnek meg az első életképes elképzelések.

BEREND T.–SZUHAY 1991.; DOBROSSY 1992/A 6.

¹² A Habsburg Birodalom jegy kibocsátó monopóliummal rendelkező Osztrák Nemzeti Bank – Österreichische Nationalbank – 1818-ban már nyitott váltópénztárt Budán. Ezt követően az 1820-as években az egyik legkiterjedtebb hálózattal rendelkező Első Osztrák Takarékpénztár – Österreichische Sparkasse – hozott létre hazánkban kirendeltségeket. Ezek azonban egy-két kivételtől eltekintve – Nagyszombat és Pozsony – néhány éven belül megszűntek. KÖVÉR 1993.

¹³ DOBROSSY 1992/A. 13–15.; HOLBESZ 1939. 5–25.

¹⁴ TOMKA 2000. 12.

¹⁵ A takarékpénztárak hazai létrehozásának legkorábbi és legnagyobb hatású kezdeményezője Fáy András volt. Az 1820-as évektől hangoztatta a hazai takarékpénztári rendszer szükségességét. A legnagyobb visszhangot kiváltó munkája

A szabadságharcot követő évtizedben a kedvezőtlen politikai és gazdasági klíma miatt új pénzügyintézetek alig jöttek létre – csak az 1850-es évek végén került sor néhány takarékpénztári alapításra –, ezzel szemben a forradalom előtti év adataihoz képest a hazai betétállomány jelentős mértékben, közel négyszeresére emelkedett. A pénzügyintézetek alapításának visszaesése a politikai helyzeten túl annak is köszönhető volt, hogy az állampapírok elvonták a tőkét a hitelintézetektől, illetve törvényileg maximalizálták a kamatokat.

A magyar gazdasági élet az 1860-as évek elejétől kezdett megélni, majd a kiegyezést követően addig soha nem tapasztalt fellendülés – az ún. *Gründerzeit* – következett, mely értelemszerűen a hitelszférát is alapjaiban érintette.¹⁶ Az okokat a terjedelmi korlátok miatt nem kívánjuk részletesen kifejteni, pusztán pontokba szedve összegezzük¹⁷:

- A kiegyezés lélektani hatása.
- 1866-os osztrák-porosz háborút kísérő pénzszaforítás, amely közel 50%-kal megemelte a piacon elérhető pénz mennyiségét.
- Az Osztrák Nemzeti Bank 1867-től minden évben jelentősen felemelte a magyarországi fiókjainak dotációját.
- Világgazdasági folyamatok.
- Az évtized első felének gyenge aratásai után, 1867–68-ban rekordtermést takarítottak be, mely önmagában jelentősen befolyásolta a konjunktúrát, lévén Magyarország alapvetően agrárállam volt.

A kedvező körülmények hatására szinte gombamód szaporodtak a hazai pénzügyintézetek, egyre-másra nyíltak meg a hitelintézetek és a pénzbőségnek köszönhetően látványosan estek a kamatok. 1867 és 1873 között 552 új hitelintézet jött létre, de a pénzügyminisztérium ettől lényegesen több pénzügyintézet alapszabályát fogadta el, melynek jelentős része értelemszerűen soha nem folytatott valós tevékenységet. A pénz- és hitelintézetek alapításának hátterében sokszor az húzódott meg, hogy alapításuk dupla haszonnal kecsegtetett: miután megkezdtek működésüket, maguk is részt vehettek a gründolásban. Tény azonban, hogy a spekulációs szempontok elsősorban a budapesti bankok alapításánál játszottak szerepet, a vidéken megnyíló takarékszövetkezetekre kevésbé volt jellemző. Utóbbiak, ha működésüket át is kellett szervezni, gyakran összeolvadva más pénzügyintézménnyel, de túléltek az 1873-ban bekövetkező pénzügyi válságot. Összességében erre a folyamatra sok szempontból, mint egyfajta piramisjátékra is tekinthetünk, a gyors meggazdagodás reménye mögött nagyon gyakran nem volt megalapozott gazdasági teljesítmény.

1839-ben jelent meg *Terve a Pest-megyei köznép számára felállítandó takarékpénztáraknak* címmel.¹⁵ Az intézmény a vármegye támogatásával annak helyiségében jött létre nem részvénytársasági hanem emberbaráti jelleggel. FÁY 1839.; TOMKA 2000. 9–10.

¹⁶ Az 1860-as években a pénztulajdonosok legvonzóbb célpontja az 1864-ben megnyílt Pesti Áru- és Értéktőzsde volt ahol a kiegyezést követően óriási konjunktúra bontakozott ki. A hatalmas értékpapír-kereslet kielégítésére – pénzügyintézetek mellett – egymás után alapították a vállalatokat és vezették be a tőzsdére. Ugyanakkor nagyon gyakran mind az újonnan alakult vállalatok mind a pénzügyintézetek esetében nem volt megfelelő teljesítmény pusztán spekulációs céllal hozták azokat létre. Ezt a jelenséget a szakirodalom gründolásnak hívja a gazdasági életben végigsöprő társaság alapítási hullámmot gründolási láznak magát a korszakot pedig egységesen „gründerzeitnek”. [A kifejezés német eredetű és alapítást jelent.] A magyar nyelvben a szó annak a folyamatnak az összefoglaló neve mely egy üzlet létrejöttéhez szükséges: befektetőt szerezni céget alapítani profitot termelni. Lásd: HOLBESZ 1939; JIRKOVSKY 1945.; KÖVÉR 1986. 1866-ban Európában kitört vállalt alapítási láz mely német és osztrák mintára Magyarországra is begyűrűzött. Hazánkban az új vállalatok jelentős hányada – a válságot megelőző évben 1872-ben kizárólagosan – pénzügyintézet volt. Ez a gazdaságilag megalapozatlan folyamat értelemszerűen magában hordozta egy válság kialakulását. TOMKA 2000. 20.; KORÁNYI–SZELES 2005.

¹⁷ A kiegyezést követő évek eseményeiről az alábbiakat olvashatjuk a Miskolczi Takarékpénztár emlékiratában: „Az 1867-ik év nemcsak a politikai de a közgazdasági viszonyokban is nagy változásokat teremtett. A közgazdasági erők melyeket az abszolút hatalom intézkedései elszibbasztottak és lekötöttek az alkotmány helyreállításával felszabadultak. Az 1867. és 1868-iki bőtermés magas ár nagy kivitel szokatlan pénzbőséget okozott. A vállalkozási szellem mely évek hosszú során született új életre kelt. Bankok takarékpénztárak hitelegyletek alapítása lett az úton-útfélen hangoztatott jelszó s egymás után keletkeztek a hitelnyújtó hitelközvetítő intézetek melyek között sok volt szilárd alapon nyugvó s ma is virágzó alkotás de sok volt a spekulációra alapított könnyelmű kísérlet és szédelgés. Miskolcz városa se maradt ment az alkotások e mámorától.” A Miskolczi Takarékpénztár emlékirata 1885.9.

A következmény nem is maradhatott el, 1873 májusában kitört pánik hatására bekövetkezett a pénzügyi krach. Az okok között a gründolási láz mellett meg kell említeni a mezőgazdaságot sújtó sorozatos rossz termést, a korabeli államháztartás magas hiányát és az utolsó hazai kolerajárványt is.¹⁸

A kiegyezést követező évek után jött a fekete leves, a válság, majd az évtized végéig tartó kijózanodás. 1873 után a csődök időszaka következett, de emellett lassan megindult a hazai pénz- és hitelélet regenerálódása is. Utóbbi folyamat sikeréhez nagyban hozzájárult a törvényalkotás is. A megelőző évek tapasztalatait szem előtt tartva számos új, magas színvonalú törvény született, közte az 1875. évi kereskedelmi törvény, amely rendkívül liberálisan szabályozta a hiteléletet. A törvényalkotó hasonló válság kialakulását mindenekelőtt úgy kívánta megakadályozni, hogy megtiltotta a részvénytársaságoknak saját részvényeik megszerzését és zálogba vételét.¹⁹

Az 1870-es évek kapcsán még egy rendkívüli jelentőséggel bíró eseményt kell kiemelnünk, nevezetesen a jegybank átalakulását. A kiegyezést követően a pénzügyi élet e fontos kérdését a közös ügyek közé sorolták, hosszú távon a helyzetet az osztrák és magyar pénzügyminisztériumnak kellett megnyugtatóan rendeznie. Erre 1878-ban került sor.²⁰ Magyarország végleg lemondott egy önálló jegybank alapításáról és elfogadta az Osztrák Nemzeti Bank bankjegyeinek keresztárfolyamát. Ugyanakkor a megállapodásban ellentételezésként belefoglalták, hogy a bécsi székhelyű intézmény köteles a korábnál nagyobb fiókhálózatot kiépíteni Magyarországon. Megváltozott továbbá a bank felépítése – a székhelye továbbra is Bécs maradt, de minden üzletágban főintézetet hozott létre Budapesten, élén egy, az uralkodó által kinevezett kormányzóval –, illetve az intézmény új nevet kapott: Osztrák–Magyar Bank.²¹ A változás jelentős hatással volt a hazai pénzügyi életre, előnyösebb feltételeket teremtett a hitelélet vonatkozásában. Rövid távon ez leginkább a fiókhálózat látványos bővítésében jelentkezett, hosszú távon pedig rendkívül kedvezőek voltak a közös bank által bevezetett pénzügyi innovációk, illetve az azok által felszabadult források, melyek jelentősen növelték a pénzkínálatot.²²

Az 1873-as krachot követő recesszióból csak az évtized végén kezdett el éledezni a hazai pénzügyi élet, a következő évtizedre pedig már lényegesen javultak a gazdasági mutatók. Nőtt a tőkebeáramlás, melynek hatására látványosan estek a kamatlábak, ismét nagyszámban jöttek létre kisebb hitelintézetek, jelentős tőkeemelések történtek a pesti nagy bankoknál és nem elhanyagolhatóan gyorsan fejlődött a magyar gazdaságban meghatározó szerepet játszó mezőgazdaság is. A kedvező kamatozású hitelek megfelelő táptalajt biztosítottak a magyar ipar, kereskedelem és különösen nagybirtok számára, felfelé ívelő pályára állt a magyar gazdaság. Ebben kiemelkedő szerepet játszott, hogy a kormánynak sikerült az államadósságot olcsóbb hitelekkel alakítani, jelentős forrásokat megtakarítani, így a pénzkínálatot tovább bővíteni.

A hazai hitelintézetek mérlegei azt mutatták, hogy ebben az évtizedben a hosszú lejáratú hitelezés növekedése volt különösen jelentős, ezen belül kiugróan nagy arányban a jelzáloghitelek. A vidéki pénzügyi intézetek esetében elsősorban földbirtokra, míg a budapesti intézmények vonatkozásában házakra, ingatlanokra nyújtottak hiteleket. A magyar hitelszervezet legfontosabb üzletága összességében továbbra is a mezőgazdasági jelzálogkölcson maradt. A hazai pénzügyi intézményrendszer azonban a kedvező folyamatok ellenére sem volt képes a kisbirtokosok igényeinek teljes mértékben megfelelni, melyet elsősorban a vidéki takarékpénztárak igyekeztek kielégíteni, de a nagy kockázat miatt meglehetősen magas kamatokat számítottak fel.²³ Ezekben az évtizedekben a magyar pénzügyi szervezetek elsősorban a gazdaság már kapitalizálódott részével álltak kapcsolatban.²⁴

¹⁸ BEREND T.–SZUHAY 1991.

¹⁹ Lásd: HOLBESZ 1939.; JIRKOVSKY 1945.; KÖVÉR 1986.

²⁰ KÖVÉR 1986.; KÖVÉR 1993.

²¹ TOMKA 2000. 331.

²² KÖVÉR 1993.

²³ Erre az akkut helyzetre a miskolci sajtóban megjelent cikkek több alkalommal is felhívták a figyelmet amint egy 1881-ben megjelent publicisztikában olvashatjuk: „...aki falun él láthatja a köznépi elszegényedését az eddigi hitelintézetek és takarékpénztárak a népek kisebb kölcsönt nem adnak másrészt amíg a szegény ember utánajár tetemes időmúlásztás és költségbe kerül.” BORSOD–MISKOLCI ÉRTESÍTŐ 1881.01.06. (1. sz.)

²⁴ TOMKA 2000. 338–339.

Az 1880-as évek legfontosabb eredménye volt, hogy létrejöttek – az 1873-as pénzügyi gazdasági válság tanúságait leszűrve – azok a keretek, amelyek alapot teremtettek a következő évtized nagy expanziója számára. Kialakult azoknak az elsősorban fővárosi pénzintézeteknek a köre, amelyek az első világháborúig meghatározták a magyar bankügy fejlődését, tágabb értelemben fő vonalaiban kiformálódott a magyar pénzügyi intézményrendszernek az az üzleti szerkezete, amely hosszú ideig meghatározó maradt. Ebben az évtizedben előrelépett a hazai pénzügyi élet integrációja, országosan kiegyenlítettebbé váltak a kamatviszonyok. Utóbbi egyrészt az Osztrák–Magyar Bank fiókhálózatának bővítése, másrészt a fővárosi nagy bankok és a vidéki takarékpénztárak szorosabb együttműködése miatt következett be.

A század utolsó évtizedétől az első világháború kitöréséig terjedő időszakot kétségkívül tekinthetjük a hazai hitel- és pénzintézetek virágkorának. Ebben a közel negyedszázadban a magyar bank és takarékpénztári rendszer olyan gyors és kiegyensúlyozott fejlődést mutatott, melyre sem korábban, sem az elmúlt évszázadban nem találunk példát. Ez a gyors fejlődés természetesen összefüggött a magyar gazdaság egészének, különösen is a főváros iparának, közlekedésének, kereskedelmének minden korábbinál nagyobb dinamizmusával. Ugyanakkor az is tagadhatatlan, hogy a hazai hitelintézetek fejlődésének üteme, lendülete felülmúlta a gazdaság többi szektorát és különösen figyelemreméltó, hogy a korszak recessziói – például a millenniumot követő visszaesés – lényegesen kevésbé érintették a pénzügyi intézményrendszert, mint akár az ipart, akár a mezőgazdaságot vagy a kereskedelmet. Tulajdonképpen egyértelműen kijelenthető, hogy a századfordulóra a hitel- és pénzügyi szektor a magyar gazdaság legfejlettebb ágazatává vált. Ebben a korszakban tovább formálódott az univerzális bankok rendszere. Az egyes hitelintézeti típusok alapvetően már csak fő tevékenységi köreikben különböztek egymástól, a takarékpénztárak és a részvénytársasági bankok üzletkörének határai elmosódtak.²⁵

Az 1880-as évek gazdasági fejlődését még jelentősen lassította, illetve hátráltatta a közös valuta, az osztrák értékű ezüstforint értékengadozása. Gondot okozott, hogy az osztrák forint névértékű állam- és bankjegyek, valamint a mozgó árfolyamú ezüstérmék ugyan egyaránt törvényes fizetőeszközök voltak, de előbbieket nem lehetett szabadon nemesfémre váltani. Ennek oka, hogy többszöri kísérlet ellenére sem sikerült ennek papírpénz fedezetét megteremteni.²⁶ Miután az európai országok a század második felében sorra álltak át az aranypénzrendszerre, jelentősen mérsékelte az ezüstkeresletet, mely visszatükröződött az ezüstforint árfolyamában is. A legnagyobb gondot mégsem az értékének hanyatlása, hanem a rendkívüli ingadozása okozta, mely kiszámíthatatlanná tette, jelentősen megnehezítve a külkereskedelmet. A rendezésre 1892-ben került sor, mely során meghatározó szerepet játszott *Wekerle Sándor*, az akkori magyar pénzügyminiszter. Felemás megoldás született ugyan, hiszen az új pénz, az aranykorona bevezetése mellett továbbra is törvényes fizetőeszköz maradt az ezüstforint, így „*sánta aranyvalutának*” is nevezték. E kifejezés duplán is érvényes volt, mert nemcsak a régi pénz maradt hivatalos fizetőeszköz, de az új pénz esetében az Osztrák–Magyar Bank nem vállalt készfizetési kezességet, azaz nem váltotta át aranyra. Ezt a problémát úgy hidalták át, hogy a bankjegyet bárki átválthatta olyan külföldi valutára, amiért a kibocsátó arany készfizetést vállalt. Alapvetően a pénzreform meghozta a kívánt eredményt: a valutakurzus állandósult, csökkentek a kamatlábak, javult a monarchia és a külföldi pénzpiacok közötti kapcsolat és csökkentek a tranzakciós költségek. Mindezek hatására a század utolsó évtizedétől a valutarendszer reformja kedvező feltételeket teremtett a hazai hitelélet, illetve a pénzügyi intézményrendszer további fejlődésének.

A pénztömeg gyorsan nőtt és a kedvező körülmények hatására egy, a kiegyezést követő tőzsdei fellendüléshez hasonló folyamat bontakozott ki. Az alapítási hullám természetesen ezúttal sem kerülhetett el a pénzügyi szektort, ismét sorra jöttek létre az új pénzintézetek, illetve a tőkeerős hitelintézetek maguk is részt vettek vállalatalapításokban. A konjunktúra a millennium évében tetőzött, majd lassulni kezdett, a századfordulóra pedig a gazdasági pangás jelei mutatkoztak. Ennek eseményei és hatása azonban már túlmutat a vizsgált korszakon.

²⁵ Lásd: HOLBESZ 1939.; JIRKOVSKY 1945.; KÖVÉR 1986.; BEREND T.–SZUHAY 1991.

²⁶ Ez a párhuzamos valutarendszer azért okozott különösen nagy nehézséget mert az ezüstforint belértéke nem feltétlenül egyezett meg névértékével. TOMKA 2000. 44–45.

A század utolsó évtizedében a hazai pénzüzetek legfontosabb aktív üzletága továbbra is a jelzáloghitelezés volt. Ez jelentős kockázatokat rejtett magában, hiszen idegen tőkék túlnyomó része rövid lejáratúak voltak. A pénzüzetek a jelzáloghitelek egyre nagyobb arányát fordították építkezésekre, hasonlóan az ekkoriban egyre jelentősebbé váló hitelezési üzletághoz, a községi kölcsönhöz. Utóbbi, amint arra a neve is utal, a törvényhatóságok és községek vették fel, melynek fedezeteként valamely rendszeres jövedelmüket kötötték le, mint például az államsegélyeket vagy a közüzemi díjakat. Mindkettő esetében igaz, hogy általában nagy összegűek és hosszú törlesztési idejűek voltak. A jelzáloghitelezés után a pénzüzetek második legfontosabb aktív üzletágát a rövid lejáratú, likvid hitelek, a váltók jelentették, melyhez jelentőségében lassan kezdett felzárkózni a folyószámlahitelezés.

Zárásaként meg kell említeni, hogy a századfordulón is folytatódott az 1880-as években elkezdődött törvényalkotási folyamat, mely korszerű kereteket biztosított a szektor működése számára, többek között elősegítette az előbb említett folyamat kiteljesedését. Kiemelkedő jelentőséggel bírt az 1909. évi VIII. tc. adózási szempontból a takarékpénztárakat ugyanabba a kategóriába sorolta, mint a nyilvános számadásra kötelezett cégeket, tehát a magyar pénzügyi élet gerincét alkotó takarékpénztárakra gyakorlatilag ugyanaz a szabályozás vonatkozott, mint a legnagyobb részvénytársasági bankokra.²⁷

A MISKOLCI PÉNZ- ÉS HITELINTÉZETEK A 19. SZÁZADBAN

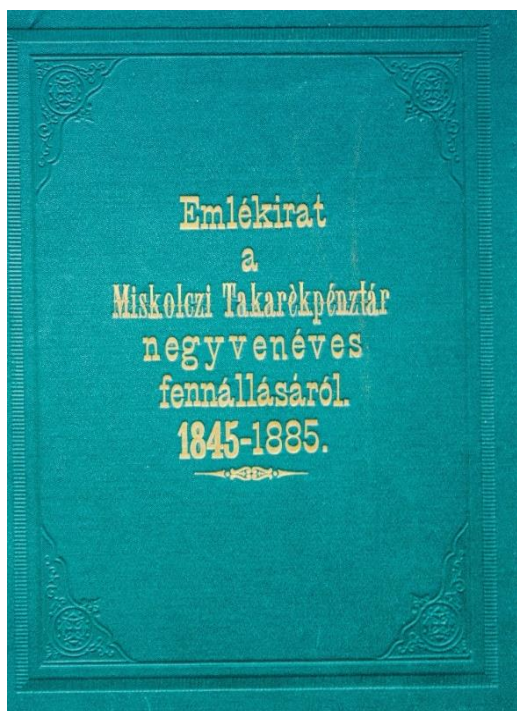
A tanulmány elején olvasható előszóban mindenekelőtt a témaválasztás okaira, annak újszerűségére kívántunk rávilágítani. Már ott utaltunk rá, hogy jelen alap kutatás egy hosszú távú – 3 évre tervezett – munka első lépése, melynek legfőbb feladata a rendelkezésre álló levéltári források feltérképezése, illetve a korabeli sajtó áttekintése, összességében a kutatási program fundamentumainak lerakása. Ennek kapcsán megkerülhetetlennek ítéltük a hazai pénzügyi intézményrendszer 19. századi fejlődésének áttekintését, megfelelő háttérrel biztosítva kutatási eredményeink ismertetéséhez.

Tanulmányunk folytatásában összegezni kívánjuk a vizsgált korszakban Miskolcon működő pénz- és hitelintézetek történetére, tevékenységére vonatkozó eddigi kutatási eredményeinket. Utóbbi kapcsán előre kell bocsátanunk, hogy alap kutatásról lévén szó a helyi pénzüzetek gazdálkodása, tőkeereje és pénzügyi mutatói kapcsán elsősorban a legfontosabb jellemzőket, adatokat vettük számba, ezért a kutatásnak jelen a stádiumában részletes összehasonlító elemzés elkészítésére nem vállalkoztunk. Ezt a jövőben önálló tanulmány formájában kívánjuk publikálni. Az eddig elvégzett munka fókuszába a helyi pénzüzetek alapításának körülményeit, a működésük során bekövetkezett változásokat helyeztük, illetve azt vizsgáltuk, hogy Miskolc esetében hogyan tükröződtek vissza a magyar hiteléletre jellemző országos tendenciák. Különösen a kiegyezést követő évek kaptak kiemelt figyelmet, tekintettel arra, hogy – az 1845-ben alapított Miskolczi Takarékpénztár mellett – ekkor jöttek létre a század második felének meghatározó helyi pénzügyi szervezetei. A „Gründerzeit” számos pénzügyi vállalkozást hívott életre a városban, de közülük hosszú távon mindössze három bizonyult életképesnek, melyek a már említett takarékpénztárral együtt alapvetően meghatározták a város 19. századi hiteléletét. A kiegyezést követően létrejött pénzüzetek alapításának, majd a kezdeti éveik történetének feldolgozása megítélésünk szerint egyrészt hiánypótló, másrészt rendkívüli jelentőséggel bír, hiszen nem egy közülük néhány éven belül átalakult, részben módosítva az alapítók által megfogalmazott eredeti célokon, hitelintézeti formán, tevékenységi körön, nem utolsósorban magán az elnevezésen. Ezen időszak részletes feltárása mindeztidáig nem történt meg, ezért indokolható módon alap kutatásunk egyik legfontosabb feladatának e terület vizsgálatát tekintettük.

²⁷ Lásd: JIRKOVSKÝ 1945.; KATUS 1987.; BEREND T.–SZUHAY 1991.; TOMKA 2000.

A helyi hitelintézetek bemutatása kapcsán azon intézményekre helyeztük a fő hangsúlyt, melyek múltjának feltárása eddig kevesebb figyelmet kapott. Az elmúlt évtizedekben a miskolci pénz- és hiteléletre vonatkozóan csupán két érdemi munka látott napvilágot. 1992-ben a Herman Ottó Múzeum akkori munkatársai *Bankélet és hitelviszonyok Északkelet-Magyarországon (1844–1949)* címmel rendeztek időszaki kiállítást, melyhez kiállítási katalógust is megjelentettek. E kiadvány azonban – már csak jellegéből fakadóan is – csupán a legfontosabb események és tendenciák számbavételére hagyatkozott és elkészítését nem előzte meg sem levéltári kutatás, sem a korabeli sajtóban megjelent rendkívül értékes anyag áttekintése.²⁸

A téma egyetlen, tudományos igényvel készült feldolgozása az ezredfordulón született. A Miskolc-monográfia IV. kötetében megjelent munka már tömör összefoglalását adja a helyi pénzintézet-történetnek, ugyanakkor a szerzőjének igazodnia kellett a kötet által biztosított szűkre szabott terjedelmi keretekhez, mindezt úgy, hogy egy, az általunk kijelölt korszaknál tágabb időintervallum pénzügyi fejlődésének áttekintésére vállalkozott.²⁹

A Miskolczi Takarékpénztár emlékiratának borítója (1885)³⁰

Ez a kutatás már meghaladta a hazai szakirodalomban elérhető adatokat és a szerző levéltári dokumentumokra támaszkodva írta meg tanulmányát, de esetében is igaz, hogy a korabeli sajtót nem használta.

A logika azt diktálná, hogy legnagyobb terjedelemben a város legkorábbi alapítású, legnagyobb múlttal rendelkező pénzintézetének, az 1845-ben létrejött Miskolczi Takarékpénztárnak a történetét tárgyaljuk. Munkánkban azonban mégis arra törekedtünk, hogy egyenlő súllyal mutassuk be a város összes jelentős pénzintézetét. Döntésünk indoka, hogy 1885-ben, a takarékpénztár alapításának 40. évfordulóján a kortársak összeállítottak egy alapos összefoglaló munkát, mely bemutatja a pénztár első négy évtizedének történetét. Az ezredfordulón született két említett szakirodalom is jelentős részben erre a kiadványra hivatkozik, ezért indokolatlannak tartottuk annak újbóli részletes megismétlését. Mindemellett nem kétséges, hogy az 1885-ben készült emlékirat rendkívül értékes forrás, mely jelenleg csak a levéltárban kutatható, digitálisan nem hozzáférhető. Éppen ezért az elmúlt egy évben elvégeztük a kiadvány digitális feldolgozását, melyet teljes terjedelemben mellékelünk tanulmányunkhoz.

²⁸ DOBROSSY 1992/c.

²⁹ A Miskolc monográfia IV. kötetében a szerzők Miskolc városfejlődését a szabadságharctól az első világháború végéig dolgozták fel. KÁPOLNAI 2003/A.; KÁPOLNAI 2003/B.

³⁰ MNL BAZMLT VII.d. 956/1853.

A MISKOLCZI TAKARÉKPÉNZTÁR

Miskolcon valamiféle hitelintézet vagy pénzügyi alap létrehozásának gondolata már a 18. század utolsó évtizedében megfogalmazódott a város vezetőiben, csaknem fél évszázaddal az első takarékpénztár létrejötte előtt. Ennek nyomát a városi jegyzőkönyv egy 1794-ben kelt bejegyzésében találjuk: „A szomorú köztapasztalás legnagyobb bizonyosága lehet arra, hogy ezen nemes városnak mihelyt valamely extraseriális költsége elől adja magát, azon kívül ha csak keservesen fizetni szokott adójukból a lakosok nem teljesítetik, máshonnan az lakosoknak meg érzések nélkül ezen rendkívül magát előadott költséget kipótolni vagy teljesíteni lehetetlen. Hogy tehát valahára ezen Ns Városnak legyen cassaja, mely... a Lakosok az magát ezentúl elől adandó extraseriális költségekben felsegíttessenek, s azok minden megérzés vagy enervatio nélkül kipótoltathassanak.”³¹ Mint látjuk, a jegyzőkönyvi bejegyzésben nem egy klasszikus értelemben vett pénzintézet alapítása merült fel, inkább annak valamiféle előképe, melynek elsődleges célja magának Miskolcnak, a város költségvetésének, illetve adósságainak finanszírozási problémáinak a megoldása lett volna.

Miskolc első pénzintézetének megalapítására még mintegy fél évszázadot kellett várni és csak az 1840-es évek derekán került rá sor. Létrejöttét a Fáy András által elindított – tanulmányunk első felében bemutatott – kezdeményezés inspirálta. Nem véletlen tehát, hogy céljaiban, szellemiségében is Fáy elképzelései tükröződtek vissza: „... módot nyújtani a kézi munkára utalt, s általában a szűkebb anyagi viszonyok között élő honpolgároknak, hogy megtakarított filléreiket biztosan és úgy helyezhessék el, hogy a betett tőke azonnal kamatozzék, s a szükséghez képest azonnal, vagy rövid idő alatt kivehető legyen; felébreszteni, vagy fokozni ez által a kedvet és ösztönt a takarékosagra, másfelől összegyűjteni a különben heverésre utalt vagy könnyen elkallódó apróbb tőkéket, s oda fordítani azokat nagyobb összegekben, ahol olcsó hitelre szükség mutatkozik.”³² Az életre hívók a tervezett takarékpénztár esetében ugyan nem zárták ki a jövőbeli osztalékfizetés lehetőségét, de működtetését alapvetően *humanisticus* jelleggel képzelték el.

E szellem köszön vissza az alapítók személyében is, akik között alig találunk üzletembereket. Megálmodói döntően miskolci és vármegyei tehetős, a nép boldogulásáért melegen érdeklődő, szélesebb látókörű birtokosok, ügyvédek és kereskedők, nem utolsósorban haladó szellemű helyi politikusok voltak. A pénzintézet létrehozásában az a nemesség játszott meghatározó szerepet, amely a miskolci Major utcában működő tudós társaságba tömörülve tevékeny mozgatója volt a korban a polgári átalakulásért folytatott reformkori küzdelemnek és amelyik az átalakulás megindulásával teljes erővel vetette bele magát az új típusú gazdaság kiépítésébe. Az ő köreibben termékeny talajra találtak Fáy pénzügyi elképzelései. A város birtokos nemességében – annak is inkább a vármegyei hivatalt viselő tagjaiban és az ügyvédek között – volt meg legerősebben a változtatás igénye, illetve gazdasági, társadalmi helyzetük-nél fogva leginkább ennek a rétegnek volt meg a lehetősége az első miskolci pénzintézet létrehozására.³³ Az alapító részvényesek névsorán, illetve az egyes nevek mellett feltüntetett részvénytáblán végig tekintve kitűnik, hogy ők voltak azok, akik a pénztár indulásához szükséges alaptőke majd kétharmadát jegyezték.³⁴

³¹ MNL BAZML IV-501/a. 21. köt. (1794). Részben publikálja: RÉMIÁS 1992.

³² A Miskolczi Takarékpénztár emlékirata 1885.

³³ TÓVÁRI 1997. 95.

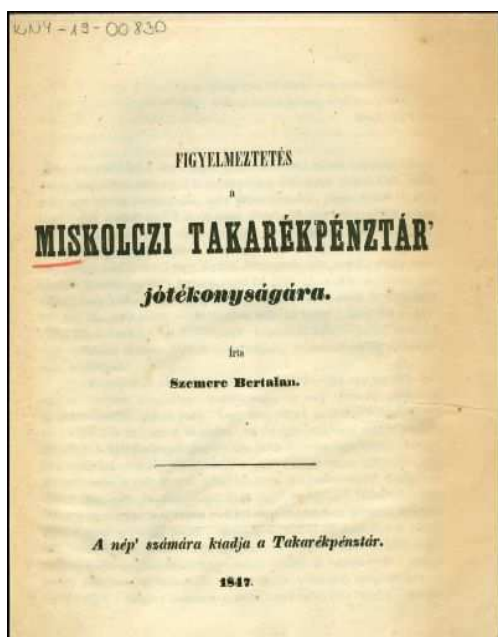
³⁴ Jellemzően az a fiatal nemesség – amely az 1846-os választásokon az országgyűlésbe juttatta Szepessy Lászlót és Szemere Bertalant – alapította a Miskolczi Takarékpénztárat. Az alapító részvényesek között egymás után sorakoznak a megye radikális nemességének legkiválóbb alakjai: a Kun család tagjai (János József Miklós és Lajos) a Vadnayak a Ragályiak – közülük heten is képviselték a családot – a Majthényi testvérek az országgyűlésben is meghatározó képviselők Szepessy László Szemere és Palóczy. Mellettük már megtalálhatjuk a reformkorban még gyenge csak szárnyát bontogató helyi tőke-kereskedő-vállalkozó polgárság képviselőit is akik a kiegyezést követően két évtizedben átveszik majd a vezetést a miskolci pénzintézetek élén. Közülük is kiemelkedik Lichtenstein József helyi vaskereskedő – aki két évig 1850-1852 között a pénztár vezetését is ellátta – akinek a fia és unokája egyaránt egy-egy helyi pénzintézetnek lesz majd a század második felében az elnöke.

TÓVÁRI 1997. 96–98.; A Miskolczi Takarékpénztár Emlékirata 1885. 24–25.

Az első értekezletekre 1844 novemberében került sor. Az összejövetelek báró Vay Lajos, Borsod vármegye főispánjának elnökletével négy napon át tartottak. A tárgyalásokon biztosan jelen volt a kor ismert ügyvédje, *Bárany Farkas, tolcsvai Nagy Gedeon* főszolgabíró, *Dominkovics Lajos* megyei főpénztárnok, az egykori országgyűlési képviselő *Vadnay Lajos, Herke Lajos* és *Povószky István* ügyvédek, *Kraudy László* magánzó, illetve a város vagyonos pénzembereit két helyi kereskedő, *Lichtenstein József* és *Furman Ferdinánd* képviselte.³⁵ A pénztintézet első alapszabályát *Lichtenstein József* dolgozta ki, melynek mintájául az 1842-ben alapított Pozsonyi Takarékpénztár regulái szolgáltak.³⁶ A következő év januárjában megtartott közgyűlésen került sor a végleges formába öntött szabályzat elfogadására. Szintén ezen az összejövetelen közfelkiáltással választották meg a társaság elnökét – a már említett báró Vay Lajost – és pénztárnokát, *Kraudy Józsefet*.

A vezető tisztségviselők mellett a takarékpénztár hivatalnoki gárdáját is megválasztották. A kor viszonyaira, illetve a vállalkozás újszerűségére jellemző, hogy kellő szaktudással rendelkező hivatalnokokat nem találtak a városban, ezért az alkalmasnak vélt jelölteket a szükséges gyakorlat megszerzésére kötelezték.

A Miskolczi Takarékpénztár vagyonát 300 darab, egyenként 100 forint névértékű részvény kibocsátásával teremtették elő, melyet 128 részvényes jegyzett.³⁷ A takarékpénztár 1845-ben kezdte meg működését, de a részvényesek a tervezett alaptőkének ekkor még csak a felét fizették be. Az alapítók névsorát végig olvasva két személyre külön felhívnánk a figyelmet: nevezetesen a város két nagy formátumú országgyűlési követére, a miskolci születésű *Palóczy Lászlóra* és *Szemere Bertalanra*. A Borsod megyei Vattáról származó *Szemere* korának rendkívül izgalmas alakja, hiszen az ifjú reformkori politikusi gárda egyik legtehetségesebb és legszélesebb látókörű tagja volt. Munkásságára, sokoldalúságára, nem utolsósorban teherbírásiára jellemző, hogy az országos ügyek mellett nagy hangsúlyt fektetett szülőföldjére, Borsod vármegye, illetve a megyeszékhely Miskolc gazdasági, kulturális, kereskedelmi életének felvirágoztatására is.

Szemere Bertalan: *Figyelmeztetés a Miskolczi Takarékpénztár jótékonyására* (1847)

Szemere nemcsak a takarékpénztár megalapítása körül bábáskodott, de létrejötte után 2 évvel – az intézmény anyagi támogatásával – egy nyomtatványt jelentett meg „*Figyelmeztetés a miskolci takarékpénztár jótékonyására*” címmel. Írásában irodalmi vénáját csillogtatva képletesen ecsetelte az intézmény áldásait.³⁸ Az alapítók névjegyzékén végig tekintve, a legnagyobb részvényesek között találjuk a már említett két Vay bárót, továbbá *Tajthy Józsefet*, *Ragályi Jánosnét*, özv. *Majthényi Gábornét* és *Grünbaum Dánielt*. Ők mindannyian 10–10 értékpapír birtokosai voltak. Ugyanakkor a részvényesek legtöbbje 1–2 papírral rendelkezett.

A vármegyei politikusok támogatását élvező – akik többek között a megyeháza egyik helyiségét bocsátották a takarékpénztár rendelkezésére – intézmény 1845 nyarán kapta meg a helytartótanács engedélyét és kezdhette meg tényleges működését.

³⁵ A reformpárti politikus 1831 és 1845 között Borsod vármegye főispánja volt részt vett az 1848/49-es szabadságharcban.

³⁶ ORTVAY 1892.; GAUCSIK 2014.

³⁷ A teljes névsort lásd a mellékletben: *A Miskolczi Takarékpénztár emlékirata* 1885. 23–24.

³⁸ *Szemere Bertalan* ebben az írásában két gazda esetén keresztül mutatja be a takarékpénztár illetve a takarékoság szellemének előnyeit és buzdítja kortársait a takarékosági eszme meghonosítására. SZEMERE 1847.

Jellemző az alapítók szellemiségére, hogy maguk is nagy hangsúlyt fektetettek a takarékoságra, melynek *cultusa annyira ment, hogy a választmányi üléseken leendő használatra mindenik választmányi tag saját költségén készíttetett széket magának, s különleges megbízatásokért egyik sem számolt fel munkadíjt.*³⁹

A szabadságharc kitöréséig a pénztár a remélt ütemben fejlődött.⁴⁰ A forradalom bukása azonban nemcsak országos, de lokális szinten is visszavetette a gazdaság, benne a pénzügyi intézményrendszer fejlődését. Az 50-es években helytartótanácsi utasításra módosítani kellett a Miskolczi Takarékpénztár alapszabályán, átszervezésre került az intézmény vezetése – többek között a pénztár élére elnök helyett igazgatót neveztek ki –,⁴¹ illetve az új, udvarhú megyei vezetés döntése folytán a megyeházán működő irodát is el kellett hagyni. Az intézmény a *Felső Piacz*, későbbi Széchenyi utcán – az ún. *Mayer Rezső-féle* házban – bérelt magának új irodát. A talpon maradás érdekében, illetve a forradalom idején elvesztett alaptőke pótlására a részvényesek befizették az eredetileg meghatározott részvénytőke még hiányzó részét. 1855-ben az alaptőke 30 000 forintra, majd újabb három év elteltével 31 500 forintra emelkedett, így a pénztár helyzete stabilizálódott. Az 1850-es években mind a betétesek száma, mind a befizetett összegek egyenletesen emelkedő tendenciát mutattak. A kiegyezésig a pénztár eredményeiben csupán két évben – 1861, 1864 – volt tapasztalható visszaesés. Ennek hátterében a rossz mezőgazdasági termés húzódott meg. Amint a takarékpénztár első 25 éves működésének adataiból kitűnik, a vezetőség rendkívül eredményes gazdálkodást folytatott, hiszen a pénzforgalom közel hússzorosára, a betétitőke-állomány majd harmincszorosára emelkedett. A váltótárca és a jelzáloghitelek arányát összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a takarékpénztár a jelzáloghitelezés területén passzív üzletpolitikát folytatott. Az intézmény vezetése ezt az üzletágat kockázatos befektetésnek tartotta. Ezzel szemben a vizsgált negyedszázad alatt a likvid váltótárca állománya látványos emelkedést mutat.

A likvid váltótárca állománya (forint) 1845–1870

<i>Évi zárlat</i>	<i>Alaptőke</i>	<i>Pénztári forgalom</i>	<i>Betét tőke</i>	<i>Zálogkövetelés</i>	<i>Váltótárca</i>	<i>Éves nyereség</i>
1845	15.000	243.920	51.648	10.104	8.170	749
1850	15.000	411.549	104.031	12.445	3.050	4.252
1855	30.000	1.299.420	191.105	35.335	6.500	6500
1860	31.500	3.031.838	447.792	38.820	288.755	14.190
1865	31.500	2.452.248	589.195	50.939	311.630	11.100
1870	31.500	4.689.997	1.447.606	83.451	503.465	19.437

Figyelemre méltó eredmény, hogy a pénzügyi intézmény működésének első negyedszázada alatt huszonötszörösére növelte nyereségét. A hatékony gazdálkodásnak köszönhetően a takarékpénztár 1852-től a részvényesek után már osztalékot fizetett. Az éves osztalék mértéke a pénztár eredményeivel párhuzamos emelkedést mutat, hiszen annak nagysága szűk két évtized alatt meghatszorosodott.⁴²

Éves osztalék 1852–1870

<i>Év</i>	1852	1855	1860	1865	1870
OSZTALÉK (FORINT)	10	20	46	37	61

³⁹ A Miskolczi Takarékpénztár emlékirata 1885. 4.

⁴⁰ A Miskolczi Takarékpénztár emlékirata 1885. 5–7.

⁴¹ A Miskolczi Takarékpénztár vezetőinek tisztviselőinek listáját lásd: A Miskolczi Takarékpénztár emlékirata 1885. 10–11.

⁴² A táblázatokban szereplő adatsorokat a Miskolczi Takarékpénztár üzleti kimutatásai alapján állítottuk össze. MNL BAZML VII.d.

Ugyanakkor az adatok elemzése kapcsán feltétlenül alá kell húznunk, hogy a kiegyezésig a Miskolczi Takarékpénztár a város, illetve a vármegye hitel- és pénzpiacán monopolhelyzetben volt. Egyedüli szereplőként gyűjtötte a megtakarításokat és nemcsak a megyeszékhelyen, de a megye egész területén.⁴³ Ez a kiváltságos helyzet természetesen alapvetően hozzájárult az üzleti eredmények rendkívül látványos növekedéséhez. Ennek ellenére azt gondoljuk, hogy indokolható módon volt büszke az emlékirat megfogalmazója, amikor a pénztár korabeli szerepét méltatta: „Az 50-es, 60-as években, midőn Borsodban az uzsora kegyetlenül pusztított, s egyre szedte áldozatait a nép minden rétegéből, az intézet olcsó pénze volt a szorongatott adós végső menedéke.”⁴⁴

A kiegyezést követően új pénzüintézetek – melyeket alább részletesen tárgyalunk – jöttek létre Miskolcon, alapvetően megváltoztatva a város hitelpiacát. Ugyanakkor a konkurencia megjelenése nem csökkentette sem a takarékpénztár betétállományának növekedését, sem az intézmény nyereségét. Mindkét esetben folytatódott a dinamikus növekedés. Előbbi az 1873-as válságig duplájára, 784 ezer forintról 1 millió 571 ezer forintra, míg a pénztár nyeresége 14 400 forintról 30 000 forintra emelkedett. Ugyanakkor a felelős gazdálkodásnak köszönhetően a kifizetett osztalék mértéke nem nőtt a nyereséggel arányosan: 1867-ben 48 forintot, 1873-ban 60 forintot fizettek papíronként. A nyereség nagyobb hányadát előrelátóan az intézmény tartalékalapjában különítették el, mely ebben a hat évben – 1867–1873 között – több mint megduplázódott [6867 forint/15 583 forint].

A kiegyezést követően egyrészt a kormány ajánlásai, másrészt a konjunktúra idején megemelkedett hitel- és pénzforgalom miatt módosítani kellett az alapszabályon, nem mellesleg az újonnan létrejött pénzüintézetek által támasztott konkurencia is megkövetelte, hogy hatékonyabbá tegyék a napi működést, az ügyfelek kiszolgálását. 1869 novemberében a pénztár vezetése már arról tájékoztatott, hogy tekintetbe véve a folytonosan növekedő forgalom igényeit különösen a t. cz. közönségnek a kölcsön-pénzhez, lehetőleg gyors és könnyű hozzájuthatását előmozdította. Minden délelőtt egy 11 fős bizottság azonnali hatállyal döntött a hiteligenlésekről, illetve szélesítették a folyósítható hitelek skáláját, melynek részleteiről, feltételeiről pontos tájékoztatást adtak.⁴⁵

Az intézet vezetése mindemellett nemcsak a pénztár hatékony gazdálkodására fordított különös gondot, de arra is törekedett, hogy a pénzüintézet állományában évtizedeket eltöltő dolgozók megfelelő megbecsülésben részesüljenek. Ennek szellemében az 1874. évi közgyűlésen megalkották és az alapszabályokba fölvétetett a nyugdíjszabályzat, mely az intézeti rendes hivatalnokok esetleges nyugdíjazását szabatosan körülírja, és kimondja, hogy az intézet, összes vagyonát terhelő szolgálat gyanánt, magára vállalja mindenik állandóan alkalmazott, évi rendes fizetéssel ellátott, s önhibáján kívül munkaképtelenné vált hivatalnoka jogos nyugdíjigényének szabályszerű kielégítését.⁴⁶

A takarékpénztár kedvező gazdasági eredményei lehetővé tették, hogy 1872-ben, az intézmény történetében először – a Miskolci Nemzeti Színházzal szemben, a Széchenyi utca 86. sz. alatt – önálló, saját tulajdonú székházat építtethetett. A város frekvenciált helyén elkészült székház méltóképpen szimbolizálta a Miskolczi Takarékpénztár rangját.⁴⁷

⁴³ A legközelebbi takarékpénztár Abaúj vármegyében Kassán működött melyet Fiedler Károly vaskereskedő alapított. Ez a pénzüintézet a miskolci előtt egy évvel 1844-ben kezdte meg tevékenységét és alaptőkéje a Miskolczi Takarékpénztárhoz hasonlóan 15.000 forint volt. BOROVSY–SZIKLAY 1896.

⁴⁴ A Miskolczi Takarékpénztár emlékirata 1885. 9.

⁴⁵ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1869.10.28. (43. sz.)

⁴⁶ A Miskolczi Takarékpénztár emlékirata 1885. 8.

⁴⁷ Az 1870-es évek elején épített székház az 1878-as nagy miskolci árvíz során jelentősen megrongálódott a mai formáját – mely a képen is látható – a századfordulón nyerte el. DOBROSSY 2006. 85–87.

BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1871.03.08. (11. sz.); BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1872.10.24. (42. sz.)

*A Miskolczi Takarékpénztár 1872-ben épült, a század végén felújított reprezentatív épülete
19. század végi fényképen*

(II. Rákóczi Ferenc Városi és Megyei Könyvtár, Miskolc; Barna-féle Képeslap Gyűjtemény)

Az 1873-as válság a takarékpénztár gazdálkodásán, üzleti eredményein is nyomot hagyott, mely első-sorban a tartaléktőke csökkenésében volt tetten érhető.⁴⁸ Működése azonban biztos alapokon nyugodt, elsősorban annak köszönhetően, hogy *a vezetőség intézkedéseit conservatív szellem, ti. az alapszabályokhoz merev ragaszkodás, s a risico-vállalkozásoktól való óvatos tartózkodás lengte át.* Ennek ellenére az előjárók és a részvényesek 1878-ban arról döntöttek, hogy a stabilitás megőrzése érdekében ismét felemelik mind a részvények számát, mind azok névértékét. A döntés eredményeként a részvénytőke megháromszorozódott és megközelítette a 100 000 forintot.⁴⁹ Ahogyan az Emlékiratban olvashatjuk, *e művelet által az intézet jelentékenyen emelte forgalmi tőkéjét, fokozta – szemben a betevőkkel – a fedezet biztosságát, s növelte az új részvényesek személyeiben az intézet tekintélyét és szellemi erejét.*⁵⁰

A konzervatív üzletpolitika, a fizetőképesség fenntartása a gyakorlatban azt jelentette, hogy hitelt csak *a helybeli és vidéki pénzügyintézeteknek koronként adott kisebb-nagyobb kölcsönök, néhány az újabb időben adott törlesztési, s Miskolcz városának adott tetemesebb kölcsönön kívül, nem adott az intézet másra kölcsönt, mint készfizető kezesség vagy betáblázás mellett, 4 havi lejáratra kiállított kötelezvényekre, vagy 4, kivételesen 6 havi lejáratú s legalább 3 váltókötelezett által aláírt váltókra, vagy kézi zálogokra.*⁵¹

⁴⁸ A tartaléktőke a válság évében drasztikusan 15.583 forintról 186 forintra csökkent.

⁴⁹ A 320 darab egyenként 300 forint névértékű részvényekből 96.000 forintos alaptőke képződött. KÁPOLNAI 2003/A 294.

⁵⁰ A Miskolczi Takarékpénztár emlékirata 1885. 7.

⁵¹ A Miskolczi Takarékpénztár emlékirata 1885. 8.

A részvénytőke nagyságát a 70-es évek második felére sikerült ugyan megfelelő szintre emelni – bár még így is elmaradt a város másik három pénzügyi intézményének vonatkozó adataitól –, de a tartaléktőke nagysága még továbbra is jelentősen elmaradt a válságot megelőző évek 16.000 forintos értékéhez képest. Ezt a hiányt csak 1883-ra sikerült korrigálni. A következő évtizedekben a tartaléktőke-állományát folyamatosan bővítették és a századfordulón már megközelítette a 200 000 koronát. Mindemellett a biztonságos működés érdekében 1885-ben egy önálló tartalékalapot is létrehozta, mely a század végére elérte a 300 000 koronát és önmagában is meghaladta a tartalék- és részvénytőke együttes állományát.

*A Miskolczi Takarékpénztár Széchenyi utcai székházának homlokzatát egykor díszítő öntött vas tábla: , melyen kaptár méhekkal, a takarékoság és munka szimbólumaként
Készült Hercz Jenő Miskolczi Gépgyárában (é.n.) HOM TGY Ltszn.(Fotó: Mészáros Viktória)*

A takarékpénztár tőkeerejét az alapítástól elsősorban a betétek biztosították. A betétállomány a 19. század folyamán egyenletes növekedést mutatott. Kisebb törést csak a szabadságharcot követően, a 60-as évek aszályos éveiben és a '73-as válság idején tapasztalunk. Az utolsó negyedszázadban, egészen korszakunk végéig pedig stabilan, évről évre emelkedett. E tekintetben élen járt a város pénztézetek között, hiszen az 1890-es évek elején a betétállománya már meghaladta a 3 millió forintot, így Miskolc legrégebbi pénztézet önmagában nagyobb betétállománnyal rendelkezett, mint a másik három miskolci hitelintézet együttvéve.⁵² A betétek a takarékpénztár éves pénzügyi mérlegeinek terheroldalán általában 70-75%-kal szerepelt, amely helyi szinten kiugróan magasnak számított. Össességében az intézmény vezetői a század végéig ragaszkodtak az alapítók által megfogalmazott konzervatív üzletpolitikához. A mérleg aktív [vagyon] oldalán változatosabb volt a váltótárca alakulása. Ennek növekedése a vizsgált korszakban többször is megszakadt. Az 50–60-as években – amint a táblázat adataiból is látszik – állománya többször is visszaesett, de a '73-as válság után egy évtizedig tartós pangás következett. Ez az állapot csak az 1880-as évek közepén változott meg és a század utolsó évtizedében már meghaladta a válság előtti szintet.

⁵² KÁPOLNAI 2000/A. 295.

Végezetül két mutatót szeretnénk kiemelni, melyben a Miskolczi Takarékpénztár élen járt a helyi pénzintézetek között: kiemelkedően magas volt értékpapír-tárcája, illetve az éves beszámolók alapján a legnagyobb osztalékot fizető pénzintézet volt. A század utolsó két évtizedében ennek nagysága általában megközelítette, illetve egyes években (1881) el is érte a 100 forintot.⁵³

A Miskolczi Takarékpénztárt irányító mindenkori vezetés személyi összetételét tekintve az alapítástól kezdve azonos volt a megyei és a városi vezetésben, illetve a gazdasági életben diktáló hangadó, vagyonosabbnak számító személyekkel, akik a vármegyei és a városi vezetőkéhez közelítő javadalmazásban részesültek. A kiegyezést követő évtizedekben a pénztár legfelsőbb vezetésében olyan személyeket találunk, mint *Horváth Lajos* ügyvédet, aki a szabadságharc idején a belügyminisztériumban dolgozott, majd a század második felében országgyűlési követként képviselte Miskolcot, *Lévay József* irodalmár-politikust, Borsod vármegye főjegyzőjét, illetve a *Soltész Nagy* család⁵⁴ tagjait.⁵⁵

MISKOLCZI IPAROS SEGÉLYEZŐ EGYLET – MISKOLCZI HITELINTÉZET

A Miskolczi Takarékpénztár alapítását követően több mint két évtizeddel jött létre a város második pénzintézete. 1866 áprilisában, a kiegyezést megelőző évben jelent meg az a felhívás, melyben arra buzdították a város – elsősorban kézműves-iparos – polgárait, hogy kölcsönös önszegélyező egyletbe tömörüljenek. Alig egy hónappal később már az első közgyűlés is lezajlott, melyről az országos sajtó is beszámolt.⁵⁶ A gyűlésen a leendő egylet alapszabályait, céljait és a taggá válás feltételeit vitatták meg.

A hazai pénzügyi intézményrendszer speciális formái voltak az egylet vagy esetenként népbank néven megalakuló hitelszövetkezetek. Magyarországon az 1850-es években Erdélyben jöttek létre az első ilyen típusú intézmények, majd a következő évtized második felében terjedtek el országszerte, elsősorban a vidéki városokban. Mintául a német Raiffeisen-féle szövetkezetek szolgáltak, melyek a kölcsönösség elvére építve igyekeztek tagjaik hitel igényét kielégíteni. A szövetkezetek az önszegély alapján szerveződtek. Jellemzőjük volt, hogy egyrészt lényegesen kisebb alaptőkével jöttek létre, mint a takarékpénztárak, másrészt eltérő szervezeti felépítésük mellett korlátozottabb volt a tevékenységi körük, mint a részvénytársaságoknak. Elsősorban a tagság által fizetett havi vagy éves díjakból kezelt vagyonnal gazdálkodtak, idegen tőkét nem fogadtak be és a tagság az alapszabályban rögzített ideig osztalékra sem számíthatott.

A kezdeményezők-aláírók között Miskolc társadalmi elitjéhez tartozó személyiségeket találunk: *Szánthó Józsefet*, az evangélikus gimnázium igazgatóját, *Kulcsár Károlyt*,⁵⁷ az Ipartestület és Munkásbiztosító alapítóját, a város gazdasági életének egyik meghatározó alakját, *Lichtenstein József* vaskezeskedőt. A kezdeményezés kedvező visszhangra talált, hiszen a hivatalos alakuló közgyűlésre még az ősszel sor került.

⁵³ KÁPOLNAI 2000/A. 296.

⁵⁴ A családfő *János* 1852 és 1869 között a pénzintézet igazgatója volt fiai *Albert* (ügyvéd házibirtokos) és *Kálmán* – Miskolc egyik kiemelkedő polgármester egyénisége volt aki a nagy miskolci árvíz (1878) követően irányította a város újjáépítését nevéhez köthető a modern Miskolc megteremtése – pedig a század utolsó két évtizedében voltak az igazgatói választmány tagjai. A *Miskolczi Takarékpénztár emlékirata* 1885. 10. 45.

⁵⁵ TÓVÁRI 1997. 96–97.

⁵⁶ „A Miskolczi Iparsegélyezőegylet május hó 29-én tartotta közgyűlését számosak jelenlétében. A közgyűlés a felolvasott alapszabály-tervezet meghallgatása után egy ily közhasznú intézet megalakítását kimondotta és az egylet czimének elfogadta az „Iparsegélyező-egylet” nevet. Tagja lehet minden feddhetetlen jellemű önálló keresettel bíró egyén. Az alapszabályok pontonkénti külön felolvasása után azokat többen módosításokkal a közgyűlés elfogadta és az eddigi ideiglenes választmányt működésében megerősítvén azt nagyszámú újabb tagok hozzáválasztása után a további teendők elintézésével megbízta. Ezen most már nagyobb választmány – mely mint alapító bizottmány működik – fogja a résztvevő tagok aláírásának gyűjtését megkezdeni és az egylet felállítására az engedélyt kérvényezni.” SÜRGÖNY 1866.05.06. (104. sz.)

⁵⁷ *Kulcsár Károly* sátoraljaújhelyi iparoscsládból származott. Részt vett a szabadságharcban majd Bécsben kitartott – modern gyáripari keretek között – a bádigos és rézműves szakmát. 1859-ben települt le Miskolcra és hamar a város iparostársadalmának egyik meghatározó alakjává vált. A modern iparos-vállalkozók egyike volt Miskolcon aki a céhes keretből kilépve alkalmazkodni tudott a megváltozott piaci viszonyokhoz. A Bécsben szerzett tapasztalatok birtokában igyekezett jótékonyan befolyásolni segíteni a helyi iparúzókat. 1871-ben főszervezője volt a miskolci gazdasági és iparkiallításnak. Belépett a Kassai Kereskedelmi és Iparkamarában majd tevékeny szerepet vállalt a Miskolci Iparkamara megszervezésében. 1884-től a Miskolci Ipartestület elnökeként is dolgozott. DOBROSSY–ESZENYI 2008. 136.

A fokozott érdeklődés nem volt véletlen, hiszen az egyesület alapítói legfőbb célként a helyi iparosréteg megsegítését tűzte ki. Ez a társadalmi csoport rendkívül nagy súllyal volt jelen a város társadalmában. A lakosság mintegy 30–35%-a foglalkozott – részben céhes mesterként, részben kontár iparosként – valamilyen kézművesiparral. A 19. században Miskolcot tartották az ország egyik legjelentősebb kézműves centrumának. Ugyanakkor ez a társadalmi réteg a század derekától egyre nagyobb válságba került, hiszen az elavult, korszerűtlen termelési mód miatt versenyképtelenné vált a modern gyáripár által előállított termékekkel szemben. A céhes rendszer felszámolása már a reformkorban is napirenden volt, de megszüntét törvényileg csak a kiegyezést követően, 1872-ben mondták ki. A város iparos rétegének jelentős része már az 1850-es évektől kereste annak lehetőségét, hogy milyen módon tudna tőkéhez jutni, korszerűsíteni tevékenységét, növelni a versenyképességét. Ehhez tökéletes kereteket biztosíthatott volna egy népbank vagy egyesület megalakítása. Természetesen a cél nem az elavult céhes rendszer fenntartása, hanem egy életképes, önálló iparosréteg megteremtése volt. Bizonyos értelemben az első gyűlés helyszínének megválasztása is jelképes értékkel bírt, hiszen annak a csizmadia céh – mely országos viszonylatban is a legnagyobb létszámú céhes iparos szervezet volt – Kandia utcában lévő árulószíne adott otthont.

Az egyesület alapszabályait a helytartótanács a következő év februárjában fogadta el és május 19-én – 705 taggal – hivatalosan is megalakult az *Iparos Segélyező Egyesület*.⁵⁸ A tagság összesen 4000 darab *egyleti részt* jegyzett 36.000 forint értékben.⁵⁹ Az egyesületnek bárki tagja lehetett, de elsődleges célja *megtestesíteni az eszmét, csekélyebb módú egyéneknek: meghatározott idő alatt, csekély befizetésekből folytonos gyümölcsöztetés által egy szép tőkét teremteni: és ezen összerakott fillérekből főleg az iparosokat részesíteni jutányos költségekben*.⁶⁰ Az egyesület vezetése a pénzügyi tevékenység mellett további célokat is kitűzött, így többek között az iparosképzésben, az oktatásban is aktív szerepet kívánt vállalni. E cél elérése érdekében már a megalakulás évében külön bizottságot állítottak fel, amely az év végén egy ipartanoda létesítésére tett javaslatot.⁶¹

Az alapítók reményei szerint az egyesület tíz év alatt – kizárólag a tagdíjakból – negyedmillió forintos tőkét kívánt összegyűjteni, és így *oly pénzerővel fog rendelkezni, mely nem csak a tagtársak magán érdekeit hathatósan előmozdíthatja, hanem pénzszegény városunk és vidékünk közgyarapodásának fejlesztésében nevezetesen tényezőt fog képezhetni*. A cél teljesítéséig – tehát az említett első tíz évben – a tagok számára osztalék kifizetését megtiltották. Az éves tagdíj összegét 6 forintban határozták meg. Az egyesület alig kezdte meg tényleges tevékenységét, az eltérő érdekek miatt hamarosan belső ellentétek osztották meg a tagságot. A konfliktus sok tekintetben túlmutat az egyesület működésén, annak elvein, és bizonyos értelemben a „Gründerzeit” egész országot átjáró szellemiségének megjelenését láthatjuk. Jelen esetben természetesen nem a vállalatalapításban, részvényárusításban való aktív részvételt kell értenünk, hanem a korszak robbanásszerű gazdasági fejlődésében rejlő lehetőségek kihasználását. Az egyesület történetében visszatükröződik az az evolúciós folyamat, melyen a miskolci pénzügyi intézményrendszer a kiegyezést követő években keresztül ment. Az egyesület kontra részvénytársaság kérdése mögött ugyanis nem csupán két szervezeti forma közötti különbség húzódott meg, hanem egy nagyon fontos elvi kérdés is, amely leegyszerűsítve így is feltehető: *önsegélyezés vagy profit/osztalék, többségi akarat/érdek vagy részvénytöbbség, humanitás vagy hatékonyság?*

⁵⁸ BUDAPESTI KÖZLÖNY 1867.09.12. (156. sz.)

⁵⁹ KÁPOLNAI 2003. 297.

⁶⁰ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1869.11.14. (44. sz.)

⁶¹ BUDAPESTI KÖZLÖNY 1867.11.08. (199. sz.); VASÁRNAPI ÚJSÁG 1867.10.17. (97. sz.)

A korabeli sajtóban megjelent tudósításokból kitűnik, hogy az átalakulás kérdése nemcsak az egyesület tagságát, de a város közvéleményét is megosztotta. Napjaink szóhasználatában gyakran felbukkanó kifejezést kölcsönözve az 1869-ben lezajlott közgyűléseket fokozott médiaérdeklődés kísérte. A 19. századi sajtót végig olvasva alig találkozunk olyan, helyi pénzintézetekkel kapcsolatos eseménnyel, melyről egyrészt ennyire nagy terjedelemben, másrészt újságírói személyes véleményeket sem nélkülözve tudósított volna a *Borsod–Miskolczi Értesítő*. Az említett okok figyelembevételére miatt részletesen is felelevenítjük az 1869. év eseményeit.⁶²

Áprilisban az egyesület választmánya módosítási javaslattal fordult a közgyűléshez *az intézet jövője minden eshetőségek elleni biztosítása érdekében*. A javaslat szerint – az eredeti elképzelésekkel szemben – az egyesület idegen tőkét is befogadhatott volna. A változtatásra azonban a kereskedelmi minisztérium csak abban az esetben adott engedélyt, ha *az iparsegélyező intézetet ezen betétek minden kockázat elleni biztosítására, egy külön biztosítéki alapot képes kimutatni*. Ennek két módon lehetett volna eleget tenni: részvénytársasággá alakulás vagy újabb befizetések útján! A választmány első lépésben az évi rendes tagdíj felemelését javasolta, mely esetben az alapításkor összegyűlt 8000 forintot törzsbetétté 50.000 forintra emelkedett volna, kizárólag az idegen tőkék biztosításának fedezetéül.⁶³ A javaslatról a közgyűlésen heves vita alakult ki és megoldásként a részvénytársasággá alakulás lehetősége is felvetődött, mely szintén megosztotta mind a tagságot, mind a közvéleményt. Tulajdonképpen nem másról volt szó, minthogy az egyesület ragaszkodjon az alapításkor megfogalmazott kölcsönös önszegélyezésen alapuló – *humanisztikus, közhasznú és különösen az itteni iparos osztályra jótekon befolyással bíró* – elvekhez, vagy alakuljon át egy profitorientált, professzionálisabb pénzintézetté. Utóbbi esetben az egyesületi kisbefektetők helyét a vagyonosabb, magasabb részvényárakat is megfizetni képes birtokosok, kereskedők, vállalkozók vették volna át.

Az átalakulás mellett állásfoglalók legfőbb érve szerint a biztos jövőt csak a részvénytársasági forma garantálhatta volna, mert amint *Lichtenstein József* – a választmány elnöke, a változás egyik szószólója – megfogalmazta: *manapság mindenféle részvényeken alapuló pénzintézetek alakulnak, már itt helyben is consortiumok vannak alakulóban, melyek intézetünket, ha jelen szerkezetében megmaradna, károsíthatnák*. A másik oldal álláspontját a kortárs újságíró így foglalta össze: *az Iparsegélyező Egyesület eddigi alapja, a részletenkénti fizetés az egyszerre befizetendő részvények helyett, sokkal inkább ajánlható, már azon oknál fogva is, mert pénzintézetünk demokratikus alapja megőrződik, míg ha részvénytársulattá alakíttatják át, a részvények előbb utóbb tapasztalás szerint tehetősebb pénztőkések kezeibe gyűlnek össze*. Utóbbi megállapítással – nem titkoltan – részben *Lichtenstein József*re és érdekkörére céloztak.

⁶² A Borsod–Miskolczi Értesítő 1869. áprilisában három számában is – több oldalon keresztül – részletesen foglalkozott a közgyűlés eseményeivel. BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1869.04.01. (13. sz.); BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1869.04.08. (14. sz.); BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1869.04.15. (15. sz.)

⁶³ Az egyesület működésének első évében a tagok a jegyzett törzsbetétnak azonban csupán alig negyedét 8000 forintot fizettek be. BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1869.04.01. (13. sz.); BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1869.04.08. (14. sz.)

Lichtenstein József a 19. század második fele, illetve a századforduló miskolci gazdasági, politikai és társadalmi életének egyik legbefolyásosabb alakja volt. Személye sok tekintetben összefonódott a helyi pénzügyi intézményrendszer kialakulásával, mindemellett országos viszonylatban is meghatározó szerepet töltött be hazánk gazdasági, pénzügyi életében. 1837-ben Miskolcon született a város egyik leggazdagabb és legbefolyásosabb kereskedő családjába.⁶⁴ Bécsben közgazdaságtant és kereskedelmi ismereteket tanult, majd hazatérve átvette a családi cég irányítását. Fiatalemberként – alig 29 évesen – már meghatározó szerepet játszott az Iparsegélyező Egylet, majd a Miskolczi Hitelintézet létrejöttében. Emellett azonban a gazdaság számos más területen is aktív volt: az 1872-ben Budapesten megtartott első közgazdasági kongresszuson a választmány tagjaként tevékenykedett, egy évvel később a pénzügyi intézetek országos kongresszusán a bank- és adóügyek szakértőjeként dolgozott. A Miskolczi Hitelintézet alapítása és vezetése mellett többek között a város egyik legnagyobb ipari vállalkozásának a Gőztéglagyárnak az elnöki tisztét is betöltötte, továbbá tagja volt a Miskolci Villamosági Rt. igazgatóságának és a Gőzmalom alelnökeként is tevékenykedett.⁶⁵ Mindezekon túl ellátta Duna Biztosítótársaság miskolci vezérigazgatójának felügyelői tisztét is., illetve a gazdasági életben betöltött pozíciói mellett évtizedeken át ő volt a Miskolci Nemzeti Kaszinó alelnöke is.⁶⁶

Az áprilisi közgyűlésen még az átalakulás ellenzői, a többségi akarat győzött, de a nyár folyamán gyökeres fordulat következett be, az év végén pedig az Iparsegélyező Egylet részvénytársasággá alakulásának hivatalos eljárása is befejeződött.⁶⁷ Az egylet 1869. november 30-án tartotta utolsó közgyűlését, amelyen *magát, üzletének nagyobb kiterjesztése céljából* részvénytársulati alapra szervezte át. A gyűlésen bemutatták az ipar és kereskedelmi minisztérium részéről helybenhagyott új alapszabályokat, melyek alapján az átalakulás megtörtént. A minisztérium csupán a névválasztással kapcsolatban fogalmazott meg módosítási igényt: az előírás szerint a részvénytársaság nevében nem szerepelhetett a bank kifejezés.⁶⁸

A Miskolczi Hitelintézet újsághirdetése (1871)⁶⁹

⁶⁴ Amint a Miskolczi Takarékpénztár történetét alapítását bemutató fejezetben láthattuk édesapja a város első pénzügyi intézetének az egyik alapítója majd az 1850-es években két esztendőn át az elnöke is volt.

⁶⁵ *Lichtenstein József* a Miskolczi Gőzmalom és Gőztéglagyár vezetésében együtt dolgozott azzal a *Radványi István*-nal – a Gőzmalom első vezérigazgatójával – aki szintén a városi elit egyik meghatározó legvagyonosabb tagja volt. *Lichtenstein József* mellett a Miskolczi Hitelintézet legnagyobb részvényesének számított mely befektetést a pénzügyi intézet igazgatósága alelnöki tisztséggel honorálta. Emellett *Radványi* az 1875-ben alakult Miskolczi Takarékegyletnek is az egyik legnagyobb részvényese volt és egy időben a pénzügyi intézetnél az elnöki tisztséget is betöltötte.

TÓVÁRI 1997. 90–92.

⁶⁶ DOBROSSY–ESZENYI 2008. 150.

⁶⁷ „A Miskolczi Iparsegélyező egylet részéről közelebb küldöttség járt Pesten hogy ezen hitelintézet részvénytársulati alapra történő átalakulásához szükségelt alapszabályok végleges engedélyezését kieszközölje; sikerült ezen társulatra nézve lényeges ügyet a legkedvezőbben elintézni amennyiben az alapszabályok a Kereskedelmi Minisztérium részéről a bemutatási záradékkal elláttattak s így a végleges engedély kiadatott. Az alapszabályok minden pontjában úgy hagytak helyben mint azt a társulat közgyűlése elfogadta csupán a címre tette minisztérium azon megjegyzést hogy a mennyiben bank cím alatt itt egy más társulat alakult az iparsegélyezőegylet helyesebben Miskolczi Hitelintézetinek neveztesse. Ezzel tényleg megalakultnak tekinthető a már eddig is közhitelben lévő kölcsön intézet mely most már tetemes alaptőkéjével úgy a betevő közönségnek biztos elhelyezést nyújt mint a közforgalomnak nevezetes tényezője leend.”

PESTI NAPLÓ 1869.11.21. (153. sz.)

⁶⁸ A közgyűlés javaslata szerint a részvénytársaság neve Első Miskolci Kereskedelmi és Iparbank lett volna.

BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1869. 12.02. (48. sz.)

⁶⁹ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1871.06.22. (25. sz.)

Ennek eleget téve a közgyűlés arról határozott, hogy az intézmény a Miskolczi Hitelintézet nevet veszi fel. Az átalakulást követően kibővült a társulat üzletköre: a hitelintézet jogosulttá vált többek között *idegen tőkék kamatozás végetti elfogadására, kölcsönüzletre, takarékpénztári üzletre és zálogház nyitására*.⁷⁰ A Miskolczi Hitelintézet 2500 darab, egyenként 80 forint értékű részvény kibocsátásával jött létre, melyből az év végéig 1600 darabot sikerült értékesíteni, így 1870 januárjában 128.000 forint alaptőkével kezdte meg működését.⁷¹

Az átalakulás meghozta a várt eredményt, jelentősen emelkedett a nyereség, mely nemcsak az osztalékokban volt tetten érhető, de az 1870-es évek elején a pénzügyintézet saját ingatlant vásárolt Miskolc központjában, a Piacz utcán.⁷²

Az 1880-as években Miskolcon ugyan nem történt önálló pénzügyintézet-alapítás, mégis egy rendkívül fontos eseményre került sor: a városban 1880-ban nyitotta meg kirendeltségét az Osztrák–Magyar Bank kassai fiókjának. A *bankmellékhely* a Miskolczi Hitelintézet épületében kezdte meg működését.⁷³ Tevékenysége keretében hetente kétszer került sor a benyújtott váltók elbírálására, illetve kifizetésre, melyet a Hitelintézet teljesített, mint az Osztrák–Magyar Bank megbízottja, a váltóbenyújtási hely kezelője.⁷⁴ A leirat teljes szövegét – az események jelentőségének megfelelően – a Borsod-Miskolczi Értesítő teljes terjedelemben közölte:⁷⁵

A tisztelt „Miskolczi Hitelintézetnek” Miskolcon.
Az osztrák magyar-bank főtanácsa 1881. decz. 27-én tartott ülésében elhatározta, hogy egyebek között a miskolczi piacon is, a bankszabályzatban előforduló összes üzletek eszközlésére egy önálló bankfiókot létesít, ennél fogva az eddig ott működött mellékhely a bankfiók életbelépésének napján megszűnik.
Midőn t. önök ezen határozatunkról értesítjük, azon kellemes hitben vagyunk, hogy a t. Miskolczi Hitelintézet kész lesz a bank mellékhely kezelését még addig vinni, míg az önálló bankfiók működése megnyílik és egyúttal felhasználják az alkalmat, hogy a t. Miskolczi Hitelintézetnek azon rendkívüli fáradozásért s azon felette fontos szolgálatokért, melyeket az osztrák-magyar-banknak eddigi működésével teljesített, köszönetünket kifejezzük.
Kérjük meg az ottani t. bíráló testületnek az említett határozatunkat tudomására hozni.
Kelt Bécsben, márczius 27. 1888.
Az osztrák-magyar-bank üzletvezetősége

⁷⁰ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1869.12.02. (48. sz.)

⁷¹ Ugyanakkor az intézmény már 1869 novemberétől a minisztériumi engedély elnyerését követően – bizonyos üzletágakban – megkezdte részvénytársasági működését. A sajtóban megjelent rövid tudósításból ismerjük hogy 1869 utolsó két hónapjában már 15.238 forint idegen tőkét helyeztek el takarékbetétkönyvben – 8463 forintot pedig visszafizettek a betéteseknek – illetve a Hitelintézet több mint harmincezer forint [35.545 frt] forgalmat bonyolított le a váltóleszámlázási üzletágban.

BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1869.12.23. (51. sz.); A HON 1869.12.11. (285. sz.)

⁷² A Miskolczi Hitelintézet a Három Rózsa vendéglő mellett fekvő ún. *Klotz-Palóczy* házat vásárolta meg. A városnak ezt az utcáját tulajdonképpen nevezhetjük Miskolc pénzügyi központjának is hiszen négy évvel később szintén itt vásárolt saját tulajdonú ingatlant a Miskolczi Takarékegyet. BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1876.04.06. (16. sz.); BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1880.04.29. (18. sz.); BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1873.12.04. (49. sz.)

⁷³ „Az Osztrák–Magyar Bank főtanácsa máj. 20-ikán tartott ülésén több fontos adminisztratív teendővel foglalkozott... Aztán elhatározatott hogy Miskolcon is mellékállomás állíttatik. E város öt vasút központjában fekszik s élénk forgalma van megérdemelné hát hogy önálló bankfiókot kapjon; egyelőre a kassai fiókhoz van beosztva. De a miskolczi bankállomásnak is lesz mostantól censor collegiuma s az üzleti forgalom közvetítésével a miskolczi hitelintézet lett megbízva. A mellékállomások intézménye nagy visszhangra talál; s azon tény hogy ezeknek száma folytonosan szaporodik azt bizonyítja hogy ezen berendezés az üzletvilág szükségének felel meg s a bank érdekét is előmozdítja. Az ily állomások fenntartása nem jár a bankra nézve költséggel s mégis csaknem minden teendőt a fióknak elvégzi a mellékállomás. Ez év folyamában már öt mellékállomás lett rendszeresítve egynek kivételével mind Magyarországon. A levelezési hitelberendezés is igen életrevalónak bizonyult. A közönség ezt nagyon megkedveli s majd minden ülésen engedélyeztetnek erre vonatkozó hitelek. A bank elhatározta a levelezési hitelt a kézi zálogkölcsönre is kiterjeszteni.” A HON 1880.05.22. (128. sz.)

⁷⁴ A bírálóbizottsági tagok [censor collegium] a Miskolczi Hitelintézet vezetői közül kerültek ki így többek között tagja volt a pénzügyintézet akkori elnöke *Lichtenstein József*. BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1888.04.05. (14. sz.)

⁷⁵ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1888.04.05. (14. sz.)

A Miskolczi Hitelintézet, mint a megyeszékhely egyik legnagyobb pénzügyi szervezete, élen járt az új banki termékek bevezetésében. Ezek közé tartozott többek között, hogy a rövid felmondású kamatozó pénztári jegyekre elsőként fogadott el betéteket, mely szolgáltatással 1888 áprilisában jelent meg a piacon. Ezzel a lépéssel tovább szélesítette palettáját: „...a jelenleg rövid ideig kamat nélkül heverő tőkéket óhajtja kamatoztatni és kereskedőink és iparosainknak módot akar nyújtani, hogy kamat veszteség nélkül ilyen pénztárjegyek használata által követeléseiket s tartozásaikat kiegyenlíthessék”.⁷⁶

A Miskolczi Hitelintézet újsághirdetése, melyben az intézményt az Osztrák–Magyar Bank mellékhelyeként reklámozza (1881)⁷⁷

A Miskolczi Hitelintézet meghatározó szerepet vállalt az 1887-ben 60 ezer forint tőkével alapított közraktár részvénytársaság megalakításában, melyben kezdetben egy másik helyi pénzügyi intézet, a Borsod-Miskolczi Hitelbank is közreműködött.⁷⁸ A Miskolczi Hitelintézet 1891-ben már önálló beadvánnyal fordult a városhoz, melyben kérvényezte, hogy a felépíteni kívánt termény- és áru-raktár számára telket biztosítsanak.⁷⁹ A beruházás finanszírozása érdekében a Hitelintézet vezetése arról határozott, hogy további 400 részvényt bocsájt ki.⁸⁰ A közraktár 1893-ban épült fel. A terményáruraktár elkészülte nemcsak a pénzügyi intézet, de Miskolc és a megye mezőgazdasága szempontjából is rendkívüli jelentőséggel bírt, illetve említést érdemel, hogy árpasztályozó berendezésének és a hitelintézet által életre hívott gyapjúvásárnak köszönhetően országos tekintetben is kiemelt szerepet töltött be.⁸¹

⁷⁶ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1888.03.19. (13. sz.)

⁷⁷ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1881.11.10. (40. sz.)

⁷⁸ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1887.06.09. (23. sz.)

⁷⁹ A város a telket a Vay út 8. sz. alatt jelölte ki és a közgyűlés 1892 márciusában döntött az eladás mellett. BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1891.09.24. (37. sz.); BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1892.03.17. (13. sz.)

⁸⁰ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1892.11.10. (46. sz.)

⁸¹ A század végén a vidéki lakosság illetve a kis gazdaságok hiteligényeinek kielégítése érdekében partneri együttműködést kötött a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetével mely a pénzügyi intézet által rendelkezésére bocsájtott helyiségekben működtette a felső-magyarországi kirendeltségét.

A Miskolczi Hitelintézet hirdetése a pénzügyi tevékenységeinek felsorolásával (1885)⁸²

A közraktárberuházás megvalósításában visszatükröződött a hitelintézet szellemisége, mely az 1869-es átszervezést követően nagy hangsúlyt fektetett tőkéjének mobilitására, ellentétben a vidéki – közte a miskolci – pénzügyi intézetekre általában jellemző jelzőhitelezés súlyára, továbbá kötvénykölcson-álmánya sem volt jelentős.⁸³ Ugyanakkor fontos szerepet vállalt a váltóleszámitolás miskolci meghonosításában, mely a század végére a hitelintézet egyik fő üzletágává fejlődött.⁸⁴

A század utolsó évtizedének végén a Hitelintézet újabb 500 darab részvényt bocsájtott ki, mellyel korunk végére alaptőkéje 400 ezer koronára emelkedett.

A BORSOD-MISKOLCZI HITELBANK

A kiegyezést követő évek miskolci pénzügyi intézet-alapításai közül az egyetlen, mely nevében hordozta a bank szót és létrejöttében egy pesti hitelintézet is szerepet vállalt, illetve amelynek működése, üzletpolitikája és céljai kapcsán leginkább tetten érhető a gründerzeit-szellemiség, 1869-ben történt. Éppen ezért nagyobb teret szenteltünk a bank alapításának, illetve a kezdeti évek működésének.

1869 augusztusában a helyi sajtóban a következő tudósítás jelent meg:

„...a társas vállalkozás teremtő szelleme, mely az utolsó években az alkotmányos szabadság [kiegyezés] védpajza alatt, nem csak hazánk fővárosában, hanem ... városunkban ismét egy új vállalatot léptetett életbe, melyről remélhetni, hogy midőn úgy a város mint a megye területén az anyagi jólét főtényezőinek, a gazdaság, ipar és kereskedelem érdekeinek lesz szentelve, a nagy közönség rokonszenvével fog találkozni.”⁸⁵

Ez a pénzügyi vállalkozás pedig nem más volt, mint a Borsod-Miskolczi Hitelbank. Érdekes azonban tovább olvasni a cikket:

„...máskülétté itt helyben felmerült eszme, hogy alakítsák egy pénzügyi intézetet, mely nem csupán a helybeli részvényesek, és az ide való betevők tőkéivel rendelkeznek, hanem egy a nagyvilági pénzpiacra tekintélyes hitellel bíró pénzügyi intézettel szorosabb, állandó s folytonos üzleti összeköttetésben álljon, ezen eszme e hét elején testté vált azáltal, hogy miután a pesti Angol-Magyar Bank több helybeli és vidéki polgártárssal, a nagyméltóságú magyar kir. ipar és kereskedelmi minisztériumtól engedélyt nyert egy Miskolcon felállítandó bankintézetre nézve.”⁸⁶

⁸² BORSOD-MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1885.07.09. (27. sz.)

⁸³ MNL BAZML VII/d. Okmánytár 16.

⁸⁴ KÁPOLNAI 2003. 299.

⁸⁵ BORSOD-MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1869.08.26. (34. sz.)

⁸⁶ A Hitelbank 1869. június 25-én kapta meg a minisztériumtól a működési engedélyét. BUDAPESTI KÖZLÖNY 1869.09.05. (203. sz.); BORSOD-MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1869.08.26. (34. sz.)

FELHÍVÁS.
**A borsod-miskolczi hitelbank 300 darab részvénye-
nek aláírására.**

Egy részvény értéke 200 forint, melyre az aláírástól számítandó 2 és fél hó alatt 40, vagy is részvényenként 80 ft befizetendő.

A Borsod-Miskolczi Hitelbank 1869. évi július 25-éről legfőbb helyt engedélyezve, ezáltal tűzte ki magának az „angol magyar bankkal” állandó pénzügyi egybekötöttségben, Magyarország, főleg pedig Borsodmegye és Miskolcz vidékének gazdasági, ipar és kereskedelmi érdekeit előmozdítani.

Az alapítók 300.000 forint o. é. 1500 darab 200 forintos részvény által képviselve.

Ebből 1200 darab részvényt az alapítók aláírván, 300 darab nyilvános aláírásra bocsátattak.

A társulat alapító tagjai:

Angol magyar bank	Berger H.	Tritsch A.
Bárá Vay Fajós	Dr. Kaln D.	Fejér József.
Kuhinyi Miklós.	Gölländer Ló.	Geiger László.
Bárá Vay Béla.	Dr. Popper József.	Grünwald Edé.
Melzer Gyula.	Batsky József.	Pickler J.
Pollák J. és Társa.	Pálffy Nagy Barnabás.	Gröschl Imre.
Berzeviczy Irén.	Groák Dávid és fia.	Fischl Zsigmond.

A részvényekre aláírhatni:

Miskolczon	Pollák J. és Társa uraknál
Pesten	Groák Dávid és fia uraknál
Debreczenben	Grünwald Edé uraknál
Eperjesen	az angol-magyar banknál.
Kassán	az Ipar és Kereskedelmi banknál,
	a felső-magyarországi első ipar és hitel banknál.
	Quirsfeld Károly uraknál.

Aláírási feltételek:

- 1) Az aláírások történnek a fentebb kijelölt helyeken f. 1869. évi szeptember hó 16. 17. és 18-ik napjain reggeli 10 órától délután 4 óráig.
- 2) Az aláírásnál a bejegyzett összegnek 10%, vagyis minden részvény után 20 ft o. é. biztosítékul letendő és pedig akár készpénzben, akár pénztári utalványokban, vagy oly értékpapirokban, melyek a pesti és bécsi tőzsdén jegyezve vannak, csak hogy az értékpapírok a napi árfolyam szerinti 10%-al alább fognak számíttatni.
- 3) Tul aláírás esetében a kibocsátott 300 darab részvényre a lehetőségig aránylagos leszállítás (reduktió) fog történni.
- 4) Az aláírás bezárta után a részvény nyugtát azonnal szétosztatnak, mire egy, a hirdetés megjelenésétől számítandó 15 napi határidő tűzött ki, a midőn mindenki a neki jutott részvények 10%-át befizetni tartozik.

Ezen befizetés alkalmával a letett biztosítékok vissza adótnak.

Az első befizetés után 30 nap múlva a részvények 15%-ja, más 30 nap múlva ismét a 15%-ja lesz befizetendő.

5) A 10 százalékos befizetésről névre szóló ideiglenes nyugtát folyó számla szerint a) adnak ki, a második részlet befizetése ezen ideiglenes nyugtán ismertetik el: a harmadik részlet befizetése alkalmával pedig ezen ideiglenes elismervények a) ho zárt esattól szolvénnyal fognak bocsátatni.

Kelt Miskolczon, 1869. augusztus 22-én.

A fentebbi alapítók.

*Felhívás az országos sajtóban a Borsod–Miskolczi Hitelbank részvényeinek jegyzésére (1869)⁸⁷
Az újsághirdetésben a pénzintézet alapítói között első helyen tüntették fel az Angol–Magyar Bankot*

A korszak vállalatalapítási lázát ismerve nem kétséges, hogy a Hitelbank részvényeseit részben a „Gründerzeit” kínálta lehetőségek kihasználása motiválta,⁸⁸ alapvetően meghatározva az üzletpolitikát. E feltevésünk a pénzintézet első újsághirdetésének szövegében, tartalmában egyértelműen visszatükröződik: „...nemcsak a fővárosban, hanem a vidék nevezetesebb városaiban is a papír érték-üzlet napról-napra nagyobb kiterjedést nyer: a Borsod-Miskolczi Hitelbank igazgatóságát arra bírta, hogy a bank alapszabályai értelmében, kiváló figyelmét irányozza a nevezett üzletágra, a közönséget mindazon előnyökben és kedvezményekben részesíteni óhajtván, melyeket a papírvásárló és eladó tisztelt feleknek a bank-intézetek nyújthatnak.”⁸⁹

A hitelbank alapszabálya 300.000 forint alaptőkéket irányzott elő, mely 1500 darab 200 forint névértékű részvényből állt. A kibocsátott részvények közül 1200-at az alapítók – akik között olyan prominens személyek voltak, mint a vármegyei közélet két meghatározó alakja, báró Vay Lajos⁹⁰ és báró Vay Béla, illetve a város egyik legjelentősebb kereskedőfamíliájának két tagja, Groák Dávid és fia – jegyezték, további 300 darabot pedig nyilvános jegyzésre bocsátottak.⁹¹ Szeptember végére elkelték a részvények, és az év végéig – a részvényjegyzés kapcsán meghatározott feltételeknek megfelelően – a részvénytőke 40%-a, 120.000 forint befizetésre került.⁹²

⁸⁷ BUDAPESTI KÖZLÖNY 1869.09.05. (203. sz.); PESTI NAPLÓ 1869.09.10. (207. sz.); A HON 1869.09.10. (207. sz.)

⁸⁸ A korabeli sajtóban megjelent újsághirdetések arról tanúskodnak hogy működésének első éveiben a bank igen aktív volt az értékpapír-forgalmazás területén. Országos lapokban is gyakran találkozunk az intézmény hirdetéseivel melyekben különböző frissen alapított vagy éppen bővíteni kívánt vállalatok részvényeit kínálták jegyzésre. Az egyik ezek közül a kassai Posztó-gyár értékpapírai voltak. A HON 1870.07.17. (154. sz.); PESTI NAPLÓ 1870.07.17. (158. sz.)

⁸⁹ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1871.05.11. (19. sz.)

⁹⁰ Báró Vay Lajos egyben a Miskolczi Takarékpénztár első elnöke is volt. Emlékirat a Miskolczi Takarékpénztár negyvenéves fennállásáról 1885.

⁹¹ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1869.09.02. (35. sz.)

⁹² KÁPOLNAI 2003/B 299.

HIVATALOS ÉS MAGÁN HIRDETÉSEK.

BORSOD-MISKOLCZI HITEL-BANK.

Hirdetés

tőzsdei értékpapírok bevásárlása és eladása tárgyában.

Azon tapasztalásból kiindulva, hogy nem csak a fővárosban, hanem a vidék nevezetesebb városaiban is a papírárték-üzlet napról-napra nagyobb kiterjedést nyer: a borsod-miskolczi hitel-bank igazgatóságát arra bírta, hogy a bank alapszabályai értelmében, kiváló figyelmét irányozza a nevezett üzletágra, a t. cz. közönséget mindazon előnyökben és kedvezményekben részesíteni óhajtván, melyeket a papírvásárló és eladó tisztelt feleknek a bank-intézetek nyújthatnak.

Ennélfogva teljes tisztelettel köztudomásra hozatik az alóli bank-igazgatóság részéről, hogy mindennemű megbízásokat elfogad a pesti, bécsi, prágai, frankfurti, berlini és londoni tőzsdéken forgalomban lévő értékpapírok bevásárlására és eladására, megjegyezvén, hogy a bevásárlásnál az illető fél, — ha úgy akarja, **nem tartozik a megvett papír telyes értékét készpénzben kifizetni,** hanem egy bizonyos száztóli (15—20%) biztosíték letéteményezése után azonnal függetlenül rendelkezhetik az általa megvett összes papírárték fölött, következőképen

csekélyebb tőkével nagyobb összegű papíruzletből

remélhető hasznót érvényesíthet.

Figyelmeztetjük végre a t. cz. közönséget, hogy mindenféle **sorsjegyek** részlet fizetésekre rendelhetők meg intézetünkben, a legjutányosabb és legkényelmesebb feltételek mellett, melyekről bővebb felvilágosítás az intézetben teljes készséggel adatik.

A BORSOD-MISKOLCZI HITEL-BANK
igazgatósága.

Nyomatja és kiadja Böcs Adán.
Mai számunkhoz egy hirdetői melléklet van csatolva.

A Hitelbank értékpapír-üzletágának hirdetése (1871)⁹³

A pénzügyintézet alapító közgyűlése 1869. november 1-jén zajlott le a Korona szálló nagytermében.⁹⁴ Elfogadásra került az alapszabály, megválasztották a pénzügyintézet vezetőit – elnöke *Melczér Gyula* vármegyei alispán lett –, illetve a választmány tagjai közé beiktatták az Angol–Magyar Bank két delegáltját, *gr. Széchenyi Bélát*, a pesti bank elnökét és *Vécsei Sándor* ügyvédet.⁹⁵ Egyúttal három évre szóló üzleti megállapodást írtak alá a fővárosi hitelintézet képviselőivel.⁹⁶ Ezzel az aktussal gyakorlatilag is hivatalossá vált a két intézmény együttműködése, *egymással szoros összeköttetésbe lépve*.⁹⁷

⁹³ BORSOD-MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1871.03.23. (12. sz.)

⁹⁴ ANYAGI ÉRDEKEINK 1869.11.06. (58. sz.)

⁹⁵ Az Angol–Magyar Bank októberben jelölte ki *fiókjához* az intézmény választmányának két tagját. A HON 1869.10.16. (238. sz.)

⁹⁶ BORSOD-MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1874.03.19. (14. sz.)

⁹⁷ BORSOD-MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1869.10.14. (41. sz.); BORSOD-MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1869.11.04. (44. sz.)

A tervek szerint ötven évre alapított bank [németül: *Borsod–Miskolczer Credit Bank*] 1870. január elején kezdte meg tényleges tevékenységét.⁹⁸ A Hitelbank már működésének első évében figyelemre méltó eredményeket produkált: másfél millió forintot meghaladó éves forgalom, több mint 600.000 forint betétállomány, továbbá a váltóleszámlítolási üzletág is 600.000 forint felett teljesített. Az eredményekről 1871 márciusában megtartott első közgyűlésen tájékoztatták a részvényeseket és döntöttek az értékpapírok után járó 4 forintos osztalékról.⁹⁹ A közgyűlésen a pesti pénzügyintézettel való együttműködéssel kapcsolatban elhangzott:

„...üzleti összeköttetéseink, társulatunk fő- alapítójával az angol-magyar bankkal, valamint Bécs és Pest legelőbb pénzügyintézeteivel, annnyival inkább minthogy egyrészt arra képesítik bankunkat, hogy nevezetes hitelforrásokról rendelkezhetünk, váltó üzletünket a legszélesebb mértékben kiterjeszthetjük, másrészt pedig, a szomszéd megyékben létező és legjobb hitelű takarékpénztári és hasonló hitelintézeteknek oly előnyöket voltunk és vagyunk képesek nyújtani, hogy a jövőben arra legyenek indítatva, miszerint a Borsod-Miskolczi Hitelbankot mint pénzügyintézetük egyik kielégítő forrását tekintsék.”¹⁰⁰

A bank – a Miskolczi Takarékpénztárhoz hasonlóan – a jelzáloghitelezés területén kevésbé volt aktív. A pénzügyintézet vezetése által kockázatosnak minősített üzletág 1870-ben mindössze 35.955 forint forgalmat bonyolított. Azért, hogy a bank kielégíthesse a *telekkönyvezett birtokok tulajdonosainak* az igényeit is, az egyik legjelentősebb tőkeerős bécsi pénzügyintézménnyel, a Bécsi Általános Osztrák Földhitelbankkal kötött megállapodást, ami szintén kuriózumnak számított a miskolci pénzügyintézetek történetében.¹⁰¹

A pesti és bécsi székhelyű intézményekkel való együttműködés kezdetben gyümölcsözőnek bizonyult, hiszen a bank működésének második évében majdnem megduplázta nyereségét, így a kifizetett osztalékot is. Rövid idő alatt a város legjövedelmezőbb pénzügyintézetévé vált. A fejlődés további jele volt, hogy 1873 elején szélesítették az intézmény profilját és tőkegyűjtési osztályt állítottak fel, mely szabályzata szerint kettős céllal jött létre: egyrészt az *apró betéteket*, megtakarításokat volt hivatva összegyűjteni – a hetente befizethető összeg minimumát 50 krajcárban határozták meg –, másrészt azok, akik a megtakarítás ezen formáját választják, *mindazon előnyökben részesíthessenek, melyeket a legszilárdabb hitelű életbiztosító társulatok nyújthatnak és ki-ki kedveltjeinek, vagy aggságának napjaira, biztos, elveszthetetlen tőkét gyűjtsön.*¹⁰² Utóbbi mindenekelőtt az itt elhelyezett betétek után fizetett nagyobb kamatban – melyet 7%-ban határoztak meg, ami a biztosítók által nyújtott kamatokat jelentősen, 2-3 százalékponttal múlta felül – testesült meg.¹⁰³

⁹⁸ BUDAPESTI KÖZLÖNY 1870.06.15. (135. sz.); POLITIKAI ÚJDONSAGOK 1870.01.12. (2. sz.)

⁹⁹ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1871.03.16. (11. sz.)

¹⁰⁰ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1871.03.16. (11. sz.)

¹⁰¹ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1871.03.16. (11. sz.)

¹⁰² BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1873.07.10. (28. sz.)

¹⁰³ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1873.03.20. (12. sz.)

A Borsod-Miskolczi Hitelbank látta el az 1873-as bécsi világkiállítás miskolci vezérképviselőjét.¹⁰⁴

A kezdeti gyors fejlődést az 1873-as válság meg-
törte. Bár a bank léte nem került veszélybe, de
működésében, üzleti eredményeiben jelentős
visszaesés következett be. A forgalma 265.000
ezer forinttal esett vissza. Ezen belül a betétek
49.000 forinttal csökkentek, míg a váltótárcából
48.000 forintot kellett visszakövetelni. Az 1874.
évi rendes közgyűlésen a részvényesek arról dön-
töttek, hogy megszüntetik az együttműködést az
Angol–Magyar Bankkal¹⁰⁵, mely az 1873-as krach
során az egyik legnagyobb veszteséget elszen-
vedő hazai pénzintézet volt.¹⁰⁶ A válság, illetve a
pesti hitelintézettel történt szakítás a bank alap-
tőkéjére és részvényeire is hatással voltak. A
pénzintézet stabilitását megőrzendő a Hitelbank
vezetése arról határozott, hogy – változatlan
névérték mellett – csökkentik a részvények szá-
mát.¹⁰⁷ E célt a részvényesek elfogadták és 1874-
ben megtörtént a részvények számának csökken-
tése – 1500-ról 1000-re –, illetve ezzel párhuz-
mosan az alaptőke módosítása.¹⁰⁸ A Borsod-
Miskolczi Hitelbank alaptőkéje így hivatalosan
200.000 forintra csökkent, melyet a részvénye-

sek év végéig teljes egészében befizettek.¹⁰⁹ A következő évtizedben az így befolyt összeget, illetve az
egyre gyarapodó betétállományt a pénzintézet vezetősége – amint azt a táblázat adatai is mutatják –
elsősorban a könnyebben mozgósítható, likvid váltókölcsonokban igyekezett hasznosítani, ami az 1885.
évi zárlatkor az intézmény pénzügyi mérlegében már közel 870.000 forintot képviselt, a századfordu-
lóra pedig már meghaladta az egymillió forintot.¹¹⁰

¹⁰⁴ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1873.03.13. (11. sz.)

¹⁰⁵ Az 1873-as válság alapjaiban rengette meg az intézményt hiszen a Franko–Magyar Bank mellett a legnagyobb
veszteséget szenvedte el mely több mint 1.2 millió forintra rúgott. Emellett ennek sokszorosát meghaladó behajthatatlan
követelés maradt a válság után. A bank vesztét nem annyira a felelőtlen tőzsdai spekulációk mint a beszercebányai és ha-
tárörvidéki erdő- és faüzletek okozták. A pénzintézet végül a megszűnés sorsára jutott. TOMKA 2000. 28–29.

¹⁰⁶ „A Borsod-Miskolczi Hitelbank alapításakor a két intézet között létrejött üzleti egyezmény 3 évre kötött oly
értelemben hogy ezen időtartam letelte után mindegyik intézet szabad elhatározási jogát képezi az egyezményt megszü-
ntetni. Miután a lefolyt 1873-dik év alatt a nevezett bankkal való összeköttetésünk tetteleg megszűnt és a mi intézetünk érde-
kében éppen nem találjuk azt hogy az alapszabályokban körülírt viszonyunk továbbra is fenntartassuk ennél fogva tisztelet-
teljesen véleményezzük hogy a t. közgyűlés hatalmazza fel a választmányt hogy az angol-magyar bank igazgatóságának
kijelentse miszerint a vele kötött egyezmény értelmében a két bankintézet között fennállott külön szerződés szabványai
1874-ik év végével teljesen megszűntnek tekintendők.”

BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1874.03.19. (14. sz.)

¹⁰⁷ „A bank alapításakor a látszólagos pénzhiány fájdalom csak kérészerűen korszakában nem ritkán találkozunk
azon aggodalommal hogy még a befizetett részvénytőkét sem leszünk képesek gyümölcsözőleg elhelyezni. Mai napság más-
képpen áll a dolog. Míg egy részről üzletünk minden ágában a pénzkereslet napról napra fokozódik addig a rendelkezé-
sünkre álló tőkék a betétek és a hitelforrások apadása miatt annyira elégteleneknek találtnak hogy ha az alapszabályban
300,000 forintra tervezett alaptőke legalább 200 ezer forintig nem egészítették ki akkor a legszebb fejlődésnek indult üzleti
összeköttetéseinket felbontani és a bank működési körét mindinkább szűkülő határokból beszorítani kényszerülünk.” Bor-
sod–Miskolczi ÉRTESÍTŐ 1874.03.19. (14. sz.)

¹⁰⁸ Magyar Compass III MIIHÓK 1875. 11.; GALÁNTAI NAGY 1901. 482–483.

¹⁰⁹ KÁPOLNAI 2003/B 299.

¹¹⁰ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1885.03.12. (11. sz.); Magyar Compass XIII MIIHÓK 1885. 174–175.

Mindemellett a bank vezetése fokozott figyelmet fordított a tőkegyűjtésre, a vidéki pénzügyi szervezetek legfontosabb üzletágára, a takarékbetét-állomány növelésére is. Ezzel párhuzamosan a pénzügyi beszámoló adatai szerint a Hitelbank alapításakor preferált értékpapír-üzletág, illetve az értékpapírtárca aránya stagnált, ellentétben a váltótárca-állomány látványos növekedésével. Utóbbi állománya negyedszázad alatt ötszörösére nőtt, míg előbbi a korszakban kisebb ingadozások mellett gyakorlatilag változatlan maradt.

*A Borsod-Miskolczi Hitelbank legfontosabb pénzügyi mutatóinak alakulása
az Angol–Magyar Bank kivonulását követően¹¹¹*

(Forintban)	1875	1880	1885	1890	1895	1900
Váltótárca-állomány	206.760	415.122	871.383	947.046	1.206.310	1.001.243
Takarékbetét-állomány	167.345	449.925	638.744	878.719	1.234.718	1.710.546
Értékpapír-állomány	83.821	140.337	132.135	155.110	67.429	152.751

A század utolsó évtizedében a Hitelbank is bekapcsolódott a nagy városi fejlesztések finanszírozásába. 1892-ben – a három másik helyi pénzügyi intézettel, illetve a városvezetéssel egyetemben – megalapítója volt a közfürdő építésére 100.000 forintos alaptőkével, 50 évre létrehozott részvénytársaságnak.¹¹²

A többi pénzügyi intézethez hasonlóan a Hitelbank vezetői is fontosnak tartották a jótékony célok pártfogását. A közgyűlés által évente elfogadott összeget – mely általában a bank tiszta nyereségének 1-2%-át tette ki – különítettek el erre a célra, melyből részben helyi, részben országos karitatív célokat támogattak. 1892-ben ez az összeg 350 forint volt, *melyből 100 forintot az árvamegyei inséges tótok segítésére fordítottak*, a többivel az igazgatóság helybeli jótékony célokat támogatott.¹¹³

A század végén a bank jelentős fejlesztéseket hajtott végre: 1897-ben a Hitelbank fiókinstízményt hozott létre Edelenyben¹¹⁴ és a vezetőség arról döntött, hogy az intézmény tulajdonában lévő telken – Miskolc, Széchenyi utca 75. sz. – új, egyemeletes székházat építtet. Utóbbira 1898-ban írták ki a tervpályázatot és a századfordulót követően valósult meg.¹¹⁵

¹¹¹ *Magyar Compass* MIHÓK 1875. 11. MIHÓK 1880. 121.; MIHÓK 1885. 174–175. AMBRUSTER–GALÁNTAI NAGY 1892. 278.; GALÁNTAI NAGY 1896. 376.; GALÁNTAI NAGY 1901. 482–483.

¹¹² BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1892.03.10. (9. sz.)

¹¹³ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1892.03.03. (8. sz.)

¹¹⁴ A fiókinstízmény megnyitása rendkívül sikeresnek bizonyult mert egy évvel később a bank történetének legnagyobb nyereségét – 10.000 forint – könyvelhette el nem kis részben az edelenyi fiók eredményességének – 3500 forint – köszönhetően. BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1898.03.09. (9. sz.); BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1899.01.18. (3. sz.); BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1899.03.01. (9. sz.)

¹¹⁵ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1898.10.12. (41. sz.)

MISKOLCZI IPAROS ÖNSEGÉLYEZŐ FILLÉREGYLET – MISKOLCZI TAKARÉKEGYLET

1870 őszén jött létre a 19. század második felének negyedik meghatározó pénzintézete, a Miskolczi Iparos Önszegélyező Fülléregylet. Hasonlóan az 1867-ben alapított Iparos Segélyező Együlethez, ezt is elsősorban – amint arra a neve is utal – iparosok hívták életre, jó részt éppen azok, akik annak részvénytársasággá alakulása után elhagyták az egyletet. Ők az eredeti célokhoz igazodva egy újabb, szövetkezeti formában működő pénzintézet létrehozásával kívántak megoldást találni a város kézműves-iparos társadalmának pénzügyi problémáira. Az alakuló gyűlésen a havi befizetés – *egyleti tagsági díj* – összegét 40 krajcárban határozták meg, míg az alaptőkéjét 5000 darab egy forintos törzsbetét által kívánták előteremteni. Szintén ezen az ülésen döntöttek arról, hogy az egylet 1871. január 1-jén kezdi meg tevékenységét. Ennek a viszonylag szerény indulótőkének az összegyűjtése, a teljes összeg befizetése azonban majd egy évig húzódott, így az egylet a tényleges működést csak az alakuló közgyűlést követő év őszén – 1871. június 2-án – kezdhette el.¹¹⁶ Tulajdonképpen a kezdeti nehézségek már előrevetítették annak lehetőségét, hogy a kezdeményezésre hasonló sors vár majd, mint az Iparos Segélyező Egyletre.

Az elsődleges cél tehát ez esetben is egyértelmű volt: a miskolci iparosok segélyezése és részükre a piaci kamatozású hiteleknel kedvezőbb feltételek melletti kölcsönök nyújtása. Ugyanakkor a részvénytársasági formában működő pénzintézetektől lényegesen eltérő, a pénzügyi tevékenységektől távol álló, a szó klasszikus értelmében vett humanitárius célokat is megfogalmaztak:

„...iparosainkban a takarékoság ébresztessék, hogy alkalom nyújtassék az egyleti tagoknak a részletek után apródonként befizetett díjjából tőkét gyűjteni maguk és családjuk jövőjét biztosítani, hogy az iparosok művelődését, ipar (mű)kiállítások rendezése, s szaktanodák állítása, társalgó ös-szejövételek rendezése, szakismereti felolvasások tartása által előmozdítsák, az elszegényedett ár-vákat, özvegyeket gyámolítsák, fogyasztási raktárt, iparos menházzal egyesítve állítsanak!”¹¹⁷

Az alapításkor ugyanakkor azt is deklarálták – okulva a korábbi egylet átalakulása kapcsán szerzett tapasztalatokból –, hogy ettől a céltól 10 évig nem lehet eltérni és az egylet nevét nem lehet megváltoztatni, „s hogy ezen sok szép nemes cél kivételében zavar ne támadjon, az egylet címe változtathatlan, s így az egylet felbonthatatlan!”¹¹⁸

Az 1873-as pénzügyi válság azonban érzékenyen érintette a Fülléregyletet, de ennek okát nem a rossz vezetés és gazdálkodás okozta. A valós indokokat részben az alacsony alaptőkében, részben az alapító tagság gyakran akadozó havi díjbefizetéseiben találhatjuk meg. Így alig két év elteltével megismételte magát a történelem: az Iparos Segélyező Egylet körül 1869-ben lezajlott események játszódtak le újfent. Ellentétben a négy évvel korábbi átalakulással, a Miskolczi Iparos Önszegélyező Fülléregylet esetében azonban lassabb lefolyású volt az átmenet.

Először 1873. júniusában merült fel annak lehetősége, hogy a tagságnak újra kell gondolnia az egylet működését. A helyi lapban közzétett felhívásban azonban már lényegesen drasztikusabb változások megvitatására hívták egybe a tagságot, mely egyrészt kiterjedt az alapításkor megfogalmazott célok módosítására, másrészt magának az egylet nevének megváltoztatására. A választmány tervei szerint az átszervezett intézmény a Polgári Takarékos és Kölcsön Egylet nevet vette volna fel. Újra fellángolt a vita, hogy mi a fontosabb: ragaszkodni az eredeti elképzelésekhez, vagy egy hosszabb távon életképebb, idegen tőke befogadására is alkalmas intézmény megteremtése.

¹¹⁶ KÁPOLNAI 2003. 301.

¹¹⁷ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1873.06.12. (24. sz.)

¹¹⁸ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1873.06.12. (24. sz.)

Szinte a felhívással egy időben a helyi sajtó egy nevét elhallgató egyleti tag aggályait jelentette meg:¹¹⁹

„Nem szándékunk bírálgatni mennyiben felelt meg az egyesület vezetése azon előírt szép elveknek, mert hiszen az köztudomású dolog, hanem megütközésünknek mégis kifejezést kell adni midőn látjuk: azok kik pár évvel ezelőtt fennhangon hirdették az idézett szép eszméket, kik oly sokunkat nem iparosaink közül is – gyűjtenek annyi szép feliratokkal dicsekedő zászlójuk alá – most mint mondják egy kis pénz zavar miatt egyszerre hátat fordítanak annak, s ismét fennhangon úgy látszik erőszakoskal is hirdetik az ellenkezőt, s kimondják saját volt kedves gyermekükre az anathematát... a miskolczi iparos önszegélyező filléregylet gyász jelentése-e az, nem egy szép ifjú kimúlását hozza e hírül a nagy közönségnek, azon közönségnek, amely annyi szép reményt kötött az ifjú életéhez, akinek születésénél, az emberiségi eszmék, jótékonyosság, felebaráti szeretet, egymás kölcsönös segítése etc. bájos istennői öntötték arcára a kereszvizet. Most a nevelő apák hírül adják, hogy biz ez a szép ifjú sorvadásba esett, meghalt; hogy azonban a közönség bánata ne legyen örök, gondoskodtak róla, a gyászjelentés egyszersmind tudunkra adja egy újszülött megjelenését.”¹²⁰

Nem kívánjuk részletezni a következő évek eseményeit, hiszen kísértetiesen hasonló érvek és ellenérvek hangzottak el, mint négy évvel korábban, de ez esetben korántsem ment olyan gyorsan az átalakulás.¹²² Majd három évig tartó – heves vitáktól kísért – folyamat végén, 1876-ban került pont az ügy végére, és a Filléregylet jogutódjaként létrejött a részvénytársasági formában működő Miskolczi Takarékegyület. A korábbi egyforintos egyleti jegyeket 50 forint névértékű részvények váltották fel, mely után – az első teljes pénzügyi évet követően – az intézet 6 forint osztalékot fizetett részvényenként.¹²³ A pénzintézet átalakítása gazdaságilag tehát sikeres volt¹²⁴, még ha az egyesület az eredeti alapítói elképzelésekhez képest jelentős profilváltáson ment keresztül.¹²⁵

*A Miskolczi Takarékegyület újsághirdetése
(1883)¹²⁶*

¹¹⁹ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1873.06.12. (24. sz.)

¹²⁰ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1873.06.12. (24. sz.)

¹²¹ A korabeli sorok között olvasva egy görög eredetű szó világít rá a szerzőben dúló indulatra és feszültségre: *anathéma*. Ez a kifejezés a katolikus egyházban a legsúlyosabb egyházi büntetést jelentette mellyel kizárnak valakit a hívek közösségéből. <http://lexikon.katolikus.hu> BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1873.06.19. (25. sz.)

¹²² A kutatás következő fázisában önálló tanulmány keretében kívánjuk feldolgozni a miskolci pénzügyi intézményrendszer történetének a kiegyezés és az 1873-as válság közé eső korszakát. Ez a hat év rendkívüli jelentőséggel bír hiszen ekkor jöttek létre azok a pénzintézetek melyek a 19. század második felében – az 1845-ben alapított Miskolczi Takarékpénztárral együtt – meghatározták Miskolc tágabb értelemben Borsod vármegye pénzügyi életét hitelpiacát. A rendkívül gazdag sajtó és levéltári anyag – további kutatásokkal kiegészítve – lehetőséget kínál arra hogy részletesen feltárjuk milyen társadalmi gazdasági folyamatok okok húzódtak meg mind az intézmények létrejötté mind azok átalakulása mögött. Alaputatásról lévén szó jelen tanulmányunkban azonban csak a legfontosabb események bemutatására törekedtünk.

¹²³ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1877.03.15. (11. sz.)

¹²⁴ Az átalakulást követően az évtized végére megszilárdította helyét a város pénzintézetei között. 1880-ban már a másik három miskolci hitelintézettel – Miskolczi Takarékpénztár Miskolczi Hitelintézet és a Borsod-Miskolczi Hitelbank – közösen döntöttek arról, hogy egységesen határozzák meg a takarékbetétekre fizetett kamatot melyet 6%-ban állapítottak meg. BUDAPESTI KÖZLÖNY 1880.08.17. (188. sz.)

¹²⁵ Az eredményesség nemcsak a pénzügyi adatokban tükröződött vissza ugyanis 1879-ben a Takarékegyület a Piacz utcában már saját tulajdonú székházat építtetett melynek egy részét üzlethelyiségek számára adta bérbe. BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1879.08.28. (35. sz.)

¹²⁶ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1883.11.21. (47. sz.)

A jogelődj Filléregylet alapítása után 10 évvel, 1881. március 2-án, a városházán megtartott közgyűlésen az igazgatóság elnöke, *Répászký Alajos* ünnepi beszédben foglalta össze az intézmény első évtizedének legfontosabb eseményeit és egyúttal arról tájékoztatta a részvényeseket, hogy az osztalék ismét jelentős mértékben emelkedett és immár elérte a részvényenkénti 10 forintot.¹²⁷

Az osztalék mellett az intézmény alaptőkéje is folyamatosan gyarapodott, mely újabb részvény kibocsátást követően – 2500 részvény, darabonként 100 forint értékben – az átalakulást követő ötödik évben már elérte a 250 ezer forintot.¹²⁸ Ehhez az 1880-as évek derekán közel 12 ezer forint tartaléktőke párosult.¹²⁹ Korszakunk utolsó évtizedében, 1891-ben átmenetileg 200 ezer forintra szállították le az alaptőkét,¹³⁰ melynek háttérében a nagy pénzbőség húzódott meg. A szokatlan pénzügyi művelet rendkívül nagy visszhangot váltott ki és a részvényesek egy részének heves ellenállásába ütközött. Utóbbiak tiltakozásának legfőbb oka, hogy az igazgatóság nemcsak az alaptőkét, de a részvények számát is csökkentette. A részvények névértéke megmaradt, de 2500-ról 2000 darabra csökkentették számukat.¹³¹ A 90-es évek gazdasági fellendülésének köszönhetően, a századfordulót követően a részvénytőke nagysága megháromszorozódott és elérte a 600 ezer koronát, melyhez egy szintén ekkora összegű tartalékalap társult.¹³²

1888-tól egy speciális alapot is létesített a Takarékegylet „*osztalék-tartalékalap*” néven. Az 1000 forinttal létrehozott alap – ahogy arra elnevezése is utal – arra az esetre szolgált, hogy a pénztintézet kedvezőtlenebb üzleti években is megfelelő osztalékot tudjon fizetni a részvényeseknek.¹³³ Végül idézzük fel a pénztintézet alapításának huszadik évfordulóján, 1891-ben a helyi sajtóban megjelent írást. A Borsod–Miskolczi Értesítő az esemény súlyához igazodva hosszú cikket szentelt a Takarékegylet múltjának – amely ekkor már a Széchenyi utca 109. sz. működött¹³⁴ – bemutatására, melynek megírásához a szerző a pénztintézet éves beszámolóit használta alapul:

„A takarékegylet jubilált az idén. Betöltött két évtizedet, s mint erőteljes ifjú belépett a 3-ik X-be. Szerfelett tanulságos a lefolyt húsz év adatainak változatossága, mely egyúttal hű tükrökre úgy az általános, mint különösen Miskolcz pénzügyi fejlődésének. Szerény 29,000 frt alaptőkével zárta le első, vidéki centrumokra nézve hatalmas 250,000 forint alaptőkével huszadik évi mérlegét. Tartaléktőkéje 182 forint 87 krról 22,790 forint 56 krra nőtt s jelenleg már 5000 frt külön tartalékalapja is van. Betétállománya megtízszereződött és az első évi mérleg szerény 145,497 forintjával szemben ma 1.415,567 forint áll feltüntetésül annak is, hogy közigazdasági viszonyaink nem minden alakulata mutat fel sötét vonást. A kereskedelmi és ipari életre való hatása kifejezést nyer abban, hogy míg 1871-ki mérlegében váltótárczája 90,566 forint, addig a második decennium 59.482 forinttal szerepel. Az évi tiszta nyeresemény fejlődése pedig valóban érdekes fázisait mutatja be egy modern pénztintézet emelkedésének. 1871-ben 1737 forint 45 kr, 1880-ban 31,717 forint 62 kr, 1890-ben 45,088 forint 94 kr nyereseménnyel zárta le mérlegét — a miskolczi pénztintézetek Benjáminja, melyről a felügyelő bizottság ékes szavú elnöke Zelenka Pál méltán jelenthette, hogy: körültekintő gondosság, hűséggel társult becsület gondozták a drága kettős kincset: az egylet vagyonát és a vagyonrészét itt elhelyezett részvényes és betevő közönség bizalmát féltékenyen őrizte.”¹³⁵

A kedvező gazdasági eredmények hatására az intézmény vezetése 1892-ben döntött arról, hogy Szerecsen önálló fiókot nyit.

¹²⁷ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1881.03.03. (9. sz.)

¹²⁸ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1881.04.28. (17. sz.)

¹²⁹ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1884.03.26. (13. sz.)

¹³⁰ KÁPOLNAI 2003. 301.

¹³¹ A részvénycsere során a pénztintézet a beváltott értékpapírok után 20 forintot fizetett vissza a tulajdonosoknak. BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1891.08.20. (34. sz.)

¹³² Az 1880-as évektől az aktuális év üzleti nyereségétől függően évente 3-10 ezer forinttal gyarapodott. Az összeget mindig az éves rendes közgyűlésen állapították meg és átlagosan a tiszta nyereség 8-10%-át helyezték a tartalékalapba.

¹³³ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1888.03.08. (10. sz.)

¹³⁴ SZABADSÁG 1898.11.05. (89. sz.)

¹³⁵ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1891.03.12. (11. sz.)

A Takarékegylet hirdetése (1884). A hirdetés szövegében az aktuális kamatok mellett a részvénytársaság alap- és tartaléktőkéjét is feltüntették.¹³⁶

A BORSODMEGYEI TAKARÉKPÉNZTÁR RT.

A század utolsó évtizedében – annak ellenére, hogy Magyarországon a korszakban ismét bankalapítási hullám söpört végig – Miskolcon csupán egyetlen életképes pénzügyi intézmény jött létre.¹³⁷ A Borsodmegyei Takarékpénztár 1894. február 1-jén tartotta meg alakuló közgyűlését az ún. Debrecenyi-féle ház¹³⁸ első emeleti nagytermében, melyen Szepessy Zsigmond főszolgabíró elnöklete alatt 158 részvényes vett részt. Az eseményen elfogadták a részvénytársaság alapszabályát, mely szerint *a vállalat tárgya: betéteknek kamatozás végett elfogadása és hitelműveletek gyakorlása. Tartama: a bejegyzéstől számított 50 év.*¹³⁹ Az alapszabályok elfogadása mellett jóváhagyták a tervezett alaptőke nagyságát, melyet 200.000 forintban [400.000 korona] határoztak meg és 2000 darab névre szóló, 100 forint [200 korona] névértékű részvényből állt. A közgyűlési jegyzőkönyv tanúsága szerint az intézmény iránt rendkívül nagy érdeklődés és bizalom mutatkozott, hiszen a részvényeket 737 darabbal túljegyezték és az alaptőke 30%-át – 60.000 forintot – a tulajdonosok már az alakuló gyűlés megkezdéséig befizették.¹⁴⁰ Továbbá ekkor döntöttek a pénzügyi szervezet felépítéséről is: a társaság igazgatósága¹⁴¹ az elnökből, alelnökből és a 15 tagú elnökségből állt.¹⁴² Az elnökséget fele-fele arányban osztották meg a stratégiai

¹³⁶ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1884.03.26. (13. sz.)

¹³⁷ Említést érdemel hogy a Borsodmegyei Takarékpénztár alapításával egy évben alakult meg a Miskolci Kölcsönös Önségélyező Hitelszövetkezet. A szövetkezet alapítói a kiegyezést követően létrejött egyletek szellemiségét kívánták feléleszteni. Az alapszabályában rögzítették többek között hogy elsődleges cél *a szövetkezeti tagoknak hetenkénti törzsbetétet elfogadva gyümölcsöztetni és ez által a tagoknak egy szerény pénzalapot teremteni.* Ezentúl pedig *a szövetkezeti tagoknak előlegeket illetve mérsékelt kölcsönöket az igazgatóság által megállapítandó mérsékelt kamatok adni és az üzlet terjedelméhez képest kölcsönt felvenni és kamatozó betéteket tagjaitól elfogadni.* A kísérlet azonban nem bizonyult életképesnek és a rákövetkező évben megszűnt. RÉMIÁS 1992. 22.

¹³⁸ Miskolc Széchenyi utca 32.

¹³⁹ KÖZPONTI ÉRTESÍTŐ 1894.03.22. (23. sz.)

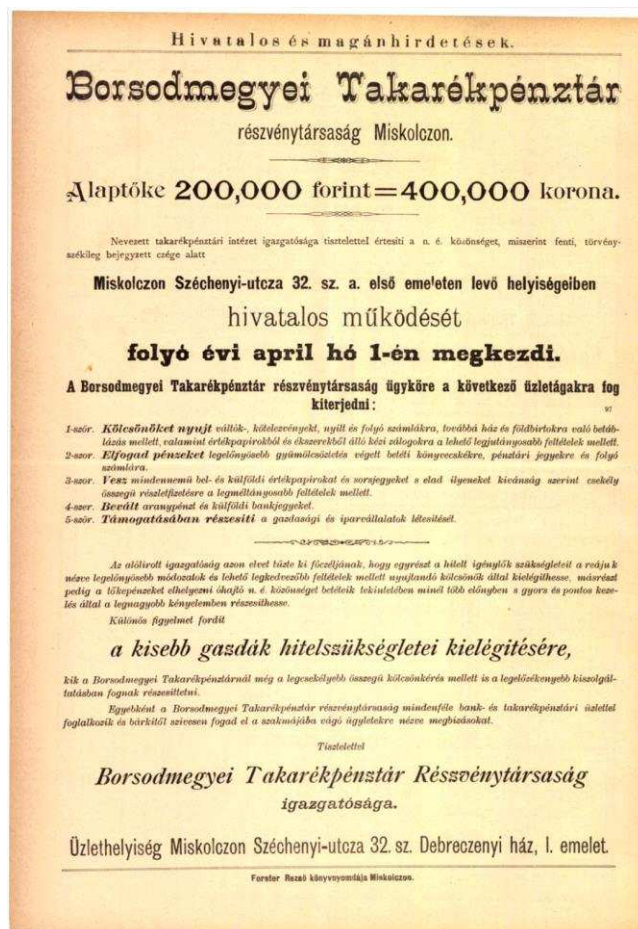
¹⁴⁰ „Alaptőkéje: 2000 drb egyenként 100 frt-ról [200 koronáról] kiállított névértékre szóló s folyószámmal ellátott teljesen befizetett illetve befizetendő részvényekből áll melyre 30% azaz 60.000 frt tényleg befizetett.”

KÖZPONTI ÉRTESÍTŐ 1894.03.22. (23. sz.)

¹⁴¹ Az igazgatóság tagjait a hó végén választották meg az elnök kivételével mely tisztségre pályázatot írtak ki. Az elnök személyére vonatkozóan évekig nem találtak megfelelő jelöltet. Az intézményt Harangi Menyhért megyei nagybirtokos irányította alelnökként. Harangit végül 1897-ben – dr. Tarnay Gyula megyei alispán javaslatára – elnökké választották. EGYENLŐSÉG 1897.02.28. (9. sz.)

¹⁴² BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1894.02.07. (6. sz.)

ügyeket felügyelő igazgatósági tagok, illetve a napi ügyeket intéző főállású hivatalnokok között. Előbbiek választott, utóbbiak főállású tisztviselők voltak.¹⁴³ A pénztárat vezetői, tulajdonosai között a századvég miskolci közéletének számos kiemelkedő alakját megtalálhatjuk, akik közül mindenképp kiemelésre érdemes *Gálffy Ignác*.¹⁴⁴

*A Borsodmegyei Takarékpénztár első újsághirdetése, melyben tájékoztatják a nagyközönséget az 1894. április 1-jei nyitásról és a pénztárat profiljáról*¹⁴⁵

Az első – *csonka* – pénzügyi év adatai már előrevetítették, hogy a városban egy újabb életképes pénzügyi vállalkozás alakult. A részvénytársaság teljes forgalma már 1894-ben meghaladta a hárommillió forintot [3 097 350 ft], a takarékbetétkönyvek száma megközelítette a kétszázat [178],¹⁴⁶ melyeken 164 483 forintot tartottak nyilván. Különösen jelentős volt az intézmény váltótárcája [292 814 ft]. Az első évben a jelzáloghitelezés területén kevésbé volt aktív a Takarékpénztár, bár a 38.980 forintos tétel egy induló pénzügyi vállalkozás esetében jelentősnek tekinthető.¹⁴⁷ A nem teljes pénzügyi évben a Takarékpénztár tiszta nyeresége 7225 forint volt, melyből osztalék címen 4000 forintot fizettek ki a részvényeseknek – 2 forintot részvényenként –, a fennmaradó részt pedig elsősorban jutalékokra és az általános tartalékalap létrehozására [500 ft] fordították.¹⁴⁸

Amint az újsághirdetés szövegéből kitűnik, a részvénytársaság mindenfajta banki és takarékpénztári üzlettel foglalkozott, de fő profiljának *a gazdasági és ipar-vállalattok létesítésének támogatását*, illetve *a kisgazdák hitel- és tőkeszükségletének kielégítését* jelölte meg. Utóbbi – visszautalva a hazai pénzügyi intézményrendszert bemutató fejezetünkre – éppen azt a piaci rést igyekezett tehát betölteni, melyre a 19. század 80-as éveitől országos viszonylatban is a legnagyobb hiány mutatkozott.

¹⁴³ Az első alkalommal megválasztott igazgatóság tagjai voltak: *Harangi Menyhért* alelnök illetve *Forster Rezső Gálffy Ignác Karla Bertalan Kohn Miksa Munk Soma Dr. Németh Imre Rosenthal Vilmos Silbiger Ármin* igazgatósági tagok. Titkár és ügyész: *dr. Engel Arnold* pénztárnok: *Hercz Sándor*. BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1894.02.07. (6. sz.)

¹⁴⁴ *Gálffy Ignác* 1886-tól a város egyik legpatinásabb oktatási intézményének a Középkereskedelmi Iskolának volt az igazgatója de emellett sokrétű közéleti tevékenységet is folytatott: többek között aktívan közreműködött az egyik legrégebbi vidéki múzeum az 1899-ben alapított *Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület* létrehozásában de rendkívüli érdeklődést mutatott a pénzügyi intézmények mindenekelőtt a karitatív hitelszövetkezetek iránt is. Többször járt külföldi tanulmányúton – elsősorban Olaszországban – melyek tapasztalatairól 1892-ben nyilvános előadást tartott. A megszerzett ismereteket a gyakorlatba is át akarta ültetni: az 1890-es évek elején meghatározó szerepet játszott a Borsod megyei tanítók által létrehozott hitelszövetkezet megalapításában melynek nemcsak a tanítók segítése hanem azok gyermekeinek a taníttatása is a céljai között szerepelt. SZINNYEI 1894. 955.

¹⁴⁵ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1894.03.21. (12. sz.)

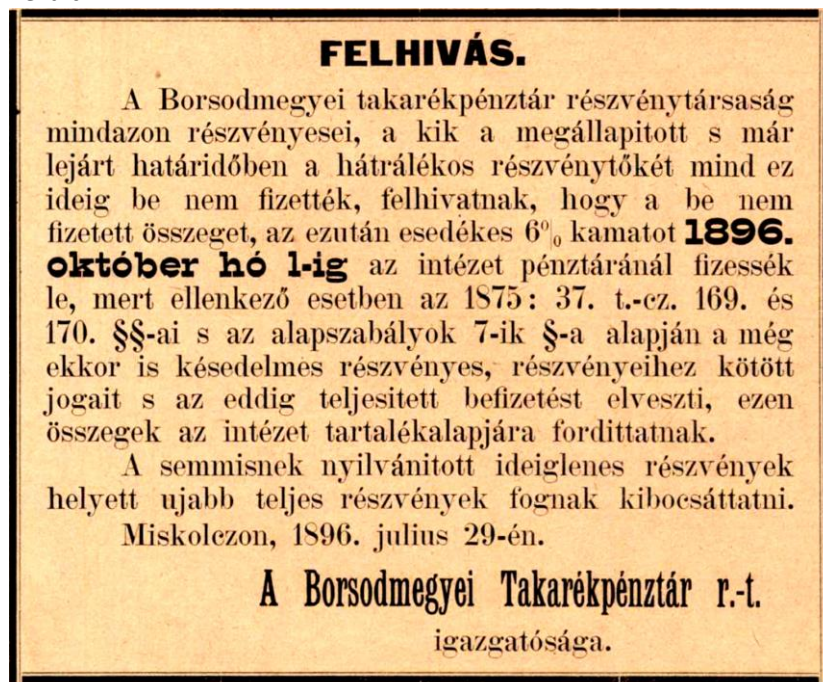
¹⁴⁶ Az egyik első betétes éppen a *Gálffy Ignác* által vezetett Felsőkereskedelmi Iskola volt mely már 1894-ben az intézmény vagyonának jelentős részét 100 forintot a frissen életre hívott pénztáratban helyezett el. GÁLFFY 1895. 113.

¹⁴⁷ *Magyar Compass*. GALÁNTAI NAGY 1895. 340.

¹⁴⁸ *Magyar Compass*. GALÁNTAI NAGY 1895. 340.

A részvénytársaság központja ugyan a megyeszékhelyen működött, de tevékenysége inkább Borsod megye kisebb településeinek pénzügyi igényeinek kielégítését célozta, mind a hitelezés, mind a betétgyűjtés tekintetében. Értelem-szerűen ez az elképzelés és üzletpolitika tükröződött vissza az intézmény névvá-lasztásában is.

Az alapítók nem csalatkozhattak számításaikban, hiszen az első teljes pénzügyi év adatai egyértelműen alátámasztották várakozásaikat. A Takarékpénztár forgalma megközelítette a 5 millió forintot [4 920 000 frt], a váltótárca és a betétállomány közel a duplájára emelkedett,¹⁴⁹ míg a tiszta nyereség megközelítette a 9000 forintot [8917 frt 58 kr].¹⁵⁰ A növekvő nyereségből – megfontolt üzletpolitika mellett – nem a részvényeseknek kifizetett osztalékot növelték. A nyereség jelentős része – változatlan osztalék mellett – a tartalékalapba és az 1895-ben létrehozott rendkívüli tartalékalapba [1000/500 frt] került.¹⁵¹

Felhívás a részvénytőke befizetésére (1896)¹⁵²

A működés első éveiben a veze-tőség számára gondot okozott, hogy bár a pénz-intézet az alapítók által remélt eredményességgel mű-ködött, de az alapsza-bályban megha-tározott részvénytőke – a kezdeti nagy-arányú befi-zetések ellenére – sem gyűlt össze. Az eredetileg meg-határozott 200.000 forint helyett csak a fele került befizetésre, így a pénzintézet tényleges alaptőkéje a műkö-dést követő második év végén csak 100.000 forint volt. Az

igaz-gatóság közgyűlési határozattal és újsághirdetések útján igyekezett a részvényéseket a hiányzó összeg befizetésére ösztönözni.¹⁵³ A nyomásgyakorlás eredményes volt, mert 1896-ban a részvénye-sek a teljes összeget befizették és az alaptőke elérte az alapszabályban meghatározott összeget.¹⁵⁴

A század utolsó éveiben folytatódott a pénzintézet növekedése és évről évre egyre kedvezőbb adatokat produkált.

¹⁴⁹ Váltótárca-állomány: 478.539 forint betétállomány: 243.408 forint [444 betétkönyv]. *Magyar Compass* GALÁNTAI NAGY 1896. 378.

¹⁵⁰ FŐVÁROSI LAPOK 1896.02.22. (52. sz.)

¹⁵¹ *Magyar Compass* GALÁNTAI NAGY 1896. 378.

¹⁵² SZABADSÁG 1896.08.05. (63. sz.)

¹⁵³ 1907-ben a részvénytőke már elérte az 1 millió koronát. KÁPOLNAI 2003/B 301–302.

¹⁵⁴ *Magyar Compass* GALÁNTAI NAGY 1900. 485.

A Borsodmegyei Takarékpénztár legfontosabb pénzügyi adatai forintban (1899)¹⁵⁵

ÖSSZFORGALOM	10.793.618
VÁLTÓTÁRCA [3200 DB]	991.170
JELZÁLOGKÖLCSÖN-ÁLLOMÁNY	339.782
TAKARÉKBETÉT-ÁLLOMÁNY [915]	1.104.191
FOLYÓSZÁMLA-ÁLLOMÁNY	110.772
TARTALÉKALAP	10.000
KÉSZPÉNZÁLLOMÁNY	26.403
NYERESÉG	29.251

A vizsgált korszakunkra a pénzügyi intézménynek csupán öt teljes pénzügyi éve esik, de a Takarékpénztár ebben a fél évtizedben is látványos eredményeket produkált, egyértelműen bebizonyítva, hogy helye van Miskolc és Borsod vármegye pénzügyi és hitelpiacán. Az utolsó pénzügyi év (1899) adatai alapján – ha csak a legfontosabb mutatókat vizsgáljuk – egyértelműen visszatükröződik az eredményes üzletpolitika és a hatékony gazdálkodás.

A Borsodmegyei Takarékpénztár résztvevő sorsjegyek értékesítésében is. A korszakban ezzel csak pénzügyi intézmények foglalkozhattak. (1896)¹⁵⁶

A teljes forgalom az első évhez képest háromszorosára, míg a tiszta nyereség több, mint négyszeresére emelkedett. Ugyanakkor az osztalékon egyetlen évben sem változtatva – annak mértékét folyamatosan részvényenként 6%-on tartotta –, a hangsúly a működés biztonságának megteremtésén volt. Az éves nyereség átlagosan 15-20%-a tartaléktőke állományába került, így annak összege öt év alatt a hússzorosára emelkedett. A pénzügyi mutatók vonatkozásában

a leglátványosabb változás a jelzáloghitel- és takarékbetét-állomány növekedésében volt tapasztalható, hiszen a vizsgált korszakban mindkettő közel nyolcszorosára emelkedett. Az eredményesség a részvényárfolyamokon is egyértelműen megmutatkozott: az eredileg kibocsátott 100 forintos részvények értéke a századfordulóra megközelítette a 2000 [1900 frt]forintot.¹⁵⁷

A pénzügyi intézmény virágkora azonban egyértelműen a századforduló után jött el. A tőkealap tovább növekedett és 1910-ben a maga több, mint 2.5 millió koronájával a miskolci pénzügyi intézmények között a legnagyobbak számított. A növekedés vissza-tükröződött a tekintetben is, hogy a pénzügyi intézmény fiókot nyitott Mezőcsáton, így az alapításkor megfogalmazott célnak megfelelően jobban ki tudta szolgálni a megyei – ez esetben dél-borsodi – gazdálkodók igényeit. A századfordulót követően a Borsodmegyei Takarékpénztár az 1869-ben alapított Magyar Leszámloló és Pénzváltó Bankkal került érdek-közösségbe.

¹⁵⁵ Magyar Compass GALÁNTAI NAGY 1900. 485–486.

¹⁵⁶ BORSOD-MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1896.01.15. (3. sz.)

¹⁵⁷ Magyar Compass GALÁNTAI NAGY 1900. 485–486.

Szintén az alapításkor megfogalmazott célokhoz igazodva az intézmény aktívan közreműködött vállalatalapítások finanszírozásában: többek között részt vett a Borsodmegyei Parcellázó és Házépítő Rt., a Miskolci Konzervgyár Rt. létrehozásában, illetve közreműködött egy újabb borsodi hitelintézet, a Borsodmegyei Hitelszövetkezet megalapításában.¹⁵⁸

MÉRLEGADATOK, JELZÁLOGKÖLCSONÖK, VÁLTÓLESZÁMÍTOLÁS, FONTOSABB ÜZLETÁGAK

Alaputatásunk zárásaként a miskolci pénzügyi intézetek működésére vonatkozó legfontosabb pénzügyi adatokat kívánjuk megvizsgálni, illetve bemutatni. Rendhagyó módon e fejezetet két idézettel kezdjük, melyek megítélésünk szerint sok szempontból túlmutatnak a helyi pénzügyi intézetek mérlegadatainak tényszerű bemutatásán. Tulajdonképpen mindkettőt tekinthetjük inkább egyfajta kordokumentumnak, melyeken keresztül bepillantást nyerhetünk abba a gondolkodásmódba, ahogyan a kortársak látták Miskolc pénzügyi intézményrendszerének kialakulását, 19. századi fejlődését, szerepét és helyét a város, a vármegye és tágabban a régió gazdaságában. Természetesen nem hallgathatjuk el, hogy mindkét írásban szubjektív és objektív elemek keverednek, illetve hangvételükre jelentős hatással voltak az adott történelmi korszak eseményei, a megírásuk idején tapasztalható közhangulat. Mindettől függetlenül rendkívül tanulságos feleleveníteni a kortársak sorait.

Elsőként egy 1929-ben megjelent írásból idézünk. Az ún. *Halmay–Leszih-féle* Miskolc-monográfia szerzőpárosának mindkét tagja az 1880-as évek elején született – 1881-ben és 1880-ban –, így joggal tekinthetjük őket kortársnak, bár aktív éveik már a 20. századra estek. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a könyv megjelenésének dátumát: a monográfia alig tíz évvel a vesztes első világháború, a trianoni trauma, illetve a Monarchia szétesése után íródott, ami nyilvánvalóan befolyásolta a sorok hangvételét. A könyvben a 19. század második felére, mint Miskolc aranykorára emlékeznek, különösen az 1878-as nagy árvizet követő évtizedekre, a modern Miskolc kiépülésére. A szerzőpáros így látta Miskolc 19. századi pénz- és hitelügyeit:

„Helyileg önálló hitelvállalatok keletkeztek Miskolcon, miután éveken át a főváros a saját piacán volt elfoglalva. A vidék gazdasági ereje, igyekezete a pénzügyi intézetek körül csoportosult. Így a vidék relatív gazdasági önállóságra tett szert. Miskolc a pénzpiacra is uralkodó helyzetet teremtett magának nemcsak Borsod, de szomszédos vármegyékben is elnyúló hálózatával.”

A második idézet nagyobb lélegzetű és majd négy évtizeddel korábbról származik. Az írás az 1890-es évek elején jelent meg Miskolc legolvasottabb lapjában, a Borsod–Miskolczi Értesítőben. A korabeli sajtóban nagyon ritkán publikáltak egy-egy városi pénzügyi intézettel kapcsolatban terjedelmesebb, elemző írásokat, míg a helyi pénzügyi intézményrendszer helyzetét átfogó módon vizsgáló cikkel mindössze ezzel az eggyel találkoztunk. A szerző a század végéhez és az első miskolci pénzügyi intézet, a Miskolczi Takarékpénztár alapításának 50. évfordulójához közeledve érezte úgy, hogy érdemes egy hosszabb publicisztikát szentelni a miskolci pénzügyi intézményrendszer majd félszáz éves történetének bemutatására. Ez esetben is fontosnak tartjuk aláhúzni a megjelenés dátumát: közel két évtizeddel járunk az 1873-as pénzügyi krach, illetve az azt követő recesszió után, az 1880-as évtizedben végbement a konszolidációt követően a magyar gazdaság, benne a pénzügyi szektor éppen a konjunktúra éveiben járt.

¹⁵⁸ KÁPOLNAI 2003/B 301–302.; RÉMIÁS 1992. 22.

A gazdasági mutatók szárnyaltak, a közhangulat optimista volt. Ebben a helyzetben íródtak az alábbi sorok:

„...a városunk összes pénzügyintézetei befejezték múlt évi ténykedésüket, mellyel úgy az intézetek élén álló ügybuzgó férfiak, mint a részvényesek meg lehetnek elégedve. Az 1890. év kedvező gazdasági jelentősége nem maradt hatás nélkül négy pénzügyintézetünkre sem. A megfelelő konjunktúrák párosulva a közönség bizalmával, másrésztől pénzügyintézetünk szakszerű, becsületes s kifogástalan vezetésével, szép eredményt biztosítottak pénzügyintézetünk részére. Igazolják ezt a következő adatok:

	alaptőke	takarékbetét	váltótárcza	kötvények, jelzálogok	nyereség
Takarék-pénztár	98.000	2.782.511	515.843	1.365.380	24.887
Hitelintézet	128.000	1.555.997	1.050.131	275.435	24.588
Hitelbank	200.000	856.288	938.344	144.363	28.101
Takarékegyület	250.000	1.415.567	851.980	519.485	45.088
Összesen:	674.000	6.610.363	3.356.248	2.304.663	122.164

A miskolczi pénzügyintézetekbe fektetett tőkék átlagos kamatozása a lefolyt évben meghaladta a 18%-ot, a minő eredménnyel nem sok hazai város pénzügyintézetei dicsekedhetnek. Részleteiben nézve, az eredmény még kielégítőbb.

Pénzügyintézetünk domináló voltát mutatja azon körülmény, hogy hatásuk nemcsak városunkra és a megyére, de a szomszéd törvényhatóságok hozzánk gravitáló vidékeire is kiterjed, sőt a miskolczi pénzügyintézetek legfiatalabbja, a takarékegyület Szerencsen fiókot tart fenn. Ez utóbbi nemcsak helyes pénzügyi politika, de a vezető egyének localpatriotizmusát igen nemesen és észszerűen bizonyítja s egyúttal követésre méltó példát mutat arra nézve, miszerint a miskolczi piac uralma mily eszközökkel tartható fenn s biztosítható. A fiók létesítése egyúttal a részvényesek s betevők érdekeinek helyes előrelátása mellett is bizonyít.

...A miskolczi pénzügyintézetek virágzó helyzetének forrása nemcsak ama vezetés kitűnőségében áll, melyek mindegyikére illik az előbbi meghatározás, de adjuk meg az érdemet ama nagy közönségnek is, melynek pénzügyintézetünk iránt nyilvánuló bizalma s az anyagi téren kifejtett buzgó munkássága tette lehetővé, hogy bankjaink erősekké s izmosakká legyenek. A bizalom kiérdemlése s a jogos anyagi érdekek támogatása képezi jövőre nézve is pénzügyintézetünk nagy feladatát, főként akkor, midőn a gazdasági átalakulás nehéz éveit, az átmenet magas akadályait éljük. Azt várjuk pénzügyintézetünk jövőre is, hogy ők a közönség jólétének melegágyait képezzék. Anyagi érdekeink tüzetes szemmel kísérése, a helyzet változatosságaihoz való alkalmazkodás, kötelességet ró intézetünkre.

Másak a viszonyok jelenleg, mint a hetvenes években, midőn nagy válság után voltunk, midőn a bizalom kicsiny, a pénz drága volt. A bizalom a jogrend, a nyilvánosság az anyagi haladás folytán emelkedett; a közlekedési viszonyok az érintkezést a főváros és más vidékek között könnyűvé tették; a hiteligények hasonlíthatatlanul gyorsabban kielégíthetők; pénzelhelyezésre szerfelett sok eszköz és alkalom kínálkozik.

S a miként a betétek aranykora a 6-8%-os kamatoztatás immár végleg letűnt, úgy fontolóra kell venniük, mennyiben lehet a hitelkeresők kamatterhein könnyíteniük. Ne szolgáljanak reá, hogy szaporítsák ama vidéki pénzügyintézetek számát, melyek kölcsön-kamata nagy súllyal nehezedik az anyagi érdekekre. A közönségnek kamatostól szolgáltatassá vissza ama bizalmat, melynek segítségével jelenlegi szép niveaujukra [színvonalukra] emelkedtek. Támogassák azt a közönséget, mely a létküzdelmekben egész más állapotokkal találja szemben magát, mint pénzügyintézetünk alapítási és kezdő éveiben. Terjesszék ki a »kettős kincs« további hű megőrzése mellett hatalmas fejlesztő tevékenységüket amaz új irányokra is, melyektől hazánk és saját működési körük gazdasági boldogulása is függ: az ipari s kereskedelmi élet minden fázisára, s akkor eddigi érdemeikhez még inkább fűzhetnek hervadhatatlan babérokat.”¹⁵⁹

¹⁵⁹ BORSOD–MISKOLCZI ÉRTESÍTŐ 1991.03.12. (11. sz.)

A kortársak szubjektív megállapításokat sem nélkülöző általános áttekintéseit követően a miskolci pénzügyintézetek működésének legfontosabb pénzügyi mutatóit az objektív számok oldaláról is érdemes megvizsgálni. Ennek kapcsán alapvetően két forrásra támaszkodtunk:¹⁶⁰

- az 1870-es évek elejétől az ún. *Magyar Compassban* közzétett pénzügyi beszámolókra,
- a *Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárában* őrzött, a miskolci pénzügyintézetekre vonatkozó iratanyagra.

A Miskolczi Takarékpénztár megalakulását követő évtizedekben fokozatosan kifejlődött és a századforduló utáni években kiteljesedett Miskolc, tágabban Borsod vármegye pénz- és hitelintézeteinek rendszere. Az első világháborút megelőző években, sőt még a háború alatt is létesült ugyan néhány szövetkezet, takarékpénztár és bank, tevékenységük azonban a mérlegadatok tükrében a fontosabb üzletágakban csak töredéke volt a korábban létesült és kiépült forgalmú intézeteknek, nem voltak képesek jelentős piaci szereplővé válni.¹⁶¹

A vizsgált korszakban a pénzelhelyezés legkedveltebb módja a takarékbetét volt. A pénzügyintézetek legfontosabb üzletága egyértelműen a takarékbetétek kamatozásra való elfogadása volt, az idegen tőkét döntően ezen a módon vonták magukhoz.¹⁶² A hitelintézetek mérlegelszámolásaiban a betétállomány a teher [tartozik] oldalon került feltüntetésre és összességében minden intézmény esetében a legnagyobb tételeként jelent meg, jelentősen meghaladva a követel oldal két legfontosabb tételét: a jelzálog kölcsön-állományt és a váltótárcát. A betétállomány az 1840-es évektől országos viszonylatban – az 1850-es évek elejének átmeneti visszaesésétől eltekintve – folyamatosan emelkedett, majd a kiegyezést követő gazdasági fellendülés éveiben tovább gyorsult.

Az 1873-as pénzügyi krachot követően ugyan a növekedés mérséklődött, de az 1880-as évektől ismét látványos emelkedésnek indult. Amennyiben a miskolci pénzügyintézetek adatait megvizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a betétgyűjtés tekintetében még az 1870-es évek pénzügyi válságának éveiben sem tapasztalhatunk visszaesést. A takarékbetét-állomány ebben az évtizedben is látványosan nőtt a város pénzügyintézeteiben, melynek okát elsősorban abban véljük felfedezni, hogy ekkorra zajlott le és fejeződött be teljesen a kiegyezést követően alakult egyesületek részvénytársasággá alakulása és kapcsolódhattak be aktívan az idegen tőkének gyűjtésébe.

¹⁶⁰ *Magyar Compass* MIHÓK 1875. MIHÓK 1880.; MIHÓK 1885. AMBRUSTER–GALÁNTAI NAGY 1892.; GALÁNTAI NAGY 1896.; GALÁNTAI NAGY 1901.

MNL BAZMLT VII. Cégbírói iratok

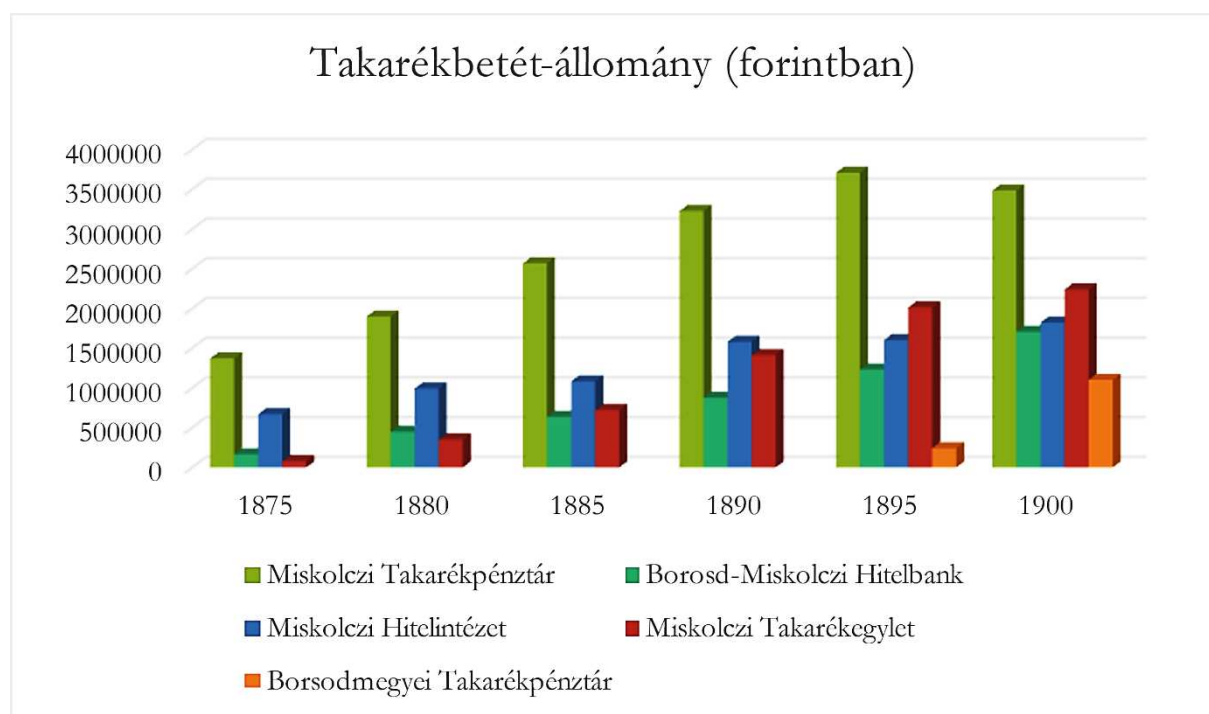
¹⁶¹ KÁPOLNAI 2003/A. 285.

¹⁶² Itt érdemes visszautalni a kiegyezést követő évek pénzügyintézeti átalakulásaira az egyesület kontra részvénytársaság konfliktus mögött meghúzódó racionális pénzügyi érdekekre és ismételtén aláhúzni hogy miért is tartottuk fontosnak – eddig publikálatlan forrásokra támaszkodva – e folyamatok bemutatását.

A századfordulóra a miskolci pénzüintézetekben őrzött takarékbetét-állomány már meghaladta a tízmillió forintot.

A miskolci pénzüintézetek takarékbetét-állományának alakulása 1875–1900 között [forintban]¹⁶³

	1875	1880	1885	1890	1895	1900
MISKOLCZI TAKARÉKPÉNZTÁR	1.373.874	1.901.880	2.572.374	3.229.911	3.713.543	3.488.635
BORSOD-MISKOLCZI HITELBANK	167.345	449.925	638.744	878.719	1.234.718	1.710.546
MISKOLCZI HITELINTÉZET	673.185	996.249	1.086.918	1.584.276	1.606.310	1.826.706
MISKOLCZI TAKARÉKEGYLET	80.000	352.485	722.840	1.415.568	2.016.313	2.242.230
BORSODMEGYEI TAKARÉKPÉNZTÁR					243.408	1.104.191

A táblázat, illetve a diagram adatain végig tekintve egyértelműen látszik, hogy a Miskolci Takarékpénztár a betétgyűjtés vonatkozásában megőrizte azt a történelmi előnyét, melyet az a helyzet garantált számára, hogy majd negyedszázadon keresztül monopolhelyzetben volt a város és a megye pénzügyi piacán. A korszakunk végén a miskolci pénzüintézetekben elhelyezett takarékbetét-állomány közel harmadát a Miskolci Takarékpénztárban tartották a betétesek. Ugyanakkor szembetűnő, hogy a század utolsó évtizedében alakult Borsodmegyei Takarékpénztár milyen eredményes volt a betétgyűjtés területén, hiszen alig fél évtized alatt egymillió forint feletti betétállományt tudott összegyűjteni és a 20. század első évtizedében e területen már felzárkózott a kiegyezést követően alakult pénzüintézetek mellé.

¹⁶³ Rendhagyó módon alap kutatásunk záró fejezetében bizonyos esetekben egyszerre alkalmaztuk a hagyományos EXCELL táblázatokat és a modern színes diagramos ábrákat. Elfogadva annak lehetőségét, hogy adott esetben e megoldás akár zavaró is lehet az olvasó számára mégis e módszer mellett döntöttünk. Ennek magyarázata hogy megítélésünk szerint a hagyományos táblázatok jobban megmutatják a rövidebb periódusokban bekövetkezett változásokat míg a diagramok hatásosabban szemléltetik a vizsgált negyedszázad tendenciáit.

*A miskolci pénzügyintézetekben elhelyezett takarékbetét-állomány [forintban] és
a takarékbetétkönyvek száma a századfordulón (1900)*

	1900
MISKOLCZI TAKARÉKPÉNZTÁR	3.488.635 – TAKARÉKBETÉTKÖNYVEK SZÁMA: 2425
BOROSD-MISKOLCZI HITELBANK	1.710.546 – TAKARÉKBETÉTKÖNYVEK SZÁMA: 1138
MISKOLCZI HITELINTÉZET	1.826.706 – TAKARÉKBETÉTKÖNYVEK SZÁMA: 1217
MISKOLCZI TAKARÉKEGYLET	2.242.230 – TAKARÉKBETÉTKÖNYVEK SZÁMA: 1701
BORSODMEGYEI TAKARÉKPÉNZTÁR	1.104.191 – TAKARÉKBETÉTKÖNYVEK SZÁMA: 915

Korszakunkban a betétek döntő részét – 98-99%-át – takarékkönyvekben tartották, minimális volt a pénztárjegyre elhelyezett, illetve a folyószámlás betétek aránya. Ugyanakkor a Magyar Compassokban közzétett adatok alapján kitűnik, hogy a betétállomány értéke gyorsabban nőtt, mint a takarékkönyvek száma. Egy miskolci pénzügyintézetben nyilvántartott takarékbetétkönyv átlagos betéti értéke a századfordulón ezernégyszáz forint volt, mely jelentősen – közel 200 forinttal – meghaladta az országos átlagot.¹⁶⁴

VÁLTÓLESZÁMÍTOLÁS

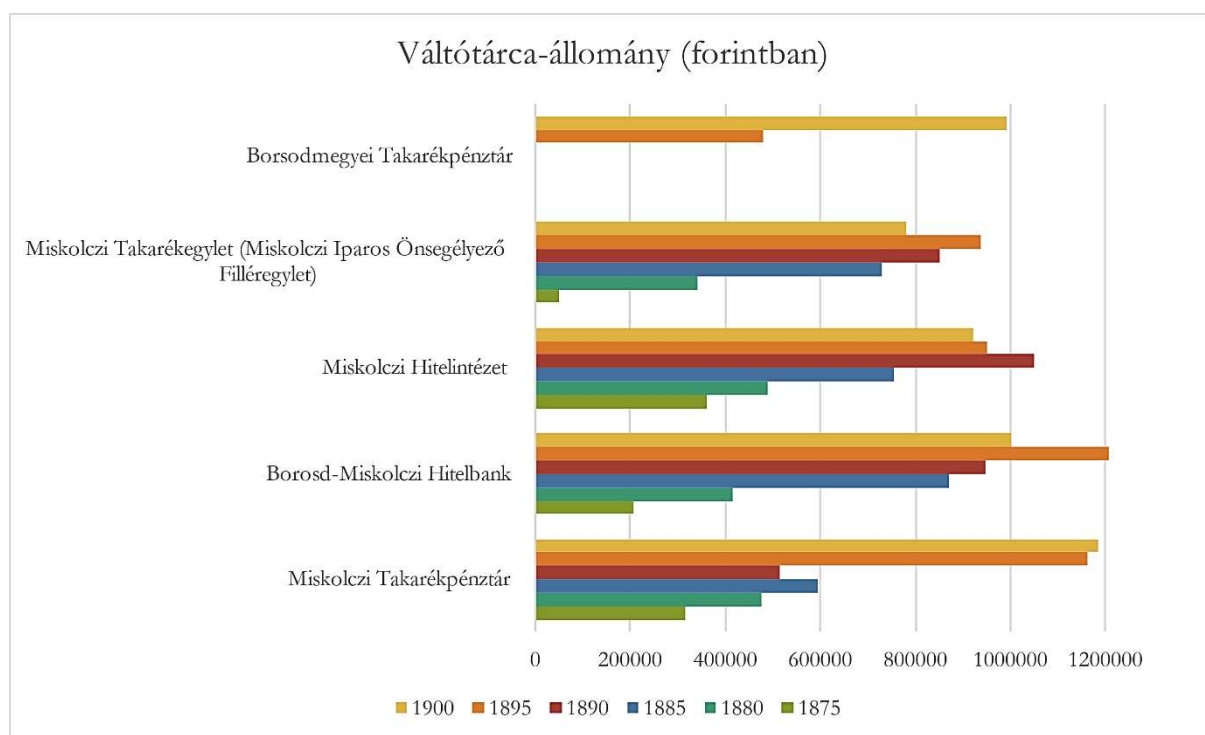
A pénz- és hitelintézetek pénzügyi beszámolóinak követel oldalának – a jelzáloghitelek mellett – a legfontosabb tétele a váltótárca volt. A saját és az összegyűjtött idegen tőke viszonylag biztonságos, jellemzően rövid lejáratú, a likviditás tekintetében így rendkívül előnyös elhelyezése a váltóra nyújtott hitel volt, mely váltóleszámítolás útján valósult meg. A hitelezésnek ez a formája, annak törvényi szabályozása a reformkorra nyúlik vissza. A kiegyezést, illetve az 1873-as pénzügyi válságot követően az állam a törvényi háttérrel a kor követelményeinek megfelelően újra kodifikálta – 1876. évi XXVII. tc. – és ezt követően gyorsan, széles körben elterjedt ez a fizetési forma, korszakunkban a pénzügyintézetek tőkeelhelyezési üzletágán belül meghatározó szerepet töltött be.

A váltóleszámítolási üzletág eredményeit, annak nagyságát a pénzügyi mérlegekben az ún. váltótárca alakulásán kísérhetjük figyelemmel. Ugyanakkor az adatok elemzése kapcsán fontos megjegyezni, hogy az üzleti év végén a mérlegekben szereplő váltótárca-állomány nem nyújt, illetve nem is nyújthat teljesen hiteles képet az évközi hitelezés volumenéről, a megelőző évhez viszonyított változásról, mert minél rövidebb lejáratra nyújtják a váltóhitelt, annál nagyobb lehet az évközi értékforgalom. Ennek ellenére több évtizedes összevetésben a váltótárca nagysága jól illusztrálja mind ennek a hitelezési formának a térnyerését, mind a pénzügyintézetek hitelkihelyezésében betöltött súlyát.

¹⁶⁴ A takarékbetétek Magyarországon általában nem a fogyasztástól elvont összegekből keletkeztek hanem többnyire a vállalkozásoktól elvont üzleti forgótőkéből származtak. A betétek átlagértéke ezért nagyobb volt mint a Monarchia nyugati régióiban. E megállapítás különösen érvényes Miskolc esetében hiszen a város pénzügyintézeteiben őrzött betétek mögött jelentős részben a nagyipar és a nagykereskedelem állt. KÁPOLNAI 2003/A. 286.

A miskolci pénzügyi intézetek váltótárca-állománya 1875–1900 között [forintban]

	1875	1880	1885	1890	1895	1900
MISKOLCI TAKARÉKPÉNZTÁR	316.385	474.849	593.389	515.843	1.163.199	1.183.668
BORSOD-MISKOLCI HITELBANK	206.760	415.122	871.813	947.075	1.206.317	1.001.243
MISKOLCI HITELINTÉZET	361.608	490.113	754.769	1.050.131	951.403	922.254
MISKOLCI TAKARÉKEGYLET (MISKOLCI IPAROS ÖNSEGÉLYEZŐ FILLÉREGYLET)	50.020	341.299	730.775	851.931	936.303	780.571
BORSODMEGYEI TAKARÉKPÉNZTÁR					478.579	991.170

A miskolci hitelintézetek váltótárca-állományának alakulása kapcsán az adatokból jól látható, hogy a kiegyezést követően alapított pénzügyi intézetek esetében a váltóleszámlázási üzletág a század utolsó évtizedéig töretlen fejlődés mellett lényegesen nagyobb súllyal bírt a hitelkihelyezés területén, mint a város legrégebbi intézményének, a Miskolci Takarékpénztárnak az esetében. Utóbbi pénzügyi intézet váltótárcája csak a századfordulóra érte el a többi helyi hitelintézet állományának nagyságát. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy – függetlenül az egyes pénzügyi intézetek alaptőkéjétől és takarékbetét-állományától – a korszakunk végén megközelítőleg azonos váltótárca-állománnyal rendelkeztek.

A váltóleszámlázási üzletággal kapcsolatban megítélésünk szerint fontos megemlíteni, hogy általában a pénzügyi mérlegek aktív oldalán értékben a jelzáloghitelzés után következtek, de ha figyelembe vesszük a váltóleszámlázásra fordított összegek gyors forgását, azt, hogy ez egy jellemzően rövid lejáratú hitelezési forma, akkor az éves forgalmi érték tekintetében a jelzálogos kölcsönök elé is helyezhetők.

JELZÁLOGHITELEZÉS

Ellentétben a váltóhitelezéssel, a jelzálogra nyújtott kölcsönök banklikviditás szempontjából kevésbé előnyösek, de jellemzően a pénzüintézetek legjelentősebb aktív üzletága a jelzáloghitelezés volt, melynek mértéke egyes években akár meghaladhatta a betétállomány összegét is. E hitelforma esetében a zálogtárgy ingatlan volt, jellemzően földbirtok vagy házingatlan. A miskolci pénzüintézetek esetében utóbbi az országos átlagnál nagyobb súllyal szerepeltek.

A miskolci pénzüintézetek jelzáloghitel-állománya a 19. század utolsó évtizedében [forintban]¹⁶⁵

	1895	1900
MISKOLCZI TAKARÉKPÉNZTÁR	2.105.497	2.163.933
BORSOD-MISKOLCZI HITELBANK	242.227	492.891
MISKOLCZI HITELINTÉZET	406.875	505.079
MISKOLCZI TAKARÉKEGYLET	902.103	1.164.258
BORSODMEGYEI TAKARÉKPÉNZTÁR	59.012	339.782

A század utolsó évtizedéből származó adatok alapján egyértelműen látszik, hogy a jelzáloghitelezés területén a város első pénzüintézete, a Miskolczi Takarékpénztár volt a legjelentősebb intézmény. A Takarékpénztár által folyósított jelzálogos kölcsönök értéke a századfordulón egymagában akkora volt, mint a másik négy pénzüintézeté együttvéve. Figyelembe véve a miskolci hitelintézetek váltótárca-állományának alakulását egyértelműen látszik, hogy utóbbiak a hitelkihelyezés területén – elsősorban a kisebb takaréketet-állományuk miatt – a gyorsabban forgó, likvid váltóleszámítolást preferálták.

Az adatok szerint a jelzáloghitelezés során folyósított kölcsönök fedezetül megközelítőleg 60%-ban földbirtok, míg a többi esetben elsősorban miskolci házingatlan szolgált. Ez az arány jellemzően egészen az első világháborúig megmaradt, azzal a különbséggel, hogy a földbirtokokra folyósított összeg mintegy kétszeresére emelkedett a századfordulót követően.¹⁶⁶

*

FORRÁSOK

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár, Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc
IV/501 = Borsod vármegye Levéltára, Borsod vármegye közgyűléseinek levéltára
VII. = Cégbírósági iratok
HOM = Herman Ottó Múzeum
HTD = Helytörténeti Dokumentáció
TGY = Tárgyi Gyűjtemény

Sajtó

A Hon
Anyagi Érdekeink
Borsod–Miskolczi Értesítő
Egyenlőség
Fővárosi Lapok
Központi Értesítő
Politikai Újdonságok
Sürgöny
Szabadság

¹⁶⁵ Eddigi kutatásaink alapján csak a század utolsó évtizedére vonatkozóan rendelkezünk minden helyi hitelintézet esetében hiteles adattal.

¹⁶⁶ KÁPOLNAI 2003/A. 289.

BIBLIOGRÁFIA

AMBRUSTER–GALÁNTAI NAGY 1892

AMBRUSTER Jakab–GALÁNTAI NAGY Sándor (szerk.): *Magyar Compass. Pénzügyi Évkönyv*. XIX. évf. (Alapította: MIHÓK Sándor) Brózsza Ottó Könyvnyomdája, Budapest, 1892

BÁCSKAI 1989

BÁCSKAI Vera: *A vállalkozók előfutárai*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989

BEREND T.–SZUHAY 1991

BEREND T. Iván–SZUHAY Miklós: *A tőkés gazdaság története Magyarországon, 1848–1944*. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 1991

BOROVSKY–SZIKLAY 1896

BOROVSKY Samu–SZIKLAY János (szerk.): *Abaúj – Torna vármegye és Kassa. Magyarország vármegyéi és városai I. köt.* Apollo Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1896

DOBROSSY 1992/A

DOBROSSY István: *Hitelviszonyok Magyarországon 1830-ig*. In: DOBROSSY István (szerk.): *Pénzintézetek. Bankélet és hitelviszonyok Északkelet-Magyarországon 1844 – 1949. – Kiállítási katalógus*. Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Múzeumigazgatóság, Miskolc, 1992. 5–12.

DOBROSSY 1992/B

DOBROSSY István: *A miskolci hitelszervezet fejlődése*. In: DOBROSSY István (szerk.): *Pénzintézetek. Bankélet és hitelviszonyok Északkelet-Magyarországon 1844 – 1949. – Kiállítási katalógus*. Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Múzeumigazgatóság, Miskolc, 1992. 21–30.

DOBROSSY 1992/C

DOBROSSY István (szerk.): *Pénzintézetek. Bankélet és hitelviszonyok Északkelet-Magyarországon 1844 – 1949. – Kiállítási katalógus*. Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Múzeumigazgatóság, Miskolc, 1992

DOBROSSY 1995

DOBROSSY István: *A Miskolczi Takarékegyesület*. In: DOBROSSY István (szerk.): *Miskolc írásban és képekben 2*. Belvárosi Kulturális Menedzser Iroda és a B.–A.–Z. Megyei Levéltár, Miskolc, 1995. 192–196.

DOBROSSY 1997

DOBROSSY István (szerk.): *A Kereskedelmi és Iparkamara Miskolcon 1880–1997*. B.–A.–Z. Megyei Levéltár, Miskolc, 1997

DOBROSSY 2001

DOBROSSY István: *A Borsodmegyei Takarékpénztár épülete*. In: DOBROSSY István (szerk.): *Miskolc írásban és képekben 8*. Belvárosi Kulturális Menedzser Iroda és a B.–A.–Z. Megyei Levéltár, Miskolc, 2001. 32–37.

DOBROSSY 2006

DOBROSSY István: *A Miskolczi Takarékpénztár*. In: DOBROSSY István (szerk.): *Miskolc írásban és képekben. 1. (85–87)* Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 2006

DOBROSSY–ESZENYI 2008

DOBROSSY István – ESZENYI Miklós (szerk.): *Miskolci Életrajzi Lexikon*. Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár és Miskolc Megyei Jogú Város, Miskolc, 2008

ECKHART 1941

ECKHART Ferenc: *A magyar közgazdaság 100 éve, 1841–1941*. Posner Grafikai Műintézet Rt., Budapest, 1941

FÁY 1839

FÁY András: *Terve a Pest megyei köznép számára felállítandó Takarékpénztárnak*. Magyar Kir. Egyetem nyomdája, Buda, 1839

GAUCSIK 2014

GAUCSIK István: A Pozsonyi I. Takarékpénztár közhasznú és jótékonyossági tevékenysége a 19. században. [Public benefit and charitable Activities of the First Savings Bank in Pozsony (Bratislava) in the 19th Century]. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2014/3. 59-79.

GALÁNTAI NAGY 1895

GALÁNTAI NAGY Sándor (szerk.): *Magyar Compass. Pénzügyi Évkönyv*. XVI. évf. /Alapította: MIHÓK Sándor/ Brózsza Ottó Könyvnyomdája, Budapest, 1895

GALÁNTAI NAGY 1896

GALÁNTAI NAGY Sándor (szerk.): *Magyar Compass. Pénzügyi Évkönyv*. XVII. évf. (Alapította: MIHÓK Sándor). Brózsza Ottó Könyvnyomdája, Budapest, 1896

GALÁNTAI NAGY 1900

GALÁNTAI NAGY Sándor (szerk.): *Magyar Compass. Pénzügyi Évkönyv*. XXVIII. évf. /Alapította: MIHÓK Sándor/ Légrády Testvérek, Budapest, 1900

GÁLFFY 1895

GÁLFFY Ignác (szerk.): *A Miskolczi M. Kir. Állami Polgári Fiú Felsőkereskedelmi iskola és Polgári Leány Felsőkereskedelmi Iskola Értesítője*. XX. évf., Forster Rezső Nyomdája, Miskolc, 1895

HOLBESZ 1939

HOLBESZ Aladár: *A magyarországi hitelintézetek története*. May János Nyomdai Műintézet, Budapest, 1939

Miskolczi Takarékpénztár Emlékirata 1885

Emlékirat Miskolczi Takarékpénztárnegyvenéves fennállásáról 1845–1885. Forster Rezső Nyomdája, Miskolc, 1845

JIRKOVSKY 1945

JIRKOVSKY Sándor: *A magyarországi pénzintézetek története az első világháború végéig*. A szerző saját kiadása. Athenaeum Nyomda, Budapest, 1945

KÁPOLNAI 2003/A

KÁPOLNAI Iván: Pénz- és hitelélet. Általános áttekintés. In: VERES László (szerk.): *Miskolc története IV. 1848-tól 1918-ig*. Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Múzeumigazgatóság és a Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2003. 279–294.

KÁPOLNAI 2003/B

KÁPOLNAI Iván: Jelentősebb pénz- és hitelintézetek. In: VERES László (szerk.): *Miskolc története IV. 1848-tól 1918-ig*. Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Múzeumigazgatóság és a Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2003. 294–304.

KORÁNYI–SZELES 2005

KORÁNYI G. Tamás–SZELES Nóra: *Tőzsde születik*. Budapesti Értéktőzsde, Budapest, 2005

KATUS 1987

KATUS László: *A tőkés gazdaság fejlődése a kiegyezés után*. In: KOVÁCS Endre–KATUS László (szerk.): *Magyarország története* 6/II. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 913–1038.

KÖVÉR 1986

KÖVÉR György: Az Osztrák–Magyar Monarchia bankrendszerének fejlődése. *Közgazdasági Szemle* 33. (1986)/3. 312–324.

KÖVÉR 1993

KÖVÉR György: Az Osztrák Nemzeti Bank működése és az Osztrák–Magyar Bank alapításának előzményei, 1851–1878. In: BÁCSKAI Tamás (szerk.): *A Magyar Nemzeti Bank története*, I. köt. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1993. 155–341.

MIHÓK 1875

MIHÓK Sándor (szerk.): *Magyar Compass. Pénzügyi és Közgazdasági Évkönyv*. III. évf. Magyar Kir. Kereskedelmi Minisztérium. Tettey Sándor és Társa Nyomda, Budapest, 1875

MIHÓK 1880

MIHÓK Sándor (szerk.): *Magyar Compass. Pénzügyi és Közgazdászati Évkönyv*. VIII. évf. Magyar Kir. Kereskedelmi Minisztérium. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1880

MIHÓK 1885

MIHÓK Sándor (szerk.): *Magyar Compass. Pénzügyi és Közgazdászati Évkönyv*. XIII. évf. Magyar Kir. Kereskedelmi Minisztérium. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1885

NAGY 1975

NAGY Lajos: *Budapest története. 1790–1848. Gazdasági élet*. In: KOSÁRY Domokos (szerk.): *Budapest története. III*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 307–373.

ORTVAY 1892

ORTVAY Tivadar: *Pozsony története*. Pozsony első takarékpénztár, Pozsony, 1892

POGÁNY 2013

POGÁNY Ágnes: Bankhálózatok és városfejlődés. *Korall* 14. évf. 54. sz. 183–186.

POGÁNY 2013

POGÁNY Ágnes: *A budapesti pénzpiac a 19–20. században*. *Korall* 12. évf. 44. sz. 186–193.

RÉMIÁS 1992

RÉMIÁS Tibor: *A magyarországi pénzügyintézetek „építkezése” (1839–1947)*. In: DOBROSSY István (szerk.): *Pénzügyintézetek. Bankélet és hitelviszonyok Északkelet-Magyarországon 1844 – 1949. – Kiállítási katalógus*. Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Múzeumigazgatóság, Miskolc, 1992. 13–20.

SZEMERE 1847

SZEMERE Bertalan: *Figyelmeztetés a Miskolczi Takarékpénztár jótékonyására*. A nép számára kiadja a Miskolczi Takarékpénztár. Tóth Lajos nyomdája, Miskolc, 1847

SZÉCHENYI 1830

GRÓF SZÉCHENYI István: *Hitel*. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomdája. Budapest, 1830

SZINNYEI 1894

SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái III*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1894

TOMKA 2000

TOMKA Béla: *A magyarországi pénzügyintézetek rövid története (1836–1947)* Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem–AULA Kiadó Kft., Kalocsa, 2000

MELLÉKLET

Emlékirat a
Miskolczi Takarékpénztár negyvenéves fennállásáról 1845–1885
KINYOMTATTATOTT A VÁLASZTMÁNY HATÁROZATÁBÓL
1885. szeptember 12-én

MISKOLCZ
FORSTER REZSŐ KÖNYVNYOMDÁJA
1885

A miskolczi takarékpénztár választmánya 1885. évi február hó 25. napján tartott ülésében elhatározta, hogy miután az intézet ugyanazon Évi május hó 1-ső napján tölti be fennállásának 40-dik évét, ez alkalmából emlékiratba foglaltassanak s közzétéssenek azon nevezetesebb mozzanatok, melyek ama négy évtized alatt intézetünk életére feltűnőbb hatást gyakoroltak, működése sikerét fokozták, vagy csökkentették, s végre azon tekintélyes állást biztosították, melyet a miskolczi takarékpénztár a hazai testvérintézetek közt jelenleg elfoglal.

A választmány kegyeletet akart ezzel tanúsítani a múlt idők iránt, de egyszersmind tanúságot szolgáltatni a jövőre nézve. Visszapillantásunk arról győz meg, hogy az öntudatos, csüggedetlen munkásság leküzdi az akadályokat, s hogy a mohó önzéstől ment, óvatos, takarékos és becsületes működés legjobb biztosítéka a sikernek.

A Miskolczi Takarékpénztár 1845. május 1-ső napján nyitott meg.

Keletkezését azon üdvös mozgalomra lehet és kell visszavezetni, melyet 1839-ben az áldott emlékü Fáy András indított meg, s mely 1840-ben a pesti és aradi, 1841-ben a nagyszebeni, 1842-ben a pozsonyi és soproni, 1844-ben a győri, kassai, esztergomi és kőszegi takarékpénztárak felállítását eredményezte.

A cél, mely a kezdeményezők szemei előtt lebegett, Miskolczon is az volt, a mi Pesten s a többi városokban: módot nyújtani a kézi munkára utalt, s általában a szűkebb anyagi viszonyok között élő honpolgároknak, hogy megtakarított filléreiket biztosan és úgy helyezhessék el, hogy a betett tőke azonnal kamatozzék, s a szükséghez képest azonnal, vagy rövid idő alatt kivehető legyen; felébreszteni, vagy fokozni ez által a kedvet és ösztönt a takarékosagra, másfelől összegyűjteni a különben heverésre utalt vagy könnyen elkallódó apróbb tőkéket, s oda fordítani azokat nagyobb összegekben, ahol olcsó hitelre szükség mutatkozik.

A miskolczi takarékpénztár tehát, bár nem zárta ki, sőt kikötötte alapszabályaiban a tartalék kiegészítése után mutatkozó jövedelmi fölösleg kiosztását, szintén humanisticus jelleggel alakult. Nem is üzletemberek vagy tőkepénzesek hozták azt létre az anyagi haszon biztos reményében, hanem Borsod megyének és Miskolcz városának — mely már akkor is élénk helyi központ volt, és öntudatos polgári elemmel, önálló kereskedelemmel és szépen fejlődő kézműiparral bírt — szélesebb látókörű, s a nép boldogulásáért melegen érdeklődő birtokosai és polgárai. A rendelkezésre álló adatok szerint, az alakítás és alakulás tárgyában az első értekezlet 1844. november hó 10., 12., 18., 17. napjain tartott meg. Ez értekezletnek — melyet valószínűleg több magánmegbeszélés előzött meg — elnöke báró Vay Lajos, tollvivője Bárány Farkas ügyvéd volt, tagjai pedig tolcsvai Nagy Gedeon főszolgabíró, Dominkovics Lajos megyei főpénztárnok, Vadnav Lajos, Herke Lajos, Povószky István ügyvédek, Kraudy László magánzó, Lichtenstein József és Furman Ferdinánd kereskedők, kik közül ma mar csak báró Vay Lajos Borsod megye volt főispánja és Vadnav Lajos volt orsz. képv. és nyug. curiai bíró vannak életben. Ez értekezleten bemutatott, tárgyalott és elfogadtatott a Lichtenstein József által a pozsonyi szabályok alapján kidolgozott alapszabály, mely az 1845 évi január 14. és 16. napjain tartott első közgyűlésen jóváhagyatván, és Bernáth György földbirtokos, Dudok Pál ügyvéd, Fogler József kereskedő, Herke Lajos ügyvéd. Kraudy László magánzó, Kun István ügyvéd, Kun Lajos házbirtokos, Lichtenstein József kereskedő, Pap János reform. tanár, Pilita Miklós földbirtokos. Povószky István ügyvéd, Soltész Nagy János ügyvéd urak személyében az igazgatóválasztmány megválasztatván, a társaság magát alakultnak jelentette ki.

Aláíratván időközben az alapszabályokban előírt 300 darab 100 ezüst frtos részvény, az 1845 évi február 5-én tartott második közgyűlésen elnöknek báró Vay Lajos, jegyzőnek Bárány Farkas választatott meg, s egyszersmind elhatározatott, hogy az igazgatóválasztmány által saját hatáskörében megválasztandó hivatalnokok fejenként 300 ezüst forint évi fizetést húzzanak. s a tarsaság költségén valamelyik pénztárnoknál az ügykezelési jártasságot szerezzék meg.

A közgyűlés ezen intézkedése folytán az igazgatóválasztmány, azon hó 16-án tartott ülésében, pénztárnokká Kraudy Józsefet, ellenőrré Povószky Istvánt megválasztván, elhatározta, hogy a részvényesek, az aláírt 300 darab részvény értékének felét, t. i. 15000 ezüst forintot, 1845 évi április 24-ig fizessék be, a mi rövid idő alatt csakugyan be is fizettetett, s ideiglenesen a megyei pénztárban helyeztetett el.

A közönség nagy rokonszenvvel fogadta az új vállalat keletkezését. Borsod megye pedig, mint hatóság, mindent megtett, mi hatalmában állott, hogy a zseme intézet, a rendezetlen birtok- és hitelviszonyok között is, fennállhasson s gyarapodhassék. Már az 1845. február 12-én tartott közgyűlésében készségesen megígérte az intézet által kért erkölcsi támogatást, s pénztári helyiségnek évi 100 ezüst forint bérért átengedte irodahelyiségeit. 1845 május 21-én tartott közgyűléséből fölterjesztette az alapszabályokat a helytartótanácsához; 1845. augusztus 14-én tartott közgyűlésében elhatározta, hogy a takarékpénztári kölcsönök betáblázásának gyorsítása végett havonként kisgyűlést tart; 1847. február 17-én tartott közgyűlésében pedig elrendelte, hogy a tapasztalt visszaélések, t. i. a színtelen kötések korlátozása végett, a megyei tisztviselők előtt — sokszor a jóhiszemű hitelezők kijátszására — történt birtok el- és átadások bejelentessenek és nyilvántartassanak.

A megye pártfogásán felül az intézet közéletünk egyes kiválóbb tényezőinek erkölcsi támogatásában is részesült. Elég lesz e tekintetben fölemlíteni azt, hogy Szemere Bertalan 1847-ben népszerű röpiratot tett közzé ilyen cím alatt: „Figyelmeztetés a miskolci takarékpénztár jótékonyására.”

Az igazgató választmány is igyekezett a közgyűlés bizalmának s az elvállalt feladatnak lelkiismeretesen megfelelni. Gondos körültekintés, óvatos és előzékeny eljárás és szigorú ellenőrzés mellett nagy súlyt fektetett a takarékosagra, gondosan ápolván ez által is az intézet anyagi érdekeit. A takarékoság cultusa annyira ment, hogy a választmányi üléseken leendő használatra mindenik választmányi tag saját költségén készítettett széket magának, s különleges megbízatásokért egyik sem számolt tel munkadíjt.

Az intézet a 4 első évben szerény, de folyton növekvő sikerrel folytatta működését, és az üzlet, a kezdet nehézségeinek legyőzése után, már-már örömdetes és reményteljes fejlődésnek indult, midőn azt az 1848/49-diki események érzékenyen megzavarták, sőt teljesen megakasztották. Az igazgató választmány a rendelkezésre álló adatok szerint már az 1848. évi december 12-én tartott ülésében, indítatva érezte magát annak elhatározására, hogy Miskolcz városának a közelgő ellenséges osztrák hadsereg által leendő megszállása esetén, a pénztár az ellenséges hadvezér nagylelkűségébe ajánltassék. Jegyzőkönyveinkben fel van jegyezve, hogy az intézet, 1849. január 28-án, az osztrák hadsereg által kirovott sarcz kifizetésére 6000 forint kölcsönt szolgáltatott ki Miskolcz városának.

Közeledvén az orosz hadsereg, az intézet 1849. június 11-én tartott rendkívüli közgyűlésében elhatározta, hogy befizetett pénzét minden részvényes kiveheti, s a pénztár biztosításáról az igazgatóválasztmány gondoskodik. Ez intézkedés folytán egyes részvényesek által, 96 darab részvény után, összesen 4800 ezüst forint csakugyan kivétt, Kraudy József pénztárnok pedig, az igazgatóválasztmány rendeletéből, Kraudy László részvényesnek és Krámer Sándornak, most 15 az intézet kötelékében álló szolgának kíséretében, az összecsomagolt készpénzzel, értékpapírokkal, kézi zálogokkal és üzleti könyvekkel menekülő útra indult és egész szeptember hó elejéig az ellenségtől mentes vidékeken, leginkább Szentes és Gyula környékén tartózkodott.

De amit az intézet a közgyűlés és igazgatóválasztmány intézkedései által a réven nyert, bőven elvesztette azt a vámon.

Az utazgatás 1158 forintba került, s a visszahozott pénztárban csak 205 frt. osztrák bankjegy s 16.825 forint magyar államjegy volt, mely aztán az absolut hatalom által beszédetvén, megsemmisített, azon egy ezer forint pedig, melyet az intézet kamat nélkül a magyar kormány rendelkezésére bocsátott, végkép elveszett.

Tönkre ment tehát a 4 év hangyaszorgalma és elveszett az intézet alaptőkéje.

Mindamellett az intézet vezérférfiai nem csüggedtek el, s megcselekedvén mindazt, ami az országra és az intézetre nehezedett csapások között megtehető volt, az intézet mar 1849. évi szeptember 19-én, az azon nap tartott rendkívüli közgyűlés határozata folytán, egész csendben megnyitattott.

Jegyzőkönyveink az időből csak egy kivételes intézkedésről tesznek említést, t. i. arról, hogy a betétek visszafizetése, kedvezőbb idők beálltaig felfüggesztetett, máskülönben az intézet 1845. szeptember 12-én megkezdett szabályszerű működését rendesen folytatta, s kinyervén időközben. t. i. 1851. végén, a budai cs. k. helytartóságtól a további fennállásra vonatkozó engedélyt, azt oly kedvező eredménnyel vezette, hogy bár a részvénytérték másik jelének. t. i. 15.000 ezüst forintnak befizetése csak az 1852. évi szept. 3-án tartott rendkívüli közgyűlésben rendeltetett el, és azon 4800 frt, melyet a részvényesek 1849-ben jobbadára magyar államjegyekben vettek ki, a közgyűlésnek e körülményre alapított méltányos határozatából csak 1920 frt, vagyis minden kivett 50 frt. után csak 20 frt folyt vissza a pénztárba, az 1853. évi február 13-án tartott rendes közgyűlés a lefolyt üzleti évre már 10 frt. osztalékot állapíthatott meg, és egyszersmind az üzlet érdekében elrendelendőnek találta, hogy az intézet, mely addig csak három nap volt nyitva hetenként, jövőre minden köznapon nyitva tartassék.

1853-ban az intézet eredeti alapszabályait, az egyletekről szóló cs. k. nyílt parancs rendeletei szerint át kellett idomítani A módosított alapszabályok 1856-ban hagytak helyben.

1854-ben felmondta az absolut hatalom a megyeházi lakást, s azon évi április 24-én a takarékpénztart onnan kiköltözni kényszeríté. Az intézet a felső piac-, jelenleg Szécheny utcai Kiss Anna, most Mayer Rezső féle háznak utcára néző földszinti szobájában s annak sötét előszobájában vonta meg magát egész 1872. évi október haváig, a mikor a mostani saját emeletes házába költözött át, melynek építését 1868-ban határozta el.

1862-ben, már a visszaállított helytartótanács uralma alatt, az 1858-ban módosított alapszabályok ismét módosítottak, s elnök helyett, csaknem ugyanazon hatáskörrel, igazgató állíttatott az ügyek élére.

Mindezen módosítások és átalakítások csupán az igazgatásra és ellenőrzésre vonatkoztak, magát a szoros értelemben vett üzlet ellátását nem érintették. Megmaradt a korábbi szakszerű vezetés, szigorú ellenőrzés, óvatos eljárás és takarékoság. És amint viszonyaink 1867-ben jobbra fordultak, s az ismét módosított alapszabályok 1868-ban, a magyar kormány által a szokásos bemutatási záradékkal elláttatottak, az intézet hitele és forgalma fokozatosan annyira emelkedett, hogy már 1873-ban az intézet erősítése, s a kissé nehézkes szervezetnek és kezelésnek korszerű módosítása vált szükségessé. E célból az alaptőke, az 1878. november 2-án hozott közgyűlési határozat folytán a szabályszerű 30000 ezüst vagyis 31,900 osztr. ért. forintról 96.090 forintra, a részvények nominális értéke 100 ezüst forintról 300 o. é. forintra, a részvények száma 300-rol 320-ra emeltetett.

Az alaptőke illetén fölemelése a részvényeseknek csekély megterhelésével éretett el. Az alaptőkéhez csatoltatott:

Az évi osztalékból részvényenként bennhagyott 40 frt.	= 12.000 frt.
A nyugdíj alap	= 16.756 frt. 50kr
A tartalék alap	= 17.743 frt. 20 kr.
A 900 forintjával eladott 20 darab új részvényért befolyt	= 18.000 frt.
Az alaptőke kitett	= 31.500 frt
Összesen	= 96.000 frt

E művelet által az intézet jelentékenyen emelte forgalmi tőkéjét, fokozta – szemben a betevőkkel – a fedezet biztosságát, s növelte az új részvényesek személyeiben az intézet tekintélyét és szellemi erejét.

Ugyanezen közgyűlés intézkedése folytán az intézet, újólág módosított s 1874. április 3-án a szokásos bemutatási záradékkal ellátott alapszabályában a mind inkább élénkülő forgalom igényeinek megfelelő új szervezetet nyert, melynek lényege abban

állott, hogy az üzlet vezetése, szorosan körülírt hatáskörrel, az intézeti elnökre, az intézeti igazgatóra, a választmányra és az igazgatótanácsra bízott, mely állott az elnökből, igazgatóból, a napi biztosból s a választmány által egy évre titkos szavazattal választott 3 választmányi tagból. E tanács minden köznapon d. e. 14 órakor összeült, és azon ügyeket, melyeket addig a csak koronként és gyéren ülésező igazgatóválasztmány lassan intézgethetett el, gyorsan elintézte, a vélemények szétágazása esetén pedig vagy ha valamelyik tag a tanács illetékeségét kétségbe vonta, az el nem intézhetett ügyet s a tanács összes jegyzőkönyveit elintézés, illetőleg tudomás végett, az igazgatóválasztmány elé terjesztette.

Ugyanazon közgyűlésen megalkottatott és az alapszabályokba fölvétetett a nyugdíjszabályzat, mely az intézeti rendes hivatalnokok esetleges nyugdíjazását szabatosan körülírja, és kimondja, hogy az intézet, összes vagyonát terhelő szolgálat gyanánt, magára vállalja mindenik állandóan alkalmazott, évi rendes fizetéssel ellátott, s önhibáján kívül munkaképtelenné vált hivatalnoka jogos nyugdíjigényének szabályszerű kielégítését.

Megalkottatván 1875-ben a kereskedelmi törvény, annak 558. §-ához képest az intézet szervezetének módosulnia kellett. A módosításokat az 1876. évi június 25-én tartott rendkívüli közgyűlés eszközölte. Az akkor átdolgozott alapszabályok kiegészítve az 1882. évi december 17-én tartott rendkívüli közgyűlésen tett némely póttintézkedésekkel, jelenleg is érvényben vannak, s az üzlet követelményeinek teljesen megfelelnek.

A miskolczi takarékpénztár 40 éves működésének eredményei a mellékletek között táblás kimutatásban vannak feltüntetve. Megítélhető ezekből a fokozatos emelkedés, vagy olykor az időközben előállott kedvezőtlen körülmények nyomása.

A táblás kimutatásban feltüntetett eredmények elérésénél több tényező működött közre.

Éveken át, 1845-től egész 1867-ig nem volt más pénzügyi intézet Borsod megyében, s a közönség rokonszenve a kezdeményező részvénytársaság új alkotásában osztatlanul összpontosult.

Az intézet kormánya és hivatalnoki személyzete megtett mindent, mit az adott viszonyok között megtehetett, hogy e rokonszenvet fentartsa és fokozza. Eljárását és egyes intézkedéseit konservatív szellem, t. i. az alapszabályokhoz merev ragaszkodás, s a risico-vállalkozásoktól való óvatossággal tartózkodás lengte át. Hogy fizetési képességét fentarthassa, s a veszteségektől ment legyen, a helybeli és vidéki pénzügyi intézeteknek koronként adott kisebb-nagyobb kölcsönök, néhány az újabb időben adott törlesztési, s Miskolcz városának adott tetemesebb kölcsönön kívül, nem adott az intézet másra kölcsönt, mint készfizető kezesség vagy betáblázás mellett, 4 havi lejáratra kiállított kötelezvényekre, vagy 4, kivételesen 6 havi lejáratú s legalább 3 váltókötelezett által aláírt váltókra, vagy kézi zálogokra. E rendszer azt eredményezte, hogy az intézet bár súlyos időket élt át, például az 1863. évi nagy szárazságot, az 1873. évi nagy válságot, s az 1878-iki miskolczi nagy árvizet, – az 1849-iki veszteségén kívül jelentékenyebb kárt nem szenvedett; másfelől azt eredményezte, hogy elvállalt kötelezettségeinek saját erejéből, a bécsi nemzeti bank vagy más pénzügyi intézetek segélye és támogatása nélkül mindenkor pontosan eleget tehetett; sőt 1873-ban oly tetemes pénzzel rendelkezett, hogy azt, a helyi érdekek sérelme nélkül, pesti intézeteknél helyezhette el. Ha az intézetnek nagyobb kiadásokat kellett fedeznie, mivelhogy sok betét mondatott fel, vagy sok volt új kölcsönért jelentkező, mindig elég volt annak elrendelése, hogy a váltó- és kötvénnyeladók a lejáratkor 5–10 percentszázatot fizessenek be. A követelt összeg legnagyobb része mindenkor pontosan befolyt, és az intézet, a szabályszerű felmondási időre, igen sokszor annak bekövetkezése előtt, néha a felmondáskor azonnal, pontosan fizethetett; viszont az intézet úgy a váltókat, mint a kötvényeket rendszerint meghosszabbította, amazokat leszámított új váltók alakjában, emezeket az által, hogy a pénzt a kikötött 4 hó után sem követelte mindaddig, míg a kamat pontosan fizettetett, vagy az adós vagyoni állapotában aggasztó tünetek nem mutatkoztak. Ezen eljárásnak, párosulva azzal, hogy az intézet mindig megelégedett a betéti kamatokhoz arányított mérsékelt nyereséggel, nagy hasznát vette az intézet, s előnyös volt a közönségre, különösen a földbirtokos osztálynak, a kereskedőre és iparosra.

Az 50-es években, midőn Borsodban az uzsora kegyetlenül pusztított, s egyre szedte áldozatait a nép minden rétegéből, az intézet olcsó pénze volt a szorongatott adós végső menedéke. Sajnos, hogy azt a földbirtokos osztály, alkalmasint a nyilvánosság előtti álszeméremből, kevéssé nem használta ki. A takarékpénztár helyett professzionális magánközvetítőkhöz folyamodott, s a közvetítésért embertelen kamatokat fizetgetett. Mindez az utóbbi időkben megváltozott. Ma már aki kölcsönre szorul, nem leplezett szorultságát, magánközvetítő helyett közvetlenül a pénzügyi intézetekhez fordul, és ott, és úgy köti meg a kölcsönszerződést, ahol és ahogy legjuttanyosabban teheti. Fel kell itt említenünk, hogy az intézet egész 1867-ig, a rövidebb időre betett pénzek után 5, a hosszabb időn át bennhagyott pénzek után 6 percentszázatot fizetett, s a ki nem vett kamatot fél évenként kamatoztatta; kölcsöneitől pedig 6 percentszázatot és 2 percentszázot provisiót vett.

Az 1867-ik év nemcsak a politikai, de a közgazdasági viszonyokban is nagy változásokat teremtett. A közgazdasági erők, melyeket az abszolút hatalom intézkedései elszorítottak és lekötöttek, az alkotmány helyreállításával felszabadultak. Az 1867. és 1868-iki bőtermés, magas ár, nagy kivitel, szokatlan pénzbőséget okozott. A vállalkozási szellem, mely évek hosszú során szünetelt, új életre kelt. Bankok, takarékpénztárak, hitelegyletek alapítása lett az úton-útfélen hangoztatott jelszó, s egymás után keletkeztek a hitelnyújtó, hitelközvetítő intézetek, melyek között sok volt szilárd alapon nyugvó s ma is virágzó alkotás, de sok volt a speculációra alapított könnyelmű kísérlet és szédelgés. Miskolcz városa se maradt ment az alkotások e mámorától.

1867-ben megalakult az "Ipar-segélyegylet" egészséges alapokon, de 2 évi fennállása után átalakult részvénytársasággá, a mai napig fennálló "Miskolczi Hitelintézet".

1870-ben megalakult a "Borsod-Miskolczi Hitel-Bank".

1872-ben az "Önsegélyző Filléregylet", mely később "Miskolczi Takarékegylet" címet vett fel, s megkezdődött a testvérintézeteknek a dolog természetéből folyó versenye. Az új intézetek, hogy forgalmat teremtsenek előbb 6½ majd 7, 7½ sőt 8 kamatot is ígértek és fizetgettek a betevőknek, ezzel arányban 9, 10, 11, 12 kamatot szedtek kölcsöneik után, a felmondási időt pedig lejjebb szállították.

Ez az eljárás visszahatott a miskolczi takarékpénztárra is. Hogy betéteit el ne veszítse, s az új betevőket el ne riassza, kénytelen volt lépést tartani az új intézetekkel, s a betétek kamatait a régi 5 percentszázatról 5½-re és 6-ra, a régi 6 percentszázatról 6½-re és kivételes esetekben, t. i. özvegyeknél, árváknál, humanitárius testületeknél 7½-re, a kölcsönök kamatait pedig a régi 6 percentszázatról 2 percentszázot provisióról 9-re, 9 ½-re, sőt 10-re emelni, és az 1875: XXV. tcz. folytán, bélyegilleték fejében $\frac{3}{10}$ percentszázatot is a kölcsönzőkre hárítani. A 10, illetőleg 7½ percentszázot volt a legmagasabb, mit az intézet vett és adott.

Az új pénzüintézetek keletkezése tehát nem azt eredményezte, amit talán alkotói gondoltak és hangoztattak, hogy t.i. olcsó hitellel fog táplálkozni a borsod megyei földművelés s a miskolczi ipar és kereskedelem, hanem azt, hogy fölemelkedett a kamatláb. A betevő tőkepénzesek bőven arattak, a hitelre szorult polgárok pedig sokat veszítettek.

A miskolczi takarékpénztár – látva a bajt – többször tett kísérletet, hogy a betét kamata közös egyetértéssel lejjebb szállíttassék; de törekvése egyik másik intézet vonakodásán mindannyiszor megtörtött. Míg végre a 80-as években országszerte leszállván a kamatláb. Miskolczon is helyreállott a régi normális állapot, s ma már – legalább a miskolczi takarékpénztárnál – inkább a pénz bősége, mint annak hiánya okoz fejtörést, és szolgáltat alkalmat kivételes intézkedésekre, t.i. a kölcsönök kamatainak fokozatos leszállítására, a pénzfőlőslegnek állam- és hitelpapírokban való elhelyezésére, és törlesztési kölcsönök megszavazására. A miskolczi takarékpénztár ez idő szerint – és ez így van pár év óta – a kölcsönöktől

500 forintig	8
501–2000 forintig	7½
2001–5000 forintig	7
5000 forinttól fölfelé	6½ vagy 6 száztólit

elvesz, és a kamatadó felét.

A betétek után pedig minden adóbetudás és levonás nélkül 4, egy évi bennhagyás esetén 5 száztólit fizet, és a ki nem vett kamattól is félév múlva 4, illetőleg 5% kamatot fizet.

A miskolczi takarékpénztár története, bármily rövid vázlatban örökösség is az meg, hiányos volna azon férfiak neveinek fölemlítése nélkül, kik a lefolyt 40 év alatt az intézet élén állottak, s érdekeit hatványozott mérvben támogatták.

Ilyen volt báró Vay Lajos, ki az intézet létrehozásában s a megalakult intézet

vezetésében buzgón fáradozott, s az intézetnek 1845–1850-ben elnöke volt;

Dominkovics Lajos, ki 1850-ben,

Lichtenstein József, ki 1850–1852-ben elnök,

Soltész Nagy János, ki 1852–1868-ban elnök, 1863–1869-ben igazgató,

Kun József, ki 1869–1875-ban igazgató, azontúl 1885-ig a választmány elnöke,

Kun Lajos, ki 1867–1876-ben másod igazgató, 1876–1882-ben vezérigazgató volt;

Furman János, ki 1882 óta az intézet vezérigazgatója, és végre

Szűcs Miklós, ki 1850-től a folyó évben történt nyugdíjaztatásáig tollnoki, ügyészi és titkári minőségben, 35 éven át példás hűséggel szolgálta az intézetet.

Ezen érdemes férfiak sorából két férfiú emlékezete emelkedik ki, t.i. a Soltész Nagy Jánosé és a Kun Lajosé. Mind a ketten egész odaadással gondozták az intézet érdekeit, s évek hosszú során nagy szakismerettel és tapintattal vezették az intézet ügyeit. Kiváló érdemeik kiváló méltatást követel.

Szólnunk kell még az intézet hivatalnokairól. Jegyzőkönyveink tanúsága szerint mindig híven teljesítették elvállalt kötelességeiket. Azon szép eredmény, melyet a táblás kimutatás felmutat, nagy részben az ő hasznos tevékenységüknek tulajdonítható.

Bárány Farkas	1845
Somogyi László	1845–1847
Apostol József	1847–1848
Regéczy István	1848–1850
Szűcs Miklós	1850–1885.
a tollat vezették;	
Kraudy József	1845–1869.
Tóth László	1869–1877
Pehán József	1874-től a mai napig
a pénztárnoki teendőket végezték;	
Somogyi László	1845–1846
Apostol József	1846–1848
Regéczy István	1848–1873
az ellenőri teendőket teljesítették;	
Kozma Sándor	1869–1879
Mázer Lajos	1879 óta a mai napig

könyvelői minőségben működtek.

Kun Barnabás 1879-től a mai napig segédkönyvelője az intézetnek;

Mezőssy Vilmos 1879-től a mai napig hivatalsegéd minőségben szolgálja az intézetet Molnár Elek

ügyvéd 1881-től a mai napig a peres ügyeket látja el.

Az intézet alakulásakor és fennállásának első éveiben csak a hivatalnokok, t.i. a pénztárnok és ellenőr húztak rendes fizetést, t.i. 300 ezüst forintot. Az elnök és a választmány tagjai csupán erkölcsi elismerésben részesültek. A választmánynak azonban azon tagjai, kik az évi revisiót teljesítették, 1853 óta, kivételes működésük tartama alatt, egyénenként 4 frt. napidíjat húztak. Az elnöknek, mint az intézet tényleges vezetőjének díjazása csak 1860-ban, tehát a fennállás 16-ik évében határozottatott el, az elnöki tiszteletdíj 50 db. aranyban állapítottatván meg. Ez tartott 1876-ig, midőn az intézet vezetését az igazgató vette át, az elnöknek nem maradván egyéb teendője, mint elnökölni az igazgatóválasztmány ülésein. A vezérigazgató fizetése 1200 frt volt; 1882-től 1400 frt, az igazgatóság tagjainak tiszteletdíja fejenként 200 frt, a felügyelő bizottság tagjainak tiszteletdíja fejenként 50 frt volt, 1877 óta pedig 100 frt, a választmányi tagoké ülésenként 2 frt, 1884 óta 3 frt, a napi biztosoké 3 frt, 1884 óta 4 frt. A miskolci takarékpénztár, noha már keletkezésekor mérsékelt nyereségre számító intézet volt, sohasem feledkezett meg azon humanisticus feladról, melyet alakulásakor hangoztatott, és évi tiszta nyereségéből mindig juttatott köz- és jótékony célokra. A m. t. Academia, a Kisfaludv-társaság, az írói segély-egylet, a közhasznú vállalatok, intézetek, egyházak, iskolák és az irodalom ismételve részesültek és részesülnek az intézet adományai-ban. A miskolci iskolák között – tekintet nélkül a felekezetre – évenként 400 frt-ot oszt ki az intézet. Fennállása óta összesen mintegy 28 ezer forintot juttatott már köz- és a szorosabb értelemben vett jótékony célokra. Az intézet 128 alapítója közül ma már csak 27 van életben, ezek között 5-en vannak eredeti részvényeik birtokában, t.i. Kovács György, Kun István, Furman János, Pollák Jakab, Propper Ignác. A kihaltak nyomába új nemzedék lépett, mely a régiektől hagyományosan átvett elvek útmutatása szerint folytatja tovább az intézet közhasznú tevékenységét.

Íme takarékpénztárunk 40 éves életének rövid vázlata. Közsükség szólította létre ez intézetet, s fenntartotta a bizodalom, melyet magatartásával a közönségnél kiérdemelt. Viharos napok jutottak osztályrészül, mindjárt zsenge éveiben; de eszélyes kitartása szerencsésen megküzdött a nehézségekkel. Ha olykor hanyatlás mutatkozik is az eredményben, az csak kivétel volt, melyet a kedvező fordulat csakhamar kiegyenlített.

A múltak alapján indokoltnak tarthatjuk a reményt, hogy a miskolci takarékpénz az eddig követett ösvényen haladván, jövőre is mindinkább gyarapodni és virágozni fog.

ALAPSZABÁLYOK

1845-BŐL

A hazánkban már létező takarékpénztárak a közjóra, főleg a kereskedés virágzására oly dús eredményeket szültek, hogy azokat mint a kor legjelesebb intézeteit tekinthetni. Ői

Ezek azok, melyek a vagyontalannak szintűgy, mint a vagyonosnak alkalmat nyújtanak, hogy amazok verejtékes szerzeményük csekély összegét, a szükség idejében visszavehetendőt, ezek pedig feleslegüket, majdan gyümölcsöt hozandót, azonnal biztos helyre ki adhassák. A takarékpénztárak tanúsítják, – gátat vetve az uzsorának – azt is, hogy a pénz, ha mozgásba hozatik, a polgárok minden osztályaira nézve mely dús sikerrel forgatható, s ellengátul szolgálnak azon rohamnak, mely a biztos kiadhatás reménye nélkül heverő tőkék össze halmozása által a köz kereskedést gyakran megakasztja.

A Takarékpénztárak hasznos voltát fontolóra vévén, azoknak szaporítása által a közjót előmozdítandó, itt egy Társulat alakult, mely 1845-ik év január 11. napjától ezen nevezett alatt

MISKOLCI TAKARÉKPÉNZTÁR

oly intézetet kíván létre hozni, mely részvényekre alapíttatik, s a melynek igazgatása egy a közgyűlés által választandó Elnök elő ülése alatt munkálkodó választmányra fogna bízni.

A TÁRSULAT ÁLTAL MUNKÁLKODÁSA ALAPJÁUL ELFOGADOTT SZERZŐDÉS KÖVETKEZŐ:

1.§

A Társaság 300 háromszáz pengő forintos részvényekre alapítja tőkéjét, melynek fele, azaz 15.000 pengő forint lévén előlegesen befizetendő, az a betevőknek e társulat kezelésére bízott pénzek fedezéséért biztos helyre fog kamatra kiadatni. Ezen tőke amíg az intézet fennáll, fölmondhatatlan, befolyó kamatai és az intézet minden más jövedelmei a kezelési költségek leszámításával mindaddig egy tartalék tőke létesítésére és szaporítására lesznek fordítandók, míg az az eredetileg létesített összeg felét meg nem üti, és ha ez idő lefolyt, akkor a felesleg jövedelem a részvényesek közt osztalék gyanánt rendszeren és évenként el fog osztatni.

A részvények be nem fizetett másik fele az ügyek szaporodtával a választmánynak közgyűlésileg helyben hagyandó indítványára szinte beteendő, – arról minden részvényes értesítendő. A határidő két hónap, melynek elteltével, ha valaki részvénye másik felét be nem fizetné, a már előbb befizetett összeg visszavonhatatlanul a társaságé, s azért annak könyveiből ki törlendő.

2-ik §

A legkisebb mennyiség, mely elfogadtatik, egy forint, a legnagyobb kétezer forint, többet egy könyvecskére elfogadni nem szabad.

3-ik §

A Takarékpénztár kamat fejében fizet évenként

1 frt-tól 100-ig	5 pc.
101 frt-tól 1001-ig	4½ pc.
1001 frt-tól 2000-ig	4 pc

a kamatok csak egész hónapra számíttatnak úgy, hogy azon összegtől, mely valamely hónap folytában adatik be, csak a fizetést követő legközelebbi hó 1-ső napjától járand a kamat; hasonló tekintet lesz a visszafizetéseknel, amennyiben az intézet csak a felmondást megelőző hó végéig fizetendi a kamatot.

4-ik §

A kamatok csupán forintnyi összegekre vettetnek ki.

5-ik §

A huzamosabb ideig beadott tőkéktől a kamatok fél évenként fognak fizettetni – a január 1-től 14-ig és június 1-től 14-ig – a fel nem vett kamatok új tőkévé alakulván, ezeknek szinte kamatja jár.

6-ik §

A Takarékpénztár a befizetésekről egy kivonati könyvecskét ad, mely a folyószámot, a befizető nevét, a fizetés esztendejét, havát, napját, továbbá a kiadásokat, bevételeket és kamatokat tartalmazza. Ezen könyvecske a betevőt és az intézetet kölcsönösen érdeklő alapszabályok kivonatával lészen ellátandó, érette az első befizetés alkalmával

1 frt-tól 50-ig	3
51 frt-tól 100-ig	6
101 frt-tól 1000-ig	10
1001 frt-tól 2000-ig	20 kr kell letenni.

7-ik §

A Takarékpénztár, minden tekintet nélkül a befizető nevére, melyet ez tetszése szerint választhat, csupán és egyedül a könyvecske bírtokosának fizet, aki mindaddig törvényes tulajdonosának fog tekinteni, amíg az ellenkező törvényszerűleg bebizonyítva, s erről a pénztár forma szerint értesítve nem lesz. Mindazonáltal ha a befizető előre kikötné, hogy a járandóság csak neki fizetessék, ily esetben ezen feltétel mind a főkönyvben, mind pedig a befizető kivonati-könyvecskéjében különösen megjegyzendő, mi azon következtetést vonja maga után, hogy a fizetés csak magának a befizetőnek fog teljesíttetni, aki annak felvételét visszadandó könyvecskéjében megismerni köteles.

8-ik §

A betételek, ha kívántatik, következő időszak szerint fizettetnek vissza:

1 frt-tól 50-ig	naponként
51 frt-tól 100-ig	fél hónappal a felmondás után
101 frt-tól 500-ig	egy hónappal a felmondás után
501 frt-tól 1000-ig	két hónappal a felmondás után
1001 frt-tól 2000-ig	három hónappal a felmondás után

Azonban szükség, hogy a befizetett összeget mielőtt felmondatnék, legalább is annyi ideig lett légyen az intézetnél, amennyit az itt érintett tőke összegek arányához képest a visszafizetési határidők kiszabnak.

9-ik §

A betevők mindenikének szabadságában áll tőkéjét és az illető kamatokat az : előbbi §-ban megállapított felmondási időszak tekintetbe vételével egészen vagy részenként felvenni. A részletes fizetések mind a Takarékpénztár könyveibe, mind a tulajdonos kivonati-könyvecskéjébe be írandók, és egy választmányi Biztos, Pénztárnok és Könyvvezető aláírásaikkal ellátandók, ha pedig a befizetett tőke egészen felvétetnék, akkor a kivonati-könyvecske a pénztárnak vissza adandó.

10-ik §

A társaság tőkéjét

- Ingatlan,
- Ingó vagyonban biztosítandó kölcsönökre, és
- Escompt (leszámitolás) ügyekre fordítja.

11-ik §

A választmány által ügyei kezelésére szükségesnek talált összeg kivételével, minden betétel, fel nem vett kamat és a tartalék alaptőkéje ingatlan vagyonokra 100-tól 6-os kamat mellett adatnak ki, ingó javakra tett előlegezésnél és leszámítolási ügyeknél azonban a törvényes szabályok megtartása mellett a kamatlábra megszorításnak helye nincs.

12-ik §

Az intézet csak azon világos föltétel alatt ad kölcsönt, ha az illető adós magát az 1836: XX-ik és 1840: XI-ik törv. cikk értelmében egy a választmány által kijelölendő törvényhatóságnál eszközzésbe veendő sommás eljárás szigorúságának alája veti.

13-ik §

Az e módon keletkezendő kötelezvényeket tartozik a kölcsönvevő az 1840-ik

XXI. törv. cikk értelmében az illető törvényhatóságnál haladék nélkül, és pedig saját költségén betábláztatni, – ha csak lehet első helyen és kivételesen ezen célra lekötött fekvő vagyona – a már netalán betáblázott somma a Takarékpénztártól felveendettel semmi esetre annak becse értékének felet felül nem haladhatja.

Kétszáz pengő forintig azonban betáblázás nélkül is kölcsönöz, ha az adós jó hitelű ismeretes, és két biztos jót állót szerez.

A pontos meg nem fizetés esetére a sommának egy ötödrésze mint kötbér fog a kötelezőben beiktattatni.

14-ik §

Ezek szerint kölcsönöz az intézet:

1-szer Nemesi javakra

a.) ha a kölcsönvevő vagyoni állapotát az 1840: XXI. törv. cikk XIX-ik §. értelmében, tulajdoni jogát pedig valamely hiteles módon kimutatta

b.) ha az illető hatóságtól az iránt, hogy vagyont jelenleg valósággal és háborítatlanul bírja, tanúlevéllel bebizonyítja.

2-szor Polgári javakra, — Miskolczon pedig quantualis és censualis funduson lévő épületekre és quantualis földbirtokra is, ha a kölcsönvevő azt mint saját tulajdonát s hogy azt valósággal és háborítatlanul bírja, tanúlevéllel bizonyítja be.

3-szor Nagyobb községeknek. ha azok azt, hogy oly községi vagyon birtokába vannak, mellyen vagy semmi, vagy aránylag csekély teher fekszik; nemkülönben kölcsön vehetési képességüket kellőleg bebizonyították; végre

4-szer földes úri hatóság alatt álló egyes polgároknak úrbéri telkeikre azon cél elérése tekintetéből, hogy a törvényes kamat melletti kölcsön vehetés jótékonyága a népesség minden osztályaira, s különösen a jobbágyokra is kiterjesztessék, az Intézet egy egész telkes jobbágyinak telke minőségéhez képest legfeljebb 60, — féltelkesnek 30, — egynegyedrésztelkesnek 15 pengő forintig kölcsönöz. Csakhogy az ilyen esedező köteles kimutatni, hogy úrbéri telke adóssággal terhelve nincs, és hogy földes urától a kölcsönvehetésre engedelmet nyert és végre helybeli előljáróinak bizonyítványával azt, hogy szorgalma mellett erkölcsi jelleme is tiszta.

15-ik §

A felmondási határidők, melyeket az intézet kölcsönzéseinél szem előtt tartani köteles, következők, u.m.:

A legkisebb mennyiségtől kezdve 2000 pengő forintig három hónap, 2001 pengő forinttól a legnagyobb összegig hat hónap. Mi mellett azonban az Intézetnek szabadságában áll 2000 pfrt-ot meghaladó összegeknél részletes felmondásokat is tenni, mely esetben azok három hónap alatt lesznek leteendő, melyeknek pontos fizetése ha kimaradna, a tőke felmondottnak tekintetik.

16-ik §

Az adós a választmány megegyezésével részletes visszafizetéseket is tehet a fent meghatározott felmondási határidők alatt, a kamatok azonban minden ily visszafizetett részlettől szinte leteendő.

17-ik §

A kölcsönöktől beiktatási díj fejében a legkisebb összegtől 50 frt-ig 6 kr., — ezen felül minden 100-tól 20 kr. jár.

18-ik §

A társaság előlegez továbbá ingó javakra, jelesül pedig:

1-ször status kötelezvényekre,

2-szor magán kötelezvényekre,

3-szor árukra és természetvényekre, — arany és ezüst kelmékre, és pedig következő feltételek alatt:

a) Austriai status kötelezvényekre általában, különösen olyanokra, melyek bizonyos névre szólnak, előre bocsájtott rendszeres engedmény mellett Bécsi folyamba mérendő értékük kétharmad részét, és akkor is csak úgy, ha azok egy miskolci lakos által azon lekötélés mellett tételnek le, hogy valahányszor a letett status kötelezvények folyama 10 percenttel alább száll, ő a megtörtént felszólítás után 24 óra alatt a hiányzó 10 prctet fedezendi, különben szabadságában fog állani az Intézetnek ezen kötelezvényekből annyit adni el, amennyi összes követelésének tökéletes kielégítésére megkívántató lesz.

b) Magán kötelezvényekre az összeg kétharmad részéig, ha előbb engedmény mellett általruháztatnak s mindazon biztosítási szabályoknak megfelelnek, melyeket az Intézet maga is a kölcsönöknél megtartani köteles.

c) Árukra és természetmennyekre szoros kirekesztésével azoknak, melyek romlásnak kitétetvén, folyó értékük feléig, és úgy, ha a fél a kamatokon kívül magát még a raktári, ha szükség, alkusz, váltó és biztosítási díjak lefizetésére is kötelezi.

Aranyra, ezüstre belértékeik háromnegyedéig, minden tekintet nélkül foglalásukra.

Minden ingó javakra három hónapra adatik előlegezés, mely idő azonban a választmány véleményéhez képest folyamodás útján továbbra is kiterjesztethetik, azon esetben mindazonáltal, ha sem az előlegezés annak lejárat napján le nem tétetett, sem halasztás nem kísértetett, vagy pedig meg sem engedtetett, a választmánynak nemcsak joga, de kötelessége is a zálog eladását azonnal eszközteni, és a felelet terhe nélkül történt eladási árból a félnek csupán annyit szolgáltatni vissza, amennyi követelésének levonása után netalán fennmaradna a kamatok s a 17-ik §-ban említett beiktatási díjak minden előlegezéseknél előre fizetendő és azért azonnal leszámítandók.

19-ik §

Leszámitolási (Escompt) ügyek.

1-ször: A választmány ön belátása szerint amint több vagy kevesebb heverő pénzzel rendelkezhetik, leszámítolási ügyekkel is foglalkozand, e végett vagy saját köréből, vagy a helybeli kereskedők közül hat vizsgálókat választand, ezeknek a leszámítolás végett benyújtott tárgyak lelkiismeretes megvizsgálása kötelességük leend.

2-ször. Határozat hozatalkor a választmányi biztoston kívül a vizsgálóknak kell jelen lenni; a szavazás golyókkal történik és a teljes szótöbbség határoz.

3-szor. A beváltást vizsgáló választmány tagjai saját vagy oly házak váltói felett, melyekkel viszonyban állanak, nem szavazhatnak.

4-szer. A takarékpénztár rangkülönbség nélkül mindenkitől, ha mint jó hitelű ember ismeretes s váltóképes, a reá rendszeresen forgatott váltót beváltja – következő kellékekre figyelmezőleg :

- a) hogy 100 forintnál kisebb és 2000-nél nagyobb értékűek ne legyenek;
- b) a lejárat ideje 3 hónpon túl ne terjedjen ;
- c) Miskolczon fizetendőleg legyen elfogadva ;
- d) rendelményezettek és az akkori birtokosra rendszeresen forgatmányozottak legyenek;
- e) azokért mindenestre három, a vizsgáló tagok által valóságosoknak ismert aláírók kezesséjenek, melyek közül legalább kettő miskolci és váltóképes legyen.

20-ik §

A részvényeseknek részvényük három negyedéig, ha azokat biztosításul beadják, van hitelük.

21-ik §

Az összes részvényesek közgyűlése évenként kétszer, jelesen február és augusztus hó első felében megtartandó. Szükség esetében azonban évközben is összehívandó.

22-ik §

Mind a rendes, mind a rendkívüli közgyűlések hírlap útján közhírré fognak tétetni, a részvényesek különös levél útján meg fognak hívatni, ebben a tanácskozás alá veendő tárgyak kijelölendő.

23-ik §

A közgyűlésen jelen lévő részvényesek részvényük számához képest bírnak szavazattal, úgy azonban, hogy részvényeik száma, ha tíznél több volna is, szavazatuk csupán tízig terjedjen, csakhogy ezen részvényesek részvényeik hat hónappal a közgyűlés előtt a társaság könyveiben ön nevére átruházassanak. A szavazási jog csupán személyesen gyakorolható.

24-ik §

A közgyűlés következő tárgyakat veszi tanácskozás alá:

1-ször. A részvények második telének az egyesület ügyei kiterjesztése végett annak idejében teljesítendő lefizetését.

2-szor. A számadások megvizsgálását.

3-szor. Az osztaléknak és a tartalékalapba fektetendő pénz mennyiségének meghatározását.

4-szer. Az egyesület további fenállhatását.

5-ször. Az alapszabályok netalán szükségessé vált módosítását, és végre

6-szor. Az egyesületi elnök s választmány megválasztását.

25-ik §

Ha valamely részvényes ezen szabályok 4-ik s 5-ik pontjait illető indítványt akarna tenni, tartozik azt a választmánynak négy héttel a közgyűlés előtt írásban benyújtani s az e feletti véleményét a közgyűlés eleibe terjeszti, – ha pedig az indítvány későbbben vagy a közgyűlésen tétetik, akkor csak az lesz elhatározandó, vajon kell-e e miatt közgyűlést tartani, vagy pedig a tárgyat a legközelebbi nagy gyűlésre elhalasztani.

26-ik §

Az egyesületi elnök a közgyűlésben titkos szavazattal választatik 3 évre, a választmányi tagok egy évre terjedő választása pedig következőképen történik:

A gyűlés előtt egy a részvényesek neveit magában foglaló annyi jegyzék osztatik ki, amennyi szavazattal bírnak a jelenlévő részvényesek, melyen a jelen lévő részvényes maga részéről megválasztatni kívánt választmányi tagokat megjegyzi; ezen névjegyzetek vizsgálatából nyerendő eredmény következtében azon részvényesek, kik szótöbbséget nyertek, mint megválasztott választmányi tagok, kihirdettetnek, ha pedig egyik vagy másik a választást el nem fogadná, helyébe az utána következő legtöbb szavazatot nyert részvényes lép elő.

27-ik §

Mind a közgyűlésben, mind a választmányi ülésben az elnök viszi az elnökséget s ő hívja azokat össze, – meg nem jelenhetése esetében ő nevezi ki helyettesét a választmányi tagok közül és kiegészíti azokat a legközelebbi közgyűlésig azon esetben, ha valamely választmányi tag helye megürülne; ő nevezi ki egyszersmind a közgyűlésekben választások alkalmával a jegyzék-vizsgálókat.

A pénztárt akármikor megvizsgálálandja. Azon esetben, midőn valamely határozat kimondására teljes többség kívántatik, szavazatok egyenlőségénél az elnöki szavazat az eldöntő.

28-ik §

Az elnökhelyettes, aki akadályoztatás esetében az elnököt képviseli, egyszersmind a hármas zár alatti főpénztár egyik kulcsát magánál tartja.

29-ik §

Az intézet ügyeit a közgyűlésen egy évre elválasztott 24 tagból álló választmány kezeli, melynek feje az egyesületi elnök.

30-ik §

Választmányi tagok csak részvényesek lehetnek, kik a hazai törvények által vagyonukról szabadon rendelkezhetnek, jogaik gyakorlatában gátolva nincsenek.

31-ik §

Mindegyik választmányi tag ingyen hivataloskodik s egyenlő szavazattal bír, ennek folytatása alatt köteles lévén egy részvényt az egyesületi pénztárba letenni.

32-ik §

Választmányi ülések rendszeresen minden két hétben, vagy az elnök belátása szerint gyakrabban is tartandók. Ezen ülésekben tárgyaltnak minden az intézetet érdeklő ügyek, valamint minden kölcsön miatt benyújtott folyamodások is.

Határozat hozásra, ide számítva elnököt vagy annak helyettesét, hét tag szükséges.

Kölcsön vagy előlegezés megadásánál azonban 9 tag, s ennek szavazás esetében csak kétharmada határoz.

Egyéb ügyekben a teljes szótöbbség dönt.

Választmányi tagok fizetéstelenek.

33-ik §

A társaság, különösen a választmány köteles ügyelni arra, mi az intézet biztosítását és gyarapodását illeti. Azért is a készpénzre mindig szemmel leendő és gondoskodand, hogy az hasztalan ne heverjen; intézkedni fog, hogy a kölcsönérti folyamodások hiányában az arra fordítható tőke a hírlapokban is, ha a szükség úgy kívánná, közhírré tétessék, és hogy a kiadandó tőkék célirányosan, lehetőleg részrehajlás nélkül, kiadassanak, annak idejében bevétessenek, – minél fogva minden követelő kötelezvények évnegyedenként szoros vizsgálat alá veendő.

34-ik §

Minthogy az egyesület tőkéinek egy részét ingatlan javakra adandó kölcsönökre fordítja, szükséges, hogy a választmány a kölcsönökért beadott folyamodásoknál különösen ügyeljen arra, hogy a vagyonbeli állapotot kimutató oklevelek hitelesek legyenek, hogy a biztosításul ajánlott ingatlan javaknak, igazi és pedig a természeti és kicserélési viszonyoknak megfelelő becse vétessék tekintetbe, – továbbá, hogy a vagyon, annak igazi becsét illetőleg, az ezen esetben minimumul felállított kétszeres biztosság feltételének megfelelően, és végre, hogy a vagyon tulajdon legyen a kikötött biztosítást a fennálló körülményekhez képest megbírálandó.

35-ik §

A választmány köteles a biztosításul megajánlott javakra netalán betáblázott terhek hiteles jegyzékét a folyamodótól megkívánni, s megvizsgálni vajon az által a kért kölcsön nem veszélyeztetődik-e? Szintúgy gondoskodand arról is, hogy a folyamodó minden bármi néven nevezendő okleveleket és bizonyítványokat saját költségén szerezzze meg.

36-ik §

A választmány figyelemmel leend, hogy a kötelezvényt az adós saját kezével írja, vagy ha ez nem történne, két tanú jelenlétében írja alá, a körülményekhez képest hitvese is, úgy mint a netalán szükséges kezesek is.

37-ik §

Számosabb folyamodók között. amennyiben mindenkinek nem jutna, az nyer elsőbbséget, ki az intézetnek nagyobb biztosságot adni képes, egyenlő esetben pedig annak, ki folyamodását előbb nyújtja be, s éppen azért szükséges, hogy a hivatalnokok a folyamodás benyújtási idejét szigorú renddel feljegyezzék. Ezen felül a kölcsönadásoknál minden legkisebb kedvezés vagy részrehajlás keményen tilalmaztatik. Minélfogva a választmánynak azon egyes tagjai, kiknek harmadízigleni atyafiai kölcsönért folyamodtak, az illető tárgyalatásoknál jelen nem lehetnek

38-ik §

A választmány a főpénztarban tartandó pénzekre, kötelezvényekre, tárgyakra s egyéb oklevelekre gondot viselni köteles. Ez hármassal van elzárva, melynek egyik kulcsa az elnökhelyettesnek, a második a hivataloskodó választmányi biztosnak és a harmadik a pénzkezelőnek gondviselése alatt leend.

39-ik §

Végre köteles a választmány az egyesületet érdeklő ügyekről évenként terjedelmesen számot adni, mely minden részvényesnek nyomtatásban kiadandó.

40-ik §

A választmányi tagok kötelesek a választmányi ülésekben megjelenni, és betűrendben hetenként három napokon által, melyek kettején bevételek, egy napon pedig kiadások fognak történni, egymást felváltva a hivatalos órákban, a hivatalban választmányi biztos képében jelen lenni.

41-ik §

A választmányi biztos tartozik hivataloskodása napján minden kivonat-könyvecskét, a naponként be- és kifolyó pénz jegyzékeit, valamint minden egyéb hivatalos irományokat aláírni, a fiókpénztárról vezetendő számadást a hivatalos napokon berekeszteni, és azt a fiókpénztár kulcsával együtt, valamint a főpénztár kulcsát és az őrizetére bízott hivatalos pecsétet is, utódjának általadni. Ő viszi az elnökséget a leszámítolást kezelő választmány üléseiben, köteles továbbá a naponként beadott folyamodásokat átnézni, azokra a kiadás keltét feljegyezni, azokat a választmányi ülésekben leendő tárgyalás végett az elnöknek beadni. Hasonlóképpen aláírja a más nevére forgatott részvényeket, a visszaváltott kivonat-könyvecskéket keresztül vágja, s igazolás végett azokat a főpénztárba beteszi.

42-ik §

Fizetési hivatalnokok:

- a) egy pénztárnok,
- b) egy könyvvezető,
- c) egy intézeti szolga.

Ez utolsót kivéve köteles mindenik jóállás fejében kétannyi biztos jóállást kimutatni, mint a mennyi fizetést húz; ha ezt pénzben teszi, attól 6 százaléki kamatja jár.

43-ik §

A pénzkezelő a hivatalos napokon be- és kifolyó pénzekről jegyzőkönyvet vezet, mely a választmányi biztosnak a fiókpénztári számadás berekesztésénél alapul szolgál; hasonlóan ő viszi a főpénztári jegyzőkönyvet is, és őrizete alatt tartja a fő- és fiókpénztár egyik kulcsát.

44-ik §

A könyvvezető viszi a tőkebetétek és kiadási jegyzőkönyvet, melybe az intézethez benyújtott folyamodásokat sorszám szerint és csak kivonatban beiktatandja, ezeken kívül a választmányi ülések jegyzőkönyvét és szükséges levelezéseket, a részvények átruházását is ő eszközli, miért az átíratás díját, 30 krt. bevén, azt a pénztárnak általadni köteles; teljesíti a számadásokat, számvevő az Escompt) leszámítolási ügyekben, s az ő gondja a pénzbehajtás is.

45-ik §

A szolga viszi a meghívásokat, posta járást, s egyszóval minden hivatalos járást s más szolgálatot ő végez, magán ügyekben azonban szolgálatával élni tilos.

46-ik §

A Takarékpénztár történhető megszűnte esetében a társaságnak egész tiszta vagyona a részvényesek között részvényük arányához képest föl fog osztatni.

47-ik §

A pénzek számítása pengőben történend, három húszast számítván egy forintban.

Kelt Miskolczon, november 13-án 1844.

Bárány Farkas
Ideiglenes jegyző

Báró Vay Lajos
Ideiglenes elnök

A MISKOLCZI TAKARÉKPÉNZTÁR EREDETI ALAPÍTÓ RÉSZVÉNYESEINEK NÉVSORA 1845-BEN

Név	drb	Név	drb
Abaffy János	2	Kutzer Eduárd	1
Bernáth György	2	Lukáts Lajos	1
Beerman Klára	6	Latkóczy József	1
Bénisz József	1	Lichtenstein József	6
Begovsevi Ignáczné	1	Lónyai Ferencz	1
Bárány Farkas	3	Margonyai Gábor	2
Beregszázi Mihály	1	Máriássy Kálmán	2
Balogh Péter	1	Mári Pál	1
Bukó Bálint	2	Máriássy László	4
Broizem Herman	1	Máriássy Menyhért	1
Dancz Julianna	2	Özv. Majthényi Gáborné	10
Deák Ferencz	1	Majthényi Pálné	5
Gr Dessewffy Emil	5	Mihalovics János	2
Övv. Dióssy Antalné	2	Miklós Ferencz	1
Dominkovics Lajos	4	Neubron Vilma	2
Dobozy Dániel	2	Nagy Gedeon	5
Dudok Pál	2	Noszticius János	1
Doronelly Alajos	2	Okolicsányi Jánosné	1
Farkas Antal	2	Orczy János	4
Fogler József	2	Paulikovics Pál	1
Fekete István	1	Papp János	2
Furman János	5	Palóczy László	1
Furman Ferdinánd	5	Palóczy Szerén	1
Furman Frigyes	2	Pilta Jánosné	2
Fodor Ferencz	1	Pilta Miklós	2
Garas Sámuel	1	Pilta János	2
Greuter Antal	2	Pilta Ádám	1
Gencsy László	2	Patzauer Fáni	1
Gencsy József	4	Polgári Egylet	2
Gerga Spira	1	Pollák Jakab	1
Gömöri Jusztin	1	Povoszky István	1
Grünbaum Dániel	10	Propper Ignácz	1
Gombos Ágoston	1	Popovics György	1
Hajnalkövi József	1	Ragályi Ábrahámné	1
Hauptman Ferencz	1	Ragályi Jánosné	10
Hauptman János	1	Id. Ragályi Zsigmond	4
Herke Lajos	4	Ragályi Károly	2
Hersenyi János	1	Ragályi József	1
Hegedűs József	2	Stern József	3

<i>Hirsabek Jakab</i>	4	<i>Szalay Antal</i>	1
<i>Ifj. Juhász István</i>	2	<i>Szatmáry Pál</i>	1
<i>Kaan Henrik</i>	2	<i>Szepessy László</i>	6
<i>Kérészi Dániel</i>	1	<i>Szepessy József</i>	2
<i>Kiss Károly</i>	4	<i>Szűcs György</i>	2
<i>Kiss Gábor</i>	1	<i>Özv. Szűcs Sámuelné Barkasy Klára</i>	1
<i>Klaudisz Venczel</i>	1	<i>Sztranyovszky János</i>	4
<i>Koller József</i>	2	<i>Sütő János</i>	3
<i>Korláth András</i>	4	<i>Skarpely Ferencz</i>	1
<i>Kovács György</i>	1	<i>Szemere Bertalan</i>	1
<i>Kraudy László</i>	1	<i>Szepessy Szabó István</i>	1
<i>Kun József</i>	4	<i>Steinhaufel János</i>	1
<i>Kun István</i>	1	<i>Schwarz Salamon</i>	1
<i>Kun Miklós</i>	1	<i>Szmretsányi Ernest</i>	2
<i>Kun Lajos</i>	2	<i>Schlechtig István</i>	1
<i>Id. Kun János</i>	2	<i>Tajthy József</i>	10
<i>Ifj. Kun János</i>	1	<i>Tutzenhaler Sándor</i>	1
<i>Ragályi Ferenc</i>	1	<i>Törös Tamás</i>	2
<i>Özv. Ragályi Ábrahámné</i>	1	<i>Br. Vay Miklós</i>	10
<i>Özv. Rajkovics Györgyné</i>	2	<i>Br. Vay Lajos</i>	10
<i>Somogyi László</i>	1	<i>Vadnay Berta</i>	1
<i>Soós Jánosné</i>	2	<i>Vágó József</i>	1
<i>Soltész Nagy János</i>	2	<i>Weinhandler Mózes</i>	2
<i>Id. Schlechtig István</i>	2	<i>Zuckermangel Jon.</i>	1
<i>Stern Jakab</i>	3	<i>Zuckermangel Mór</i>	1

A MISKOLCZI TAKARÉKPENZTÁR ALAPSZABÁLYAI.

A kereskedelmi törvény értelmében módosítva 1876. június 25.

I. Fejezet.

A társulat célja, székhelye és széke

1. § A társulat célja betétek elfogadása és azoknak gyümölcsöző kezelése által a takarékoságot s tőkék képzését s ezen tőkéknek biztos elhelyezésével saját részvénytőkéjének hasznosítása mellett a földművelés, ipar és kereskedelem, valamint általában a közvagyonosodás érdekeit is előmozdítani
2. § A társulat székhelye Miskolcz
3. § A társulat széke **MISKOLCZI TAKARÉKPENZTÁR**, mely a miskolczi kir. törvényszéknél bejegyeztetik.

II. Fejezet

Alaptőke

4. § A miskolczi takarékpénztár alaptőkéje 96.000 frt, mely 320 darab teljesen befizetett 300 forintos részvényekből áll. Ezen 96.000 frt részvény-alaptőke, valamint az azzal egy természetű tartaléktőke a betétesek biztosítására szolgál.
5. § A részvények száma 320.
6. § Minden részvény határozott összegről, azaz 300 o. é. frt-ról szól, bizonyos névre van kiállítva és szelvényekkel ellátva.
7. § A részvények engedmény, örökösödés és a törvény által megengedett egyéb szerzési módon átruházhatóak.
8. § A részvény átírása a törvényes szerzési mód igazolása után eszközöltetik, átírási díj 2 frt vétetvén a szabályos bélyegen kívül.
9. § Minden részvénynek folyó száma van, minden folyó szám alatt a részvénykönyvben egy külön lap áll nyitva, melyen a részvénytulajdonos neve, a történt átírás és az osztalék kifizetése bejegyeztetik.
10. § Elvesztett részvények és szelvények a magánokiratokra nézve a törvényben megállapított eljárás szerint semmisítendőek meg.

III. Fejezet

Tartaléktőke

11. §

I. A tartaléktőke rendeltetése, hogy rendkívüli kiadások, veszteségek fedeztethessenek anélkül, hogy az alaptőkéhez kelljen nyúlni, továbbá, hogy az üzlet terjedése esetében a megszaporodott betéti tőkék részére biztosítékul szolgáljon, s ezáltal az alaptőkének évről-évre növekedő támasza legyen Osztalék azon.

II. A tartaléktőke képezetik s növekedik következő forrásokból:

- a) az évi üzleti tiszta nyereség részletének legalább 5 száztőljából;
- b) az egyes részvényosztalékra eső és egy forintot ki nem ütő krajczárokból;
- c) a már elvesztetteknek tekintett és a tartaléktőkéből fedezett, de később visszatérült összegekből;
- d) a tartaléktőke öt százalékos kamatából;
- e) az elárverezett kézi zálogok árából felmaradt s a zálogtulajdonos által 3 év alatt ki nem vett feleslegekből.

III. A tartaléktőkének, ha a fent elősorolt forrásokból a részvényalaptőke felére felgyarapodott, további nevelése beszünttetetik.

IV. Fejezet.

Osztalék

12. § Osztalék azon fölösleg, mely a betevőket illető folyó és tőkésített kamatoknak, nemkülönben a kezelési és minden egyéb költségeknek, adónak, a kötvények, váltók és előlegek után eredt veszteségek kárpótlásának s végre a március hó első vasárnapján tartandó rendes közgyűlés által a tartaléktőke nevelésére s jótékony célokra rendelő összegeknek visszatartása után az évi üzlet jövedelméből fennmarad és a részvényeseknek részvényeik után osztalékképp kifizetetik.

13. § Ha az intézetet valamely veszteség érne és annyi kárt szenvedne, hogy az alaptőke 96.000 frt-nál kevesebb összegre olvadna le: ez esetben a 12-ik § értelme szerint veendő tiszta jövedelemből mindenekelőtt az alaptőke egészített ki 96.000 forint erejéig, s a részvények után osztalékképp csak azon jövedelmi felesleg osztathatik ki, mely ezen kiegészítés után fennmarad.

V. Fejezet.*Általános határozatok*

14. § A takarékpénztár évi forgalmának kimutatása és a kereskedelmi törvény 199. §. értelmében összeállítandó mérlege, évenként a közgyűlés előtt 8 nappal közzé tétetik, és ezen kimutatás a kereskedelmi törvény 198.§ rendelkezése szerint a miskolczi kir. törvényszékhez beterjesztetik.

15. § Minden félév végével a betételekre nézve zárszámadás készíttetik.

VI. Fejezet.*A társulat tartama és felosztása*

16. § A miskolczi takarékpénztári részvényes társulat ezen szabályok alapján fennáll mindaddig, amíg a részvényesek annak felosztatását közgyűlésileg az összes részvények e kétharmadrésznyi szótöbbséggel el nem határozzák, mely határozat által a társulatnak, mint takarékpénztárnak, további működése megszűnik.

17. §. Ha a társulati közgyűlés a felosztást elhatározta, a kereskedelmi törvény V. fejezete 201–207. §-ainak ide vonatkozó szabályai nyerne alkalmazást.

18. §. A takarékpénztárt terhelő minden jogos követelések kiegyenlítése és az alaptőkének levonása után felmaradó tiszta vagyon – ideértve főképp a részvényesek osztalékrészeinek bennhagyásából alakult tartaléktőkét is – a részvényesek között felosztandó.

VII. Fejezet.*A társulat szervezete*

19. §. A társulat szervezete áll:

- a) a részvényesek közgyűléséből;
- b) az igazgatóságból;
- c) a felügyelőbizottságból;
- d a választmányból.

VIII. Fejezet.*A közgyűlés*

20. §. Mindazon jogokat, melyek a részvényeseket a társulat ügyei tekintetében illetik, a részvényesek összesége a közgyűlésen gyakorolja.

21. §. Az intézet évenként a számadás átvizsgálása után március hó 1-ső vasárnapján rendes. s a mikor a szükség kívánja, rendkívüli közgyűlést tart, miről a részvényesek a közgyűlési tárgyak megnevezésével a magyarországi hivatalos lap és a helybeli lapok útján s külön meghívó jegyek szétküldése által 15 nappal előbb értesíttetnek.

22. §. A közgyűléseken a szavazati jogot a részvényes vagy személyesen, vagy részvényes meghatalmazottjai által gyakorolja: ha testület a részvény birtokosa, jogi képviselője érte szavazatképes.

Minden részvény után egy szavazat illeti a részvénytulajdonost, de sem saját részvényei után, sem meghatalmazotti minőséggel egyesítve 10 szavazatnál többel senki sem bírhat.

23. §. Hogy valaki szavazhasson, szükséges, hogy részvénye a közgyűlés előtt 3 hónappal saját nevére átruházva legyen. Az örökös azonban, ha az öröklött részvényt nevére átíratja, a közgyűlésben bármikor szavazattal bír.

24. §. Rendkívüli közgyűlésre összehívhatja az igazgatóság a részvényeseket:

- a) valahányszor ezt a társulat érdekében állónak találja;
- b) valahányszor annak egybehívását az alaptőke egy tizedrészét képviselő részvényes vagy részvényesek az ok és cél kijelölése mellett követelik.
- c) A felügyelő bizottság is összehívhatja a közgyűlést a törvényben meghatározott esetekben.

25. §. Közgyűlésen csak oly indítványok tárgyalhatnak, melyek a közgyűlés kihirdetését megelőzőleg legalább 15 nappal az igazgatóságnál írásban bejelentettek.

26. §. Közgyűlések tartására legalább huszonöt oly részvényes jelenléte kívántatik, akik a kibocsájtott részvények legalább egy ötödrészét képviselik; e föltételek hiányában 15-öd napra újabb közgyűlés hívandó össze, melyben a megjelenendő részvényesek érvényesen határoznak. A közgyűléseken csak azon tárgyak vehetők fel, melyek az első közgyűlésre kitűzve voltak.

27. §. A közgyűléseken elnököl és a tanácskozásokat vezeti a közgyűlés által evégett esetenként választott részvényes tag, kinek egyenlő szavazatok esetében szavazata döntő. A jegyzőkönyvet vezeti a titkár, vagy akadályoztatása esetén a közgyűlés által nevezett jegyző, ezt pedig hitelesíti a közgyűlés által nevezendő 5 részvényes tag.

28. §. Azon tárgyak, melyek különösen közgyűlésre vannak fenntartva, következők:

- 1-ször. Az igazgatóság, a felügyelő bizottság és választmány titkos szavazattal megválasztása és elmozdítása.
- 2-ször. A társulat állásáról teendő igazgatósági jelentés és javaslatok tárgyalása, ennek alapján a számadások megvizsgálása, a mérleg megállapítása, a nyereség felosztása. A zárszámadás és mérlegnek a közgyűlés által történt jóváhagyása az igazgatóság és felügyelő bizottságnak felmentvényül szolgál.

3-szor. Egyesülés más társasággal.

4-szer. Az alaptőke leszállítása vagy felemelése.

5-ször. Az alapszabályok módosítása.

6-szor. A társulat feloszlása s a felszámolók kirendelése.

29. §. Az alapszabály módosítása életbeléptetés előtt a kereskedelmi törvény 181. §. rendelete szerint a törvényszéknek cégjegyzékbe bevezetés végett bejelentendő. Mennyiben ily módosítás a betevők jogaira vonatkoznék, afelől azok az országos hivatalos és helybeli lapban értesítendő, s csak a közzétételtől számított 1 hó múlva érvényes reájuk nézve.

30. §. A 28-ik §. 3. 4. 5. 6-ik pontja esetében a részvényeknek legalább egyharmadát bíró részvényesek jelenléte, a jelenlevők szavazatának kétharmadrész többsége, minden egyéb esetekben csak általános szavazattöbbség kívántatik a határozatok érvényességéhez.

31. §. Ha a 28-ik §. 3. 4. 5. 6-ik pontja béli esetek iránt határozat hozatalra külön egybehívott közgyűlésen a 30-ik §.-ban megkívánt számú részvényes nem jelennek meg, 15 napra e körülmény felemlítésével újabb közgyűlés hívandó egybe, melyben a megjelenő részvényesek – tekintet nélkül azok számára – érvényesen határoznak.

IX. Fejezet.

Az igazgatóság.

32. §. Az Igazgatóság áll 4 tagból, kiket a közgyűlés 3 évre választ titkos szavazattal, egyikét közülük vezérigazgatói minőségben, kiknek évi díjazását a közgyűlés állapítja meg.

33. §. Oly pénzintézetek igazgatói, melyek betéteket bármily alakban kamatozásra elfogadnak, s részvényeseiknek osztalékot fizetnek, az igazgatóság tagjai nem lehetnek.

34. §. A társulatot az igazgatóság képviseli: eszközli a cégjegyzést, melynek érvényéhez a cím-bélyeg előnyomása vagy előírása mellett a bejegyzett 4 igazgató közül két igazgatónak, vagy egy igazgató s e célra az igazgatóság által meghatalmazott s törvényszékieg bejegyzett titkár aláírása szükséges.

35. §. A társulat ügyeit jelen szabályok alapján s a kereskedelmi törvényben körülírt jogok és kötelezettségek mellett az igazgatóság vezeti; ügyrendjét maga állapítja meg.

36. §. Ha az igazgatóság valamelyik tagja időközben meghal, vagy kilép, helyét a legközelebbi közgyűlés választás útján tölti be; a megválasztott tag működése azon időtartamra terjed, melyre a kilépett vagy elhalt tag meg volt választva.

37. §. Az igazgatóság – vasárnap és ünnepnapokat kivéve – naponként ülést tart. Megbírálja a benyújtott váltókat, elintézi a kölcsönkérvényeket és ezen ügyekben a titkár és a napibiztos is szavazattal bírnak.

A váltóbírálat jegyzőkönyvét vezeti a napibiztos, választmányi tag, a kölcsön kérvények és egyéb ügyekről pedig a titkár. Érvényes határozathozatalra legalább 4 tag jelenléte s a szavazatok egyhangúsága kívántatik meg. Mídonn valamely esetben ezen egyhangúság nem éretett el, vagy oly fontos ügy elintézése forog fenn, mely az igazgatóság hatáskörét haladja, ily esetekben határozni a választmány van jogosítva.

38. §. A társulat követelésének biztosítása szempontjából feljogosítottak az igazgatóság végrehajtás alá kerülő oly ingatlanságokat, melyekre a társulat követelései bekebelezve vannak, követelése erejéig nyilvános árverésen megvenni, s azokat a társulat érdekei szemmel tartásával el is árusítani.

39. §. Az évi mérleg, valamint a társulat egyéb hirdetményei is az igazgatóság által az országos hivatalos és helyi lapban tételnek közzé.

A részvényesek által közgyűlési tárgyalások végett beadott indítványokat az igazgatóság a közgyűlési hirdetménybe felveszi, és véleménye kíséretében közgyűlés elé terjeszti.

40. §. Havonként előre átvizsgálja a lejárandó váltókat, a kötvények és előlegezések tárczáját pedig félévenként, s azok iránt a netalán szükségelt intézkedéseket teljesíti.

41. §. Minden hóban legalább egyszer a pénztár állását megvizsgálja.

42. §. A hivatalnokoknak szorgalomdíját javaslatba hozza, vagy hanyagság esetében a megintést, vagy felfüggesztést elrendeli, a nyugdíjazás esetén a nyugdíjszabályzat értelmében eljár.

43. §. Utalványozza az ügyleti rendszeres és egyéb felmerülhető kiadásokat.

44. §. Ajánlatba hozza a választmány előtt a helyi szükségletek es alkalmosság szerint a betétek, a kölcsönök, előlegek és leszámlás-díjak kamatlábát, teles pénztármaradványok esetében azok biztos és ideiglenes gyümölcsözéséről gondoskodik.

45. §. Az igazgatósági tárgyalásokról rendes jegyzőkönyv vezetendő, amely havonkénti választmányi ülésre beterjesztendő.

X. Fejezet.

A felügyelő bizottság.

46. §. A felügyelő bizottság áll 3 tagból, kiket a társulati rendes közgyűlés évről-évre választ a részvényesek közül titkos szavazattal.

47. § A felügyelő bizottság ellenőrzi a társulat ügyvezetését a kereskedelmi törvényben körülírt jogok és kötelezettségek mellett, kebeléből elnököt választ, ügyrendjét megállapítja.

48. §. Ha a felügyelő bizottság valamelyik tagja időközben meghal, vagy kilép, helyét a legközelebbi közgyűlés választás útján tölti be; a megválasztott tag működése azon időtartamra terjed, melyre a kilépett vagy elhalt tag meg volt választva.

XI. Fejezet.

A választmány.

49. § A választmány áll a közgyűlés által 2 évre titkos szavazattal választott helybeli 14 részvényesből.

Az első évben megválasztottak fele, az első év eltelte után sorshúzás útján kilép, s helye új választással töltetik be, a kilépők is azonban újra megválaszthatók. Azutáni években mindig azok lépnek ki, a kik megválasztásuknál fogva két évig voltak a választmány tagjai.

Az időközben elhalt választmányi tag helyét az foglalja el, aki a választáskor a rendes tagok száma után legtöbb szavazatot kapott.

50. § A választmány üléseinek, melyek rendszerint minden hó első szombatján tartatnak, szükség esetében többször is összehívhatók az igazgatóság által, szavazatzoggal kiegészítő tagjai még:

a) a felügyelő bizottság,

b) az igazgatóság,

c) a titkár, ki a jegyzőkönyvet vezeti.

51. § A választmány saját kebeléből egy év tartamára titkos szavazattal egy elnököt választ, aki a tanácskozásokat vezeti, a jegyzőkönyvet a titkárral együtt aláírja, s egyenlő szavazatoknál dönt. A választmány jegyzőkönyvének hitelesítésére az elnökön kívül még 2 tag küldetik ki. A jegyzőkönyv azonban a következő választmányi ülésben is felolvastatik.

52. §. A társulat hivatalnokait a választmány választja titkos szavazattal és általános szótöbbséggel: meghatározza évi fizetésüket: elbocsátásukról, nyugalomba helyezésükről is határoz; ez esetekben azonban a tagok a tárgy megnevezésével hívandók egybe.

53. §. Az igazgatóság által egyhangúlag el nem dönthetett, vagy fellebbezett, vagy nagyobb fontosságú ügyekben ő van hivatva határozni.

Ellenőrzi az igazgatóság eljárását, s e végett ennek jegyzőkönyveit havi üléseiben egész terjedelmében felolvastatja.

Az igazgatóság s felügyelő bizottság rendes és rendkívüli előterjesztései s jelentése a közgyűlés elébe terjesztés előtt hozzá intézendők, s általa bírálандók meg.

A választmány rendes tagjai az igazgatóság által a társulat üzleti menetének ellenőrzése végett napibiztosi rendben beosztván, mint ilyenek, a kitűzött napokon a hivatalhelyiségben folyton megjelenni, a rendre, gyors és üzletszerű előzetes hivatali bánásmódra ügyelni, a betételeket és azokra tett kivételeket ellen jegyezni, a napi pénztármaradványt felszámolni kötelesek.

Jelzálogos kölcsön kérések ügyében a fekvőségnek helyszínén megbecsülésére a vezérigazgató által kiküldve eljárni, s szabályos jelentést tenni tartoznak.

54. §. Választmányi ülésekben határozathozatal érvényességére legalább 10 tagnak jelenléte és általános szavazattöbbség szükséges, kivéve kölcsön megszavazásának eseteit, amikor a jelenlévők kétharmad többsége kívánatuk meg.

Magában értetik, hogy személyileg vagy hivatalilag érdeklettek az érdeklét ügyekben szavazással nem bírnak.

XII. Fejezet.

A társulat üzletköre

55. §.

a) Az elfogadott betételeket kamatozás végett:

b) Előlegez állam- és hitelpapírokra, valamint teljesen befizetett névértékű idegen részvényekre, melyek a bécsi és pesti pénzcsarnokban árfolyammal jegyeztetnek

c) Leszámlát és visszleszámlát váltókat és kereskedelmi utalványokat.

d) Vétel vagy engedmény útján átvesz jelzálog által biztosított magán kötelezvényeket, valamint oly községi kötelezvényeket, melyek a közjavadalmak lekötése mellett illetékes felettes hatóság jóváhagyásával bocsátottak ki.

e) Kölcsönt ad ingatlanokra jelzálogi bekebelezés mellett és biztos jótállók aláírásával ellátott kötvényekre.

f) Kölcsönt ad törvényhatósági és községi javakra és javadalmakra, az illető felsőbb hatóság jóváhagyása mellett.

g) Vásárol ingatlanokra kibocsátott zálogleveleket, a magyar állam kötvényeit, államilag biztosított vállalatok elsőbbségi kötvényeit, értékpapírokat és ugyanazokat eladhatja.

h) Részt vesz állami és egyéb nyilvános kölcsönökben azoknak teljes vagy részben átvállalása által.

XIII. Fejezet.

A betétek

56. §. Minden betétkönyvecske magában foglalja az intézet azon szabályait és határozatait, melyek a betevő közlekedőkre vonatkoznak.

57. §. Minden betevő egy betétkönyvecskét kap, melyben a betevő által mondott név, a betett összeg mennyisége betűvel és számmal, a betétel éve, hava és napja a pénztárnok által a betétkönyvecskék folyó száma pedig, s a hivatalos betét-számlakönyv illető lapjának száma a könyvvivő által jegyeztetik fel.

Minden betétel és visszafizetés a napibiztos, pénztárnok, könyvvivő aláírásával láttatik el.

58. §. Egy betétkönyvecskére a betétel legkisebb összege egy forint.

A betéttőke kamatai egész forint után számíttatnak csak, krajczároktól kamat nem jár.

A betett tőke a betét napját követő naptól a kivételt megelőző napig kamatozik

59. §. A kamatláb magasságát körönként az igazgatóság ajánlatára a választmány határozza meg. A határozat kihirdetendő – ha lejjebb szállítottak az kamatláb, a határozat csak a hivatalos és helybeli lapokban történt közléstől napjától egy hó múlva vetethetik foganatba.

A kamat kamatja azon kamatlábbal tőkésítettik, mellyel maga az eredeti tőke.

60. §. Felmondás nélkül kiadatik 100 frt, 10 frt-tól 500 frt-ig fél hó, 501 frt-tól 1000 frt-ig egy hó, 1001 frt-tól 2000 frt-ig két hó, 2000 frt-tól 10000 frt-ig 3 hó, 10.000 forinttól végtelenig 6 hó a felmondási idő.

Történhetik a felmondás vagy személyesen a hivatalos helyiségben, vagy a hivatalhoz írott bérmentes levél által is, melynek címlapján a felmondás feljegyzendő, jelzetében pedig kiírandó a könyvecske folyó száma, a betevő neve, a felvenni kívánt összeg és a pénz felvételére leendő megjelenés ideje. A betételek, ha a pénztár állása megengedi, előbb is kifizettethetnek.

A felmondást s az ezt követendő szabályszerű vagy engedélyezett kifizetési határnapot a pénztárnok saját felmondási könyvébe bejegyzi, s az iránt a felmondót, ha szükséges, tudósítja.

61. §. Akinek több 100 frt-os vagy azon alóli összegekről szóló könyvecskéi vannak, azoknak egy napon, egy összegben felmondás nélküli kifizetését nem igényelheti, s azokra nézve is összesen a kiadni kívánt mennyiség szerint a fentebbi §-ban kijelölt felmondási időt kell megtartania, s egymásután következő több napokon 100 és 100 frt ki nem vehető. Ugyanez tartandó meg a nagyobb összegű betétek több könyvecskéinek birtokosára nézve is. Ha ezen betétkönyvecskéiket egyszerre felmondani akarnák, nem az egyes betéti könyvek béli összeg, de együttesen véve mindnyájuké mérvadó a felmondási idő meghatározásánál.

A felmondott összegnél a ki nem vett kamatok összege is a betéti tőkével egy tekintet alá jön.

A felmondott. de ki nem vett pénzek kamatozása a fizetésre kijelölt naptól addig szünetel. amíg a további bennhagyás iránt a betevő nem jelentkezik.

62. §. A betett tőkére nézve annak felmondása előtt legalább is annyi időre menő bent tartást igényel a takarékpénztár, amennyi idő azon összegre nézve a felmondás napjától a köteles visszafizetés napjáig a 60-ik §-ban ki van jelölve.

63. §. A betett tőke után járó tiszta kamatok akár tőkésítették már, akár nem, rendszeren kétszer adatnak ki egy évben t.i. január és július hó utó felében. Azonban a betevők kényelme végett ezen rendszer időn túl is kiadatik a tiszta kamat bármely hivatalos napon, a kivétel napját előző naptári félév végéig. Azontúl már a tőkével egy tekintet alá esvén, kivehetése végett felmondás szükséges.

64. §. A bent hagyott kamatok iránt semmi utánjárás nem szükséges, azok a betevők javára a hivatalos betéti számlakönyvekben pontosan kamatozandó új tőkévé alakíttatának január 1-én és július 1-én. Ha t.i. a tőkék ezen időszakig bent voltak. Amely betételek pedig január 1-én még nem 6 hónaposak, azoknak kamatai, a betételt legközelebb követő július 1-én minden addig elmúlt hónapokra összesen tőkésítettnek, azután pedig rendszeren félvétenként. Hasonlóképpen, amely betétek július 1-én 6 hónapnál kevesebb ideig voltak bent, azoknak kamatai a betétel után legközelebb eső január 1-én az addig eltelt hónapokra összesen tőkésítettnek, azután pedig rendszeren félvétenként.

A takarékpénztár a betételek után járulandó kamat krajczárok tört részét számításba nem veszi.

65. §. Aki a betétkönyvecskével a hivatalban megjelenik, s a betett pénz visszafizetését kívánja, az a könyvecske törvényes birtokosának tekintetik, s neki a járuló összeg – anélkül, hogy a név szerint bejegyzett betevővel személyes ugyan azonosságát igazolni tartoznék – ki is fizettetik, ha csak megsemmisítési eljárás, vagy bírói tilalom, vagy a 67-ik §-ban említett ideiglenes intézkedés a kifizetést nem gátolja. Akkor sem adatik ki a betett tőke és kamata az azt kivenni kívánó, de arra nyilván fel nem jogosított idegennek, ha a betevő betétkönyvecskéjébe s az avval egyező hivatalos betétiszámlakönyvbe betétel alkalmával saját névaláírása mellett bejegyeztette, hogy a betett összeg csak neki személyesen, vagy engedményesének, vagy meghatalmazottjának fizettethetik ki.

66. §. Ha oly betéti könyvecske, melybe a betevő a kifizetést a 65-ik §. szerint saját személyére kötötte ki, engedmény vagy eladás útján más birtokába jutna és ez jelennék meg a pénzfelvétel végett, – köteles az engedményben vagy eladási szerződésben megnevezett egyénnel való személyes ugyan azonosságát két ismeretes és hiteles tanúnak az illető törvényes hatósága hitelesítésével ellátandó bizonylatával igazolni, – s az igazoló okmányok a kiváltott betétkönyvecskéhez csatolandók.

67. §. Ha valamelyik betétkönyvecske elvesz, és afelől az intézetnek jelentés tétetik, ezen bejelentés a hivatalos betéti számlakönyvbe bejegyeztetik, s a takarékpénztári hivatal ilyen könyvecskére sem tőkét, sem kamatot ki nem fizet. Azonban ezen bejelentésnek a kifizetést feltartóztató ereje csak 30 napig tart, mely idő alatt az illető félnek áll kötelességében a szóban forgó betételre nézve az annak biztosítására szükséges, s általa teljesített törvényes intézkedésről a hivatalt bíróilag tudósíttatani, mivel különben a letelt határidő után a történt bejegyzés a hivatal által kitöröltetik.

68. §. Ha az elveszettnek állított betétkönyvecskére nézve a magánúton való bejelentést 30 nap alatt a könyvecske megsemmisítéséig tartandó bírói letiltás nem követi, s 30 nap után valaki ezen könyvecskét a hivatalban kifizetés végett bemutatja, a bemutató a 65-ik §. tartalma szerint a könyvecske törvényes tulajdonosául tekintetik, s követelését a hivatal teljesíteni köteles, az ahhoz való birtokjognak igazolását nem igényelhetvén.

69. §. Az elveszett könyvecskék megsemmisítésének kieszközlése végett az illető fél részére az a hivatalos betéti számlakönyvből, a betétel és kivétel összegét mutató kivonat adatik át, a megsemmisítést tudató okirat előmutatása után pedig az elveszett betétkönyvecskének másolata adatik ki az illető fél térítvénye mellett. E körülmény a hivatalos számlakönyvben, mint a másolatos betétkönyvecskében is megjegyzendő.

70. §. Az elveszett betétkönyvecske megsemmisítésénél ugyanazon eljárás követendő, mely a magán okiratokra nézve a törvényben megszabva van.

Takarékpénztári betétkönyvecskék megsemmisítési határideje ugyanaz, melyet a magán okiratokra a törvény előír.

71. §. A betételek és azok kamatai az utolsó betétel napjától számítandó 30 év alatt évülnek el, az elévülési időt azonban nemcsak a későbbi betét, hanem a tőke vagy kamat bármi részének kivétele is megszakasztja, következőleg az elévülés ideje, a történt megszakítás napjától leend számítandó. Az elévült betételek az intézet tartaléktőkéjéhez csatolandók.

XIV. Fejezet.

Előlegezések.

72. §. A takarékpénztár előlegez olyan hitelpapírokra, melyek a pesti vagy bécsi börzén jegyeztetnek, mindezekre börzei árfolyamú kétharmadrészig adatik előleg 3 hónapra. Szintén előleget ad az intézet kézi zálogokra, arany és ezüst pénzekre, ékszerekre, arany és ezüst tárgyakra és eszközökre belértékük háromnegyed részéig ugyancsak 1-től 3 hónapra, a szabályos kamat és díjak előleges levonása után.

73. §. Az állam- és egyéb hitelpapírokat az előleget kérő fél átadja a pénztárnoknak. Az átvett hitelpapírok az igazgatóság által megvizsgáltatván, kiszámított folyamú értékük kétharmadához képest a törvényes kamatok és díjak lefizetése mellett kiadatik azokra folyamodónak a szabályos előleg.

Ha hitelpapírokra alapítandó előlegért nem miskolci lakos folyamodik, köteles e tárgyra nézve, mielőtt az előleget fölvenné, egy miskolci lakos ismeretes egyént megbízni, kinek neve a hivatalos számlakönyvbe beíratik; szintén beíratik oda az előleget nyert fél lakása vagy tartózkodási helye.

Hitelpapírokra előleget nyelő fél köteles térítvényt adni, melynek erejével kötelezi magát. hogy ha az előlegezési idő lefolyásáig az általa fedezetül letett status-kötvények és egyéb hasonlónemű hitelpapírok börzei árfolyama 10 százalékkal lejjebb szállana, a hozzá, vagy miskolci megbízottjához intézett felszólításra három nap alatt a hiányzó 10 százalék összeget kipótolja, mit ha ezen idő alatt nem teljesítene, vagy lejártakor hitelpapírjait ki nem váltaná, jogot ad az intézetnek azokat mind, vagy azokból annyit, mennyi az összes előleges költségek teljes kifizetésére elégséges, eladni, vagy valamely kereskedői ház közbenjárásával eladatni.

A hitelpapírok eladása esetében a takarékpénztárnak kielégítése után fennmaradó összeg a tulajdonosnak visszaadatik.

74. §. Az intézet előlegez arany, ezüst tárgyra s ékszerekre, melyeket az intézet és becslője belértékük szerint megbecsül, s ezen becsárt feljegyzí egy becslapra, melyen a hivatalban a becsló pecsétje alatt elvitt zálogtárgyak egyenként megneveztetnek. Adatik pedig ezekre az előleg becsértékük háromnegyed részéig, tekintet nélkül külső idomzatukra (Facon).

Az olyan zálogok, melyek a lejárat határnapja után egy hóig ki nem váltatnak, vagy a meghatározott kamatok lefizetése által meg nem hosszítatnak, a helybeli lapokban és közhelyre kiragasztott külön nyomtatvány által történt kihirdetés kelte után legalább 15 nap múlva hatósági kiküldöttnek közben jöttével nyilvánosan elárvereztethetnek.

Azon összeg, mely a vételárból az előlegtőke, annak kamata és díjai és az árverési aránylagos költség levonása után felmarad, az elárverezett zálog tulajdonosáé lesz, aki azt a vevény visszaadása után az árverést követő napokon felveheti.

Ily fölös pénz legfeljebb 3 év alatt vétessék fel, különben az, mint elévült, a takarékpénztár tartaléktőkéjéhez csatoltatik (lásd a (71. és 72. §-kat).

Minden elveszettnek, vagy lopás által elidegenítettnek bejelentett záloglevélről az intézetben előjegyzés tétetik az illető előleg-számlakönyvben; ha a vesztes fél az elveszett záloglevél számát, vagy legalább a zálogosítás napját megmondhatja és az illető zálogot szabatosan leírhatja. Ezen előjegyzés után egy hóig a zálog ki nem adatik, de a legutolsó kamatlejáratától számított egy hó múlva már, ha a vevény elő nem került, azon zálogos tárgyakból új zálog alakíttatik, és arról új rendes vevény adatik ki a magát jogos tulajdonosul igazoló illető félnek. Ezen elvesztés és ujja alakítás körülménye azonban az előző záloglapra és a zálogvevényre felíratik.

Ezen zálog kiváltása esetében a törvényes felelősséget a kiváltó fél elvállalni és az illető előleglapjára feljegyezni köteles.

Elveszett zálogokért csak akkor köteles az intézet kárpótlást nyújtani annak becslési értékéig, ha az intézet hibája miatt veszték el.

Olyan zálogokat, melyek netalán a tulajdonos tudta és akarata nélkül zálogosítottak el, az intézet csak akkor köteles kiadni, ha a zálogkölsön tőkéjére és kamataira teljesen kielégítettik.

Ha valamely zálog kiadása hatóságilag letiltatik, azt az intézet köteles addig visszatartani, míg a letiltás alól föl nem oldatik, s azt ezen idő alatt sem a záloglevél előmutatójának kiváltásra át nem adhatja, sem el nem árvereztetheti.

Ezen letiltástól a feloldozásig elfolyt időre azonban a takarékpénztárnak a letiltató szabályos kamatlábú késedelmi kamatért felelős leend.

XV. Fejezet.

Váltók

75. §. A takarékpénztár leszámítol Miskolczon fizetendő olyan váltókat, melyek 3 elismert jó hitelű névalíráásával legfeljebb 4 havi lejáratra vannak kiállítva. j

A folyamodó által vagy személyesen az igazgatónál, vagy a pénztárnoknál beadott váltó a naponkénti tartatni szokott igazgatósági ülésben a váltónak mind törvényes kellékeire, mind az aláírt nevek érték és hitel állására nézve megbíráltatik, s egyhangú elfogadás esetében leszámítoltatik.

XVI. Fejezet.

Kölcsönök

76. §. A miskolczi takarékpénztár kölcsönt ad telekkönyvezett fekvő birtokokra, a becsárnak legfeljebb kétnegyed része erejéig, melybe azonban a jelzálogot már az előtt terhelt adósságok is beszámítandók.

A kölcsönérti folyamodáshoz a következő oklevelek melléklendők:

- a) telekkönyvi hiteles kivonat;
- b) az adótelekkönyvi kivonat hiteles alakban;
- c) adókönyvecske.

Ha a lekötendő birtok községi vagyon, vagy gyám vagy gondnokság alatti árvák

tulajdona, az első esetben az illető felsőbb hatósági, az utóbbiakban gyámhatósági engedély előmutatása kívántatik.

A kölcsönért beadott folyamodások s okmányaik, beadási sorozat szerint a társulat ügyvédje által előzetesen megvizsgáltatnak, s véleménye ezek fölött az igazgatóság által meghallgattatik, melynek figyelembevétele után a kért kölcsön vagy egészben, vagy részben utalványoztatik.

77. §. Kölcsönt ad a takarékpénztár a miskolczi jobb helyeken fekvő, és könnyen eladható s tűkarbiztosított házakra szabályosan kimutatott értékük kétnegyed részéig, sőt a város értékesebb, és jövedelmezőbb terein fekvő

első osztályú és nagyobb szerű épületeknél, – azonban nagy óvatossággal – azok értéke kétharmad részéig. A kirendelt kölcsöntőke az illető házakon fekvő is bekebelezett régi adósságok mindenkor beszámítandók.

A kölcsönt kérő folyamodványhoz melléklendők:

- a) a telekkönyvi kivonat;
- b) az adókönyv;
- c) tűzkárbiztosítási bizonyítvány

A beadott folyamodások és oklevelek beadási sorrend szerint a vezérigazgató által egy választmányi biztoshoz utasíttatnak, és az által vizsgáltatnak meg, sőt ezen okiratokon kívül a biztos magát a házat, fekvése építése és kelendőse tekintetéből a helyszínén is szemügyre veszi és az általa tett észrevételeket írásba foglalva, a vezérigazgatónak kézbesíti, ki ezen okiratokat a választmányhoz vagy igazgatósághoz átteszi, mely az eléje adottak figyelembevételére után a kölcsönt utalványozza vagy megtagadja.

78. §. A fekvő birtokoknak és házaknak fentebbi §.-ban leírt kölcsönei törvény kívánta módon kiállítandó s bekebelezendő olyan kötvényekre utalványoztatnak, melyekre nézve mindennemű bélyeget, betáblázási és annak idejében kitáblázási költségeket a kölcsönvevő tartozik viselni.

79. §. Ingatlanokra való kölcsönök a meghatározott kamat előzetes lefizetése mellett négy óra adatnak.

80. §. Kölcsönök adatnak törvényhatósági és községi jövedelmekre és javadalmakra az 55. §. f) pontja szerint.

A törlesztéses kölcsönöknél, a törlesztési idő és törlesztési járulék mennyiségének meghatározása a választmány hatáskörébe tartozik.

81. §. Kölcsönt ad a takarékpénztár oly kötvényekre, melyeknél úgy az egyenes adós, mint az érte kész fizető kezességet vagy jótállást elvállaló kifogástalan hitelűek s fizetőképességűek.

Azonban ezen kölcsönök 1 jótállal mellett 1000 forint, 2 jótállal mellett 2000 forintnál feljebb ki nem adhatók és 4 havi lejáratra adhatók, esetről esetre azonban a lejárat meghosszabbítható, ha időközben az illető kötelezettek hitelállása nem változott.

XVII. Fejezet.

Nyugdíj-szabályzat

82. §. A társulat elvállalja összes alapvagyonát terhelő szolgálomul az alább részletezett nyugdíj-szabályzatból folyó kötelezettségeket, és így a szabályzat alapján esetről-esetre megbírált jogosnak talált nyugdíjigények kielégítését.

83. §. A társulat mindenik állandósított évi rendes fizetéssel ellátott, önhibáján kívül munkaképtelenné vált hivatalnok nyugdíjra tarthat számot, ha hivataloskodása egész folyama alatt magát kifogástalanul viselte, s a társulatnak mar legalább 10 évig szakadatlanul szolgálatban volt, és szolgálatát bármily csekély időközre és más-nemű alkalmazás elvállalása által félbe nem szakította.

84. §. Az, a ki a szolgálatot felmondja, vagy abból a választmány által elbocsájtott, nyugdíjra igényt nem tarthat, habár a 10 évet eltöltötte a szolgálatban.

85. §. A nyugdíj mennyiségét a hivataloskodásban szakadatlanul eltöltött évek száma és az utolsó előtti évi fizetés határozza meg, ha megszakítottatott a hivataloskodás, az évek számítása az újra elvállalástól veszi kezdetét. Az évi fizetés alatt csupán rendszeres fizetés értendő. Az esetleges szorgalmi díjak, drágasági pótlék stb. nem számíttatnak.

86. §. A hivatalnok 10 éves szolgálat után évi rendes fizetésének 20, 11 év után 22, 12 év után 24, 13 év után 26, 14 év után 28, 15 év után 30, 16 év után 32, 17 év után 34, 18 év után 36, 19 év után 38, 20 év után 40, 21 év után 42, 22 év után 44, 23 év után 46, 24 év után 48, 25 év után 50, 26 év után 52, 27 év után 55, 28 év után 57 és fél, 29 év után 60, 30 év után 62 és fél százalékát húzandja nyugdíjúl.

Ennél feljebb a nyugdíj nem emelkedhetik, bármennyivel haladja is a 30 évet az eltöltött szolgálati évek száma.

87. §. A nyugdíj évnegyedes előleges egyenlő részletekben adatik ki a nyugdíjazottnak; kezdetét veszi azon hó 1-ső napjától, melynek előzőjében hivatalos évi rendes fizetése utolsó havi részletét felvette.

88. §. A nyugdíj önként megszűnik:

- a) a jogosult halála által;
- b) ha a jogosult más alkalmazást nyert, mindaddig, míg ezen alkalmazás tart;
- c) ha az intézet feloszlik, mely esetben a nyugdíj egy évi összege, mint végkielégítés számolható csak fel, az intézet feloszlásakor felszámításának teher-oldalán.

89. §. Ha az intézet hivatalnokát még teljes szolgálata közben éri a halál, hátrahagyott özvegye, vagy özvegy nem létében 18 éven alóli édes gyermekei, egy évi rendes fizetését kapják egyszer és mindenkorra végkielégítésként; ha az elhalt hivatalnoknak özvegyén kívül még 16 évet nem haladó gyermekei is maradtak hátra, azok ezen végkielégítésben az özvegyel osztályrészesek.

90. §. A 89-ik §. határozata tartandó meg a hivatalnokoknak már nyugdíjazott állapotban történhető halála esetében is, azon különbséggel, hogy a végkielégítési összeg ez esetben az évi nyugdíj összege leendő.

91. §. Minden előforduló egyes esetben, annak megbíráására, vajon előállt-e a nyugdíjazás esete, mennyiben szabassék az meg? függ a választmánynak a tárgy megnevezésével e végett egybehívandó külön ülésben hozott határozatától. Ezt azonban meg kell előznie az igazgatóság véleményes jelentésének.

92. §. A választmánynak az egyes nyugdíjazási eseteknél hozott határozatától a meg nem elégedő fél csupán a társulati közgyűlésre fellebbezhet, melyet ez okból a tárgy kitűzésével az igazgatóság szabályosan egybehívni tartozik.

93. §. Nyugdíj igény érvényesítéséért bíróság előtt pert indítani, vagy azt közhatóság útján szorgalmazni, a nyugdíjigény azonnali elvesztését vonja maga után.

94. §. A nyugdíj-kiszámításnál az intézet jelenlegi állandó hivatalnokainak az eltöltött szolgálati évek visszafelé egész 1858. évi február 2-ig, amely napon a nyugdíjazás elvileg elhatározott, beszámítandók.

95. §. Az ezen idő előtt eltöltött szolgálati évek nem vétetnek számba.

Ezen alapszabályok elfogadtattak a miskolczi takarékpénztárnak 1876-ik évi június hó 25-ik napján tartott rendkívüli közgyűlésében

Kun József
elnök

Szűcs Miklós
titkár

6021. 876. Jelen alapszabályok a miskolczi királyi törvényszék, mint kereskedelmi bíróság 1876-ik évi július hó 25-ik napján tartott ülésében meghitelesítettén, az erre vonatkozó "MISKOLCZI TAKARÉKPÉNSZTÁR" részvénytársulati cég, a cégvezetést aláírásokkal bejegyeztetik, illetőleg a kereskedelmi társas cégek jegyzékének I-ső új kötete 16-ik lapján bekebelezettek.

Kelt m. f.

Apostol József
cég-előadó

Csomós Zsigmond
cégjegyzék-vezető

A VÁLASZTMÁNY:

Elnöke: Horváth Lajos orsz. képviselő és házbirt. 1885-től (választmányi tag 1857-től)

Tagjai:

Bársony János ügyvéd, házbirtokos	1880-tól
Bizony Tamás ház- és földbirtokos	1880-tól
Bizony Ákos ügyvéd	1885-től
Debreczeni Dániel kereskedő és házbirtokos	1850-től
Kérészi László ügyvéd	1885-től
Kubacska István kereskedő és házbirtokos	1880-tól
Lévay József Borsodmegye főjegyzője	1868-tól
Dr. Markó László Borsodmegye főorvosa és házbirtokos	1885-től
Molnár Elek ügyvéd és házbirtokos	1877-től
Dr. Popper József Borsodmegye tb. főorvosa és házbirtokos	1885-től
Soltész Nagy Kálmán Miskolcz város polgármestere és földbirtokos	1871-től
Soltész Nagy Albert ügyvéd, házbirtokos	1871-től
Szűcs Sámuel volt árvaszéki ülnök	1862-től

AZ IGAZGATÓSÁG

Vezérigazgató: Furman János gyár- és házbirtokos 1882-től (választm. tag 1851-től)

Igazgatósági tagok:

Kovács György házbirtokos	1870-től (választm. tag 1845-től).
Spuller A. József házbirtokos	1870-től (választm. tag 1866-től).
Ferenczi Bernát kereskedő és házbirtokos	1870-től.

A FELÜGYELŐ BIZOTTSÁG

Elnöke: Kun István ház- és földbirtokos, 1876-tól (választm. tag 1858-tól)

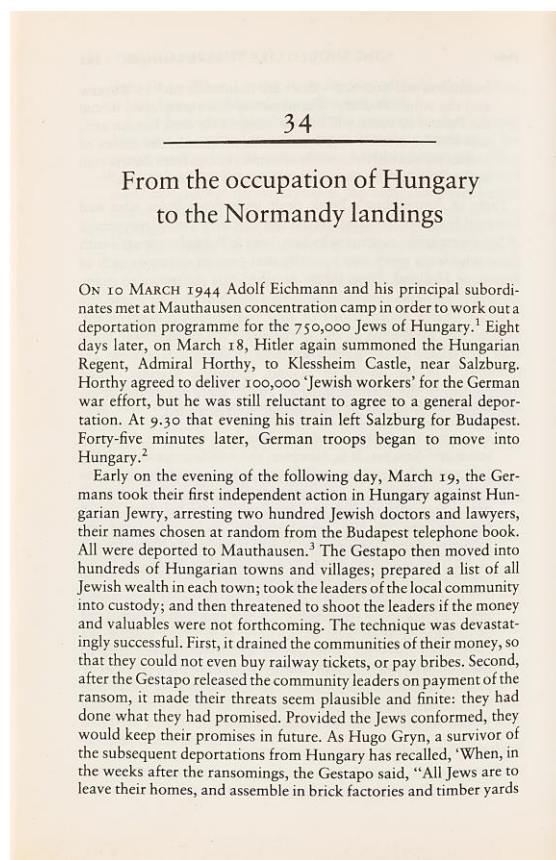
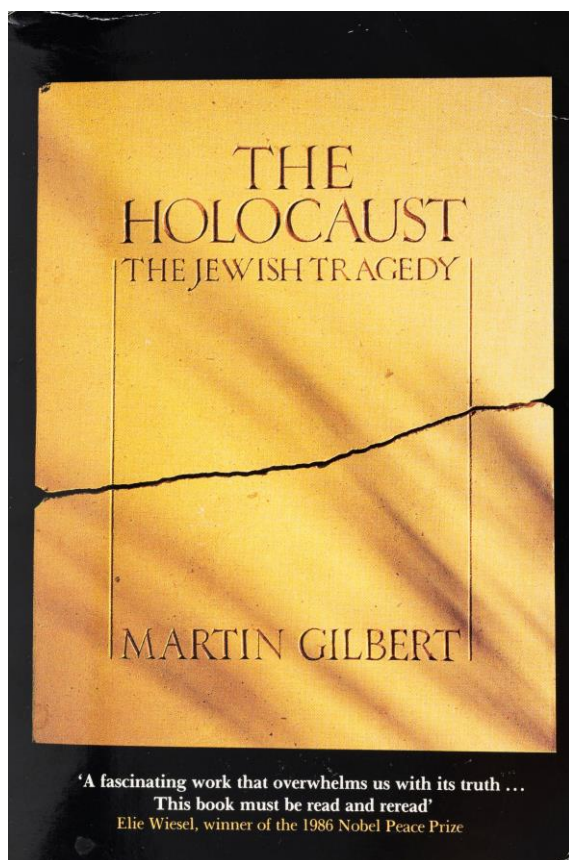
Tagjai:

Bakos Antal házbirtokos	1876-tól
Mayer Rezső házbirtokos	1882-től (választm. tag 1855-től)
Titkár: Bartányi Gyula ügyvéd és házbirt	1885-től (vál. tag 1880-tól)
Ügyész: Molnár Elek	1881-től
Pénztárnok: Pehán József	1873-tól
Könyvelő: Mázer Lajos	1877-től
Segédkönyvelő: Kun Barna	1872-től
Hivataltiszt: Mezősi Vilmos	1879-től

A Holokauszt – A zsidók tragédiája (részlet): Magyarország megszállásától a normandiai partraszállásig

GILBERT, MARTIN¹

The Holocaust: The Jewish Tragedy, Chapter 34: 'From the occupation of Hungary to the Normandy landings'. A Hungarian translation²

*

¹ Sir Martin Gilbert (1936–2015) a 20. századi angol történetírás legendás alakja, Winston Churchill hivatalos életrajzírója, a két világháború és a Holokauszt szakértője. Történelmi munkásságáért, valamint politikai és diplomáciai tanácsadóként tett szolgálatainak elismeréseként 1995-ben lovaggá ütötték. 88 könyvet írt, eddig 24 nyelvre fordították le. Magyarul két könyve jelent meg: Martin Gilbert: *Zsidó történelmi atlasz* (Budapest: Gondolat, 1991), illetve: *Izrael története*, (Budapest: Pannonica Kiadó, 2001). *Righteous* című könyvének (Martin Gilbert: *Righteous*. Henry Holt and Co., Doubleday, 2002) Magyarországról szóló fejezete „Igazak Magyarországon” címmel olvasható a *Szombat zsidó politikai és kulturális magazin* 2019. márciusi (XXXI/3. pp. 22–29.) és 2019. áprilisi (XXXI/4. pp. 29–34.) számában, Mislai Attila fordításában. Sir Martin a „személyes történelem” fontosságát hirdette, interjúzásban, helyszínek felkeresésében, dokumentumok gyűjtésében fáradhatatlan volt. Rajongott a térképekért, módszeres kutatásuk egyik úttörőjeként számtalan atlaszt állított össze. Kutatómunkája során többször járt Magyarországon. Martin Gilbertről bővebben hivatalos internetes oldalán: www.martingilbert.com. (A Fordító)

² GILBERT, MARTIN: *The Holocaust: The Jewish Tragedy* (London: HarperCollins, 1987) című könyvének „From the occupation of Hungary to the Normandy landings” c. 34. fejezetét (662–684. oldal) fordította: MISLAI ATTILA.

1944. március 10-én Adolf Eichmann és magas rangú beosztottjai a mauthauseni koncentrációs táborban találkoztak, hogy kidolgozzák a Magyarországon élő 750 ezer zsidó deportálásának részleteit.³ Pár nappal később, március 18-án, Hitler ismét magához rendelte Horthy Miklós kormányzót a Salzburg melletti klessheimi kastélyba. Horthy beleegyezett, hogy 100 ezer „zsidó munkást” bocsát a német háborús erőfeszítések szolgálatára, de a teljes körű deportálás gondolatától továbbra is idegenkedett. A tanácskozást követően vonatra szállt és este fél 10-kor elhagyta a várost. 45 perccel később a német csapatok megkezdték Magyarország megszállását.⁴

Másnap, 1944. március 19-én kora este került sor a zsidók ellen indított első, független német akcióra az ország területén, amikor 200 orvost és ügyvédet tartóztattak le, találomra választva ki nevüket a budapesti telefonkönyvből. Valamennyit Mauthausenbe deportáltak.⁵ A Gestapo falvak és városok százait járta végig módszeresen, listát készített a zsidóság vagyonáról, letartóztatta helyi vezetőit, és azzal fenyegetőzött, hogy haladéktalanul kivégzi őket, amennyiben a közösség tagjai nem szolgáltatják be pénzüket és értéktárgyaikat. A taktika végzetesen eredményes volt: megfosztotta az érintetteket anyagi erőforrásaiktól, így semmiféle engedményt sem szerezhettek maguknak, még egy vonatjegyhez sem juthattak hozzá. Ráadásul, amikor a váltságdíj fejében a Gestapo végül szabadon engedte az előljárókat, mindenki számára világossá vált, hogy nem pusztán ijesztgetésről, vagy üres szavakról van szó: minden pontosan úgy történt, ahogy előre beharangozták. Érdekes lesz tehát együttműködni a hatóságokkal, s ez esetben számíthatnak rá, hogy az ígéreteket beváltják. Hugó Grün, a deportálások egyik túlélője, így emlékezett: „Amikor két héttel a vezetők kiváltása után a Gestapo elrendelte, hogy „minden zsidó hagyja el otthonát, gyülekezzék a téglagyár és a fatelep udvarán, ahol *semmiféle sérelem nem fogja érni*”, az előzmények után egész hihetően hangzott. Ezután elég volt annyit mondani: „És most vonatra szállnak, hogy segítsenek az aratásban.”⁶

A német utasításokat mindig fenyegetés kísérte, amit engedelmisség esetén visszavontak. Így például március 21-én elhangzott a németek első követelése a fővárosban: a zsidó közösség szolgáltatson be 300 matracot, 600 takarót és 30 nyomdagépet propagandaanyag készítése céljából. A közösség vezetői időt kértek. Az egyik német tiszt erre előrántotta pisztolyát és közölte: másfél órát kapnak, egy perccel sem többet. Ha addig nem teremtenek elő mindent, a vezetőket agyonlövők. Ahogy egy történész megfogalmazta: „A zsidóknak meg kellett tanulniuk, hogy lehetetlen nem létezni.”⁷ 9 nappal a megszállás kezdete után a magyarországi zsidóság egyik vezetője, Freudiger Fülöp, miután sikerült elérnie, hogy a Gestapo szabadon engedje testvérét, így írt a nagyváradi ortodox közösség vezetőjének: „Nem hiszem, hogy ránk is az a sors vár, amit lengyel testvéreinknek kellett elszenvedniük. Igaz, át kell adnunk a vagyonunkat és sokféle nélkülözés és megpróbáltatás vár, de az életünk nincs veszélyben.”⁸

A hónap végén, a megtévesztés jegyében, a Zsidó Tanács delegációja előtt maga Eichmann is így nyilatkozott: „A háború után a zsidók visszakapják szabadságukat, és azt tehetnek, amit akarnak.” Majd hozzátette: „Minden, ami a zsidókérdéssel kapcsolatban történik, a háborús időkre vonatkozik”. A háború után „a németeket ugyanaz a nagylelkűség, béketűrés és szívéllyesség jellemzi majd, mint a múltban.” Eichmann hozzátette, neki „az erőszak nem kenyer”, s „reméli, a dolgok anélkül is jó irányba fordulnak.” Erő alkalmazására és vérontásra „csak akkor kerül sor, ha ellenállással találkozunk”, mint például Kárpátalján és Jugoszláviában, ahol zsidó katonák álltak át a partizánokhoz. „Velük könnyörtelenül el fogok bánni, ahogy Görögországban is tettem, hiszen háború van.”

³ Dieter Wisliceny SS-százados vallomása a nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék előtt, 1947. október 7-én. Iratszám: NG-2867. Lásd még: BRAHAM 1981. 2. 396.

⁴ BRAHAM 1981. 2. 597.

⁵ Otto Winkelman SS-vezérőrnagy vallomása a nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék előtt, 1947. június 3-án. Iratszám: NO-4139.

⁶ Hugo Grün beszámolója a szerzővel folytatott londoni beszélgetésük során.

⁷ BRAHAM 1981. 2. 484–485.

⁸ Freudiger Fülöp levele Alexander Leitnerhez 1944. március 28-án. BRAHAM 1981. 2. 436.

Ugyanakkor megígérte, hogy ugyanilyen eréllyel lép fel minden magyar állampolgárral szemben, aki a sárga csillag viselése miatt egyetlen zsidót is bántalmazni merészel. Biztosította a közösség vezetőit, hogy ezt „nem tűri el”, és kérte, hogy minden támadást jelentsenek, hogy méltóképpen „bánhasson az agresszorokkal”.⁹

Míg a magyar zsidóság csak ismerkedett a nácik által nekik rendelt sorssal, a kevesek, akiknek 4 és fél év után sikerült életben maradni a megszállt Lengyelországban, próbáltak ellenállni, s a végsőkéig kitartani.

A fehéroroszországi Koldichevo¹⁰ (Колдычава, Belarusz) mellett létesített tábor túlélőinek egy része 1944. március 22-én éjjel, Shlomo Kushnir (más források szerint Kushner) vezetésével fellázadt. 10 órát megöltek, és legalább száz fogoly kitört a táborból. A csoport egy része eljutott a környező erdőkben rejtőzködő partizánokhoz, de 25 embert, magát Kushnirt is, elfogták. Kushnir nem várta meg a vallatást, öngyilkos lett.¹¹ Másnap, a lengyel Białystok közelében, a zsidó Andrei Tsymbal őrmester vezette szovjet partizán alakulat, számos zsidó katonával a soraiban, megtámadott és megsemmisített egy keleti frontra tartó, páncélozott autóból álló német katonai szerelvényt.¹²

Az ellenállás fokozódását Kelet-Európában a civil lakosság ellen indított megtorló intézkedések erősödése követte. Március 24-én elhurcoltak és a Róma melletti Ardeatine-barlangokban lemészároltak 335 civilt: 253 katolikust és 70 zsidót.¹³ Az antik Róma katakombáinak szomszédságában található barlang ma nemzeti emlékhelyként szolgál. A francia Limoges városában, ellenálló tevékenység miatt március 26-án kivégeztek három zsidót, egyikük a New York-i születésű, 65 éves Viktor Rubinstein volt.¹⁴ Másnap a Dordogne régióban a németek megölték a Łódź-i születésű ellenállót, a 18 esztendőes Abraham Gelemant.¹⁵ Belgiumban elkapták az ellenállás három tagját (fedőnevük „Dolly”, „Sabor” és „Nic”), akiket koncentrációs táborba zártak. Valódi nevük Jacques Gunzig, Isi Springer és Nic Spitz volt.¹⁶

A Vörös Hadsereg fokozatosan nyugat felé nyomult és pár száz kilométerre megközelítette Rigát, Kovnót (Kaunas) és Vilnát (Vilnius). A gettók és munkatáborok maradék népessége elleni német akciók fokozódtak. Március 27-én Kovno mellett, a zezmariai tábor minden gyerekét elhurcolták. „A mi Hannácskánk is velük ment, 11 évesen” – emlékszik vissza az akkor 17 éves Lea Swirsky. „Anyánk elrejtette, nem árulta el, hol van. Egy hatalmas kutyát uszítottak rá, ami marcangolni kezdte. Elvesztette az eszméletét. Mire magához tért, Hannácska nem volt sehol.”¹⁷ Március 27-én a Kovnóban életben maradt 13 év alatti gyerekeket az SS teherautókra rakta és elvitte. Senki sem maradt életben közülük. 37 zsidó származású rendőr, köztük a zsidó rendfenntartás parancsnoka és két helyettese, megtagadta, hogy részt vegyen a razziában. A helyszínen kivégezték őket.¹⁸

A kovnoi „gyermek-akció” végrehajtása két napig tartott. Több ezer gyereket tereltek össze, pakoltak teherautóra és mészároltak le. Néhányan éltek csak túl, köztük az 5 esztendőes Zahar Kaplanas. A fiúcskát egy litván férfi mentette meg, zsákba rejtve csempészte ki a gettóból. Szüleit később meggyilkolták. Zahar megélte a háború végét.¹⁹

⁹ BRAHAM 1981. 2. 485.

¹⁰ A tulajdonneveket, MARTIN GILBERT eredeti művét követve, több helyen meghagytuk angol helyesírással. (A Szerk.)

¹¹ SHALOM CHOLAWSKI doktori disszertációjához gyűjtött anyag. (Jeruzsálemi Zsidó Egyetem, 1977. december).

¹² AINSZTEIN 1974. 386–387.

¹³ KATZ 1967.

¹⁴ KLARSFELD 1983. 650.

¹⁵ A jeruzsálemi Yad Vashem fényképgyűjteménye; KLARSFELD 1983. 645. (Gelchman név alatt)

¹⁶ A brüsszeli „Musée Juif de Belgique” [Belga Zsidó Múzeum] „Solidarité Juive archives” c. levéltára közlése nyomán.

¹⁷ Lea Swirsky (született Swiecianyban, 1926. április 26-án) vallomása, Yad Vashem Archivum

¹⁸ Dr. Zalman Grinberg köszöntő beszéde a Felszabadulás ünnepe alkalmából, 1945. május 27-én; Foreign Office papers (The National Archives TNA, London) 371/55705.

¹⁹ Eitan Finkelstein közlése. Zahar Kaplanas később egyike volt annak a 10 000 szovjet zsidónak, akit megfosztottak az izraeli emigráció lehetőségétől.

Akadnak szülők, akik a hajsza nyomása alatt kétségbeesésükben megmérgezték a gyerekeket és magukkal is végeztek. Dr. Aharon Peretz, a március 27-ikei események szemtanúja így emlékezett:

Borzasztó jeleneteket láttam. A kórház közelében voltunk. Autók érkeztek, megálltak a gyerekeiket kísérő anyák, vagy a magukra hagyott gyerekek csoportjai mellett. Nyomukban két német katona haladt, puskával a kézben, ahogy a bűnözőket kísérik. A gyerekeket a kocsikra lökték. Az anyák sikoltottak. Egyikük, akitől három gyerekét ragadták el, odament a kocsik végéhez és rákiáltott az örrre: „Add vissza a gyerekeimet!”, mire az megkérdezte: „Hány gyereked van?”, majd azt mondta: „Egyet megtarthatsz.” Az asszony felmászott a platóra, a három gyerek pedig csak nézte őt, kinyújtott kézzel. Természetesen mindegyik menni szeretett volna, ő pedig nem tudott választani közülük. Leugrott a kocsiról és egyedül távozott. Akkor egy másik anya kapaszkodott az autóba, sehogy se akarta elengedni. Amíg egy rászabadított kutya bele nem mart és harapni nem kezdte. Az ablakomból figyeltem, ahogy egy kisfiú és egy lány édesanyja, odament és addig könyörgött, hogy legalább az egyiknek kegyelmezzenek meg, amíg a német a vállainál megragadta és a lába elé hajította a lányát.

„Az ilyen jelenetek”, teszi hozzá Dr. Peretz, „mindennaposak voltak.”²⁰

A lóddi gettóban hasonló „gyerek-akció” nézett végig egy 15 éves fiú. A lakók között volt Ráchel és kislánya, Hershl, aki születésénél fogva súlyos fogyatékos állapotban szenvedett és egy apró kézikocsin fuvarozták mindenhol. Egyszerre elhangzott a parancs: „Mindenki kifelé!” A történetekről Ben Edelbaum, egy fiatal fiú így számol be:

A 11-es lakás csendjét sikoltás verte fel. Hershl zokogott és kiabált: „Anyá, ne, anyá, ne, ne!”, aztán egy puffanást hallottunk, és Hershl elhallgatott örökre. Berohantunk, ott találtuk Ráchelt Hershl fölött, ólomcsővel a kezében. A fiú az ágyán feküdt, vértócsa közepén. Koponyája szétnyílt. Mielőtt felocsúdhattunk volna, Ráchel az ablakhoz rohant és kivetette magát. Azt kiáltotta: „Nem kapjátok meg a fiamat!” A járdára zuhant és szörnyethalt. „Isten bocsássa meg, amit tett”, mondta egy asszony. „Ugyan mit? Ha nem ez volt Isten akarata, mégis, hogy eshetett meg?”, felelt erre egy másik.²¹

Április 5-én 835 zsidót indítottak útnak Észak-Olaszországból Birkenau felé. 559 ember az érkezés után azonnal gázkamrába került. A foglyok között voltak olyan zsidók – Európa minden tájáról, Észak-Afrikából, askenázi és szefárd zsidók egyaránt – akik menedéket keresve, negyedik éve éltek az országban. Néhányan olyan nagy múltú szefárd családból jöttek, mint a Szarajevóból menekülő Alkalai család, akiknek elődeit még 1492-ben száműzték Spanyolországból. A 71 éves Sara Klein Isztambulban, a 76 éves Genia Levi Moszkvában, az 5 éves Rosetta Scaramella Velencében, a 3 esztendőes Roberto Zarfatti Rómában született.²²

A transzport másnapján, április 6-án, a francia Ain megyei Izieu egyik árvaházában 43 gyereket és 10 gondozónőt tartóztattak le. Az útjuk Lyonon és Drancyn keresztül Birkenaubá vezetett. Sorsukra emlékmű figyelmeztet a falucska postahivatalával szemben.²³

²⁰ Dr. Aharon Peretz vallomása. Eichmann-per, 28. tárgyalási nap, 1961. május 4.

²¹ EDELBAUM 1980. 172–173.

²² Transzport-lista, 1944. április 5., Archivio Centro di Documentazione Ebraica Contemporanea, Milánó

²³ SZAJKOWSKI 1966. 150.

Az elhurcoltak között volt az akkor 11 éves Liliane Berenstein, aki indulás előtt levelet írt Istenhez. Így szólt:

*Isten? Milyen jóságos vagy, milyen kegyelmes, ha valaki számlálni kezdené jószágod és kegyelmességed cselekedeteit, bizony nem érne a végére sohasem. Isten? Te uralkodsz. Te vagy az igazság, a jók jutalmazója, és te gondoskodsz a gonoszok büntetéséről. Isten? Köszönöm neked, hogy ilyen gyönyörű életem volt, hogy kényeztettek és olyan csodás dolgokat ismerhettem meg, amiről mások álmodni sem mernek. Isten? Mindezek után egyetlen kérésem maradt: ADD VISSZA AZ ÉN SZEGÉNY SZÜLEIMET, VIGYÁZZ RÁJUK (jobban, mint ahogy engem oltalmazol), HOGY LÁTHASSAM ŐKET OLYAN HAMAR, AHOGY CSAK LEHETSÉGES. VEZESD ŐKET VISSZA HOZZÁM. Jaj, olyan jó anyukám és olyan jó apukám volt! Annyira hiszek benned, hogy előre is hálásan köszönöm.*²⁴

Az otthon vezetőjét, Miron Zlatint két gyerekkel Tallinba szállították és agyonlőtték.²⁵ Ugyanezen a napon, Varsó „árja körzetében”, egy rajtaütés során 3000 németet mozgósítottak, akik hajnal 4-től este 9-ig vadásztak a rejtékhelyeken meghúzódó zsidókra. Az akció nem volt eredménytelen: 70 „nem-árja” férfit és 31 „nem-árja” nőt ejtettek foglyul. 5 nap múlva valamennyit meggyilkolták.²⁶

Aki tehetette, igyekezett megváltani magának a biztonságot. A nem ritkán kisebb vagyonért szerzett dél-amerikai útlevelek mentességében bízó lengyel zsidókat a franciaországi Vittel melletti táborban őrizték. Az Európából való menekülésükről dönteni hivatott tárgyalások lassan haladtak előre. Mindazonáltal, precedens erre is akadt: február 4-én 365 spanyol védelem alatt álló, Szaloniki városából elhurcolt zsidót engedtek szabadon Bergen-Belsenből. A semleges Spanyolország fogadta be őket.²⁷ A vitteli zsidók egy részére is rámosolygott a szerencse, de korántsem mindenkire. Április 8-án, a zsidó húsvét első éjszakáján, Birkenauban a Sonderkommando egyik tagja feljegyezte: „a vitteli transzport megérkezett”. Köztük „kiváló zsidó előkelőségek”, mint a legtekintélyesebb lengyel tudósok egyike, a háború előtti években a Bayonne-i rabbi tisztét betöltő Moshe Friedman. „Ott vetkőzött ő is a többiekkel”, írta a szemtanú. Amikor az öltözőből a gázkamrához terelték őket „befutott egy SS-hadnagy”. A rabbi megragadta a kabátja hajtókáját és németül így szólt:

Közönséges, barbár gyilkosok vagytok, azt képzelitek, hogy elpusztíthatjátok a népünket? A zsidóság örökre fennmarad, nem lehet eltüntetni a föld színéről. Hitvány mészárosok, drágán meglakoltok mindezért, minden ártatlanul kioltott zsidó életért tíz étellel fogtok fizetni, lezuhantok a hatalom magasából és nem lesztek önálló nemzet többé a földön. Az elszámolás napja közeleg, a kiontott vér megtorlásért kiált. Mert ez a vér nem nyugszik mindaddig, míg a pusztulás emésztő lángjai föl nem zabálnak benneteket, eltörölve a mocskos emléketeket is.”

A szemtanú hozzátette: a rabbi „hangja sugárzó volt és zengett, mint az oroszlánüvöltés”. Föltette a kalapját és így kiáltott: „Halld, ó Izrael, az Örökkévaló a mi Istenünk”, és mindenki ajkáról felzengett körülötte az ima, amihez a zsidók fordulnak szükségükben: „Halld, ó, Izrael!” A Sonderkommando legénysége, ezek a kiégett, üresre perzselt fiatal emberek, akik a szenvedés hangjának minden árnyalatát hallották már, s akiket a futószalagon érkező halál napi látványa teljesen immunissá tett, még ők sem szabadulhattak a „mélységes, törhetetlen hit” megvallásának szédítő hatása alól. „Fenséges, felülmúlhatatlan, semmivel össze nem hasonlítható pillanat volt, ami a zsidóság spirituális nagyságáról tanúskodott.”²⁸

²⁴ KLARSFELD 1983. 534.

²⁵ BOWER 1984. 93.

²⁶ BARTOSZEWSKI 1968. 305.

²⁷ A Casablancához közeli Fedallah táborát 1944. június 24-én, Port Saidot november 13-án, Palesztinát november 27-én érték el.

²⁸ Ismeretlen szerző feljegyzései. BEZWINSKA–CZECH (eds.) 1973. 117–118.

A remény szellemét nem űzhette el sem a nyomorúságos halál, sem a félelem bénító ereje. Április 11-én, a 14 éves Anne Frank, aki családjával a háború kitörése előtt menekült Németországból Hollandiába, hogy ott egy rejtékhelyen húzza meg magát, április 11-én ezt írja naplójába:

Vajon ki rótta ránk ezt a nagy megpróbáltatást? Ki tett bennünket, zsidókat kiválasztott néppé? Ki tűrte eddig is, hogy annyit szenvedjünk? Isten akarata volt mindez, s Isten ment majd meg bennünket. A zsidók már rengeteg szenvedést túlélték, s még eljön az idő, amikor majd átkozottakból példamutatókká válnak. Lehet, hogy éppen a mi hitünk lesz az, amely a világot és népeit jó útra téríti. Ezért, igen, ezért kell nekünk szenvednünk. Mi nem lehetünk csak hollandok, angolok vagy bármely más nemzet polgárai, hanem emellett mindig zsidók is vagyunk és azok is akarunk maradni.²⁹

Mindazonáltal, a szó legszorosabb értelmében a pokol bugyraiba vetett zsidók keményen küzdöttek identitásuk és emberi méltóságuk megőrzéséért. Szloma Gol a hírhedt „Babel-kommandó” 70 tagjának egyike volt, aki 10 gyanús orosz hadifogollyal együtt dolgozott a ponaryi mészárlás helyszínén, Vilnius szomszédságában. Ők ásták ki és égették el az 1941 és 1943 között meggyilkolt több tízezer áldozat földi maradványait. Éjszakára a munkásokat egy gödör fenekén hagyták, aminek egyetlen kijáratát, egy létrát, gondosan felhúztak. Reggelente, munkába indulás előtt, derekuknál és bokájuknál összeláncolták őket. A 80 fogolyra 50 SS-katona, valamint 30 német és litván őr felügyelt. Az őrköt törrel, pisztollyal és automata fegyverekkel látták el: minden láncra vert munkásra egy fegyveres esett. 2 és fél évvel később Szloma Gol így emlékezett az 1943. szeptember és 1944. április közötti időszakra:

68 ezer holttestet ástunk ki. Pontosan tudom, mert a németek a legénység két tagjának szigorú parancsba adták, hogy számoljanak. Ez volt az egyetlen dolguk. A testeket egymásra hánytuk, zsidókét, lengyel papokét, orosz hadifoglyokét, vegyesen. Kíástam a bátyámat is. Nála volt az igazolványa. Legalább két éve feküdt a föld alatt, mert a vilniusi gettóból elhurcolt 10 ezer zsidó egyike volt, akiket 1941 szeptemberében lőttek agyon.

A foglyok láncban dolgoztak. Aki kilépett a sorból, azt kockáztatta, hogy felkötik. Munka közben ütlegelték, szuronnyal döfködték őket. „Egyszer akkorát kaptam, hogy tehetetlenül zuhantam a holttestek közé.”, idézte fel Szloma Gol, „Nem tudtam felkelni, a többiek rángattak fel a halomról. Beteget jelentettem.” Aki valamiért súlyos állapotba került, két napot tölthetett a gödör fenekén, felmentve a munkavégzés alól. Ha a harmadik napon sem tudott csatlakozni a csoporthoz, agyonlőtték. Szloma Gol folytatta a munkát. A munkálatok során 11 zsidót lőttek le. Nem szólt ez másról, mint gyilkosaik szadisztikus örömeiről, és az életben maradtak megfélemlítéséről. De a gödör mélyén lassan egy kétségbeesett terv kezdett körvonalazódni: megpróbálnak észrevétlen alagutat ásni a kerítés alatt, a szabadságot ígérő ponaryi erdők felé. Javában tartottak a titkos munkálatok, amikor egy cseh SS-katona figyelmeztette őket, hogy nem maradnak sokáig életben. „Hamarosan végeznek veletek”, mondta, „és kinyírnak engem is, mind a halom tetején végezzük. Meneküljön, aki tud, csak ne akkor, amikor én vagyok szolgálatban.”³⁰

²⁹ Anne Frank naplója (A hátsó traktus). Fordította: F. Solti Erzsébet. Budapest: Európa Kiadó, 1958.

³⁰ Szloma Gol vallomása Nürnbergben, 1946. augusztus 9-én, a Nemzetközi Katonai Törvényszék előtt. D-964. számú dokumentum.

Isaac Dogim, az 59 túlélő fogoly egyike vezette a szökési előkészületeket. Egyik nap, ahogy a testeket egymásra halmozva építette a máglyát, rábukkant felesége, három leánytestvére és három unokahúga tetemére. Nagyobb részt elbomlottak már, de felismerte a medált, amit feleségének vett az esküvőjük alkalmából. A szökés másik vezetője Yudi Farmer, építőmérnök lett.³¹ Április 15-én, a gödör rabjai elindultak a szabadság felé. 40 fogoly kijutott az alagúton, amikor lépteik nyomán az ágak roppanása riasztotta az őrt, aki tüzet nyitott a menekülőkre. Az üldözés során 25 embert lőttek le, 15-nek sikerült elérni az erdőt. Nagy részük később a rudniki erdőségben meghúzódo partizánokhoz csatlakozott. A szökés után 5 nappal a táborban rekedt 29 rabot kivégezték.³²

1944 tavaszán pusztulás és szabadulás karöltve járt. A Lubartówban rejtékhelyet talált néhány zsidó között volt a 21. születésnapját egy hét múlva ünneplő Raya Weberman is. Apjával és nagybátyjával sikerült elmenekülniük a városi gettóban 1942 őszén végrehajtott „végső felszámolás” elől. Kezdetben Adam Burtin, egy lengyel gazda konyhapadlója alatti lyukban húzták meg magukat, de amikor a németek razziái elérték a környéket, Butrin átköltöztette a három embert egy frissen ásott üregbe, az istálló aljának deszkái alá. Az egyik elhúzódo akció alkalmával három hétig lapultak a mezőn, rejtőzködtek az erdőben, poshadt vízen tartva életben magukat. „Zöldes volt és keserű, hemzsegték benne a bogarak”, meséli Raya. Sikerült észrevétlenül visszajutniuk az istálló alá, és mindannyian túléltek a háborút. „Két évig nem váltottunk ruhát. Újságpapír darabkát olvastam, legalább egy tucatszor mindet, egymás után. Ahogy a felszabadítók elérték a várost, Butrin lelkesen szaladt hozzánk a jó hírrel. Aztán később visszatért és keserűen jelentette: »Az oroszok se szenvedhetik a zsidókat.«”³³

Magyarország területén a németek minden zsidót otthona elhagyására kényszerítettek, körülfalt gettókba kellett költözniük. Ez vidéken általában elhagyott, lepusztult gyárépületeket, fatelepeket jelentett. A deportálás első transzportjait április 29-én indították Kistarcsáról Birkenau felé. A szállítmányt 16 és 50 közötti „munkaképes” zsidókból állították össze.³⁴ A magyar zsidóság vezetői úgy tudták, hogy a Kistarcsáról deportáltak a Rajna menti Waldsee-nél felállított munkatáborba kerülnek. De amikor egyikük, Rudolf Kastner, megkérdezte Hermann Krumeit alezredest, Eichmann helyettesét, hogy miért nem érkezik egyetlen képeslap, vagy levél sem a táborból, a válasz zavaros és gyanút ébresztő volt:

Krumei: Nem írtak volna?

Kastner: Honnan kellene írniuk?

Krumei: Waldsee-ből.

Kastner: Az pontosan hol van?

Krumei: Erről nem mondhatok többet. Nincs messze innen. Valahol Nyugat- Magyarországon. És csak szakmunkásokat vitettünk el.

Kastner: Szakmunkásokat? De hiszen valamennyien a polgársághoz tartoztak!

*Krumei: Hát... szakmát tanulnak majd a Birodalomban.*³⁵

Április 30-án azután elindult a 2000 „munkaképes” zsidót tartalmazó második szállítmány Topolyáról Birkenaubába.³⁶

³¹ AINSZTEIN, 1974. 706–707.

³² ARAD 1983. 445.

³³ Raya Barnea (Weberman) az izraeli Haderában 1982. január 10-én tett írásos vallomása.

³⁴ BRAHAM 1981. 2. 598.

³⁵ Rudolf Kastner (Rezo Kasztner) beszámolója az Eichmann-tárgyalás 62. ülésén. 1961. június 1. (document 900.)

³⁶ BRAHAM 1981. 2. 599.

Hogy a hátramaradottakat a biztonság hamis illúziójába ringassák, az SS megszervezte, hogy a transzportok néhány tagja levelezőlapot küldjön az otthoniaknak. A 18 éves Moshe Sandberg apja egyike volt a kiválasztottaknak, aki írhatott a családjának Kecskemétre. A fiú így emlékezett:

Tartalmuk rövid volt és egysíkú. Valamennyi ugyanarról szólt: jól vannak, dolgoznak, nem szenvednek szükséget semmiben. A képeslapok a rejtélyes Waldsee-ből érkeztek.

El sem lehet mondani, milyen hatást váltottak ki a képeslapok a zsidók körében. Mindenhonnan kiabálás hallatszott: „Nézzétek! Élnek és dolgoznak, a háborúnak mindjárt vége, nem esik semmi bántódásuk. Keletről jönnek az oroszok, a britek és amerikaiak csak az alkalomra várnak, lerohanják és visszafoglalják Európát! A legfontosabb most az, hogy megőrizzük a hidegvérünket, viseljük a sorsunk türelemmel és túl fogjuk élni.

A levelezőlapok altatóként hatottak, a megfelelő pillanatban csillapították a kedélyeket, elhessen-tették a közelmúlt minden balsejtelmét, de egyúttal a lázadás, vagy menekülés gondolatát is.³⁷

Még Birkenauban is megesett, hogy az öltözőhelyiségben képeslapot osztogattak. Ezt kellett ráírni: „Es geht mir gut. [Jól vagyok.]”³⁸

Ugyancsak Birkenau volt a célállomás a franciaországi Vittelnél fogva tartott 238 lengyel zsidó transzportjának. A csoportban ott volt a költő Yitzhak Katznelson és 18 éves fia. Feleségét és két kisgyerekét, Bensiont és Benjamint, másfél évvel korábban gyilkolták meg Treblinkában.³⁹ Vittelnél, a deportálásra váró Katznelson ezt írja a „Meggyilkolt zsidók éneke” című versében:

*Álmodtam
szörnyűségeset:
Népem eltűnt
Mind odalett!*

*Riadok kiáltva.
Álmom valóra válva:
Így lett, így esett,
Beteljesedett.⁴⁰*

Katznelson a háború előtt Heinét fordított héberre. Nevét Lengyelországban könnyebb írásművek, gyerekversek és a fiatalság élményeit, az élet örömeit megszólaltató dalok tették ismertté.⁴¹ Április 30-ának éjjelén, fiával együtt, a gázkamrában végezte.

Mialatt hazájuk földjén dült a mészárlás, a lengyel csapatoknál szolgáló zsidó katonák a szövetséges erőkkel együtt harcoltak az olasz fronton. Sokan estek el közülük Monte Cassinónál. A lengyel seregben harcoló zsidók egyike volt Dr. Adam Greber, aki a két világháború között Varsó zsidó kórházának sebészeként dolgozott. Ő képviselte Lengyelországot 1932-ben és 1935-ben a Maccabi Világjátékokon Palesztinában. 1939-ben egy lengyel tábori kórház vezetőjeként orosz hadifogságba esett. Az oroszok később több tízezer lengyel fogoly (köztük sok zsidó) számára lehetővé tették, hogy csatlakozzanak az Észak-Afrikában és Itáliában harcoló lengyel alakulatokhoz. Dr. Graber május 11-én esett el Monte Cassinónál.⁴² Ugyanezen a napon a varsói Pawiak börtönből elhurcoltak 43 női foglyot, köztük 15 zsidót, és valamennyit agyonlőtték. Egyiket 4 éves gyerekével együtt.⁴³

Május 18-án a lengyel Parczew-megyei partizánok vezetőjén, a zsidó Aleksander Skotnickin volt a cselekvés sora, amikor egységével a „Viking” SS-páncélosadosztály tankjaiba futott.⁴⁴

³⁷ SANDBERG 1968.

³⁸ Nemzetközi Katonai Törvényszék, Nürnberg, PS-2605. számú dokumentum

³⁹ 1942. augusztus 8-án. KLARSFELD 1983. 552.

⁴⁰ YITZHAK KATZNELSON: *Song of the murdered Jewish People* c. verse. A héber eredeti és fordítása Miriam Novitztól származik.

⁴¹ Dr. Konstantin Bazarov levele a szerzőhöz.

⁴² FALSTEIN 1963. 361.

⁴³ BARTOSZEWSKI 1968. 312.

⁴⁴ AINSZTEIN 1968. 425.

A több százezer magyarországi zsidó küszöbönálló deportálásának hírére az auschwitzi régió kényszmunkásokat foglalkoztató német ipari létesítményei bővítési munkálatokba kezdtek. Gleiwitznél négy gyár működött, egyikük, a füstüveg gyártás alapanyagának gyártására és csomagolására szakosodott üzem május 3-án nyitotta meg kapuit. A többi futóműveket és ágyútalpakat állított elő, vasúti kocsik és olajszállító vagonok javítását, illetve motoros katonai járművek felújítását végezte.⁴⁵

1944 első 5 hónapjában ezek a létesítmények, a rendelkezésre bocsátott hadifoglyok és az elhurcolt zsidók munkaerejére építve, látványos fejlődésnek indultak. A hadifoglyok csapatai lengyel, jugoszláv, szovjet, francia és brit katonákból álltak.

A Jaworzno városa melletti szénbányák és az erőmű kiszolgálására alapított munkatábor (Neu Dachs) 1944 májusában, mintegy 1600 foglyot foglalkoztatott.⁴⁶ Az április 1-jén megnyílt blechhammeri szintetikus üzemanyagot előállító üzemben 4000 ember dolgozott, az SS és az őrszemélyzet mosodájába és konyhájára vezényelt 200 nőt is beleértve.⁴⁷ Bobreknél, a Siemens-Shuckert Művek kiszolgálására létrehozott táborban 250 ember élt, minden ötödik kiskorú. Repülőgépek és tengeralattjárók elektronikus egységeit állították elő.⁴⁸

A mysłowicei munkatábor biztosította a fürsteingrubei szénbányák 1300 fős dolgozói létszámát, akiknek feladata a régi bánya működtetése mellett egy új egység kialakítása volt.⁴⁹ A laurahüttei légvédelmi fegyvereket gyártó acélgyárban mintegy 1000 kényszmunkás,⁵⁰ a terjeszkedő günthergrubei szénbányákban 600, többségében Birkenauból kirendelt zsidó fogoly dolgozott.⁵¹ 1944 májusában a magyarországi zsidóság tömeges deportálásának előestéjén, Sosnowiec mellett egy második, új tábor épült, az Ost-Maschinenbau Gessellschaft puskacsöveket és aknákat előállító gyáregységeiben alkalmazott 900 fogoly elhelyezésére.⁵²

Az auschwitzi főtábor és Birkenau között feküdt a gránátok gyújtószerkezeteit előállító Union üzeme.⁵³ Monowitznél a szintetikus olaj és gumigyár tíezrével nyelte el a zsidó munkaerőt, és nem zsidó brit hadifoglyok kisebb csapatát.⁵⁴ Birkenau látta el magyar transzportokból származó emberanyaggal a varsói gettó helyére telepített munkatábort, hogy eltávolítsák a törmeléket és összeszedjék az értéktárgyakat.⁵⁵

Május 15-én a Magyarországról indított birkenauai szerelvények Szlovákián keresztül elérték Lengyelország déli részét. Mel Mermelstein, aki az első transzportok egyikével érkezett, felidézte, miként változott meg a hangulat, amint a vonat lengyel vidékre ért, és megállt valahol egy városban, a megszállt területek belsejében:

Magas épületek tűntek elő, a levegő sűrű volt, nehéz. Sikerült helyet találnom az apró, szögesdróttal biztosított ablaknál. Egy vonatot láttam, pont olyan volt, mint a miénk.

Odakiáltottam, „Kik vagytok...? Honnan jöttök...?”

„Holland zsidók vagyunk... Németországba tartunk... munkatáborba visznek...”

SS-katona rohant elő, hogy véget vessen a párbeszédnek. Szemből egy nő sikoltott az örre,

„Megölted a gyerekemet.... nincs többé... te voltál, te náci disznó... meg foglak ölni!”

Az őt a hang irányába fordult, lekasztotta a gépfegyverét és a vagonba eresztett egy sorozatot.

Egyik társa gúnyosan kiáltotta oda: „Aztán mégis mivel akarsz megölni, szuka?”

„A két kezemmel.”

A vonat másik vége felé tartó őt újabb sorozatot küldött a levegőbe.

⁴⁵ 'Gliwice' (Gleiwitz): *Obozy hitlerowskie* 1979. 370. A táborok száma: 3288, 3289, 3290 és 3291.

⁴⁶ 'Jaworzno' (Neu Dachs), *Obozy hitlerowskie* 1979. 371. A tábor száma: 3296.

⁴⁷ 'Kedzierzyn-Kozle' (Blechhammer), *Obozy hitlerowskie* 1979. 371. A tábor száma: 3297.

⁴⁸ „Bobrek”, *Obozy hitlerowskie* 1979. 369. A tábor száma: 3279.

⁴⁹ 'Mysłowice' (Fürstengrube), *Obozy hitlerowskie* 1979. 372. A tábor száma: 3301.

⁵⁰ 'Siemianowice Slaskie' (Leurahutte), *Obozy hitlerowskie* 1979. 372. A tábor száma: 3307.

⁵¹ 'Tychy' (Gunthergrube), *Obozy hitlerowskie* 1979. 373. A tábor száma 3313.

⁵² 'Sosnowiec' (Sosnowice), *Obozy hitlerowskie* 1979. 372. A tábor száma: 3309.

⁵³ 'Oswiecim' (Auschwitz-Birkenau), *Obozy hitlerowskie* 1979. 365. A tábor száma: 3276.

⁵⁴ 'Monowice' (Monowitz), *Obozy hitlerowskie* 1979. 371–372. A tábor száma: 3300

⁵⁵ Egy magyar zsidó férfi beszámolója 1944. október 12-én. Yad Vashem Archívum (Pazner-akták).

1944. május 16-án a tetoválók új számsort nyitottak Birkenauban, amrly „A” betűvel kezdődött. A 17 esztendő s Melmelstein május 21-én érkezett a táborba, a száma A.4685 lett. Pedig csak azok kaptak tetoválást, akiket alkalmasnak találtak a munkára.⁵⁶ Időközben elkészült egy csonkavágány, ami a szerelvényeket egyenesen a gázkamrák kapujához szállította. Pár lépést kellett csak megtenni gyalogosan. „Ahogy megérkeztünk”, írja egy szemtanú pár hónappal később, „az égő hús olyan penetráns szaga csapott meg minket, hogy sokan közülünk, akik a bűz mellé az éjszaka sötétjében a krematóriumból felcsapó lángokat is látták, nem bírták tovább, és öngyilkosok lettek.”⁵⁷ Egy magyar zsidó lány, Judith Stenberg, így mesélt a birkenaiu érkezés pillanatáról:

*Az úton mindenfelé holttestek heverték; testek lógtak felakadva az elektromos kerítés huzalain; szűnni nem akaró lövések hallatszottak mindenhol. Izzó lángok csaptak a magasba; fölöttük gigantikus füstfelhő gomolygott. Éhező, aszott csontvázak botorkáltak felénk, zavarosan motyogva. Az orrunk előtt buktak fel, és heverték a földön, s zihálva lehelték ki lelküket.*⁵⁸

Minden magyar transzportra szelekció várt, s noha néhány férfi és nő mindig helyet kapott valamelyik barakkban, ebben az időszakban voltak napok, amikor 24 óránként 12 ezer zsidót hajtottak a gázkamrába és emésztettek el a krematórium lángjai. Alter Feinsilber, a Sonderkommando kevés számú túlélőinek egyike a magyar transzportokról ezt jegyzi fel:

*Amikor épp nem volt elég ember, hogy megtöltse a gázkamrát, agyonlőtték és gödrökben égették el a testeket. A szabály úgy rendelkezett, hogy a gázkamrát csak akkor használhatják, ha a csoport létszáma meghaladja a 2000 főt. Kevesebb áldozat esetén egyszerűen nem érte meg üzembe helyezni. Előfordult, hogy néhány fogoly ellenállt, mikor ki akarták végezni, vagy a gyerekek sikoltoztak, ilyenkor Moll SS-zászlós élve lökte őket a gödörből kicsapó lángok közé. A saját szememmel láttam, hogy egyik alkalommal Moll egy meztelen nőt ültetett a gödör mellé dobált holttestekre, megparancsolta neki, hogy ugráljon és énekeljen, amíg ő kivégzi a foglyokat és testüket az égető gödörbe dobálja. A nő így is tett, azt remélte talán, hogy életben maradhat. Amikor az utolsó emberrel is végzett, Moll lelőtte a nőt, holttestét pedig elnyelték a lángok.*⁵⁹

A II. és III. számú gázkamra a csonkavágány végénél állt. Két másikat, a IV-est és V-öst, majd három kilométerrel messzebb húzták fel, a birkenaiu erdők szélénél. Ezt az utat lábon tették meg a foglyok. Az elgyengült öregeket, a betegeket, nem egyszer a gyerekeket is, teherautók szállították a vasúti rámpák és a távolabbi gázkamrák között. 10 hónappal később, Alter Feinsilber így írja le a teherkocsik érkezését: „emberi rakományukat úgy hányták az udvar földjére, ahogyan a hulladékot szokták a személtlerakóba üríteni, igaz, rájuk is pontosan ez a sors várt”. Feinsilber hozzáteszi: „előfordult, hogy a gázkamrát kinyitva egy-egy test még mozgott; nem akartunk élő embert a kemencébe dobni, ilyenkor valamelyik őr egy lövéssel fejezte be a dolgot.”⁶⁰

A magyar zsidók egy részét érkezésük első napjától munkára fogták és nem csak a környező gyárakban, eljuttatták a Birodalom távolabbi létesítményeibe is. Május 5-én 1000 zsidót küldtek Wüstegiersdorfb (Gluszyca), de csoportok mentek Brünnlitz, Hamburg és Schwarzhede üzemébe, és jutott belőlük egy kelet-berlini építkezésre, ahol SS rekreációs és üdülőközpont létesítését készítették elő.⁶¹

A frissen érkezettek számára a szelekció rémisztő és felfoghatatlan volt. A 14 éves Hugo Grün, akit Csehszlovákia Magyarországhoz csatolt déli területéről, Beregszászról hurcoltak el apjával, anyjával és öccsével együtt, így emlékezett a megérkezés pillanataira Birkenauban:

⁵⁶ MERMELSTEIN 1979. 101.

⁵⁷ 'Oswiecim' (Auschwitz-Birkenau), *Obozy hitlerowskie* 1979. 365. A tábor száma: 3276.

⁵⁸ STERNBERG NEWMAN 1964. 18. Idézi: DES PRES 1976. 86.

⁵⁹ Alter Feinsilber vallomása 1945. április 16-án. BEZWINSKA–CZECH (eds.) 1973. 56.

⁶⁰ BEZWINSKA–CZECH (eds.) 1973. 65.

⁶¹ *Deutsche faschistische Konzentrationslager auf dem Gebiet des heutigen Polen 1939-1945* (egy lapos térkép, dátum nélkül); Hugo Grün, az építkezésre kirendelt egyik deportált visszaemlékezése a szerzővel folytatott londoni beszélgetésük során.

Kimerültek, rémültek és kétségbeesettek voltunk. A vonat egy ideig csak állt. Tolató gépek hangja hallatszott, dobogó léptek zaja, mire végül – a nap már jócskán felkelt – kinyíltak az ajtók, s az összterelt emberek szeme előtt elképesztő látvány bontakozott ki. Az örültekházát képzeltem ilyennek: az SS legénység mellett, akik fel-alá járkálva taszigálták előre az embereket a peron elülső része felé, mások is voltak, csíkos egyenruhában és valami furcsa formájú sapkával a fejükön ugráltak föl és le, míg ki nem pakoltak minden „poggyászt” a vagonokból. Egyikük megmentette az életemet azzal, hogy körbejárt és jiddisül odasúgta: „18 éves vagy és szakmát tanultál”, ami olyan képtelenül hangzott, hogy magamban afféle eszelős motyogásnak tudtam be, annál is inkább, mert ez volt az egyetlen dolog, amit – különösen fiatal emberek mellett elhaladva – egyre ismételtgettem. Apám is hallotta, de ő mindjárt komolyan vette, így azután mire a peron orránál tartott szelekcióhoz értünk, már begyakoroltam, amit kellett. Mikor az SS-katona megkérdezte: „Hány éves vagy?”, azt feleltem, hogy „19”, és hogyne, „van szakmám, asztalos vagyok és ács”. Az öcsém nagyon fiatal volt, sehogy se hazudhatta volna magát elég idősnek, úgyhogy ő az öregekkel együtt a rossz oldalra került, anyám pedig ment utána egyenesen. Akkor a katona durván megragadta és visszarántotta őt. Anyám azt mondta: „A fiammal akarok menni, annyira fél.” „Nyugi”, felelte az őr, „később találkozunk.” Mondanom sem kell, ekkor láttam utoljára az öcsémet.”⁶²

Gabi Grün 7 éves volt.

A megtévesztések játéka, ami lehetővé tette annyi ember meggyilkolását, a gázkamrák ajtajában sem ért véget. Amint Yehuda Bakon, a magyar transzporttal érkezett zsidó később megtudta a Sonderkommando tagjaitól, „minden nyelven ki volt írva: zuhanyzók”. A gázkamrába szánt emberekről ezt mesélték:

Beterelték őket, hogy levetkőzzenek. A helyiségben padok voltak és számozott ruhaakasztók. Időnként a nőket és a férfiakat elválasztották, de ha sürgetett az idő, egyszerre mentek be és egymás előtt kellett öltözniük. Az örök figyelmeztettek mindenkit: „Kérjük, jegyezzék meg saját akasztójuk számát. A cipőket kössék össze rendesen, a ruhákat helyezték egymásra, a fürdés végén visszakapják.”

Sokan inni kértek. A zárt vagonokban megtett hosszú út után szomjasak voltak. „Igyekezzenek”, hangzott a válasz, „a kávé készen áll. Várja magukat a táborban, ne hagyják kihűlni.” Csupa ilyesmit hallottak, amivel becsapták és megnyugtatták őket.”⁶³

1944. május második felében tízezer számra érkeztek zsidók Birkenaubá, nemcsak Magyarországról, hanem Theresienstadt-ból, Olaszországból, Belgiumból, Franciaországból és a megszállt lengyel városból, Sosnowiecből: több mint 30 szerelvény 15 nap alatt.⁶⁴ Az olasz Fossoliból május 16-án befutott 575 zsidóból 518-an végezték gázkamrában. Köztük volt a 77 esztendőes firenzei születésű Daria Bauer, a 6 esztendőes firenzei Elena Calo, a római illetőségű, 3 esztendőes Alina di Consiglio és a roccastradai Gigliola Finzi, aki nem volt három hónapos, amikor elhurcolták.⁶⁵

Májusban volt olyan transzport, amelyik nem Birkenaubá, hanem Kovnába (Kaunas) tartott. A szerelvény május 15-én hagyta el Párizst és három nap múlva érte el a célállomást. 878 deportált utazott a vonaton, közülük 17-en érték meg a háború végét. Május 19-én, egy nappal azután, hogy elérték Kovnót, az SS megparancsolta a foglyoknak, hogy vetkőzzenek le. Egy litván szemtanú, Pavilas Tcherekas, beszámolója szerint „mindenki tudta, mit jelent ez, ezért a rabok az öőrre vetették magukat és néhányat sikerült lefegyverezniük. Lövöldözés tört ki. Az emberek menekültek, futottak minden irányba, de betonkerítés zárta el az útjukat. Az őrtornyokból záporoztak a golyók.” Senki sem maradt életben.⁶⁶

⁶² Hugo Grün visszaemlékezése. BEZWINSKA–CZECH (eds.) 1973. 56.

⁶³ Yehuda Bakon vallomása az Eichmann-perben, 1961. június 7-én, 68. ülésnap.

⁶⁴ CZECH 1959.

⁶⁵ Transzport-lista, 1944. május 16., Archivio, Centro di Documentazione Ebraica Contemporanea, Milánó

⁶⁶ Pavilas Tserekas vallomása. KARLSFELD 1983. 546.

Az ekkor Magyarországhoz tartozó vegyes etnikumú lakosságú Munkácson és a magyar városban, Sátoraljaújhelyen a zsidók egy része a bevagonírozás során megpróbált ellenállni, őket az SS agyonlőtte. A maradék, megfélemlítve, elfoglalta helyét a vonaton.⁶⁷ Az 1944. május 22-én Munkácsról induló transzport 5 napos útja során sokan eszüket veszítették. Mások az első három napon halálukat lelték a lezárt kocsikban. Az egyik közbeeső állomáson a holttesteket elvitték, az őrlőket agyonlőtték.⁶⁸

Május 25-én az SS-tiszt Edmund Veessenmayer, a Harmadik Birodalom budapesti nagykövete a német külügyminisztériumnak készített jelentésében azt írta, hogy az elmúlt 10 nap során 138 870 zsidót indítottak el „úti célja” felé.⁶⁹

Ugyancsak május 25-én este történt, hogy a birkenai külső gázkamrák egyikéhez tartó magyar zsidók egy csoportja ráeszmélve a valóságra megpróbált bemenekülni a fák közé. Abban a pillanatban felgyúltak az épületet körülvevő speciális fényszórók, s az SS-őrök tüzet nyitottak a menekülőkre. Mindenkit agyonlőttek. 3 nappal később, május 28-án, egy hasonló ellenállási kísérlet ugyanilyen véget ért.⁷⁰

A következő napon, 29-én, a dél-magyarországi Bajáról indított több ezres transzport elérte a német határt. Három és fél napnyi utazás után első ízben nyíltak ki az ajtók. A vagonokban 55 halottat találtak. 200-an megőrültek.⁷¹

A magyar zsidók Birkenaubába érkezését végignézte egy német katona, akinek beszámolója végül a brit elhárítás kezébe került. A hadsereg tankelhárító tüzérségének tagjaként az orosz frontról vezényelték nyugat felé. Az egységét szállító szerelvény néhány napig vesztegelni kényszerült a „túlzsúfolt vonalak” miatt. A vonatot az auschwitzi elágazásnál mellékvágányra állították. Innen ágazott el a Birkenaubába vezető vakvágány is. A katonai szerelvény mellett egy tehervonat várakozott. Magasan fekvő apró ablakait szögesdrót borította. A vagonokat SS-katonák őrizték. A végül Londonig jutó beszámoló szerint:

A kocsikat pusztulásra szánt magyar zsidók töltötték meg. Noha parancs tiltotta, néhány katonának sikerült megközelíteni őket annyira, hogy felmérhesse, mi folyik itt.

Válogatás nélkül zsúfoltak össze nőket, férfit, öreget és gyereket. Nem mehettek ki, ha szükségük támadt, bent végezték el. A kocsik székkel voltak tele, a réseken orrfacsaró folyadék csöpögött.

A foglyok vízért könyörögtek, de tilos volt segíteni nekik. Néhány katona mégis megtette, az SS-őrök minden fenyegetőzése dacára. A zsidók értéktárgyaikat kínálták cserébe, gyűrűket, órákat, egyebet, de a katonák nem fogadtak el semmit. Az egyik deportált mindenáron egy katonának akarta odadobni az óráját, kezét a torka előtt elhúzva jelezte, hogy a halálba tartva nem fogja hasznát látni többé. Az egyik SS-katona elfogadta az értékeket és egy fél vekni kenyeret adott cserébe.

Ez ment két napig, akkor a halálvonatot kiürítették, és a foglyokat teherkocsikon a táborba vitték. Ez alatt az idő alatt a katonák szóba elegyedtek az SS-őrökkel és a helybeli mozdonyvezetővel, aki a holtvágányon teljesített szolgálatot és megtudták, mi történik körülöttük. Ő mondta azt is, hogy ha este figyelnek, láthatják, hogy a közelben sorakozó 12 kémény füstöt okád, és érezhetik az égő hús szagát – a délután során a gázkamrákban tömegével meggyilkolt emberek holttestét semmisítik meg.

És csakugyan, ahogyan az üres halálvonat fölött leszállt az éj, a kémények életre keltek, és a füst az égő hús szagával töltötte meg a levegőt. Látták, hogy a szabadban is tüzek gyúlnak, emberi testekkel táplált máglyák, mert a krematórium több halottat már nem tudott befogadni. A közelben egy másik, az elsőnél is nagyobb krematórium, éppen építés alatt állt. A katonák – az egész egység szemlélte a jelenetet – megrendültek és elborzadtak a látványtól. Hallottak erről korábban, de nem hittek a szóbeszédnek. Senki sem aludt, hajnalig tárgyalták az eseményeket. A legelvakultabb nácik is belesápadtak, képtelenek voltak megszólalni. Semmit sem tehettek; a lövegeket előreküldték, ők pedig gyakorlatilag fegyvertelenek voltak. A hely SS-katonákkal volt tele.

⁶⁷ BRAHAM 1981. 2. 993.

⁶⁸ BRAHAM 1981. 2. 605–606.

⁶⁹ Jelentés 1944. május 25-én. Nemzetközi Katonai Törvényszék, Nürnberg, NG-5608. sz. dokumentum.

⁷⁰ GARLINSKI 1975. 323.

⁷¹ BRAHAM 1981. 2. 608.

Másnap hat vasúti kocsi gördült ki a táborból és parkolt le mellettük éjszakára. A katonák bemásztak a vagonokba szétnézni. Az előző nap meggyilkolt zsidók ruházatát szállította: nadrágokat, szoknyákat, női és férfi fehérneműt, pólót és bébiruhát, cipőket, öltönyöket és női felsőruhát – egytől egyig magyar gyártók címkéjével ellátva; úti célként a lódzi gettóba telepített német textil-újrahasznosító részleg volt megadva.

A mozdonyvezető azt mondta, nem bírja ezt a munkát sokáig, de mit tehetne? Egy falatot alig tud lenyelni az iszonytól. Rémisztő történeteket mesélt a katonáknak, főleg ami a nőkkel való szinte leírhatatlan bánásmódot illeti.

A történetek között szerepelt egy tragikus szerelmi história: az egyik SS-őr beleszeretett egy zsidó lányba és viszonyt folytatott vele. Gondoskodott róla, hónapokig sikerült kimentenie a halálba küldöttek közül. Amikor végül lebukott, mindkettőt azonnal megölték.⁷²

1944. május 27-én két zsidó, a cseh Arnost Rosin és a lengyel Czesław Mordowitz, a befutó magyar transzportok első tíz napjának szemtanúi, megszökött Birkenauból. Elérték Szlovákiát, s beszámolójuk, két korábbi auschwitzi szökevény (a szlovák Rudolf Vrba és idősebb társa, Alfred Wetzler) jelentésével együtt, június vége felé eljutott Nyugatra. Vrbaék anyaga táborba érkezésük idejétől, 1942 nyaratól vezetett statisztikai adatokkal szolgált a deportálások és a gyilkosságok mértékéről.⁷³

Mialatt Rosin és Mordowitz az éj leple alatt küzdött, hogy Szlovákiába tartva átkeljen a Tátrán, Edmund Veessenmayer a magyarországi deportálások helyzetéről írt jelentést Berlinbe. Május 25-én a deportáltak számát 138 870 főben állapította meg.⁷⁴ Hat nappal később, május 31-én a szám 204 312-re emelkedett.⁷⁵ Ugyanezen a napon, az egyik német határhoz érkező szerelvényről 42 holttestet, köztük egy gyermekét, rakodták le, mielőtt folytatta útját Birkenaubra.⁷⁶

A táborban elszenvedett gyötrelmek sok túlélőt teljes kétségbeesésbe hajszoltak. Leon Szalet elmesélte, hogy egyik alkalommal a foglyokat utasították, iganak a WC-csészéből, amit nem húztak le. „A férfiak képtelenek voltak engedelmessé válni az aljas parancsnak”, írja. „Úgy tettek mintha belekörtözték volna. De őreik számítottak erre, és a rabok fejét olyan mélyen nyomták a kagylóba, míg el nem lepte arcukat a szar. Sikoltásuk olyan volt, akár az őrléské – és csakugyan, az áldozatok szinte eszüket veszítették.”⁷⁷

Halina Birenbaum, a birkenaui női tábor egyik foglya elmondta, hogy sok hasmenéstől szenvedő nő a leveses csajkába és a „kávézáshoz” rendszeresített edénybe könnyített magán, amit aztán a matracok alá rejtett, hogy elkerülje a következményeket. A büntetés ilyen esetben a meztelen testre mért 25 botütés volt, vagy téglát a magasba emelve éles kavicsra térdeltették őket egész éjjel. Az ilyesfajta büntetés, tette hozzá Halina Birenbaum, nem ritkán a „bűnös” halálával ért véget.⁷⁸

A Magyarországról elhurcoltak transzportjainak érkezése után legalább kétszer vettek zsidó lányoktól nagyobb mennyiségű vért, minden valószínűség szerint, emlékezett egyikük, „a sebesült német katonák számára”. Se orvosi ellátásban nem volt részük, se emelt élelmiszeradagot nem kaptak, noha hatalmas mennyiségű vért vettek tőlük, amibe „sok lány nem sokkal később belehalt”.⁷⁹

⁷² 18. számú titkos jelentés. ('Horrors of Oswiecim'). Foreign Office papers (The National Archives TNA, London) 898/423.

⁷³ A Vrba-Wetzler és a Mordowitz-Rosin jelentéshez lásd: Nemzetközi Katonai Törvényszék, Nürnberg, L-022. számú akta.

⁷⁴ Jelentés 1944. május 25-én. Nemzetközi Katonai Törvényszék, Nürnberg, NG-5608. számú akta.

⁷⁵ Jelentés 1944. május 31-én. Nemzetközi Katonai Törvényszék, Nürnberg, NG-5624. számú akta.

⁷⁶ Dr. Loewenherz jelentése. Eichmann-per, 1961. május 31., 1125. számú akta.

⁷⁷ SZALET 1945. 42.

⁷⁸ BIRENBAUM 1971. 134. Idézi: DES PRES 1976. 70.

⁷⁹ Louise S. Kolozsvárról érkezett Birkenaubra 1944. május 27-én.

Június 3-án, mialatt javában zajlik a magyar zsidók deportálása, Rudolf Kastner arra kérte az őt magához rendelő Eichmannt, hogy deportálásuk elkerülése érdekében engedélyezze 600 vagy 800 zsidó számára, hogy vidékről Budapestre költözzön. „Túlbeszültek az idegei, Kastner”, felelte Eichmann, „elküldöm Theresienstadtba, vagy inkább Auschwitzot szeretné?”. Majd hozzátette: „Értse már meg végre, az a dolgom, hogy megtisztítsam a vidéki városokat a zsidó szeméttől. Ki kell sepernem a zsidó ganéjt, nem játszhatom a megmentő szerepét.”⁸⁰ Eichmann végül hozzájárult, hogy 1686 magyar zsidó elhagyja az országot és Svájcba meneküljön.⁸¹ De kategorikusan megtagadta, hogy emelje a létszámot, vagy felfüggeszse a vidéki zsidóság birkenauai deportálását, pedig addigra elküldte a Szövetségesekhez a magyar cionista Joel Brandot azzal, hogy tárgyaljon egy millió magyar zsidó „áruba bocsátásáról”. Mialatt Brand továbbította Eichmann ajánlatát a brit, amerikai és zsidó vezetők felé Isztambulban és Aleppóban, az alku tárgyát képező zsidókat gázba küldték.⁸²

Június 3-án egy francia szerelvény is befutott Birkenaubába. A deportáltak közt volt a 19 éves Freda Silberberg, aki nem minden keserűség nélkül idézte fel, hogy a Lyon melletti faluban, ahol élt, „nem a németek tartóztattak le minket, hanem a francia rendőrség”. Birkenaubába érve szemtanúja volt, hogy egy holland nő az anyjának adja a csecsemőjét, abban a reményben, hogy megmentheti. A szelekciónál az anyját és a gyereket jobbra küldték. „Vele akartam tartani”, mesélte Freda. De Mengele azt mondta: „Olyan helyre mennek, ahol különleges bölcsődék gondoskodnak róluk.” Freda Silberberget, 50 másik lánnyal együtt, balra küldték. A barakkba érve első kérdése volt, hogy mi történik a másik sorral, mi lesz az anyákkal, a kis testvérekkel. Mala Zimetbaum, egy 19 éves belga lány próbálta vigasztalni az újonnan érkezetteket. „Egy másik táborba kerülnek”, mondta mindenkinek. De egy idő után, mesélte Freda Silberberg, „az ember ráébred, hogy valami nem stimmel, látod, hogy egész konvojok érkeznek, de senki sem jut el a barakkokig.” Mala Zimetbaum szavai nagy hatást gyakoroltak az újakra. „Igyekezett megkönnyíteni kissé az első órákat”, mesélte Freda. De ő sem tudhatta örökre elrejtetni az igazságot: Freda édesanyja és a gondjaira bízott csecsemő halottak.⁸³

1944. június 6-án a Szövetséges erők csapatai partra szálltak Normandiában. A régóta várt második frontot megnyitották. Keleten a Vörös Hadsereg készült újabb offenzívát indítani. Ugyanezen a napon Korfu szigetén a németek összereltek 1795 zsidót és útnak indították Birkenaubába. Megérkezésük után 1500 fő gázkamrába került.⁸⁴ Ugyancsak június 6-án a Kréta szigetén élő, május 20-án foglyul ejtett 260 zsidót, 400 görög tússzal és 300, korábban a németek oldalán harcoló olasz katonával együtt, hajóra rakták, majd a hajót Santorini szigetén túl, a parttól mintegy 100 mérföldre elsüllyesztették. Senki sem élte túl.⁸⁵

Korfutól nem messze, Zakynthosz szigetén, Lukos Karrer polgármester és az egyház helyi vezetője, Chrysostomos érsek figyelmeztette a zsidó közösséget a közelgő veszedelemre, és 195 embert elküldött, hogy a hegyek között, egy távoli faluban húzzák meg magukat. Szerencsétlenségükre, köztük volt 62 idős ember, akiknek állapota nem engedte, hogy sietve útra keljen a barátságtalan tájon. A Gestapo elfogta és a kikötőbe hurcolta őket. Chrysostomos érsek ekkor kijelentette: „Ha a deportálást végrehajtják, csatlakozom, hogy osztozzak a zsidók sorsában.” De mire a Korfuról értük küldött hajó elérte a szigetet, annyira túlszűfolták foglyokkal, hogy végül nem kötött ki.⁸⁶

⁸⁰ Rudolf Kastner (Reszo Kasztner) vallomása az Eichmann-perben 1961. május 30-án, 56. ülésnap.

⁸¹ Az 1686 magyar zsidót Belsenben át Svájcba szállító vonat 1944. június 29-én hagyta el Magyarországot. 1944. augusztus 22-én 318 magyar zsidó jutott el Belsenből Bázelig. 1368 fő december 7-én lépte át a svájci határt. BRAHAM 1981. 2. 956–957.

⁸² A tárgyalások teljes történetéhez lásd: GILBERT 1981. 212–261.

⁸³ Freda Silberberg (Wineman) visszaemlékezése a szerzővel folytatott londoni beszélgetés során.

⁸⁴ Bejegyzés 1944. június 30-án. CZECH 1959.

⁸⁵ MOLHO 1973. Shlomo Karmiel közelmúltból származó beszámolója szerint a Caneában 1944. május 20-án fogságba esett 260 zsidót Krétán végezték ki. Holttestüket a hajó fedélzetére vitték, hogy eltüntessék a bizonyítékokat. Karmiel szerint azért kellett meghalniuk, mert a Kréta szigetén parancsnokló Kreipe náci ezredes elrablását tervező brit elhárítás munkáját segítették. (Marcel M. YOEL: 'Canea Jews – the truth', *Jewish Chronicle*, 1984. november 19.)

⁸⁶ Sam MODIANO: 'Island's Jews Saved by Greek Archbishop', *Jewish Chronicle*, 1978. november 3.

A normandiai partraszállás híre a titokban őrzött rádióknak köszönhetően eljutott a lódzi gettóba és gyorsan körbejárt. A háborús hírek terjesztését mindeddig bizonyos óvatosság jellemezte, megfontoltan adták csak tovább, hogy ne fedjék fel a tulajdonosok kilétét. De most akkora volt az öröm, hogy – amint arra a gettó egyik túlélője, Lucjan Dobroszycki emlékezik – „egy kis időre az emberek megfedkeztek magukról”, s úgy viselkedtek, mintha a felszabadulás csupán „karnyújtásnyira” lenne.⁸⁷ A németek azonnal rájöttek, hogy a hírek csak illegális rádiókon keresztül érhetek el a gettóig. Razziát tartottak és 6 embert letartóztattak.

Az egyik rádiós, akinek nem bukkantak nyomára, Chaim Widawski, egy fiatalember, akiről Dobroszycki Krónikája később feljegyezi, hogy a gettó jól ismert, népszerű figurája volt. „Tartani lehetett, hogy inkább öngyilkosságot követ el, mintsem a német hatóságok kezére jusson”.⁸⁸ Június 9-én Chaim Widawski holttestét megtalálták az utcán. Megmérgezte magát.⁸⁹

Egy fiatal fiú a gettóban ezt jegyezte fel naplójában a partra szállás napjáról: „Valóság hát. Beteljesedett. De túlélhetjük ezt egyáltalán? Fel lehet merülni ilyen elképzelhetetlen mélységekből, a szakadék fenekéről?”⁹⁰

„Valóban meghozza az 1944-es év a győzelmet?”,
írta hollandiai rejtékhelyén Anne Frank.
„Még most sem hiszünk el egészen, de reménykedünk,
és ez új bátorsággal és erővel tölt el bennünket.”⁹¹

*

BIBLIOGRÁFIA

AINSZTEIN 1974

AINSZTEIN, Reuben: *Jewish Resistance in Nazi-occupied Eastern Europe: With a Historical Survey of the Jew as Fighter and Soldier in the Diaspora*. London: HarperCollins, 1974

ARAD 1983

ARAD, Yitzhak: *Ghetto in Flames: The Struggle and Destruction of the Jews in Vilna in the Holocaust*. Holocaust Publications, 1983

BARTOSZEWSKI 1968

BARTOSZEWSKI, Wladyslaw: *Warsaw Death Ring 1939–1944*, Interpress Publishers, 1968

BEZWINSKA–CZECH (eds.) 1973

BEZWINSKA, Jadwiga–CZECH, Danuta (eds.): *Amidst a Nightmare of Crime: Manuscripts of Members of Sonderkommando*. Óswiećim: Państwowe Muzeum w Óswiećimiu, 1973
(*Publications of the State Museum of Oswiecim*)

BIRENBAUM 1971

BIRENBAUM, Halina: *Hope is the Last to Die: A Coming of Age Under Nazi Terror*. New York: M. E. Sharp, 1971

BOWER 1984

BOWER, Tom: *Klaus Barbie, Butcher of Lyons*. London: Pantheon Books, 1984

BRAHAM 1981

BRAHAM, Randolph L.: *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary*, 1–2. New York: Columbia University Press, 1981, 1981. (magyarul: BRAHAM, Randolph L.: *A népiirtás politikája – A Holokauszt Magyarországon I–II*. Budapest: Park Könyvkiadó, 2015)

⁸⁷ DOBROSZYCKI 1984. 498.

⁸⁸ DOBROSZYCKI 1984. 499–500.

⁸⁹ DOBROSZYCKI 1984. 500.

⁹⁰ Azriel Eisenberg: *Witness to the Holocaust*, Pilgrim Press, 1981, 323. A fiú neve és sorsa ismeretlen.

⁹¹ Anne Frank naplója (*A hátsó traktus*), fordította: F. Solti Erzsébet, Európa Kiadó, 1958.

CZECH 1959

CZECH, Danuta: *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Aushwitz-Birkeau. Hefte von Auschwitz 2.* (1959)/2. 89–118.

DES PRES 1976

DES PRES, Terence: *The Survivor: an Anatomy of Life in the Death Camps.* London: Oxford University Press, 1976

DOBROSZYCKI 1984

DOBROSZYCKI, Lucjan: *The Chronicle of the Lodz Ghetto 1941–1944.* Yale University Press, 1984

EDELBAUM 1980

EDELBAUM, Ben: *Growing Up in the Holocaust.* Kansas City: Edelbaum, 1980

EISENBERG 1981

EISENBERG, Azriel: *Witness to the Holocaust.* New York: Pilgrim Press, 1981

FALSTEIN 1963

FALSTEIN, Louis: *The Martyrdom of Jewish Physicians in Poland.* New York: Exposition Press, 1963

GARLINSKI 1975

GARLINSKI, Jozef: *Fighting Auschwitz: The Resistance Movement in the Concentration Camp.* Julian Friedmann Publishers Ltd., 1975

GILBERT 1981

GILBERT, Martin: *Auschwitz and the Allies.* London: Michael Joseph, 1981

KATZ 1967

KATZ, Robert: *Death in Rome.* London: Cape, 1967.

KLARSFELD 1983

KLARSFELD, Serge: *Memorial to the Jews Deported from France.* New York: B. Klarsfeld Foundation, 1983

MERMELSTEIN 1979

MERMELSTEIN, Mel: *By Bread Alone: the Story of A-4685.* Los Angeles: Auschwitz Study Foundation, 1979

MOLHO 1973

MOLHO, Michael: *In Memoriam: Hommage aux Victimes Juives des Nazis en Grèce.* Thessaloniki: Communauté Israelite de Thessalonique, 1973

Obozy hitlerowskie 1979

Obozy hitlerowskie na ziemiach polskich: 1939–1945. Informator encyklopedyczny. Ed.: Czesław PILICHOWSKI. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, 1979

SANDBERG 1968

SANDBERG, Moshe: *My Longest Year: in the Hungarian Labour Service and in the Nazi Camps.* Jerusalem: Yad Vashem, 1968

STERNBERG NEWMAN 1963

STERNBERG NEWMAN, Judith: *In the Hell of Auschwitz: The Wartime Memoirs of Judith Sternberg Newman.* New York: Exposition Press, 1963

SZAJKOWSKI 1966

SZAJKOWSKI, Zosa: *Analytical Franco-Jewish Gazetteer 1939–1945.* New York: The American Academy for Jewish Research etc., 1966

SZALET 1945

SZALET, Leon: *Experiment 'E': A Report from an Extermination Laboratory.* New York: Didier, 1945

Orvos a történelem szélviharaiban – Putnoky Gyula borsod-gömöri származású orvosprofesszor életpályája*

KOVÁCS I. GÁBOR

A physician amidst storms of history: The career of Gyula Putnoky, a university professor of Borsod-Gömör origin

The life history of Gyula Putnoky, professor of pathology and bacteriology is part of a longer research project that deals with the most influential members of the elite of knowledge in Hungary in the period between 1848 and 1944. The case of Gyula Putnoky is an example to present the North-Western Hungarian Protestant confessional-cultural block as a peculiar type of genealogical background. In the 1930s, as a young doctor, he became involved in the laboratory diagnosis of cancer. He soon became a private lecturer in the pathology of cancer at the Budapest Medical Faculty. With a state scholarship he was able to learn the most modern procedures in the best cancer research institutes in Germany, England and Belgium. In 1942 he was appointed professor at the University of Kolozsvár, then part of Hungary. At the same time, however, he became a member of an extreme right-wing organisation, the Association of Hungarian National Physicians, and was sentenced to be dismissed from this post by the Political Certifying Committee in 1945. After an appeal, he was given the opportunity to teach at the Hungarian-language medical school in Marosvásárhely (Târgu Mures), in Romania. From 1953 he worked in Hungary, but despite his extraordinary diligence he could not ever become a prominent figure in Hungarian cancer research.

*

A polgári kori magyarországi tudáselit meghatározó elemének, az egyetemi tanárságnak a származásával, életpályájával foglalkozva, a professzorokat felekezeti-művelődési alakzatok szerint csoportosítottuk. A felekezeti-művelődési alakzat fogalmánál abból indultunk ki, hogy a koraújkori konfesszionalizációk különböző felekezeti kultúrákat alakítottak ki, s a magyar történelem vallási keretezettségű évszázadaiban ezek a felekezeti kultúrák identitásképző, integráló, a mindennapokat is strukturáló tényezők voltak.¹ Egyetemi tanáraink közül először a zsidó², majd a református felekezeti-művelődési alakzattól kiemelkedő professzorokkal kezdtünk foglalkozni³. Hamar rájöttünk, hogy a református – s nyilván a többi – alakzatnak is fontos színezője lehet a regionalitás, a kisebb-nagyobb régiók eltérő miliője. A reformátusok esetében először a hosszú történelmi fejlődés eredményeként kialakult egyházkerületi rendszerből indultunk ki. A legkisebb egyházkerülettel, a tiszáninnenivel kezdtünk, amelynek törzsterülete Borsod megye egészen kívül csak Gömör-Kishont megye, valamint Abaúj-Torna, Zemplén és Ung megyék jobbára magyarok lakta déli része volt, központjában a sárospataki református kollégium szellemi kisugárzásával. A régió területéről származóként azonosított 19 professzor családfáját és életútját bemutató kötetünk így „Sárospatak erőterében” címmel jelent meg.⁴

* A közlemény készült az NKFIH K128942 sz. projektjének támogatásával.

¹ Kovács I. G. 2019

² Kovács I. G.–Kiss Zs.–Takács Á. 2012

³ Kovács I. G. 2014

⁴ Kovács I. G. 2016

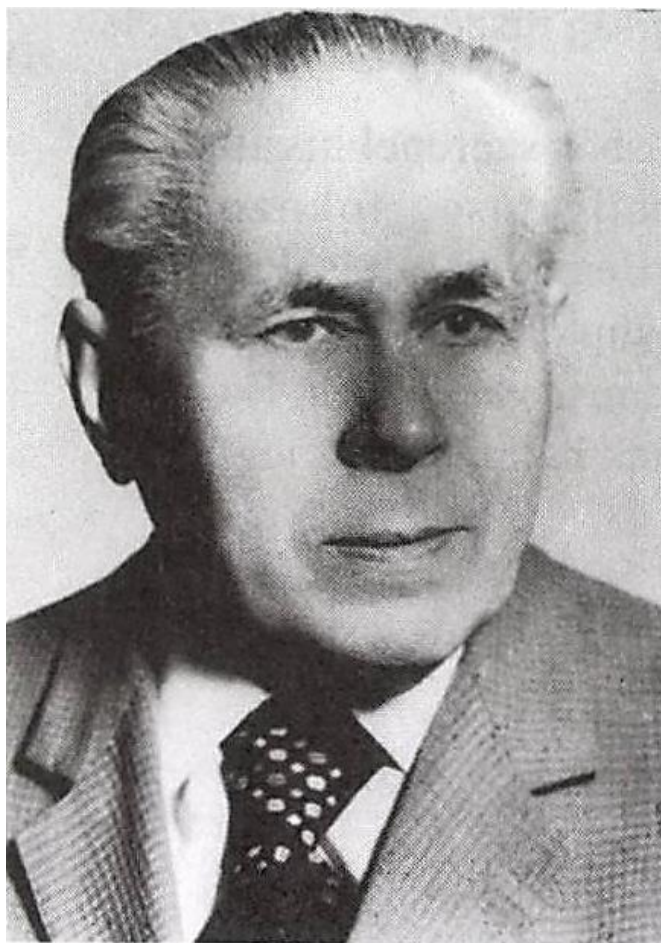
Mivel az 1901-ben Körmöcbányán, Bars megyében született Putnoky Gyula orvosprofesszor felmenőinek az anyakönyvi bejegyzéseit az akkori forráslehetőségek mellett nem tudtuk megtalálni, ezért őt a születési hely alapján besoroltuk a dunántúli egyházkerület területéről származó református egyetemi tanárok közé. Most a dunántúliak kötetének összeállításán dolgozva derült ki, hogy Putnoky Gyula ősei is Sárospatak erőterében, Borsod és Gömör megyében éltek. (A leendő professzor is a miskolci ref. gimnáziumban, Patak egykori partikulájában végezte a középiskolát.) A családfa apai ága abban a tekintetben is illeszkedik a tiszáninneniekhez, hogy rendre református kisnemesek szerepelnek rajta. Sőt az ükapa sárospataki diákoskodás után ment ki tolcsvai rektoriára, s lett aztán Sajószentpéteren kántortanító. Ez után azonban nem jött a következő generációban a szokott prédikátorkodás.

A család intellektualizálódása átmenetileg megakadt, a nagyapa nemes csizmadia lett. Az apa már feljebb emelkedett ugyan, de a rozsnyói gimnázium kitűnővel való elvégzése után sem lépett diplomás pályára. A vasútnál viszont a legtöbbet érte el, amit középiskolával elérhetett, államvasúti főintéző lett. Putnoky Gyula tehetségével, szorgalmával erről a stabil kispolgári szintről emelkedett a fokozatosság jegyében a szellemi elitbe. Ebben azonban benne volt már a katolikus anyai ág megszakítatlan szolid intellektualizálódásának a felhajtó ereje is. Putnoky Gyula szívós, lankadatlan szorgalmával sem érhetne el azonban mindazt, amire rendkívüli adottságai predesztináltak volna, mert ebben megakadályozták a téves lépések és a történelem kegyetlen szélfúvásai. De élete végéig alkotó, tudós ember tudott maradni.

Putnoky Gyula

orvos, patológus, bakteriológus

(Körmöcbánya, Bars vm., 1901. november 14. – Budapest, 1985. október 27.; a Rákoskeresztúri temetőben nyugszik.)

Dr. Putnoky Gyula. Fénykép, 1970 k.

Apai ág

Nemesség: Nagyapját, dédapját és ükapját a 18. század végétől többnyire nemesként jegyezték be az anyakönyvekbe. Birtok nélküli armális nemesek voltak.

Apja: Putnoky Pál (ref., Rozsnyó, Gömör m., 1874. jún. 29. –) 1884 és 1892 között a rozsnyói evang. gimnáziumban elvégezte a középiskola nyolc osztályát. Kitűnő tanuló volt, de nem tanult tovább. Államvasúti tisztviselő lett, 1897-ben lépett a MÁV szolgálatába. 1900-ban a körmöcbányai állomáson volt gyakornok. 1907-től a MÁV Miskolci Üzletvezetőségéhez tartozó losonci állomáson hivatalnok. 1911-től Tiszalúcon állomásfőnök ellenőri fokozatban (VIII/2. államvasúti fizetési osztályban). 1922-ben léptették elő, a miskolci üzletvezetőség V. számosztályán főintéző lett (VI. fiz. o. 1. fokozat – 304 pengő).

Testvérei:

1. Putnoki Júlia (evang., Rozsnyó, 1872. febr. 26. –)

2. Putnoki Sándor (ref., Rozsnyó, 1876. febr. 17. –)

Apai nagyapja: nemes **Putnoki Dániel** (ref., Tornalja, Gömör m., 1842. febr. 26.-) Csizmadia mester Rozsnyón.

Testvére: Putnoki József (ref., Sajólénártfalva, Gömör m., 1844. szept. 22. –)

Apai nagyanyja: Kerekes Júlia (evang., Csucsom, Gömör m., 1845. júl. 31. –)

Testvérei:

1. Kerekes János (evang., Csucsom, 1839. márc. 25. – meghalt kisgyerekként)

2. Kerekes András (evang., Csucsom, 1840. nov. 29. –)

3. Kerekes Borbála (evang., Csucsom, 1843. ápr. 14. –)

Apai dédapa I.: nemes **Putnoky Dániel** (ref., Sajószentpéter, Borsod m., 1814. jan. 20. –)

Testvérei:

1. Putnoki Albert (ref., Tolcsva, Zemplén m., 1799. dec. 17. –)

2. Putnoki Zsuzsanna (ref., Sajószentpéter, 1804. jún. 9. –)

3. Putnoky Dániel (ref., Sajószentpéter, 1806. szept. 2. – meghalt kisgyerekként)

4. Putnoki Mária (ref., Sajószentpéter, 1811. máj. 2. –)

Apai dédanya I.: nemes **Apostol Júlia** (ref.)

Apai dédapa II.: **Kerekes János** (evang.) Az anyakönyvekben csucsomi (Gömör m.) inquilinusként (1839), colonusként (1840), majd csizmadiaként szerepel (1843, 1845).

Apai dédanya II.: **Horváth Judit** (evang.)

Apai dédapa I. apja: nemes **Putnoki Dániel** (ref., 1778 k.–) A sárospataki ref. kollégiumban subscribált. Tanulmányait befejezve 1797. március 8-án ment ki Tolcsvára rektornak. 1804-től már Sajószentpéteren volt kántortanító.

Apai dédapa I. anyja: nemes **Szabó Sára** (ref.)

Anyai ág

Anyja: Schicktanz Anna (róm. kat., Rimaszombat, 1877. dec. 4. –)

Testvérei:

1. Schiktancz Erzsébet Jolán (róm. kat., Rimaszombat, 1876. febr. 15. – Rimaszombat, 1881. márc. 19.)
2. Schicktanz József (róm. kat., Rimaszombat, 1879. okt. 17. – Rimaszombat, 1886. jún. 25.)

Anyai nagyapja: Schicktancz Ferenc (róm. kat., Rimaszombat 1839. dec. 4. –) Telekkönyvi hivatali tisztviselő/Officialis libri fundialis Rimaszombatban. (1875-ben a rimaszombati kir. törvényszék egy 1039 forintra becsült rimaszombati kertjét és 9932 forint értékű birtokát elárvereztette egy nagyobb tartozás miatt.)

Anyai nagyanyja: Miskolczy Anna (róm. kat., Fülekpüspöki, Nógrád m., 1847. márc. 9. –) A megözvegyült Schiktancz Ferenc második felesége volt. Házasságkötés: Rimaszombat, 1875. okt. 28.

Testvérei:

1. Miskolczy Terézia (róm. kat., Gesztete, 1838. dec. 23. –)
2. Miskolczy Rozália (róm. kat., Gesztete, 1840. márc. 22. –) Férje Paulovszky Ferdinánd (róm. kat.) Rimaszombati tanító, majd 1874-től gácsfalu-i (Nógrád m.) tanító/Ludirector;
3. Miskolczy Mária (róm. kat., Fülekpüspöki, 1843. okt. 27. – meghalt kisgyerekként)
4. szendrői Miskolczy István (róm. kat., Fülekpüspöki, 1845. jún. 11. – Rimaszombat, 1892. szept. 2.) Cukrász mester Rimaszombatban, a Főtéren. Cukrászdája közvetlenül a vármegyeház mellett állt. A rimaszombati általános ipartestület tagja (a számvizsgáló biz. tagja), a rimaszombati polgári olvasó-kör egyesület tagja. Felesége: Müller Mária (róm. kat., 1853 – Rimaszombat, 1941. ápr. 9.)
5. Miskolczy Emánuel (róm. kat., Rimaszombat, 1849. dec. 22. – Rimaszombat, 1863. jún. 10.)
6. Miskolczy Gyula (róm. kat., Rimaszombat, 1852. jan. 8. – 1855. aug. 15.)
7. Miskolczy Mária (róm. kat., Rimaszombat, 1854. jún. 19. –)
8. Miskolczy Gyula Károly (róm. kat., Rimaszombat, 1856. dec. 30. –)

Anyai dédapa I.: Schiktancz József (róm. kat., sz. 1819 előtt –) Kereskedő Rimaszombatban.

Anyai dédanya I.: Máró Karolina (róm. kat.)

Anyai dédapa II.: nemes Miskolczy István (róm. kat., 1818 k. –) Kántor Nógrád megyében Gesztetén, Fülekpüspökiben, majd a lányok tanítója/docens puellarum és kántor Rimaszombatban. Lányai 1838-as, 1840-es gesztetei anyakönyvi bejegyzésében: nemes. Lánya 1843-as fülekpüspöki anyakönyvi bejegyzésében nemes kántor. Fia 1852-es rimaszombati anyakönyvi bejegyzésében kántor és docens. (Apósa helyére jött tanítónak és kántornak Rimaszombatba.)

Anyai dédanya II.: nemes Bódy Terézia (róm. kat., Rimaszombat, 1819. jún. 3. –)

Testvérei:

1. Bódy Anna Margit (róm. kat., Rimaszombat, 1811. júl. 13. – 1869-ben még élt) férje kb. 1832-től Girtler Antal (róm. kat. – meghalt 1869 előtt) rimaszombati kereskedő
2. Bódy Ferdinánd (róm. kat., Rimaszombat, 1821. jan. 7. –)
3. Bódy Dénes (róm. kat., Rimaszombat, 1822. szept. 20. –)
4. Bódy Emília (róm. kat., Rimaszombat, 1824. jún. 13. –) férje kb. 1843-tól Bresztovszky József (róm. kat.) rimaszombati kereskedő;
5. Bódy Pál (róm. kat., Rimaszombat, 1826. júl. 16. –) 1852-ben Gömör megyei törvényszéki írnok, 1863-tól a pesti kir. ítélőtábla írnoka, 1871 és 1879 között ugyanott segédhivatali igazgatósegéd;
6. Bódy Károly (róm. kat., Rimaszombat, 1829. jan. 14. –) Compossessor volt Guszonán [Husinán], Rimaszombat közelében. Felesége: Kovács Zsuzsanna.
7. Bódy Zsigmond (róm. kat., Rimaszombat, 1831. máj. 1. –)

Anyai dédanya II. apja: nemes Bódy Pál (róm. kat., szül. 1780 k. –) Rimaszombati tanító és kántor (-1811–1831 – ...) 1850 körül jött a helyére veje, Miskolczy István. A Bódy család 1646-ban kapott nemességet. Kurialista nemesek voltak a Rimaszombat közeli Guszona községben.

Anyai dédanya II. anyja: Molcsányi Rozália (róm. kat.)

Saját család

Testvére(i): **Putnoky Mária Erzsébet** (róm. kat., Körmöcbánya, 1900. okt. 12. –)

Feleségei: 1.) Első felesége az 1927-es házasságkötéstől az 1939. nov. 29-i válásig **Krisztinkovics Emma** (róm. kat., Bp., 1899. márc. 28. –). Kezelő volt az általános kórtani és bakteriológiai intézet adminisztrációján, majd az orvosi kar Questuráján. Anyja: Krisztinkovics Jozefa (róm. kat.) Közjegyzői okirat szerint a házasság előtt egyességet kötöttek, hogy a házasságukból származó összes gyermekük az apa vallását követve a református vallásban fog nevelődni.

2. **Zsigmondy Emma** (evang., 1912 májusa után született, valószínűleg Kassán) 1925-ben még Szegeden élt. Házasságkötésük 1939 után történt. Apja Zsigmondy Zsigmond (evang., 1875 – Bába, 1949. jún. 23.) 1925-ben Szegeden lakott, valószínűleg postatakarékpénztári főtitkár volt. Anyja: Kubik Gizella (evang., 1878 – Szeged, 1930. szept. 20.)

Gyermeke: **Putnoky Atilla** (ref., 1940 k.–)

Személyes adatok

Vallása: ref.

Középiskola: miskolci Református Főgimnázium, 1911–1919; érettségi uott. 1919

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: budapesti tudományegyetem, orvosi kar, 1920–1925

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: berlini Collegium Hungaricum állami ösztöndíjasa a berlini egyetemen Rössler professzor kórélettani intézetében (1932-1933); állami ösztöndíjjal Angliában W. E. Gye professzor londoni Cancer Research Fund laboratóriumában 1935–1936

Oklevél: budapesti tudományegyetem orvostudományi kar, orvosi oklevél, 1925

Nyelvismeret: német, angol, román

Tudományos fokozatok: budapesti tudományegyetem, orvostudományi kar, daganatos betegségek kórtana és kórbonctana magántanára, 1933. márc. 4.; az orvostudomány kandidátusa (1952); az orvostudományok doktora (1965)

Nyilvános rendkívüli egy. tanár: kolozsvári tudományegyetem, orvosi kar, általános kórtani és bakteriológiai tanszék, 1942. szept. 9.

Nyugdíj: 1972

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: Magyar Patológusok Társasága Rákkutató Szakosztály tagja (1933-), titkára (1933-1937); Magyar Klinikai Laboratóriumi Diagnosztikai Társaság elnöke (1962–1969)

Állami testületek, tanácsok: Országos Szakorvosképesítési Vizsgabizottság elnöke (1957–1970)

Közeleti társaság, szerep: Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete

Életút

Putnoky Gyula apja középiskolát végzett vasúti tisztviselő volt, aki a ranglétrán a főintézőségig emelkedett. Apai ági felmenői borsodi és gömöri református kisnemesek, akik között voltak csizmadiák is, de dédapja például a sárospataki kollégiumban tanult, sajószentpéteri kántortanító volt. Anyai ági felmenői között római katolikus német nevű rimaszombati kishivatalnokot és kerekedőt, s nógrádi magyar nevű, nemes kántortanítót is találunk. Putnoky Gyulát 1911-ben írták be a miskolci református főgimnáziumba, ahol végig kitűnő vagy jeles bizonyítványt kapott. 1919-es érettségije után a budapesti orvoskar hallgatója lett. Már egyetemistaként gyakornok volt (1923–1925) Preisz Hugó (1860–1940) általános kórtani és bakteriológiai intézetében. (Itt szolgált adjunktusként pártfogója, Balogh Ernő (1890–1964), a későbbi professzor és nemzetközi hírví rákkutató).

1925-ben szerzett orvosi oklevelet. Először a budapesti Szent László Kórház kórbonctani osztályán és laboratóriumában lett segédorvos. De még ugyanebben az évben meghívta II. tanársegédének Balogh Ernő, akit ekkor neveztek ki a szegedi orvosi karra, a kórbonctan és kórszövettan nyilvános rendkívüli egyetemi tanárának. Amikor Balogh Ernő 1927-ben a budapesti orvoskar II. számú kórbonctani intézetének rendes tanára lett, Putnoky Gyula újra vele tartott, s Budapesten lett először fizetéstelen tanársegéd és díjas gyakornok az 1928-29-es tanévtől. Az intézetben, amelyik később bakteriológiai és kórbonctani, kísérleti rákkutató intézet lett Putnoky Gyula figyelme egyre inkább a rákkutatás felé fordult. Az 1932-33-as tanévben Berlinben a Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként Robert Rössle (1876–1956) kórbonctani intézetében a rákos daganatok szerológiai diagnosztikájával foglalkozott. Eredményeiről a *Zeitschrift für Krebsforschung* című folyóiratban számolt be. Itt egy másik dolgozata is megjelent. Giesenben Georg Herzog (1884–1962) professzortól megtanulta a szövettenyésztés sajátos módszereit, amit hazatérve meghonosított.

Közben kezdeményezte a magántanári habilitációs eljárást. 1933. január 28-án megtartotta a próbaelőadást, s 1933. március 4-én a miniszter megerősítette a daganatos betegségek kórtana és kórbonctana tárgykör magántanára fokozatát a budapesti tudományegyetemen. Ralovich Béla rendkívül alapos intézménytörténeti munkája szerint a Balogh Ernő javaslatára létrehozott Kísérleti Rákkutató részleg ezután 1934-től 1942-ig Putnoky Gyula vezette. Titkára lett a Magyar Patológiai Társaság Rákkutató Szakosztályának (1937-ig). Az egyetemi intézeti munkája mellett főállásban a budapesti Uzsoki kórház kórbonctani osztálya és a klinikai laboratórium vezetője is volt 1933-tól 1942-ig. Az 1934-35-ös tanévben fél összegű belföldi kutatási ösztöndíjat kapott, s folytatva a Berlinben megkezdett munkát a rák laboratóriumi diagnosztizálhatóságának problémájával foglalkozott. Az egyetemi II. Kórbonctani és Kísérleti Rákkutató Intézet közleményeként jelent meg *Complementumkötési kísérletek rákos anyagokkal* című értekezése.

Az 1935-36-os tanévben már mint adjunktus kapott angliai ösztöndíjat. Odautazásakor a würzburgi Luitpold Krankenhaus modern kórbonctani intézetében Martin Benno Schmidt (1863-1949) professzorral konzultált csontpatológiai kérdésekről. Brüsszelben Ivonne Baelnek a Hopital Brugmannban levő rákkutató intézetét látogatta meg. Angliában a londoni Imperial Cancer Research Fund laboratóriumaiban dolgozott. Elsajátította a modern rákkutatásnak az intézetben használatos módszereit. Immunológiai kísérleteinek eredményét összefoglaló dolgozatát az intézet igazgatója, William Ewart Gye (1889–1952) angol szakfolyóiratban való közlésre elfogadta, s az az *American Journal of Cancer*-ben meg is jelent. Londonban több kórház kórbonctani intézetét és múzeumát látogatta meg. Az oxfordi és a cambridge-i egyetemen is járt. Hazafelé útban a párizsi rádium- és rákkutató, valamint a bázeli és a müncheni intézeteket tekintette meg. Az elsajátított módszereknek a bevezetésével a hazai rákkutatás új eljárásokkal ismerkedhetett meg. Elsősorban daganatimmunitással foglalkozott. Patológusként több tanulmányt írt a szívizom, a méhnyálkahártya, a mellhártya és a strúmák kórszövettanáról. Ezek 1933 és 1942 között többnyire a *Magyar Patológusok Társasága nagygyűlésének munkálatai* sorozatában jelentek meg. 1937-ben Budapesten kiadta *A daganatok kór- és gyógytana* című munkáját.

A Szegeden működő Ferenc József Tudományegyetemnek alapítási helyére, Kolozsvárra való 1940-es visszatérése után, 1942. szeptember 9-én nevezték ki Putnoky Gyulát a kolozsvári orvoskar általános kórtani és patológiai intézete nyilvános rendkívüli tanárává. (Mivel az 1940 októberében a tanszékre kinevezett erdélyi születésű Vásárhelyi János [1901-1941] váratlanul elhunyt.) Ugyanakkor lett az Általános Kórtani és Bakteriológiai Intézet és Pasteur kórház vezetője is. Az egyetemi tanári esküt szeptember 15-én tette le Kolozsváron az egyetemi kistanács előtt. A rövid kolozsvári időszak alatt az oktatás mellett folytatta tudományos munkáját is. Többek között az influenzavírussal kapcsolatos munkája jelent meg ekkor (*Értesítő az Erdélyi Múzeum Egyesület Orvostudományi Szakosztálya munkájáról*, 1943).

AZ ÁLLATI ÉS EMBERI DAGANATOK ELLENI IMMUNITÁS.*

Írta : PUTNOKY GYULA egyetemi magántanár.

Már a legelső átoltható daganatok felfedezésével és az azokkal végzett legelső transplantációs kísérletekkel egyidőben megfigyelhettek a kutatók olyan jelenségeket, amelyek alapján arra kellett következtetniük, hogy a kísérleti állatok a bacteriumok elleni immunitáshoz hasonló tünetekkel reagálhatnak a transplantálható tumorokkal szemben is. Mivel e jelenségeket megfelelő, kevésbé virulens daganatos anyaggal mesterségesen is elő lehetett idézni, felmerült a malignus tumorok elleni activ immunisálás lehetősége. Természetes, hogy ennek következtében a kutatók igen nagy száma igyekezett a daganatos immunitas problémá-

Putnoky Gyula cikke az Orvoseképzés c. folyóirat 1938/6. számában (830. oldal)

1944 szeptemberében az egyetem tanácsa úgy döntött, hogy a kitelepítési kormányintézkedés ellenére helyben marad, s megkezdte az új tanévet. Ekkorra azonban a front közeledésének hírére már a tanárok és a diákok 80 százaléka elhagyta Kolozsvárt. Köztük Putnoky Gyula is feleségével és kiskorú gyermekével Budapestre utazott. Később katonai behívót kapott, s a Németországba kitelepülő egyetemekkel tartva Halléba távozott. Részt vett az odamenekült diákok számára megszervezett orvos-egyetemi képzésben, s vizsgáztatott is. Ezek lettek a vád legfontosabb érvei, amikor a kolozsvári egyetem, az újvidéki és a kassai kereskedelmi főiskolák tanárait és egyéb alkalmazottait igazoló bizottság 1945. november 23-án megtartott nyilvános tárgyalásán Putnoky Gyula igazolásával foglalkoztak. A vád tárgya volt még a Magyar Orvosok Szabad Szakszervezetének átirata alapján, hogy bár rövid ideig, de 1936-ban vagy 1937-ben tagja volt a Hungarista Pártnak. Felrótták azt is, hogy tagja volt a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületének, amelyet az 559/1945. számú miniszterelnöki rendelet fasiszta egyesületnek minősített. Főleg politikai tájékozatlanságra vonatkozó védekezését nem fogadták el. Súlyosbító körülménynek tekintették egyrészt, hogy nem volt hajlandó megmondani, közvetlenül kik szervezték be, másrészt azt, hogy családjával együtt hagyta el az országot s a kitelepített egyetemen, Halléban továbbra is oktatott és szigorlatoztatott. Állásától megfosztották, s csak a családtagjait megillető nyugdíjigényt hagyták meg. (Egyébként mentorát, Balogh Ernőt is állásvesztésre ítélte az igazolóbizottság.)

Putnoky Gyula 12 darab melléklet csatolásával a döntést megfellebbezte, s így ügyét 1946. február 6-án áttették a Népbíróságra. A Népbíróság döntése lehetővé tette Putnoky professzor munkájának folytatását a Romániához került Erdély magyar nyelvű felsőoktatásában. Ugyanis a Kolozsváron maradt magyar nyelvű egyetem 1945. június 1-én jogilag megszűnt, de ugyanekkor rendelkeztek magyar előadásnyelvű kolozsvári állami egyetem létrehozásáról. Lehetővé tették magyar állampolgárságú tanárok alkalmazását is szerződéses formában. Az új, magyar nyelvű Bolyai Tudományegyetem, amelynek orvosi karát Marosvásárhelyre helyezték 1946 februárjában nyitotta meg kapuit. A Groza miniszterelnök hozzájárulásával ekkor szerződötetett magyar állampolgárságú 30 tanáron felül 1947-ben még néhány újat engedélyeztek.

Így érkezett 1947 tavaszán Putnoky Gyula Marosvásárhelyre (Târgu Mureș). Május 2-án tartotta meg székfoglaló előadását a bakteriológiai tanszéken, *Az általános kórtan utolsó évtizedbeli fejlődésének néhány állomása* címmel. Ez egyszersmind a tudományos kutatómunka programját is jelentette. 1948-ban az orvosi kart leválasztották a Bolyai Egyetemről, s ekkortól mint önálló intézmény Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézetként (MOGYI) működött. Putnoky 1953 nyaráig dolgozott itt rendkívüli nagy aktivitással. A gyakori átszervezések miatt nehéz követni, hogy mikor s pontosan milyen elnevezésű tanszékeket és intézeteket vezetett. Ő szervezte meg és vezette a marosvásárhelyi ápoló- és védőnőképzést.

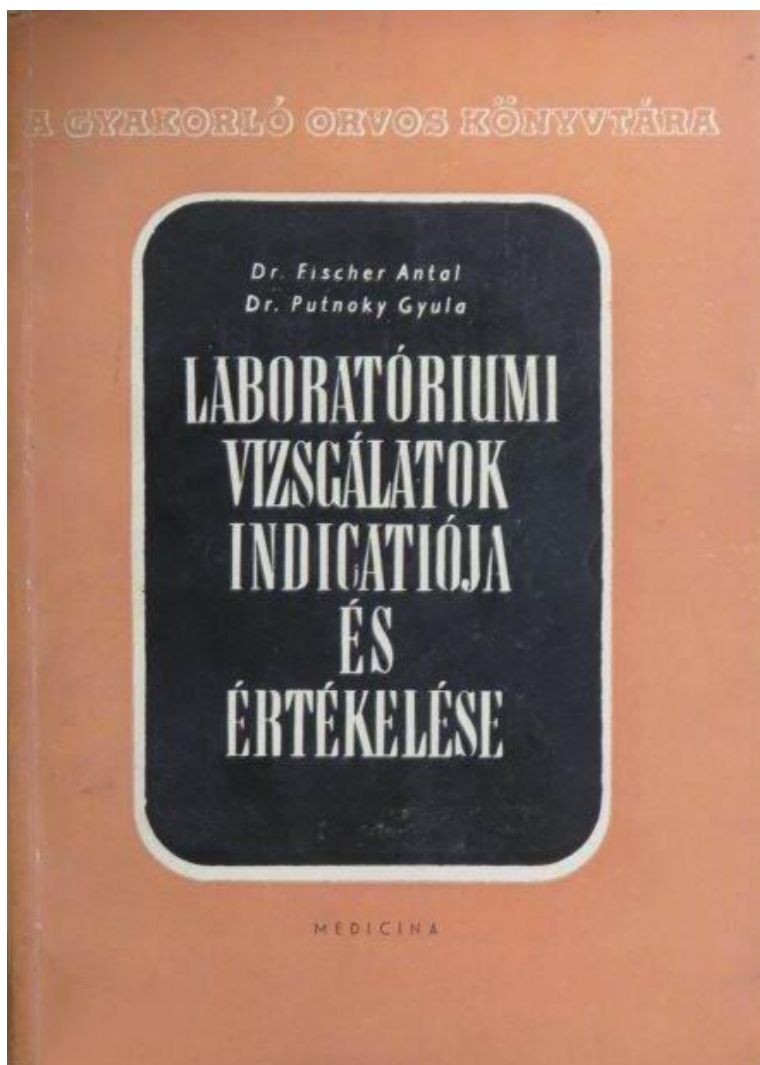

Dr. Putnoky Gyula (első sor közepén) a marosvásárhelyi Védőnőképző tanfolyam végzős növendékeivel, 1950.
Fénykép másolata

1948-tól vezette a Mikrobiológiai, Vírustani és Parazitológiai Tanszéket, amelyet közben átneveztek Mikrobiológia Tanszéknek. De szó van arról, hogy ő szervezte meg 1948-tól Románia első Járványtani tanszékét (1948-49), s 1952-től 1953-ig vezette a Kórbonctani tanszéket/intézetet, s 1947-48-ban a Közegészségtani Intézetet. Bizonyos, hogy 1949 januárjától ő szervezte meg az önálló Közegészségügyi Intézetet, amely az orvosi karral csak az elhelyezés és a szakemberek révén volt kapcsolatban. Az intézet hatásköre kiterjedt a négy székely megyére, majd 1952-től a Magyar Autonóm Tartományra. Az intézet feladata volt a közegészségügyi-járványügyi vizsgálatok mikrobiológiai igényeinek kielégítése. Ennek érdekében diagnosztikai kutatásokat is folytattak. Erőfeszítéseket tettek Székelyföldön a hastífusz, vérhas, torokgyík és a bélférgesség leküzdésére. Közegészségügyi és járványügyi ivóvíz vizsgálatokat folytattak, tanulmányozták a karcinogén anyagok hatását. Az oktatás támogatása céljából több tankönyvet és jegyzetet is írt, amelyek Marosvásárhelyen jelentek meg: *Általános és részletes bakteriológia és vírustan*, 1948; *Parazitológia*, 1948; *Bakteriológia gyakorlati jegyzet*, 1951; *Mikrobiológiai jegyzet*, 1951. Társszerzőkkel együtt írt *Részletes bakteriológia*, *Immunitástan* és *Orvosi mycologia* címmel is jegyzeteket. Ezek a tankönyvek és jegyzetek átdolgozva, kibővítve több mint egy évtizedig szolgálták a marosvásárhelyi orvosegyetemi oktatást.

1953-ban váratlanul, egy vezetőségi gyűlésen Andrásovszky Tibor (1914–1978), a MOGYI rektora megköszönte marosvásárhelyi tevékenységét és jó munkát kívánt neki a Magyar Népköztársaságban. Valószínűsíthető, hogy a kezdeményezés Magyarországról jött. Ugyanis Putnoky Gyula hazatérve a Szabolcs utcai Állami Kórház Központi Laboratóriumába került. A kórháznak ekkor lett az igazgatója Doleschall Frigyes (1897-1964), aki azt megelőzően egészségügyi miniszterhelyettes volt, s igazgatóként azon dolgozott, hogy a kórház az orvosi továbbképzés bázisintézménye legyen. 1956. január 1-től létre is hozták az Orvostovábbképző Intézetet, amelyben Putnoky már a Központi laboratórium vezetője lett. 1961-ben, amikor Doleschall már egészségügyi miniszter volt, miniszteri rendelettel 21 tanszék felállításáról, s felsőoktatási nomenklatúra szerinti álláshelyek létesítéséről intézkedett. Putnoky így 1962-től az Orvosi Laboratóriumi Vizsgálatok Tanszéken tanszékvezető egyetemi tanár lett, s egyben a Klinikai és Kísérleti Orvosi Laboratóriumi Intézet vezetője 1972-es nyugdíjazásáig. Életének ebben a szakaszában a száj, az orr, a garat és a légutak mikrobiológiájával és fertőzéseivel foglalkozott, valamint tumorpatológiai kérdésekkel. De társszerzőkkel olyan aktuális kérdésekről is jelent meg publikációja mint Az ásványvizek baktériumflórája és baktericid hatása, valamint a higiénikus palackozás normáinak kidolgozása. 1972-es nyugdíjazása után 1985-ben hunyt el. Több mint 130 dolgozata jelent meg hazai és külföldi szaklapokban.

*DR. FISCHER Antal–DR. PUTNOKY Gyula:
Laboratóriumi vizsgálatok
indicatiója és értékelése
(Budapest: Medicina Könyvkiadó,
1961)
c. könyvének címlapja*

FORRÁSOK

Anyakönyvi adatok: FamilySearch = A „The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints” nemzetközi családtörténeti nonprofit szervezetének internetes genealógiai adatbázisa (www.familysearch.org)

Gyászjelentések: OSZK Gyászjelentés-gyűjteménye
<https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/663648>

BIBLIOGRÁFIA

KOVÁCS I. G. (szerk.) 2014

KOVÁCS I. Gábor (szerk.): *Hit – tudomány – közélet. A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914-1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. II.* Budapest: ELTE Eötvös kiadó, 2014

KOVÁCS I. G. 2016

KOVÁCS I. Gábor: *Sárospatak erőterében. A tiszáninneni származású egyetemi tanárok életrajzi életrajzi adattára és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848-1944. III.* Budapest: ELTE Eötvös kiadó, 2016

KOVÁCS I. G. 2019

KOVÁCS I. Gábor: Felekezeti-művelődési alakzatok és a magyarországi polgári korszak (1848-1944) tudáselitje. *Magyar Tudomány* 180. (2019)/6. 804-812.

KOVÁCS I. G.–KISS Zs.–TAKÁCS Á. 2012

KOVÁCS I. Gábor–KISS Zsuzsanna–TAKÁCS Árpád: *Diszkrimináció – emancipáció – asszimiláció – diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848-1944. I. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok.* Budapest: ELTE Eötvös kiadó, 2012

A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1934-35. tanévben. Összeállította az Országos Ösztöndíjtanács. Budapest: Kir. M. Egyetemi nyomda, 1936

A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1935-36. tanévben. Összeállította az Országos Ösztöndíjtanács. Budapest: M. Kir. Egyetemi nyomda, 1937

BAJTAI Attila: Dr. Putnok Gyula. *Morphologiai és Igazságügyi Orvosi Szemle* 26. (1986) 26.

BARABÁS Béla–JOÓ Rudolf (szerk.): *A Kolozsvári Magyar Egyetem 1945-ben. (A Bolyai Egyetem szervezésének válogatott dokumentumai).* Budapest: Magyarságkutató Intézet, 1990

BARABÁS Béla–PÉTER Mihály–PÉTER H. Mária (szerk.): *A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvos- és gyógyszerészképzés 50 éve. Adatok, emlékezések.* Budapest: Teleki László Alapítvány, é.n.[1995]

RALOVICH Béla: *Adatok a mikrobiológiával kapcsolatos ismeretek oktatás- és kutatástörténetéhez I–III.* Budapest: Létra Alapítvány, 2018

SZÖLLŐSI Árpád: *A Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem 1945-1995.* Marosvásárhely: Mentor kiadó, 1995

TODEA, Ana–FÜLÖP Mária–AVRAM, Monica: *Oameni de știință mureșeni II.* Târgu-Mureș, 2004

UGRAI János (szerk.): *Sárospataki tógátusok 1783-1876. A Sárospataki Református Kollégiumba beiratkozó és onnan távozó tógátusdiákok névsorai.* Sárospatak: Hernád kiadó, 2023

A szendrői Loreto-oltár és a lipstini-selyebi Tiszta család*

GYULAI ÉVA

The Altar of Loreto in Szendrő and the family Tiszta of Lipstin and Selyeb

In the parish church of Szendrő, a former Franciscan church, two altars stand close to each other, one was erected by the owner of the market town and manor of Szendrő, Count Antal Csáky, and the other by his manorial property manager of Czech descent, Pál (Paulus) Tiszta of Lipstin (Liebenstein/Libštejn) and Selyeb. The altars were made in the workshop of sculptor Joseph Hartman in Kassa (Kaschau, today: Košice, Slovakia) in the 1740s and 50s. Pál Tiszta and his wife Eszter Susztrik donated an altar to the Virgin of Loreto as an image of grace, the iconography of which differs from the Loreto altars in Hungary at that time. In the Kingdom of Hungary, the statue of the Virgin Mary in Santa Casa in Loreto is usually copied in the form of a sculpture, it is rarely depicted in paintings, but there are also examples of this in the 17th and 18th centuries. The deeply religious Catholic Pál Tiszta and his family had a special respect for Our Lady of Loreto, perhaps they themselves made a pilgrimage to the Santa Casa, because the prototype of the Szendrő altarpiece was a devotional image or pilgrimage picture of that time, which the pilgrims brought with them from Loreto.

*

Szendrő

A szendrői Assisi Szent Ferenc-plébániatemplom, 1789-ig ferences kolostortemplom¹ 18. század közepén készült berendezése, vagyis az oltárai nem ismeretlenek a művelődéstörténet, helytörténet, művészettörténet kutatásaiban,² a Wikipedián külön szócikk foglalkozik a templom művészeti emlékeivel, az oltárokat egyenként is ismertette.³ Az oltárok kutatásának új lendületet adott az oltárok Képzőművészeti Egyetem hallgatói általi restaurálása, ill. a restaurálás dokumentációja.⁴

* A kutatás és a közlemény a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

¹ Eszterházy Károly egri püspök 1766-ban nevezte ki az első világi plébánost, Németh Istvánt a szendrői plébániára, addig a ferencesek gondozták a plébániát, a templom viszont a kolostoré maradt egészen 1789-ig, amikor a kolostor felosztását követően a templom is a plébániához került. Soós 1985. 164.

² G. GYÖRFFY 1984; KÁRPÁTI 2002; SZARVAS 2005; GYÖRFFY 2007

³ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Assisi_Szent_Ferenc-templom_\(Szendr%C5%91\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Assisi_Szent_Ferenc-templom_(Szendr%C5%91)) (2023.márc.22.)

⁴ SERES 2009/a, SERES 2009/b; BAJZIK-KÓRÓDI 2014–2015. SERES TAMÁS restaurátor művésznek tartozom hálával a kéziratokhoz való hozzáféréseért és a kutatásban nyújtott értékes segítségéért.

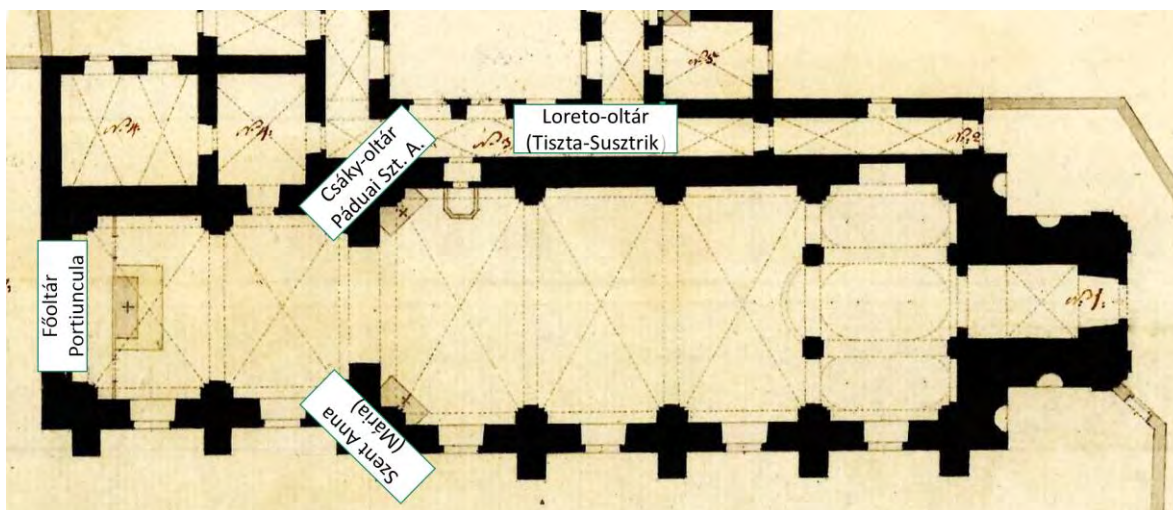

1/a–b. kép: A Pádúai Szent Antal-oltár és a Loreto-oltár a szendrői plébániatemplomban
(Forrás: Wikipedia és Gy. É. felv.)

Kivételesen gazdagon és magas művészi kvalitással alkotott templomi berendezés két mellékoltára nemcsak művészettörténeti és spirituális szempontból lehet méltó a figyelemre, hanem Szendrő mezőváros mint uradalmi központ, illetve mint az észak-borsodi és dél-abaúji régió rekatolizációs centruma⁵ története miatt is, hiszen a 18. századi szendrői uradalom⁶ két legfontosabb személyisége, a birtokos és jószágigazgatója is állíttatott oltárt a ferences templomban. A Pádúai Szent Antalnak szentelt oltárt ugyanis a szendrői uradalom birtokosa és a plébánia kegyura, Csáky Antal, a Loreto-oltárt pedig jószágigazgatója, Tiszta Pál állíttatta a 18. század közepén. Az oltárokat mindenképpen egymáshoz köti, hogy predellájukon megjelenik a donátorok címere, illetve, hogy egymás mellett, a templom északi falán emelték őket, igaz, az egykori ferences templom 1802-ben készült alaprajzán is jól látható, hogy a Csáky oltárt a főoltárhoz közel, a szentélyt és a hajót elválasztó falnál, hangsúlyos helyzetben, 45°-kal elfordítva állították fel, míg Tiszta Pálét már az északi fal közepére építették.

⁵ A ferences kolostort már a 17. században megalapítják a végvárként is szolgáló borsodi mezővárosban, a rendház a 18. század első évtizedeiben a vidék rekatolizációjának központja lesz, szerzetesei plébániai adminisztrátorként szolgálnak több helyen. A szendrői katolikus keresztelési és esketési anyakönyvét 1733-ban kezdik vezetni, az első kereszteleseket Nedeczky Orbán, Kovács Bonaventura, Kassai Imre és Szerényi Fortunatus ferences testvérek végezték 1733 januárjában és februárjában. A szendrői r. k. plébánia első keresztelési és anyakönyve 1733–1760. (Forrás: FamilySearch)

⁶ A szendrői uradalomhoz vö.: GYULAI 2002/a, GYULAI 2002/b; GYULAI 2022

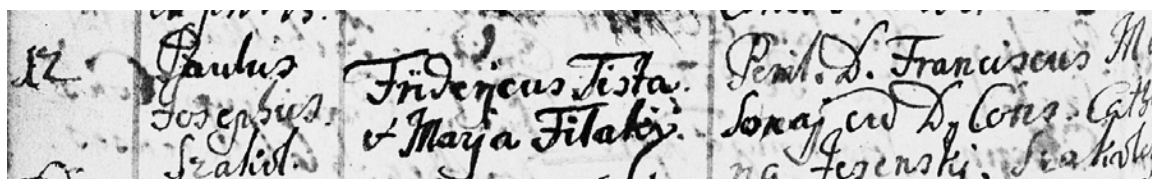

2. kép: Az oltárok bejelölése a szendrői plébániatemplom alaprajzán
(Johannes Michael Seidler építőmester alaprajza: a szendrői ferences kolostor és templom, 1802, részlet.
(MNL OL S 12 Div. VIII. № 284.)

A török háborúk után, 1690-ben Szendrőt és uradalmát (így Szendrő mezővárost, Csehi, Alsó- és Felsőgalvács pusztákat, illetve Abod falut) örökös adománybirtokként nyerte el – az egyébként Szendrőn, az akkori főkapitány: Csáky István gyermekeként született – gróf Csáky István országbíró (1635–1690), aki nagy reményeket fűzött az uradalom fejlesztéséhez, az Alsóvár helyén kastélyt kezdett építtetni, a majorságot és jobbágyi gazdaságokat is fejlesztette. Örökösei közül unokája, Csáky Zsigmond (†1738) fia: Csáky Antal gróf (1702–1764), abaúji főispán, a 1742–1764 között a Szepesi Kamara elnöke⁷ Szendrőt már rezidenciának használta, és mint katolikus kegyúr, nagylelkűen támogatta a 17. században alapított szendrői ferences templomot, amelynek szerzetesei a plébániát is adminisztrálták, sőt a régióban egymás után felállított plébániákon, így az abaúji Csereháton⁸ is ők szolgáltak adminisztrátorként.

A lipstini-selyebi Tisza család

Csáky Antalt 1741-től szolgálta Tisza Pál, aki Tisza Pál József néven 1717-ben született Tisza Frigyes és Filaky Mária gyermekeként, 1717. február 12-én keresztelték a Nyitra vármegyei Szakolca (ma: Skalica, Szlovákia) plébániáján, keresztszülei: Malonyay Ferenc és felesége: Jeszenszky Katalin.⁹

3. kép: Tisza Pál József keresztelési bejegyzése a szakolcai (ma: Skalica, Szlovákia) katolikus anyakönyvben, 1717. február 12. (Forrás FamilySearch)

⁷ Csáky Antalról bővebben: NAGY 2017. 163.

⁸ Az abaúji Cserehát katolikus restaurációjához vö.: GYULAI 2020; GYULAI 2021

⁹ A szakolcai r. k. plébánia keresztelési anyakönyve 1629–1728, 835. Szakolca (Skalice, Szlovákia) r. k. plébánia (Forrás: FamilySearch)

Malonyay Ferenc Rákóczi Erzsébet grófnő prefektusa, azaz jószágigazgatója volt, Ottlyk Györggyel együtt ő írta össze 1708 januárjában II. Rákóczi Ferenc parancsára az 1707-ben meghalt Rákóczi Erzsébet hrussói várának ingóság-leltárát.¹⁰ Tiszta Pál József húga, Erzsébet Katalin szintén Szokolcán született, 1718. november 18-án keresztelték a katolikus plébánián.¹¹

A Tiszta család középkori elődeit a hagyomány szerint a csehországi Vršovice (németül: Werschowitz) helységről nevét vett Vršovec (von Werschowitz) családra vezette vissza, amelynek őse, Vršovec Jan Tista néven volt ismert.¹² A család későbbi őseinek tekinthető a Hredčany faluból származó Ulrich Tista von Liebstein (cseh nyelven: Oldřich Tista z Hedčan vagy Oldřich Tista z Libštejna, †1379) is, aki IV. Károly német római császár építési felügyelője és Bezděz (Bösig) nevű csehországi várának várnagya volt. Oldřich Tista magának építette a Plzenhez közeli Liebstein vagy Liebenstein (cseh nyelven: Libštejn) várat. Bár liebssteini várat legidősebb fia, ifjabb Oldřich Tista eladta a Kolovratoknak, így a Tisták elköltöztek onnan, mint korábbi birtokosok a vár nevét továbbra is megtartották prédikátumukban, igaz, a család nemesi előnevében a Liebenstein/Libštejn szó Lipstinre változott

IV. Vencel cseh király (1378–1419) idején Jan Tysta, mint Boreš z Risenburka (Borsch von Risenburg) Přimda (Pfraumberg) várába kinevezett várnagy korának egyik legismertebb „rablólovagja” volt, majd a Tista család tagjai a 16. század első felében is birtokosok Csehországban.¹³ Friedrich Tista z Liebstejna a 16. század végén a dél-morvaországi Mutěnice (Mutienitz) egyik nemesi kúriájának birtokosaként megvásárolta a magyar határhoz közeli Strážnice (Straßnitz) mezővárost, és egészen 1615-ig a földesura marad, ekkor eladja Gabrielovi Kučovsky z Opolí-nak, és nemsokára meghal.¹⁴ Egyébként éppen Friedrich Tista birtoklása idején dúlják fel Bocskai István katonái 1605-ben a főként protestánsok lakta Strážnicét. Fridrich rokonát, Hans Tista von Liebstein morvaországi kisbirtokost egyébként a fehérhegyi csata után, 1624-ben birtoka negyedének konfiskálásával büntették, így egy nemesi udvarházán kívül nem maradt semmije.¹⁵

Valószínű, hogy Friedrich Tista z Liebstejna (†1615 k.) strážnicei birtokos az apja (vagy nagyapja) annak a Friedrich Tisztának, akinek 1652. november 28-án III. Lipót magyar király címet és nemességet adományoz.¹⁶ Strážnicében egyébként 1656-ban Friedrich Tista hasonló nevű fiának még van egy puszta jobbágytelke, amelyet apjától örökölt, aki egykor bérbe adta egy Mihály nevű zsidónak.¹⁷

¹⁰ *Archaeológiai Közlemények* XI. (VIII.) (1877)/1. 130.

¹¹ A szokolcai r. k. plébánia keresztelési anyakönyve 1629–1728, 864. Szokolca (Skalice, Szlovákia) r. k. plébánia (Forrás: FamilySearch)

¹² A pozsonyi csata után, amikor V. Henrik Lengyelország ellen fordult, Glogau (ma: Głogów, Lengyelország) ostrománál Tista von Werschowitz 1109. szeptember 21-én meggyilkolta sátrában Oroszlán Szvatopluk (Svatopluk Olomoucký) cseh fejedelmet, V. Henrik német-római császár hűbéresét. SCHWOY 1788. 67.; A 15. században élt Dalimil cseh költő verses krónikájában Jan Tista (Vršovec) néven szerepel. DALIMIL 1882. 118.

¹³ KOLAŘ 1874

¹⁴ PAJER 2011. 4–5.

¹⁵ SCHWOY 1788. 190.; D’ELVERT 1867. 263.

¹⁶ *Tiszta (selyebi és lipstini). E család, a családi hagyományok szerint, melyhez azonban a bizonyító oklevelek hiányzanak, azon Tiszta de Verschovetz rabló lovagtól származik, ki IV. Venczel cseh király alatt a Csehországban levő Frauenburg [helyesen: Pfraumberg, Gy. É.] várat bírta. Ennek három utóda közül Ferdinánd Ausztriába, Venczel Lengyelországba költözött, a harmadik, Leonhard Csehországban maradt, s állítólag ettől származnának a selyebi Tiszta-család tagjai. A hagyomány az emiittett rabló lovag czimerét is tudni véli, s az veresben két fehér pólya; sisakdisze: négy veres-fehér, veres-fehér strucc toll, atakarók színe: veres-fehér. A kétségtelen adatok az 1652. évtől származnak, a midőn III. Ferdinánd Prágában Tiszta Frigyesnek czimerlevelet adományozott. E czimer: fehér s veresben négyeit paizs, 1,4, czölöpösen állított vashorgony, 2, 3 veres rózsza. Sisakdisz: veressel fegyverzett fekete sas; takarók: kék-ezüst, veres-arany. Ezen czimerlevél 1653-ban Nyitra megyében kihirdettetett. CSOMA 1897. 588.*

¹⁷ PAJER 2011. 5.

Friedrich Tista vagy Tiszta (az armálisban mindkét családnév szerepel) Frigyes 1652-ben nyert armálisát Nyitra vármegyében hirdették ki,¹⁸ és az armális sokáig a család birtokában volt, 2020-ban pedig a bécsi „Im Kinsky” aukciósház nyári aukcióján bukkant fel, ahol el is kelt, így jelenlegi lelőhelye ismeretlen.¹⁹

4/a–b. kép: Tiszta Frigyes és családja címereslevele és az armális címerminiatűrja, 1652
(Forrás: <https://imkinsky.com>)

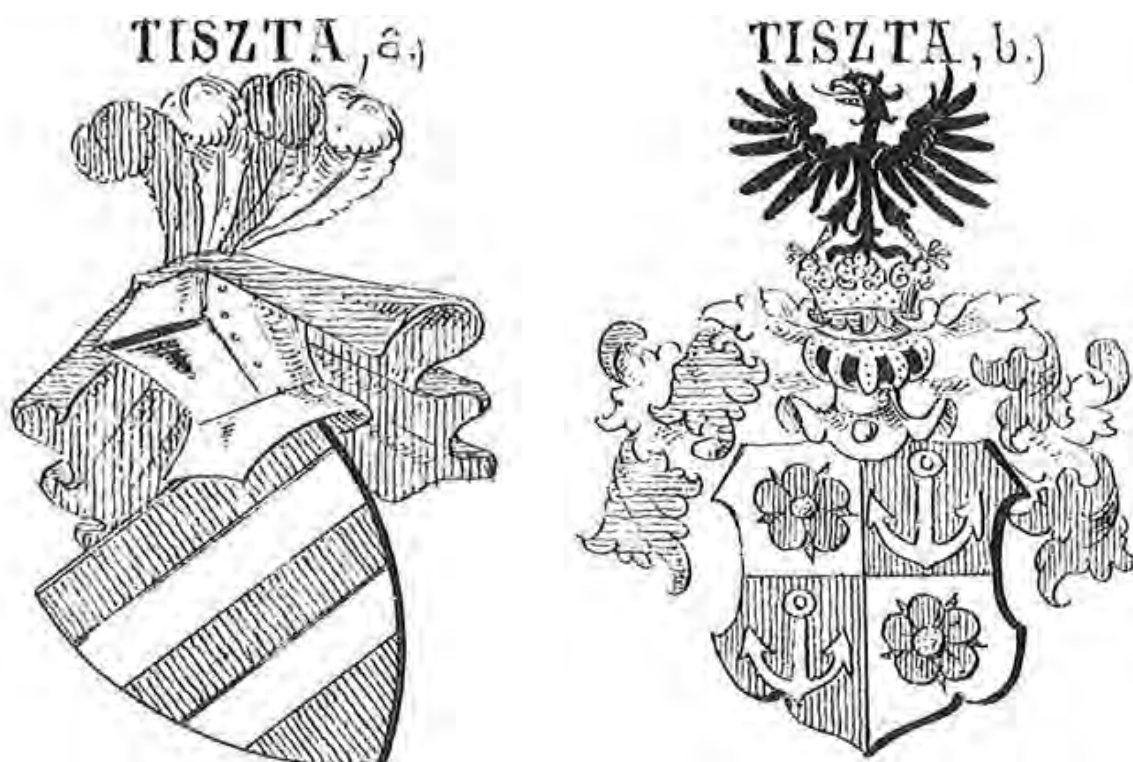
¹⁸ Tiszta (selyebi és lipstini). E család, a családi hagyományok szerint, melyhez azonban a bizonyító oklevelek hiányoznak, azon Tiszta de Vershovecz rabló lovagtól származik, ki IV. Venczel cseh király alatt a Csehországban levő Frauenburg [helyesen: Pfraumberg, Gy. É.] várat bírta. Ennek három utóda közül Ferdinánd Ausztriába, Venczel Lengyelországba költözött, a harmadik, Leonhard Csehországban maradt, s állítólag ettől származnának a selyebi Tiszta-család tagjai. [...] A kétségtelen adatok az 1652. évtől származnak, a midőn III. Ferdinánd Prágában Tiszta Frigyesnek címerlevelet adományozott. E címer: fehér s veresben négyeit paizs, 1,4, czölöpösen állított vashorgony, 2, 3 veres rózsza. Sisakdisz: veressel fegyverzett fekete sas; takarók: kék-ezüst, veres-arany. Ezen címerlevél 1653-ban Nyitra megyében kihirdettetett. CSOMA 1897. 588.

¹⁹ Im Kinsky Auktionshaus, Wien, Sommerauktion: Alte Meister, 23. Juni 2020, 15:00 Uhr. Kat. Nr. 01439. Ferdinand III. „Wappenbrief für Friedrich Tiszta de Lipstin“ Prag, 28. November 1652. Pergament, Latein, eigenhändige Unterschrift (‘Ferdinandus’) und zwei Gegenzeichnungen (Georg Szelepcsényi, Bischof von Nitra), Goldtinte und schwarze Tinte, Wappenmalerei, Deckfarben, 14 x 12,5 cm, anhangendes rotes Wachssiegel in Wachsschale, etwas beschädigt, horizontale und vertikale Faltsuren, ein Ausriss im oberen weißen Rand, mehrere kleine Löcher in den Bugfalten, Rückseite mit Archivmerkungen, 59x76 cm. Provenienz: Privatbesitz, Wien. Ergebnis: € 1.200.

(<https://issuu.com/imkinsky/docs/sommerauktion-altmeister>;
<https://imkinsky.com/en/auction-results/132/688/5/86467>) (2023.03.23.)

Az armális szerint Tiszta Frigyes közelebből meg nem nevezett érdemekért nyert magyar nemességet és címet, igaz, a Morvaországból származó Tiszta család korábban is nemes volt. Az armális elejére beillesztett címerminiatúra leírása szerint Tiszta Frigyes címerét egyenes katonai pajzsra tették, a pajzsot pedig egyrészt fehér (ezüst) mezőben lebegő rózsával és vörös mezőben a pajzs oldalát alul-felül érintő (fekete) vashorgonnyal négyelték. A sisakdísz: rostélyos – nyílt – hadisisakon királyi korona, ezen teljes fekete sas, kiterjesztett szárnnal, vörösén fegyverezve, sárga (arany)–kék és fehér(ezüst)–vörös sisaktakarókkal.²⁰

III. Ferdinánd címeradománya, úgy tűnik, Tiszta Frigyesnek szól, hiszen a heraldikai irodalom szerint a liebsteini Tisták a 15. században egyetlen pólyát viseltek címerükben, 2 vagy 3 tollal mint sisakdísszel,²¹ míg Siebmacher²² és Csoma József²³ szerint a vršovicei Tiszta nevű, IV. Vencel idejében élt rablólovag két fehér pólyát viselt vörös mezőben, a sisakon négy(!) fehér strucctollal.

5/a-b. kép: A Tiszta von Werschowetz család címerei Siebmachernél (SIEBMACHER's Ungarn 1893. 672.)

²⁰ [F]RIDERICUM TISTA, qui alias etiam Nobilibus parentibus ortus, libertateque se praerogativa Nobilitari in Marchionatu nostro Moraviae gavisus esse perhibetur [...] Scutum militare erectum quadriperiter diuisum, cuius in inferiori ac superiori utraque alba lamina singulae rosae rubeae locatae, reliquis uero duabus rubris binae anchorae ferreae impositae esse uisuntur. Scuto incumbentem galeam militarem craticulatam siue apertam Regio diademate, integram nigram Aquilam, expansis alis rostro patulo et lingua rubicunda exerta naturaliter effigiatam proferente ornatam. A summitate uero siue conogaleae laciniis seu lemniscis hinc flauis et coeruleis, illinc autem candidis et rubris in Scuti extremitates, sese placide diffundentibus, illudque ipsum decenter exornantibus...

²¹ SEDLÁČEK 1925. 163.

²² Tiszta v. Selyeb u. Lipstin [...] Nach d. im Fam. Arch. vorgefundenen Aufzeichnungen, war einer der Vorfahren dieses Geschlechtes, der Raubritter Tiszta von Werschowetz, welcher 1410 unter d. Regierung des Königs Wenzel IV., die Trauenburg [helyesen: Pfraumberg, Gy. É.] im Besitz hatte. SIEBMACHER's Ungarn 1893. 672.

²³ Tiszta (selyebi és lipstini).[...] A hagyomány az említett rabló lovag [Tiszta de Vershovecz] czimerét is tudni véli, s az veresben két fehér pólya; sisakdisze: négy veres-fehér, veres-fehér strucctoll, a takarók színe: veres-fehér. CSOMA 1897. 588.

Az 1652-ben címeres nemességet nyert és az armálisát Nyitra vármegyében kihirdettetett Tisza Frigyes dédunokája (?), a Szakolcán (a dél-morvaországi Strážnice közelében!) 1717-ben katolikus vallásban született Tisza József Pál, Tisza Frigyes és Filaky Mária fia, Nyitra vármegyében tölti gyermekkorát, jelesül Holicson (ma: Holíč, Szlovákia), innen megy Nagyszombatba tanulni, ahol alumnusként a Szelepcsényi-alapítású Marianumba iratkozik be, és 1735-ben szerez baccalaureatusi fokozatot.²⁴ Az ifjú Tisza Pál sorsában akkor következett be fordulat, amikor 1736-ban találkozott Fáy Lászlóval, Abaúj vármegye jegyzőjével Pozsonyban.²⁵ Fáy László (1710–1777), a katolizált Fáy Gábor helytartótanácsi tanácsos Fájon (később Miskolcon) lakó fia, az 1740-es években Borsod vármegye alispánja²⁶ hozta el a tehetséges fiatalembert birtokára, ahol hat évig írnokként alkalmazta. Fáy szolgálatában ismerte meg Tisza Pál Abaúj vármegye főispánját és a Szepesi Kamara adminisztrátorát, Csáky Antal grófot (1702–1764).²⁷ Tisza Pál 1741-től egészen a gróf haláláig szolgálta urát különböző tisztségekben, igaz, a főispán halála után özvegye²⁸ visszaélések miatt perbe fogta férje egykori bizalmasát.²⁹

Tisza Pál előbb Csáky Antal titkára, kancellistája volt, majd a gróf borsodi megyei szendrői uradalmának jószágigazgatója lett plenipotenciáriusi jogkörrel, azaz urát minden jogi aktusban képviselhette. Tisza Pál az uradalom központjában, Szendrőn ingatlant is vásárolt. Tisza Pál Abaúj vármegye adminisztrációjában is tisztségeket nyert, előbb jegyzőt, majd 1760-tól alispánit. 1751-ben, majd 1764/65-ben Abaúj vármegye követe az országgyűlésen.³⁰ Csáky Antal segítette hozzá prefektusát a selyebi birtokadományhoz is 1751-ben, ekkor még csak *lipstini* prédikátummal,³¹ ahol Tisza Pál nemesi rezidenciát épített családjának, a kastélyban Nepomuki Szent János tiszteletére szentelt kápolnát rendezett be orgonával,³² kastélyában káplánt tartott, és, a korabeli Nepomucenus-kultusz híveként, kastélya közelében barokk Nepomuki Szent János-szoborcsoportot állíttatott fel, kettős címerrel. A katolicizmus iránt mélyen elkötelezett selyebi Tisza Pál tagja volt a jászói prépostság kegyurasága alatt álló rudnoki (ma: Rudník, Szlovákia) Szent Anna Társulatnak is.³³

Csáky Antal főispán jóvoltából Tisza Pál Abaúj tekintélyes birtokosává avanszált, Selyeben kívül más helységekben, az egykori Fuló Miklós-féle birtokokon (Gagybátor, Komaróc, Kány, Alsógagy, Buzita, Homrogd, Felsőgadna, Felsőgagy, Apáti, Mindszent, Abaújszolnok) is voltak jobbágysai, de a borsodi Szendrőn és Rudabányán is volt földesúri érdeklősége. Tisza Pál nemcsak uradalmi szolgálatával, szakértelmével szolgálta urát, hanem kölcsönt is adott a grófi családnak. 1762-ben Csáky Antalné 4000 Ft kölcsönt vesz fel a jószágigazgatótól fia, Csáky János bécsi taníttatására, ennek fejében Tisza Pál birtokába adja Rudabánya mezővárost és a Gömör megyei Licét (ma: Licince, Szlovákia), így 1772-ig Tisza Pál lesz a helységek földesura. Csáky Antal özvegye azonban beperli Tisztát hűtlen vagyonkezelése miatt, aki kénytelen visszaadni a birtokot, erről a korabeli peres eljárásban így vallanak: „[Tisza Pál] méltó tekintetben vévén, hogy minden szerencsésének eredetét gr. Csáky háztul vette, tartozó hálaadásának megbizonyítására Rudabányát minden teher nélkül a grófnénak vissza fogja bocsátani”.³⁴

²⁴ BOGNÁR–JÓZSEF–VARGA 2002. 283. (Adattár 2917. sz.)

²⁵ NAGY 2013. 166.

²⁶ Fáy Lászlóról vö.: GYULAI 2013. 334., 337–338., 341., 346.

²⁷ Csáky Antalról vö.: NAGY 2016. 96. jegyzet (163.)

²⁸ Csáky Antal első felesége Erdődy Katalin grófnő (1722–1742?), Erdődy (III.) György Lipót és galántai Esterházy Terézia Anna lánya volt, másodsorra (1743-ban?) karancsberényi Berényi Anna Márai grófnőt (1719–1800) vette feleségül.

²⁹ Tisza Pál peréről és Tisza Pál jószágigazgatói működéséről bővebben lásd: NAGY 2013. 163–173.

³⁰ NAGY 2020. 259.

³¹ Mária Terézia lipstini Tisza Pálnak és Jánosnak adományozza az abaúji Selyb falu részét. Bécs, 1751. szept. 3. KK DVD 42.156.; MNL OL A 57 452. köt. 236–237.

³² KOVÁCS 2003. 25.

³³ SZELESTEI N. 2015. 321.

³⁴ Soós 1957. 31.

Tiszta Pál életének végén már tekintélyes birtokvagyonnal rendelkezik, 1772-ben az úrbéri felmérés szerint Gömör vármegyében Lice volt birtoka, Borsod vármegyében Rudabányán Tiszta Pál egyedi birtokos volt 626 holdon 31 jobbággyal, Szendrőn a birtok és jobbággyok kb. 10%-a volt az övé, de Szalonnán is volt 2 jobbággya. Abaújbán Selyeben a földterület fele (730 hold) és a jobbággyoknak szintén 50%-a (25 fő) tartozik a birtokához, ezen felül Felsőgagy, Alsógagy, Felsőgadna, Homrogd, Kány, Gagybátor településeken van kisebb-nagyobb birtokrésze, illetve a ma Szlovákiához tartozó Apáti (Opátska), Zsadány (Ždaňa), Buzita (Buzica), Komaróc (Komárovce) és Mindszent (Všechsvätých, ma: Valaliky település része) falvakban is részbirtokos volt.³⁵ Kortársai szerint Tiszta Pál „nem nemesi formán, hanem mágnások formájára él és uralkodik a sellyebi kastélyában.”³⁶

Tiszta Pál a tágabb régió hivatalviselő kisnemesi családjából nősült, amikor elvette kendi (ma: Kendice, Szlovákia) Susztrik Esztert.³⁷ Susztrik Eszter Karolina Susztrik András (későbbi kassai kamarai tisztviselő) és Berzeviczy Anna lányaként 1729-ben született, ezen év október 1-jén keresztelték a kassai katolikus plébánián, keresztapja Fischer Mihály báró, a Szepesi Kamara igazgatója, keresztanyja Neffczér Karolina Erzsébet volt. 1750-ben születik Tiszta Pál és Susztrik Eszter Nepomuk János Xavér Ferenc nevű kislánya, a csecsemőt a kassai plébánián 1750. december 1-jén Csáky Antal gróf és felesége, Berényi Anna Mária grófnő tartotta a keresztvíz alá, a keresztelőn jelen volt Gosztonyi János – egyébként kamarai tisztviselő – is. Ugyancsak a gróf és felesége volt Tiszta Anna Mária keresztszülője 1753. január 23-án a kassai plébánián.³⁸ 1755. február 5-ikén már Szendrőn kereszteli Csapó Florentin ferences szerzetes lipstini Tiszta Pál és Susztrik Eszter Pál Antal József nevű kisfiát, a keresztszülők ismét Csáky Antal gróf és felesége, Berényi Anna Mária grófnő.³⁹ Az 1750-ben született selyebi Tiszta Ferenc 1779-ben iratkozott be a kassai akadémiára, ahol előbb bölcsészetet, majd 1780-tól jogot tanult,⁴⁰ 1782-ben tette le nyilvános vizsgáját hazai és magánjogból.⁴¹ Később Abaúj vármegye főjegyzője, majd második alispánja lett.

6. kép: Tiszta Pál és Susztrik Eszter kisfiának keresztelési bejegyzése, Szendrő, 1755. febr. 5.
Szendrői r. k. plébánia keresztelési anyakönyve 1733–1760. (Forrás: FamilySearch)

³⁵ MNL OL Úrbéri tabellák – Abaúj, Borsod, Gömör megyék

³⁶ NAGY 2016. 172.

³⁷ A kendi Susztrik nemesi család egyrészt a Liptó vármegyei Rózsahegyen (más néven: Ruzomberk vagy Rosenberg, ma: Ružomberok, Szlovákia) volt birtokos, 1712-ben pedig Susztrik Imre, a Szepesi Kamara helyettes számvevője a Rákóczi-szabadságharcban való részvétele miatt Krucsay Istvántól konfiskált Sáros vármegyei Kende (ma: Kendice, Szlovákia) falut kapta adományba. (III. Károly, Bécs, 1712. okt. 12. KK DVD 29.173. MNL OL A 57 29. köt. 533–538.) Susztrik Imrének Sáros és Abaúj vármegyében további zálogos jószágai is voltak (Siroka, Miklósvágása, Szedlic, Hrabko, Alsókemence, Kelecsény), sőt Bodrogkislaludon, Mádon, Bodrogkeresztúron, Tállyán és Tarcalon szőlei is. A Szepesi Kamaránál szolgált a család másik tagja, Tiszta Pál feleségének apja, Susztrik András (felesége: Berzeviczy Anna) is, aki 1751–1760 között volt kamarai tanácsos. Az 1729-ben született Susztrik Eszter Karolina mellett volt egy fia is, az 1735. november 2-ikán a kassai katolikus plébánián keresztelt Susztrik Imre Farkas.

³⁸ Kassa r. k. plébánia keresztelési anyakönyve 1729–1771. Štátny archív v Košiciach Zbierka cirkevných matrík 1587–1953. Č. 4. (Forrás: FamilySearch) Miroslav Števíknek tartozom köszönettel, hogy az iglói bejegyzésre felhívta a figyelmemet.

³⁹ A szendrői r. k. plébánia első keresztelési és anyakönyve 1733–1760. Forrás: FamilySearch

⁴⁰ KMETY–JUHÁSZ 2018. 46.

⁴¹ FARK, Christophorus: *Tentamen publicum ex universo jure patrio privato, quod in... Academia Cassoviensi anno... 1782. mense Augusto subiit... Franciscus Tiszta... juris patrii auditor emeritus, ex institutionibus... Cassoviae: Landerer, 1782*

Tiszta Pál a katolicizmus elkötelezett terjesztője volt birtokain, igaz, plébániát nem alapított, a Selyebbel szomszédos Nyéstán, a jászói prépostság falujában ugyanis Sauberer András premontrei prépost (1745–1779) 1762-ben megalapította a vidék első újkori katolikus plébániáját, Gyümölcstó Boldogasszony nevére szentelt új templommal, amelynek anyakönyvét 1783/84-ben kezdték vezetni, az első plébános, Ardényi Vince is a jászói premontreiek közül kerül ki.⁴² Tiszta Pál ikerunokait, az 1783-ban egybekelt selyebi Tiszta Ferenc és váradi Fekete Anna fiát Pál Ferenc Vince névre, illetve lányát Anna Mária Cecília névre már a nyéstei plébánia anyakönyvébe vezetik be 1784 júliusában és 1786. november 22-én (keresztszülők: Fáy Ágoston alispán, Fáy László fia, és neje, illetve ifj. Meskó Jakab báró és felesége: Dessewffy Borbála grófnő). 1799-ben szintén a nyéstei katolikus anyakönyvbe írják be Tiszta Ferenc és felesége Ferenc Ignác nevű fiát is (keresztszülei: Szent-Imrey Pál és felesége, Bárcz[a]y Anna).⁴³ 1819-ben Tiszta Ferenc már nem él, ekkor özvegye, Fekete Anna Selyebről küldi 15 éves Károly nevű, Kassán született fiát Kassára tanulni, ahol előbb bölcsészetet, majd 1821-től jogot hallgat a királyi jogakadémián.⁴⁴

A dél-abaúji régió katolizációs folyamatának fontos állomásaként értékelhetjük, hogy 1769-ben Eszterházy Károly egri püspök szikszói egyházlátogatása során Forrón,⁴⁵ majd Selyeben is bérált, július 30-án Selyeben Tiszta Pál és felesége, illetve lányaik: Eszter, Zsuzsanna és Borbála vállalt bérma-keresztszülőséget.⁴⁶

Tiszta Pál karrierjének csúcsát jelentette, hogy 1760-tól királyi tanácsosnak nevezte ki az uralkodó,⁴⁷ 1772–1774 között pedig a Szepesi Kamara tanácsosa lett, majd 1774-től haláláig a Lengyelországtól 1772-ben visszavett XVI szepesi város (XIII város és az ólublói, podolini és gnézdai uradalom) alkotta szepesi provincia adminisztrátorává emelte a királyi kegy. Az elzálogosított szepesi városok visszavételének irányítója Csáky János gróf (1720–1795) örökös szepesi főispán, a néhai Csáky Antal unokafivére volt, aki 1772. november 5-ikén ünnepélyes keretek között vonult be Iglóra, az újonnan megszervezendő XVI szepesi város központjába, és már ekkor is mellett volt Tiszta Pál királyi tanácsos, aki Csáky Jánosnak is bizalmi embere volt, ezért segítette hozzá Tisztát az adminisztrátori hivatal elnyeréséhez.⁴⁸ Tiszta Pál 1774-től haláláig Iglóról irányította a XVI szepesi várost, a hivatal 1777-ben költözött be az Igló városától megvásárolt egykori városházára, amelyet ettől kezdve Provincia-háznak neveztek (ma a Szepesség múzeumának székhelye).⁴⁹

Szepesi adminisztrátorként készült róla az a portré, amelyet ma az iglói Szepességi Múzeum – Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi – gyűjteménye őriz egy különleges kollekció darabjaként. A 26 darabból álló portrégyűjtemény a visszakерült szepesi városok bíráinak, illetve a szepesi provincia vezető hivatalnokainak 1775–1804 között készült arcképcsarnoka.⁵⁰

⁴² GYULAI 2020. 159.

⁴³ Nyésta r. k. plébánia keresztelési anyakönyve 1784–1815, 1, 4, 19, Nyésta r. k. plébánia irattára. (Forrás: FamilySearch)

⁴⁴ KMETY–JUHÁSZ 2018. 235.

⁴⁵ A szikszói egyházlátogatásról vö.: GALUSKA 1989.

⁴⁶ Forró r. k. plébánia III. Vegyes anyakönyve (benne: 1769. évi bérmlások anyakönyve). Forrói r. k. plébánia irattára. A kutatásban nyújtott segítségért tisztelendő Mata András Ferenc c. esperesnek, forrói plébánosnak tartozom köszönettel.

⁴⁷ Mária Terézia Tiszta Pál abaúji alispánnak tanácsosi címet adományoz, Bécs, 1760. febr. 16. KK DVD 45.154. MNL OL A 57 45. köt. 268–269.

⁴⁸ A szepesi provinciáról bővebben vö.: DIVÉKY 1929

⁴⁹ Az iglói Provincia-házról bővebben vö.: ŠTEVÍK 2016.

⁵⁰ KREMPASKÁ–ŠTEVÍK 2017. A kutatásban nyújtott segítségért MIROSLAV ŠTEVÍK iglói muzeológusnak tartozom hálával.

7. kép: Ismeretlen festő:

Selyebi Tisza Pál, a XVI szepesi város (szepesi provincia) adminisztrátora portréja, 1775
(Fotó: Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi)

Az iglói portré a felirata⁵¹ szerint selyebi Tisza Pál királyi kamarai tanácsost, a XVI szepesi város adminisztrátorát ábrázolja, sötét színű magyar díszöltözetben, kezében – *Ex Consilio Reg. Locumt(enentia)li Hungarico* felirattal – a Helytartótanács pecsétjével ellátott kinevezési okmányával.

⁵¹ A portré felirata: *Pau(lus) Tisza de Selye S(acrae) C(aesareae) R(egiaeque) M(aiestatis) Cam(erae) R(egni) H(ungariae) Cons(ularius) & Prov(inciae) XVI Opp(idorum) Scep(usiensium) Reg(ius) Administrator 1775*

Tiszta Pál szolgálati helyén, Iglón hal meg 1777. szeptember 23-án, és az iglói „német templom”, azaz az evangélikusoktól 1671-ben elvett középkori eredetű plébániatemplom kriptájában temették el.⁵² Özvegye, Susztrik Eszter két évvel élte túl, 1779. április 6-ikán 49 éves korában hunyt el, a forrói plébános temette el április 9-ikén a monaji kápolnában a környékbeli nemesek és egyéb gyászolók nagy tömege kíséretében.⁵³ Tiszta Pál és felesége ugyanis abaúji birtokukon, Monaj-pusztán 1763-ban egy temetőnek kihasított területen kápolnát épített Eszterházy Károly egri püspök engedélyével. A kápolnát 1769-ben szentelte fel a sepsi katolikus esperes, körülötte lassan benépesült a falu. A kápolnát a léhi és felsővadászi plébániához tartozó monajiak templomként is használták. A kápolnát 1935-ben lebontották, köveiből épült Monaj katolikus temploma, több eredeti berendezési tárgyat, köztük Szent Anna oltárképét is megőrizve.⁵⁴

In OCTOBRI.				
Die				
1	Sepulta est Adam Gyebli	1	Anno: 1777	Forus: In Plentis
11	Sepultus est dreas Herlich	Anno 79	Catholicus	Forus: Cum Integ Schola
23	Sep: e Magnificus Dn Paulus Tisza Helmius maior XVII Capellani	Anno 77	Catholicus	Forus: In Plentis maior 1777

Apriliis
Defuncta est Domina Spectabilis quondam Domini Magnifici Pauli
Tiszae relictæ vidua, nata Ester Susztrik, prorsus omnibus
Sacramentis, Sepulta per me in confluxu plurimorum Nobilium Status et Conditionis diversae
hominum optimae Dominae pie parentantium. Sepulta die 9-a ejusdem Mensis. Locus sepulturae: Monay Capella. Forró r. k.
pie parentantium sepulchro die 9-a ejusdem Mensis. Maier 1779.

8/a-b. kép: Tiszta Pál (†1777) és Susztrik Eszter (†1779) temetésének bejegyzése az iglói és a forrói r. k. plébánia anyakönyvében (Forrás: FamilySearch)

⁵² Iglói r. k. plébánia halotti anyakönyve 1758–1819. Štátny archív v Levoči, [Lőcsei Állami Levéltár], Szlovákia (Forrás: FamilySearch)

⁵³ 1779. Aprilis die 6-a. Defuncta est Domina Spectabilis quondam Domini Magnifici Pauli Tiszae relictæ vidua, nata Ester Susztrik prorsus omnibus S. Sacramentis. Sepulta per me in confluxu plurimorum Nobilium Status et Conditionis diversae hominum optimae Dominae pie parentantium. Sepulta die 9-a ejusdem Mensis. Locus sepulturae: Monay Capella. Forró r. k. plébánia Halotti anyakönyv 1759–1827 (Forrás: FamilySearch)

⁵⁴ Soós 1985. 495.

A selyebi Tiszták a krasznokvajdai (krasznik-vajdai) Szent-Imrey család katolikus ágával is rokonságba kerültek, az 1786-ban Selyeben született és Nyéztán keresztelt Tiszta Anna (1786–1860) és krasznik-vajdai Szent-Imrey Imre (1784–1871) – Tiszta Pál Ferenc Ignác nevű unokájának említett keresztszülei: Szent-Imrey Pál és Bárczay Anna fia – házastársak lesznek, és Buzitán (ma: Buzica, Szlovákia) örökölt kastélyuk közelében 1831-ben Kálvária-csoportot állítanak fel.

Tiszta Pálnak volt egy fivére, János, akit szintén alkalmazott Csáky Antal gróf uradalmi titkárként 1752-ben, majd ő is kamarai karriert futott be, 1764-től altitkár, 1766-tól titkár a Szepesi Kamaránál.⁵⁵ Tiszta János házasságával a nagy múltú, Sáros vármegyében birtokos sóvári Soós család tagja lett, felesége, Soós Klára, Soós István abaúji alispán és kapivári Kapy Judit lánya révén. Tiszta János és felesége rozgonyi (ma: Rochanovce, Szlovákia) illetőségűként Ignác Pál nevű fiuk keresztelését a felsőolcsvári (ma: Košické Oľšany, Szlovákia) római katolikus anyakönyvbe vezettette be 1758. augusztus 3-án, majd 1759. szeptember 2-ikán János nevű fiukat keresztelték ugyanitt, keresztszülok Tiszta Pál és Palásthy Anna.⁵⁶ 1760. december 4-én már a kassai plébánián keresztelték újabb kisfiukat Pál Ferenc László Tádé névre, a keresztszülok Csáky Antal felesége Berényi Anna grófnő és fiuk, Nepomuk János gróf, a későbbi szepesi főispán (1745–1806) voltak. A következő Tiszta fiú a Ferenc Xavér Tamás nevet kapta 1761. december 12-kén Kassán, a keresztapaságot Vécsey József báró kamarai tanácsos, a keresztanyaságot Csáky Anna Mária grófnő vállalta. Ugyancsak Kassán keresztelték Tiszta János kis-lányát Klára Mária Anna névre 1763. április 22-én, keresztszülei: Vécsey József báró és a hajadon Csáky Anna grófnő. Tiszta László Antal Jánost 1764. május 11-kén tartotta a keresztség alá szintén Kassán Palásthy Ignác (kamarai) tanácsos és felesége, Buday Klára.

Tiszta Miklós József István 1769-ben született, december 2-ikán keresztelték a kassai plébánián, keresztszülei: cserneki Ternyey István és felesége, Buday Klára. Ugyancsak a Ternyey-házaspárt hívták meg keresztszülokknek Kassán 1771. június 3-án, amikor a plébánián Tiszta János, a Szepesi Kamara titkára és Soós Klára lánya a Terézia Konstancia Jozefa nevet kapta.⁵⁷ Tiszta János, fivéréhez hasonlóan, birtokos lesz a régióban, az 1770-es években az úrbéri tabellák szerint az alábbi helységeken voltak részirtokai: Zemplén vármegyében Felsőberecki, Karos, Kisújlak, Szinyér, Nagygéres Szentes (ma: Nová Vieska pri Bodrogu, Svinice, Veľký Horeš, Svätuš, korábban Plešany, Szlovákia), Abaújbán: Tornyosnémeti, Borsodban: Szalonna, itt egyik birtokostársa volt Csáky Antal özvegye is.⁵⁸ Tiszta János fia is Kassán tanul, Tiszta Pál 1801-ben iratkozik be a kassai akadémiára, ahol bölcsészetet hallgat.⁵⁹

⁵⁵ NAGY 2016. 173.; G. GYÖRFFY 1984. 55.

⁵⁶ Felsőolcsvár (ma: Košické Oľšany, Szlovákia) r. k. plébánia anyakönyve 1738–1901. Štátny archív v Košiciach Zbierka cirkevných matrík 1587–1953. Č. 380. (Forrás: FamilySearch)

⁵⁷ Kassa r. k. plébánia keresztelési anyakönyve 1729–1771. Štátny archív v Košiciach Zbierka cirkevných matrík 1587–1953. Č. 4. (Forrás: FamilySearch)

⁵⁸ MNL OL Úrbéri tabellák – Abaúj, Borsod, Zemplén megyék

⁵⁹ KMETY–JUHÁSZ 2018. 117.

Loreto-oltár

A szendrői ferencesek templomában, ahol a Csákyak mint kegyurak mellékoltárt emeltettek, Tiszta Pál és felesége Loreto-oltárt alapított, predelláján a ravatalán fekvő Nepomuki Szent Jánost ábrázoló szoborral. A szobor és az oltárépítmény az 1740-es évek második felében a neves Joseph Hartman szobrász kassai műhelyében készült. Tiszta Pál 80 Ft-ot és 8 kosár gyümölcsöt fizetett érte Joseph Hartmann feljegyzései szerint. „A Lorettói Szűz Máriának szentelt oltár viszonylag kis méretű. Az oszlopos retabló közepén, tört-ívű keretben oltárkép, felette volutás oromzati rész, amelyet rocaile-os keretű Mária-monogramos pajzs és két szépen faragott virágfüzér díszít. Az oromzat párkányán lebegő puttópár Mária koronájára mutat. A predellában Nepomuki Szent János halottként ábrázolt szobra látható. Az oszlopok mellett egy-egy női szent alakja helyezkedik el. A jobb oldalt álló Szent Borbála jobb kezében kelyhet, bal kezében kardot tart. A figura kontraposztos testtartása, széttárt karjai, magyar főúri viselete, ruhájának gazdag redőkezelése megegyezik Hartmannak 1751-ben, a svedléri főoltárra készített női szent szobrával. A másik női szent, akinek egyik attribútuma hiányzik, szintén hartmani figura, igaz, valamivel vaskosabb. A fekvő Nepomuki Szent János átszellemült, finom alakja a varannói Nepomuki Szt. János-oltár Szent Jánosával és a svedléri templom szentélyében álló Szent Jánossal közeli stílusrokonosságban van.” (G. Györffy Katalin)⁶⁰ Az oltárépítmény jobb oldalán álló női szent Alexandriai Szent Katalinnal azonosítható.⁶¹

A Loreto-oltárt Tiszta Pál 1746 és 1750 között rendelte meg Joseph Hartman kassai szobrász műhelyében, vagyis szendrői szolgálatának első évtizedében. Az oltár felállításának elsődleges oka, hogy Szendrő katolikus kegyura, Csáky Antal 1741-től újjáépíti a 17. századi ferences templomot, egy időben szendrői kastélya, mint grófi rezidencia építésével. 1742-től a templom berendezését is megkezdik, és a következő években oltárokkal szerelik fel.⁶² A birtokos és patrónus kliensével és uradalmi hivatalnokával együtt rendeli meg az oltárokat, a kegyúr egyrészt Assisi Szent Ferencnek szentelt a Portiuncula-főoltárt, másrészt a leckeoldalon, a szentély és a templomhajó találkozásánál – mint kiemelt helyen – egy mellékoltárt védőszentje, Páduai Szent Antal tiszteletére. Csáky Antal a két legfontosabb ferences szentnek emelt oltárokat; míg Tiszta Pál – és felesége – a Lorettói Szűzanyának. A Csáky-mellékoltár stipesére a levágott török fejes Csáky-címet faragták, míg a Loreto-mellékoltár stipesén kettős címer látható.

A Csáky-oltárhoz hasonló elhelyezkedésű, de a főoltárhoz közel, a templomhajó evangéliumi oldalára felépített mellékoltáron Szent Anna tanítja olvasni a kis Máriát (az eredeti oltárkép helyén jelenleg egy 19. századi festmény látható), a kutatás feltételezi, hogy ez Berényi Anna Mária grófnő, Csáky Antal második felesége patrónájának oltára.⁶³ Berényi Anna Mária 1743 körül ment férjhez Csáky Antalhoz, vagyis a ferences templom felújításának és felszerelésének kezdetén. Kérdés, hogy miért nem szerepel címere az oltáron, a stipesen ugyanis festett virágdísz között az IHS-szigma látható.

⁶⁰ G. GYÖRFFY 1984. 54–55. A loreto-oltár másik leírása (Seres Tamás): *Az oltárépítmény három részre tagolódik. Retablója a falhoz simul, melynek közepén egy a Lorettói Szűzanyát ábrázoló nagyméretű festmény tölti meg élettel a síkot. Kerete törtívű zöld erezetű festett márványozással díszített. A kép felett rokokó motívumokkal keretezett fehér alapú kartusban egymásba fonódó öt arany betű jeleníti meg Mária nevét. A kompozíció tetején két puttó között stilizált Szent Korona jelenik meg. A kép két oldalán egy-egy korinthuszi oszlop helyezkedik el, fölöttük diagonálba fordított párkánnyal. Az oszlopok előtt egy-egy női szent áll a predellából szintén negyvenöt fokba kiálló konzolon. Sajnos attribútumai hiányosak. A jobb oldali egyik kezében kelyhet tart, a másikban pedig tartásából feltételezhetően kardot tartott, a fején pedig korona helye látszik, így valószínűleg ez Szent Borbála alakja. Borbála a templom más pontján is megjelenik, így a Szent Anna-oltár retablójának záradékában fellelhető ovális képen, amely minden bizonnyal Schweitzer Henrik festménye. [...] A túlsó oldali alak bal keze letörött, a törésfelületből ítélve nem túl rég, bal kezébe pálmaág, amit a melléhez szorít, fején szintén korona helye, talán Szent Katalint formázza. A predellában található egy fülke, amely Nepomuki Szent János ravatalon fekvő polikróm faszobrát tartalmazza. Ezen az építményen kap helyet a prágai Kiszűzesség szobra. A stipes koporsó idomú, rózsaszín erez márványozással díszített. Közepére két címet faragtak.* SERES 2009/b. 1–2.

⁶¹ G. GYÖRFFY 2006. 21.

⁶² GYÖRFFY 2006. 296.

⁶³ GYÖRFFY 2006. 292.; SERES 2009/a

A Loreto-oltáron, a Csáky-oltárhoz hasonlóan, szintén feltűntették a donátorok címerét, az oltár stipesére ugyanis Tiszta Pál felesége és saját egyesített címerét vésette.

9. kép: Susztrik Eszter és Tiszta Pál házaspár egyesített címere a szendrői Loreto-oltár stipesén (Gy. É. felv.)

A kendi Susztrik család unikornist viselt címerpajzsán nyílköteget tartó félkarral mint sisakdísszel,⁶⁴ a Tiszta család 1652-ben nyert horgonnyal és ötlevelű rózsával négyelt jelvényt, sasos sisakcímerrel. Feltűnő, hogy a heraldikában előkelőbbnek számító (heraldikai) jobb oldalra nem Tiszta Pál, hanem felesége címerét helyezték, ami talán összefügg az oltár spiritualitásával, hiszen az oltárkép a Szűzanyát ábrázolja. Talán Szűz Mária és a kis Jézus választása a frissen egybekelt házaspár gyermekáldásra való törekvésével is összefügghet.

Ezt a sejtést erősítheti, hogy a Loreto-oltár menzáján a mai napig a Prágai Kis Jézus kegyszobra áll jól ismert ikonográfiájában, amelyet a kutatás az oltárokat készítő kassai Hartman-műhely alkotásának tart.⁶⁵

⁶⁴ „Susztrik. S. János Kendén 1736. jul. 18-ikán kelt okiratán a következő pecsét látható: gömbölyű pajzsban leveles koronából jobbra fordult egyszarvú nő ki, fönt félholdtól és csillagtót kísérve. Sisakdísz: czölöpösen kiemelkedő félkar, két nyílvevesszővel markában.” MELIORISZ 1899. 63.

⁶⁵ SERES 2009/b. 6.

10. kép: A Prágai Kis Jézus a szendrői Loreto-oltáron, 18. század közepe (Gy. É. felv.)

A szendrői ferencesek 1787. évi feloszlásakor készült, és G. Györffy Katalin által fordításban közölt jegyzőkönyv szerint azonban nem a jelenlegi Prágai Kis Jézus állt a Loreto-oltár menzáján, hanem „egy kis Jézus üveg alatt. Jeruzsálemi kereszt (*Hierosolymitanum*), két festett virág”.⁶⁶ A leírás egyezik a Loretokindl (Loreto-Kindl) néven ismert és Salzburgból eredő kis kegyzobor ikonográfiájával. A Salzburgi Kis Jézus a Prágai változataként jelent meg, és attribútumai között a virágok, illetve a jogar mellett hangsúlyos a bal kezében tartott, a gyermektesten jóval túlnyúló, hatalmas kereszt.⁶⁷ A jeruzsálemi kereszt ugyanis a szendrői leltárban nem heraldikai jelentésében szerepel, hanem az eredeti, Szent Ilona által Jeruzsálemben felfalált krisztusi keresztet nevezik így.⁶⁸ A Salzburgi Loreto-Kindl általában apró üvegezett szekrénykében jelenik meg mind a templomi, mind a magánáhitat tárgyaként.

⁶⁶ G. GYÖRFFY 2006. 281.

⁶⁷ A Loretokindlról vö.: PRÉKOPA 1995. 23–24.

⁶⁸ Jeruzsálemi keresztnek nevezik az eperjesi minorita templom Loreto-oltárának egy arasznál is hosszabb, fából készült, kagylókkal kirakott oltárkeresztjét. Anno 1753. [...] *Capella Lauretana, [...] Accessit Crux lignea Jerosolymitana modice longior una spitama conchi marinis affabre eposita, dono data a Spectabili Domino Ladislao Keczer.* (Inventarium Ecclesiae et Sacristiae 1746.) Az Aradi Megyei Könyvtár Örökség-gyűjteménye, Biblioteca Județeană 'Alexandru D. Xenopol', Arad, Románia

11. kép:

18. századi Loretokindl a
Szlovén Keresztény Múzeum
(Muzej krščanstva na Slovenskem, Stična,
Szlovénia) gyűjteményéből
(Forrás: www.mks-sticna.si/slo/zbirke)

A Tiszta házaspár azonban nem általában a Szűzanyának, hanem hangsúlyozottan a Loretói Máriának állított oltárt, s a szendrői mellékoltárt az oltárkép ábrázolása, ikonográfiája egyedivé, sőt különlegessé teszi, nemcsak a Loretói Madonna, hanem annak festett oltárképen és nem – az eredeti loretói kegy-szoborhoz hasonló, annak hűségét megőrző – plasztika-formában való megjelenése miatt. A magyar-országi Loreto-tiszteletet⁶⁹ kifejező 17–18. századi kápolna- és oltárállítások során ugyanis legtöbbször – az eredetit másoló – kegy-szobrot találunk, s kevés az „egydimenziós” ábrázolás. Pedig a loretói kegy-szoborról – a metszetek mint szentképek, „búcsúfiák” mellett – már a 16. században készültek festméné-nyek is. Itt a római San Bernardo alle Terme-templom Loreto-oltárképét említhetjük, amelyet 1598-ban festett Carlo Saraceni (1579–1620) velencei születésű, Rómában működött művész.⁷⁰ Saraceni festményén egy – feltehetően főúri vagy uralkodói adományból származó – igazgyöngyökkel kivarrt köpenybe öltöztetve, mellén súlyos aranylánccal, pápai tiarával megkoronázva tűnik fel a loretói szo-bor, a loretói Santa Casa eredeti szoborfülkéjében, amelyben két örökmécses függ a Madonna fölött. A kegy-szobor mellett két oldalon angyalok tartják az égő gyertyákat.

⁶⁹ A magyarországi Loreto-kultuszhoz vö.: MOHL 1894; MOHL 1920; BÁLINT 1943; TÜSKÉS–KNAPP 1991. 519–520., 536.; ZELFEL 2001, GAÁL 2001

⁷⁰ MARIN 2016

12. kép: GIUSEPPE CESARI római
Loretói Madonna-oltárképe (1598)
(Forrás: <https://news-art.it>)

13. kép: Aldobrandini bíboros Loretói Madonnája 17.
századi metszeten
(Forrás: www.virtuelles-kupferstichkabinett.de)

Ugyancsak 1598-ban készült, és több változatban is ismert egy itáliai ex voto olajkép: Giuseppe Cesari, más néven Cavaliere d'Arpino (1568–1640), főként Rómában működött festő Loretói Mária-festménye, amelyet Pietro Aldobrandini (1571–1621) bíboros, VIII. Kelemen unokaöccse ajánlott fel a Loretói Madonnának, miután ismételt a pápai államhoz csatolták Ferrara városát.⁷¹ Aldobrandini ex votójáról a 17. században metszet is készült, egy példánya megtalálható a wolffenbütteli Herzog August Bibliothek rézmetszet-gyűjteményében, ezen – a pápai tiarát viselői – Loretói Madonna a Santa Casa szoborfülkéjében áll és a bíboros által adományozott és az elfoglalt területek térképének, valamint az Aldobrandini térdeplő alakjának ábrázolásával díszített köpenyt viseli.⁷²

Itáliában és – a jezsuiták által a 17. század végén a mai Mexikóban felállított Loreto Misszióknak köszönhetően – a dél-amerikai spanyol gyarmatokon számos oltárfestményen jelenik meg a különböző – neves donátorok által adományozott – viseletbe felöltöztetett loretoi kegyszobor, a korabeli Magyar Királyságban és Erdélyben azonban kevés ilyen példát találunk. Ezért figyelemre méltó egy 17. századi, oltárkép, amelynek festőjét és készítésének dátumát is ismerjük. 1659-ben festette ugyanis Gabriel Biller azt a festményt,⁷³ amely később, ismeretlen körülmények között, az id. Eszterházy József gróf, országbíró (1682–1748) által 1733-ban alapított majki remeteség Franz Anton Pilgram tervei alapján 1753 és 1770 között felépült templomába került.

⁷¹ MARIN 2016

⁷² Ismeretlen rézmetsző: Aldobrandini bíboros Loretói Madonnája, 17. század. Felirata: RITRATO DELLA MADONNA S-MA DI LORETO ORNATA DALL' ILL-MO SIG-R CAD. ALDOBRANDIN. Herzog August Bibliothek (HAB) Kupferstichkabinett Inv. No. Graph. C. 634.3. (Internetes forrás: www.virtuelles-kupferstichkabinett.de)

⁷³ Feliratai: „Gabriel Biller pinxit 1659” és „Sancta Maria Lauretana, o. p. n.” MOHL 1920. 15.

A kamalduli rend 1775. évi feloszlatása után az oltárt ifj. Esterházy József (1714–1762) billegpusztai kastélyának⁷⁴ kápolnájában helyezte el.⁷⁵ Itt fényképezte le Révhelyi Elemér (1889–1965) az 1930/40-es években, a fénykép ma a tatai Kuny Domokos Múzeum Révhelyi-hagyatékának része.⁷⁶

14/a-b. kép: A majki majd billegpusztai Loreto-oltár és az oltárfestmény részlete, 17–18. század.
RÉVHELYI ELEMÉR archív fényképe (1940 k.) Kuny Domokos Múzeum, Tata

⁷⁴ A kastélyt id. Esterházy József jószágkormányzója (régense), galántai Balogh József (1708–1765) építtette, majd felesége halála után, gyermeke nem lévén, eladta ifj. Esterházy Józsefnek. FÜLÖP–SCHMIDTMAYER 2017. 83–84.

⁷⁵ MOHL 1920. 15–16.

⁷⁶ Kuny Domokos Múzeum, Tata, Révhelyi-hagyaték ltsz. 2610-1031. A kutatásban nyújtott támogatásért Fülöp Éva Máriát és Kövesdy Mónikát illeti köszönet.

Ugyancsak a 17. századra datált egy fára festett, faragott és festéssel díszített kora barokk keretbe helyezett feliratos táblakép, amely a csíksomlyói (ma: Şumuleu, Románia) Salvator-kápolna Loreto-oltárát képezi.⁷⁷ A Szentlélek galambja és lebegő puttók kíséretében, pápai tiarával(!) ábrázolt Szűzanya szoborfülkében áll, melynek íves záródásán latin felirat, feltehetően a loretoi litániából vett szövegrésszel.⁷⁸ A tiarás ikonográfia erősíti azt a feltételezésünket, hogy a csíksomlyói oltár előképe szintén egy loretoi búcsúnyomtatvány lehetett, amelyen éppen a pápai koronával ábrázolták a Loretoi Madonnát.

15. kép:
Loreto-oltár a csíksomlyói Salvator-kápolnában, 17. század. DARVAS LÓRÁNT felv.

Pápai tiarával ábrázolja a Loretoi Szűzanyát a loretoi litánia szövegének és a kegykép csodái ábrázolásának kíséretében Giacomo Lauro (Iacobus Laurus Romanus, 1561–1635 k.) római rézmetsző is 1608-ban Rómában kiadott egy lapos metszetén, amely a Santa Casa Jeruzsálemtől Itáliáig tartó csodás vándorlását meséli el.⁷⁹

16/a-b. kép: GIACOMO LAURO: *Alma domus... c. rézmetszete és részlete, Róma, 1608*
(Johns Hopkins University Sheridan Libraries. (Forrás: https://archive.org/details/wotb_9210557)

⁷⁷ A csíksomlyói oltár felirata: S. MARIA DE LORETO. Vö.: MIHÁLY (szerk.) 2010. 25. A kutatásban Túros Eszter csíkszeredai művészettörténész-muzeológus segített, amit ezúttal is megköszönök.

⁷⁸ A latin felirat utolsó olvasható szavai: DE SPIRITU SANCTO, amelyek talán a loretoi litánia alábbi szövegrészletéből származnak: «Angelus Domini nuntiavit Mariae, Et concepit de Spiritu Sancto.»

⁷⁹ Giacomo LAURO: *Alma Domus, Urbs, Agerq(ue) Laureti, Miracula, ac iter e Nazareth in Italiam Picenumq(ue)*. Rézmetszet, Róma, 1608. Johns Hopkins University Sheridan Libraries. (Forrás: https://archive.org/details/wotb_9210557)

A festett oltárképnek – ritkasága ellenére, meglepő módon – van példája az északkelet-magyarországi barokk művészetben, a szendrői Loreto-oltárral közel egy időben készülhetett ugyanis a sárospataki bazilika vagy Vártemplom (Szeplőtelen Fogantatás-plébániatemplom) Loreto-oltára, amelyet 1788-ban helyeztek el a felújított Vártemplomban.

17. kép: A sárospataki bazilika, egykor a sárospataki trinitárius kolostortemplom Loreto-mellékoltára, 18. század közepe (GOMBOS LEVENTE felv.)

Az oltárépítmény, a Loretoi Fekete Madonnát az angyalokkal ábrázoló oltárképpel, eredetileg ugyanis a II. Rákóczi Ferenc és nővére, Julianna Borbála által alapított, s végül az 1720-as években felépült sárospataki trinitárius kolostor templomának egyik mellékoltára volt, a másik a Szent Családot (a korabeli leltár szerint Szent Annát) ábrázolja, s ma szintén a sárospataki bazilika mellékoltára. A trinitáriusokat II. József 1783-ban feloszlatta, így kerültek a mellékoltárok Sárospatak plébániatemplomába.⁸⁰

⁸⁰ DÉTSZY 1981. 80., 82.

G. Györffy Katalin szerint, bár a pataki trinitáriusok is kassai Hartman-műhely megrendelői közé tartoztak, egy feszületet és szobrot rendeltek ugyanis Joseph Hartman műhelyénél, a Mária-oltárt, a Szent Családdal együtt az egri Steinhäuser Antal szobrász készítette 1771-ben.⁸¹ A sárospataki Loreto-kép ikonográfiája díszes lepelbe burkolt, hangsúlyozottan fekete arcú, koronás Szűz Máriát és kis Jézust mutat, lebegő puttókkal és puttófejekkel körülvéve, nélkülözve bármiféle építészeti háttérrel. A rokokó oltárépítményen az oltárkép két oldalán egy-egy szárnyas, lepelbe öltözött angyal jobb kezében a talapzaton nyugvó kartust, bal kezével az oltárkép felé lángoló szívet, a szeráfi szeretet jelképét tartja. A kartusok felirata bibliai idézet, az Énekek énekéből való.⁸²

A szendrői Loreto-oltár ikonográfiájával kapcsolatban a korábbi kutatás már utalt rá, hogy a mintát valószínűleg a Loretói Szűz Mária-kegyszobrot ábrázoló metszetes szentképek, búcsúnyomtatványok adták, amelyek széles körben terjedtek a 18. században.⁸³

Az egyik első magyar nyelvű nyomtatvány, amelyben a Loretói Szűz Mária ábrázolása feltűnik, 1615-ben Prágában jelent meg Paulus Sessius (Pavel Sese/Sesse, †1631) német származású prágai nyomdásznál a Ferenczffy Lőrinc (1566–1640) udvari titkár és könyvkiadó⁸⁴ nevéhez köthető magyar nyelvű imádságoskönyvben,⁸⁵ a Boldogságos Szűz litániája szövegek közötti fametszetes illusztrációjaként a 283. oldalon.⁸⁶ Már ez a korai fametszet közvetíti a széles körben egyre ismertebb Virgo Lauretana-ikonográfiát (vagy Maria Lauretana-ikonográfiát), igaz a loretói kegy-szobor mellől hiányzik a szoborfülke, sőt angyalok sem jelennek meg, egyedüli attribútumként a Santa Casa örökmécseseit rajzolták a képre. Az „öltöztető” Mária a prágai nyomtatványban virágos köpenyt visel, a kegy-szobor köpenyére aggatott két láncsal, mint értékes offerekkel.

18. kép:

A S. Maria Lauretana-kegykép
a prágai imádságoskönyvben, 1615
(HOLL 1980. 81. alapján)

⁸¹ A trinitáriusoktól származó két mellékoltár a [sárospataki] plébánia-templom déli mellékhajójában áll. A rendkívül szép rocaille és növényi ornamentikával díszített egyszerű architektonikus felépítésű retabló oltárok közül a Szent Család-oltár oromzati részén látható évszám, valamint a stipes belső oldalán levő felirat igazolja, hogy 1771-ben, Egerben készült és mes-tere az egri szobrász Steinhäuser Antal. A Mária-oltár felépítése, faragványai megegyeznek a Szent Család-oltárával. Két angyal szobra finomabb és kifejezőbb a másik oltár száraz szobrainál. Valószínűleg ez is Steinhäuser műhelyében készült. G. GYÖRFFY 1984. 56.

⁸² A kartusok felirata SICUT LILIUM / INTER SPINAS SIC / AMICA MEA IN- / TER FILIAS / Cant 2,2 [Amilyen a lilium a tövis között, olyan a kedvesem a leányok között. Én. 2,2.]; PONE ME UT / SIGNACULUM / SUPER COR TUUM / Cant 8,6 [Tegy engem, mint pecsétgyűrűt a szívedre. Én. 8,6]. Tamás Edit sárospataki múzeumigazgató kutatásomban nyújtott segítségével ezúttal mondok köszönetet.

⁸³ Az oltár különlegességének tartom, hogy a loretói kegy-szobrot festmény formájában állítja elé. Ez nem csak a Loretóban található eredetihez, de a 16. század során kialakuló filiációkhoz képest is változás, ugyanis mind a bécsi, burgenlandi, andocsi alapítások esetén egy szobrot helyeztek el a Casa Sanctát formáló épületekben. Erre a magyarázatot az adhatja, hogy a kegy-szobor ábrázolása metszeteken terjedt. [...] Az 1740-1750-es évekből származnak azonban olyan metszetek, melyek a szendrői oltárképpel nagyon rokon formát mutatnak. Ilyet találunk bécsi és eisendtauti gyűjteményekben. Mária alakját félkörívrrel záródó építészeti elem alatt jelenítik meg és a két angyal alakja is megjelenik, bár a metszeteken inkább puttók szerepelnek. Seres 2009/b. SERES 2009/b. 6–8.

⁸⁴ Ferenczffy Lőrincről bővebben: HOLL 1980.

⁸⁵ Imádságos keonyvechke magiar nielven. Prága: Sessius Pál, 1615 (RMNy 1092); Második kiadása 1617-ben: Imadsasos keonyvechke magyar nyelven, melyben foglaltanak szép és aétatos isteni dichiretek, hala adasok es könyörgesek. Bécs: Gelbhaar, 1617 (RMNy 1127)

⁸⁶ Az 1615-. évi prágai illusztrációt közli: HOLL 1980. 81.

19. kép: V. HUBERT: S. Maria Lauretana, rézmetszet, részlet. 17. sz. vége (Forrás: <https://polona.pl>)

Hubert Vincent (Huberto Vicenti, aktív: 1680–1730) francia származású, Rómában alkotott rézmetsző 17. század végén készült metszetes lapján a Maria Lauretana-ikonográfia már a maga teljességében jelenik meg: a loretoi oszlopos fülke, az egész testet beborító köpeny, az ékszeres offerek, Szűz Mária és a kis Jézus koronája, illetve az angyalok ábrázolásával.⁸⁷

A Virgo Lauretana-ikonográfia speciális megjelenési formája volt a 18. század elejétől a loretoi kegyszobor nyilvános szentségimádásán részt vett zarándokok sajátos ereklyéje, mint különleges „búcsúfia”. Az évben ugyanis többször, így nagycsütörtökön és nagypénteken a szentségimádásra kihelyezett loretoi kegyszobrot fekete fátyolba burkolták, majd a fátylat darabokra vágták, és szétszegtették a zarándokok között.⁸⁸ A loretoi Santa Casa őre a kis fekete átlátszó szövetet, pecsétjével ellátva, a zarándokoknak a helyszínen erre a célra vásárolt fametszetes, később más eljárással sokszorosított kis szentképéhez ragasztotta, majd aláírásával is hitelesítette a fátyolereklyét, így az átlátszó organza mögött jól kivehető volt a Virgo Lauretana ábrázolása.

⁸⁷ S. MARIA LAURETANA ORA PRO NOBIS – Adorate ò Pellegrino l'Imagine della SS.ma Vergine... Vincent HUBERT egy lapos rézmetszete, 1683. Biblioteka Narodowa, Varsó, Lengyelország

⁸⁸ [I]a cerimonia religiosa dell'esposizione della veste della Madonna sembra aver favorito l'uso di distribuire, a quanti ne fanno richiesta, un piccolo frammento di velo nero che i devoti portano con sé, come reliquia, applicata su un'immagine della Vergine. Adesso, come allora, il tessuto non veniva ritagliato dalla veste conservata nel sacello della Santa Casa, ma da un velo nero o bianco, con cui si soleva coprire il simulacro della Vergine lauretana quando era esposto alla pubblica venerazione nell'interno della santa cappella in particolari circostanze dell'anno, come nel venerdì santo o nella festa della Madonna del Rosario. GRIMALDI 1997. 477.

A metszetes szentkép a fátyoldarabkával – mint „búcsúfia” – így valódi, tanúsítvánnyal is rendelkező ereklyéjévé vált, a tanúsítvány (*Attestazione*) nyomtatott szövege egyébként, aláírás nélkül, már eleve szerepelt a az aprónyomtatványon.

20/a–b–c. kép: Loretoi fátylas ereklyeképek (a) Piarista Múzeum, Budapest (1776, ltsz. 2019.440.1P),
(b) Wellcome Collection, London (18. század, Ref. 32122i) és
(c) Carlo Bonte aukciós ház, Brugge, Belgium (1827, Auction European Art, Dec. 7, 2019, Lot 964)⁸⁹

Hogy a fátylas Loreto-kegykép a 18. század közepén egyes magyarországi templomok és hívek spirituálisában és áhítatgyakorlatában is összetartozott, igazolja a szendrői oltárral egy időben felállított eperjesi (ma: Prešov, Szlovákia) Loreto-oltár. A minorita rendház templomi leltára és jegyzőkönyve szerint 1753-ban helyeztek el a kolostortemplom régi sekrestyéjében egy kis üvegezett Loreto-oltárt, selyemre festett és ezüstözött Loretoi Szűz Mária-képmással. Ugyancsak a kis oltáron, üveg mögött helyezték el az eredeti loretoi fekete fátylat is, amelyet felirat és pecsét hitelesített⁹⁰

Forrás híján nem dönthető el, hogy a Tiszta vagy a Susztrik családból valaki, esetleg Tiszta Pál és neje járt-e Loretóban, ezt ugyanis nem lehet kizárni, hiszen Loreto a 17. század óta frekventált zarándokhelye volt a magyar katolikus elitnek. Így azt sem tudjuk, hogy egy egyszerű metszetes Virgo Lauretana-szentkép, esetleg egy *Attestazione*-típusú kis képes ereklye volt-e a mintája a szendrői oltárnak, maga az oltár és oltárképe azonban, mint kegykép, mindenképpen Tiszta Pál szendrői provizor családjának kivételes Loreto-kultuszára utal.

A Tiszta Pál és neje mint donátorok által megrendelt és felállított szendrői Loreto-oltár vázsonra festett nagyméretű (248 x 138,5 cm-es) olajképe, jól láthatóan, a 17. századra már kialakult és széles körben terjedt Lauretana-típust követi, hangsúlyozva a loretoi kegykép Fekete Mária-jellegét.

⁸⁹ Forrás:

(a) https://mandadb.hu/tetel/767263/Erinteses_fatyolereklye_Loretobol (CC BY-NC-ND 4.0)

(b) <https://wellcomecollection.org/works/yt2qnefc> (Public domain)

(c) https://www.carlobonte.be/auction-lot/various-items-fitting-in-the-popular-religious-ex_6FD4CC893C (Auction's Catalogue)(2022.03.23.)

⁹⁰ Anno 1753. ex antiqua Sacristia sita intra Turrim versus xenodochium facta est Capella Lauretana, continens adjectum sibi spatium effracto muro, in qua est arula pro interim extructa ex circulo ovali chartaceo cum radiis chartaceis deauratis et pictis ex Imagine B. Iosephi a Cupertino, tempore solennitatis Beatificationis Ejusdem inserviente: in cujus medio parva imago B. V. Lauretanae ex materia sericea deargentata visitur, una cum pileolo sericeo Lauretano. Item in eadem arula est velum nigrum Lauretanum authenticum cum subscriptione et sigilli in lista parva infra vitrum. – Accessit Crux lignea Jerolymitana modice longior una spitama conchi marinis affabre ecposita, dono data a Spectabili Domino Ladislao Keczer. (Inventarium Ecclesiae et Sacristiae 1746.) Feljegyzés az eperjesi (ma: Prešov, Szlovákia) minorita templom berendezéséről, 1753. Az eperjesi minorita rendház 1746-ban megkezdett leltár- és jegyzőkönyve. Az Aradi Megyei Könyvtár Örökség-gyűjteménye, Biblioteca Județeană 'Alexandru D. Xenopol', Arad, Románia

A szendrői kegyképen az adoráló angyaloknak a barokk oltárokról jól ismert, méltóságot sugárzó figurái mellett a barokkban szintén kedvelt puttófejek is megjelennek, kedvességet, otthonosságot közvetítve.

A szendrői Loreto-oltárképen Szűz Mária és a Kisded egyértelműen sötét arccal szerepel, vagyis ikonográfiáját alapvetően a „Loretói Fekete Madonna”, „Loretói Fekete Mária” ábrázolási típushoz sorolhatjuk, a loretói kegyképeken ugyanis mind világos, mind sötét („fekete”) arccszínnel ábrázolták, míg az eredeti loretói kegyszobron mind a Szűzanya, mind a Kis Jézus arca sötét színű. A metszetes, fehér-fekete szentképeken, érthető módon, leginkább világos a Szűzanya és kislánya arca, míg a különböző 17–18. század oltárszobrok többnyire az eredeti Loretói Fekete Madonnát utánozzák. Így a szendrői oltárkép a „fekete” ikonográfiával a Santa Casa – a hagyomány által Szent Lukácsnak tulajdonított – eredeti kegyszobrára utal.

21. kép: A szendrői Loreto-oltárkép, restaurálta: BAJZIK ANNA és KÓRÓDI KATALIN SZABINA, Képzőművészeti Egyetem, 2014–2015 (A Képzőművészeti Egyetem felv.)

A szendrői Loreto-képnek van még egy sajátossága, mégpedig a Szűzanya és a Kisdéd fejére helyezett korona. A koronák nagy általánosságban királyi típust képviselnek a 16–18. században, de az ex votoktól függően még pápai tiara is megjelenhet a kegykép fején, így tehetett hármass pápai koronát a loretoi kegyszoborra a pápa-rokon Aldobrandini bíboros is. A szendrői képen feltűnő, hogy hercegi koronával festették a Szűzanyát és gyermekét, nem a szokásos leveles vagy teljesen zárt királyi jelvénnnyel.

22/a-b. kép: Mariazelli kegykép és részlete a hercegi koronákkal, színezett rézmetszet (J. Kauperz, Graz), 18. század második fele. Museum für angewandte Kunst, Wien, S. Gebrauchsgrafik, Inv. Nr. KI 8108-38.
(Forrás: www.omnia.ie)

Feltehető, hogy a Celli (Marizelli) Szűzanya korabeli ikonográfiája hatott a szendrői kép alkotójára, akit a kutatás Heinrich Schweitzer festőben, a kassai műhelytulajdonos szobrász, Joseph Hartman állandó partnerében talált meg. Heinrich Schweitzer festő a névjegyét is otthagyta egyik szendrői alkotásán. Mesterét festőinasa, Joseph Hohensteiner segítette.⁹¹ Az osztrák Mariazell kegyképein ugyanis általában hercegi vagy fejedelmi koronát (*Fürstehut*), legtöbbször azonban az osztrák főhercegi koronát (*Erzherzogshut*) helyezik Szűz Mária és karjában tartott gyermeke fejére.

⁹¹ G. GYÖRFFY 2006

Egy kis prágai Loreto-kegyképen már 17. század végén feltűnik ez a koronatípus, jelezve, hogy Közép-Európában nemcsak a Celli Szűzanya viselhet ilyet a szentképeken.⁹²

23. kép:

A prágai Loreto-kegyszobor
zarándokoknak szánt szentképen,
fametszet, 1682

Loreta Dientzenhofer 2017. 139.

A koronának egyébként kiemelt jelentősége van a szendrői Loreto-oltár ikonográfiai programjában, hiszen az oltárépítmény csúcsára helyezett festett fadaragványban a magyar Szent Korona valóságghű ábrázolása tűnik fel, jelezve a cseh eredetű szendrői jószágigazgató és birtokos, kamarai tisztviselő királyhűségét, 1652-ben nyert magyar alattvalói és nemesi státusát.

24. kép: A magyar Szent korona ábrázolása a szendrői Loreto-oltár csúcsán (Gy. É. felv.)

⁹² Loreta Dientzenhofer 2017. 139. A szentkép felirata: *Der gnadenreiche Bild S. Mariae von Loreto zu Prag*

A Loreto-mellékoltárt a szendrői plébánia 1829. évi canonica visitatiós jegyzőkönyvének tanúsága szerint „közöségesen” (Nepomuki) Szent János-oltárnak hívták a szendrői hívek az oltár Nepomucenus-szobra miatt.⁹³ Az, hogy a cseh eredetű lipstini (liebsteini) Tiszta család Magyarországra került ága különleges tiszteletet mutatott az 1729-ben szentté avatott csehországi szent, Nepomuki Szent János iránt, nincs semmi csodáltnivaló, ugyanakkor – a magyar szentkirályok mellett – Nepomucenus, mint a 18. századi katolikus restauráció kivételezett szentje kultusza a régió (Dél-Abaúj és Észak-Borsod, azaz Selyeb és Szendrő környéke) újonnan alapított, nem egyszer a reformátusoktól „visszavett” katolikus templomaiban mindenhol feltűnik.⁹⁴

25. kép: Nepomuki Szent János-szobra a szendrői Loreto-oltáron (Gy. É. felv.)

A szendrői Csáky-oltár oromzatának ovális keretbe helyezett olajképén is megjelenik Nepomuki Szent János háromnegyedes alakja, kezében legfőbb attribútumával, a feszülettel. Tudjuk, a selyebi Tiszta-kastély házikápolnáját is Nepomucenusnak dedikálták, és a régió egyik kvalitásos barokk alkotását, egy szoborcsoportot is a selyebi kastélyhoz közel állították fel 1760 körül, talapzatán kendi Susztrik Eszter és férje, selyebi Tiszta Pál kartusba foglalt egyesített címerével, a következő felirattal: ORA PRO NOBIS DIVUS JOANNES [Imádkozz érettünk, Szent János]. A selyebi Nepomuki-émlék kettős címerén is Susztrik Eszter jelvénye szerepel az első helyen.

26/a-b. kép: Nepomuki Szent János-szoborcsoport Selyeben, 1760 k. (Forrás: wikimedia.commons)

⁹³ *Ara sunt quinque [...] 5^a BV. Lauretanae que communiter S. Joannis Nep. dicitur, eo quod etiam hujus Imago sculpta ibidem sit*, (1829. Idézi: G. GYÖRFFY 2006. 40. jegyzet (65.)

⁹⁴ Erről bővebben: GYULAI 2021

Tiszta Pál és családja a régió legnagyobb múltú, már a 17. században katolikus vallásgyakorlat helyszínéül ismert szendrői ferences templomban állította fel a Loreto-oltárt, predelláján a Susztrik-Tiszta egyesített címerrel, ami Szűz Mária iránti dévóciójuk mellett sajátos Loreto-kultuszra is vall. Az előkelő helyszín azonban Tiszta Pál ura és feljebbvalója, Csáky Antal gróf mint birtokos és kegyúr patronátusa alatt állt, Tiszta Pál számos birtoka ellenére sem lett templom vagy plébánia kegyura, plébániát a közeli Nyéztán alapít a falu birtokosa és patrónusa, a jászói premontrei prépost. Így a Tiszta család az általa felépített selyebi udvarházban rendezett be saját családi kápolnát, a cseh származású Nepomuki Szent János tiszteletére, illetve a Selyebbel határos Monajban épített önálló, templomként is szolgáló kápolnát Szent Anna nevére. A szendrői Loreto-oltárképpel azonban, túl a családi kegyességen, létrehozták az észak-borsodi és dél-abaúji régió Loreto-kultuszhelyét is.

27. kép: A szendrői Loreto-oltár részlete. restaurálta: *BAJZIK ANNA és KÓRÓDI KATALIN SZABINA*
(Fotó: Képzőművészeti Egyetem)

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MNL OL = MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

A 57 = Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii [Királyi könyvek]

S 12 = Térképtár – Helytartótanácsi térképek (1738-1875)

Úrbéri tabellák = C 59 Tabellae Urbariales) (Forrás: <https://archives.hungaricana.hu/>)

INTERNETES FORRÁSOK ÉS ADATBÁZISOK

FamilySearch = A „The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints” nemzetközi családtörténeti non-profit szervezetének internetes genealógiai adatbázisa (www.familysearch.org)

Hungaricana = Hungaricana Közgyűjteményi Portál, a magyarországi közgyűjtemények internetes adatbázisa (www.hungaricana.hu)

BIBLIOGRÁFIA

BAJZIK–KÓRÓDI 2014–2015

BAJZIK Anna–KÓRÓDI Katalin Szabina: *Loretói Mária oltárkép – A boldogságos Szűz kegyképe. Restaurálási dokumentáció* [Negyedévi vizsgamunka]. Budapest: Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátor Tanszéke, 2014–2015. Kézirat

BÁLINT 1943

BÁLINT Sándor: Loretto és hazánk. *Katolikus Szemle* 57. (1943)/2. 44–48.

BALOGH 1873

BALOGH, Florianus: *Beatissima Virgo Maria Mater Dei, qua Regina et Patrona Hungarorum*. Agriae: Lyceum Archiepiscopale, 1873

BARNA 1995

BARNA Gábor: A loretoi Boldogasszony tisztelete Magyarországon. *Létünk – Társadalom, Tudomány, Kultúra* 35. (1995)/1–2. 51–56.

BOGNÁR–JÓZSEF–VARGA 2002

BOGNÁR Krisztina–JÓZSEF Mihály–VARGA Júlia: *A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635–1777*. Budapest: ELTE Levéltára, 2002. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 25.)

CSOMA 1897

CSOMA József: Abauj-Torna egyesült vármegyék monographiája I. *Abauj-Torna vármegye nemes családjai*. Budapest: Forster–Wesselényi, 1897

DALIMIL 1882

Rýmovaná kronika česká tak řečeného DALIMILA. Dalimilová kronika. Fontes rerum Bohemicarum / Prameny dějin českých III. Praha: Museum Království českého, 1882

D'ELVERT 1867

D'ELVERT, Christian: Beiträge zur geschichte der rebellion, reformation, des dreissigjährigen krieges und der neugestaltung Mährens im siebzehnten Jahrhunderte. Brünn: Nitsch–Rohrer, 1867 (*Mährische Gesellschaft zur Beförderung der Landwirtschaft, der Natur- und Landeskunde. Historisch-Statistische Section, Band 16.*)

DÉTSZY 1981

DÉTSZY Mihály: A sárospataki egykori trinitárius kolostor építéstörténete. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 20. (1981) 73–94.

DIVÉKY 1929

DIVÉKY Adorján: A Lengyelországnak elzálogosított XVI szepesi város visszacsatolása 1770-ben (1929)

FÜLÖP–SCHMIDTMAYER 2017

FÜLÖP Éva Mária–SCHMIDTMAYER Csaba: *Galántai Balogh Ferenc (1708-1765) régens*. Tata: Kuny Domokos Múzeum, 2017

G. GYÖRFFY 1984

G. GYÖRFFY Katalin: Adatok Hartman József kassai szobrász tevékenységéhez. *Ars Hungarica* XII. (1984)/1. 51–66.

G. GYÖRFFY 2006

G. GYÖRFFY Katalin: Festők, szobrászok, fadaragók, asztalosok, kőművesek és más mesteremberek Gróf Csáky Antal szolgálatában Szendrőn a 18. század közepén. Joseph Hartman és Henrich Schweitzer, a szendrői egykori ferences templom oltárainak mesterei. *Művészettörténeti Értesítő* 56. (2006)/2. 275–304.

GAÁL 2001

GAÁL Károly: Adatok a kelet-közép-európai Loreto-kultuszhoz: a názáreti ház és a Loreto-kultusz. In: *Boldogasszony: Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában*. Szerk.: BARNA Gábor. Szeged: Néprajzi Tanszék, 2001. 43–57. (*Szegedi vallási néprajzi könyvtár* 7.; *A Hét Szabad Művészet Könyvtára – Az Apor Vilmos Katolikus Főiskola Sorozat*)

GALUSKA 1989

GALUSKA Imre: Egy canonica visitatio a türelmi rendelet előtt. *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 26. (1989) 47–53.

GRIMALDI 1992

GRIMALDI, Floriano: La devozione alla Vergine Lauretana nelle marche tra XIV e XIX secolo. *Lares*, 63 (1996)/4. 449–493

GYULAI 2002/a

GYULAI Éva: A törökkori mezőváros társadalma és gazdálkodása. In: VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Szendrő monográfiája*. Szendrő Város Önkormányzata, Szendrő, 2002. 165–226.

GYULAI 2002/b

GYULAI Éva: "Virgína és veresgyörgy" – A szendrői Alsóvár és majorság 1697. és 1716. évi inventáriuma. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XLII. (2003) 265–282.

GYULAI 2013

GYULAI Éva: A minoriták látványosságai a XVIII. századi Miskolcon. In: *Nyolcszáz esztendő a ferences rend: Tanulmányok a rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális–művészeti szerepéről I.* Szerk.: MEDGYESY S. Norbert–ÖTVÖS István–ŐZE Sándor. Piliscsaba: Írott szó–Magyar Napló Kiadó–PPKE BTK TTI Új- és Legújabbkori Történeti Tanszék, 2013. 326–364 (*Művelődéstörténeti Műhely – rendtörténeti konferenciák*)

GYULAI 2020

GYULAI Éva: Templomfoglalás Krasznokvajdán 1759-ben a református és a katolikus narratívában. In: MÓRÉ Tünde–TASI Réka (szerk.): *Interkonfesszionális és irodalom a kora újkorban. (Reciti konferenciakötetek 8.)* Budapest: Reciti Kiadó, 2020. 153–187.

GYULAI 2021

GYULAI Éva: Szentkultusz és katolikus restauráció: a Szentkirályok ábrázolása a Cserehát 18. században alapított katolikus templomaiban. *Miskolci Keresztény Szemle: A Keresztény Értelmiségiek Szövetsége Miskolci Csoportjának Ökumenikus Kulturális Folyóirata* 62. (2021)/1. 23–31.

GYULAI 2022

GYULAI Éva: A szendrői uradalom a 16–18. században – The Castle Manor of Szendrő from the 16th to the 18th centuries. In: *A Creative Region III. (Kulturális és társadalmi innovációk, fenntarthatóság és kreatív turizmus) projekt keretében megrendező workshop absztraktkötete/ Abstracts of the workshop organized within the framework of the project Creative Region III. (Cultural and social innovations, sustainability and creative tourism)*. Szerk.: SZABÓ-TÓTH Kinga. Miskolc: Miskolci Egyetem, 2022. 15–18.

HOLL 1980

HOLL Béla: *Ferenczffy Lőrinc – Egy magyar könyvkiadó a XVII. században*. Budapest: Magyar Helikon, 1980

KÁRPÁTI 2002

KÁRPÁTI László: Az egyházak művészeti javai. VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Szendrő monográfiája*. Szendrő: Szendrő Város Önkormányzata, 2002. 309–325.

KK DVD

Libri Regii – Király Könyvek 1527–1918. DVD-ROM. Összeállította: VISSI Zsuzsanna–TROSTOVSKY Gabriella–NÉMETH István–TUZA Csilla–CSAVLEK Judit–MAGYARI Gabriella–NÉMETH György. Budapest: Arcanum–MOL, 2006

KMETY–JUHÁSZ 2018

KMETY Adrien–JUHÁSZ Réka Ibolya: *A kassai felsőoktatás intézményeinek hallgatói 1776–1852*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára és Levéltára, 2018 (*Felsőoktatástörténeti Kiadványok. Új Sorozat* 16.)

KOLAŘ 1874

KOLAŘ, Martin: Tistové Liebšteina. *Památky: listy pro archaeologii a historii: organ Archaeologického Sboru Musea Král. Českého a Spolku Historického v Praze*, III/4. (1874). 895

KOVÁCS 2003

KOVÁCS Béla: *Az egri egyházmegye plébániái és filiái a XVIII. század második felében a PfarrTopographie alapján*. Eger: Érseki Gyűjteményi Központ–Heves Megyei Levéltár, 2003. (*Az egri egyházmegye történetének forrásai* 8.)

KREMPASKÁ–ŠTEVÍK 2017

KREMPASKÁ, Zuzana–ŠTEVÍK, Miroslav: *Galéria predstaviteľov Provincie XVI spišských miest. Pamiatky a múzeá*, 2017/2. 10–14.

Loreta Dientzenhoferů 2017

Petr BAŠTA–Markéta BAŠTOVÁ (eds.): *Loreta Dientzenhoferů. Příběh loretánského průčelí*. Sborník statí a katalog výstavy. Praha: Provincia kapucínů v ČR, 2017

MARIN 2016

MARIN, Chiara: Importanti novità su Carlo Saraceni, riemerge l'inventario inedito della vedova dell'artista veneziano. *News-Art – Notizie dal mondo dell'Arte* – Notizie su mostre, libri e studi di storia dell'arte [olasz nyelvű művészeti portál] 27/08/2016 (https://news-art.it/news/importanti-novita-su-carlo-saraceni--riemerge-l-inventario.htm#_ftn18.) (2023.04.18.)

MELIORISZ 1899

MELIORISZ Béla: Sárosvármegyéből eredett, vagy itt megtelepedett családok czimerei. In: MELIORISZ Béla: *A heraldika köréből. Különlenyomat az Eperjesi Lapok 1899. évfolyamából*. Eperjes: Kosch, 1899. 23–75.

MOHL 1894

MOHL, Adolf: *Der Gnadenort Loreto in Ungarn*. Eisenstadt: Eduard Dick, 1894

MOHL 1920

MOHL, Adolf: A lorettói szűz Mária tisztelete hazánkban. *Katolikus Szemle* 34. (1920)/1. 3–22.

NAGY 2016

NAGY János: Politikai viszonyok és országgyűlési követküldési gyakorlat Északkelet Magyarországon a XVIII. század közepén. Adalékok az 1751. évi diéta vármegyei követeinek kapcsolatrendszeréhez. In: *Habitus: Tanulmányok a Colloquium Officiale II. konferencia előadásaiból*. Szerk.: BARÁTH Dóra–KISS Alpár. Budapest: Mika Sándor Egyesület, 2016. 143–184.

PAJER 2011

PAJER, Jiří: *Domovní a sirotčí knihy města Strážnice (1566–1818)* XV. Edice historických pramenů panství Strážnice. Elektronická edice historických knih I. díl, 1. kniha, založená 1595 (1566–1815). Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2011

PRÉKOPA 1995

PRÉKOPA Ágnes: A barokk-kori Gyermekek Jézus-ábrázolások néhány érdekes emléke az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében. *Ars Decorativa* 15. (1995) 23–42.

SCHWOY 1788

SCHWOY, Franz Joseph: *Kurzgefaßte Geschichte des Landes Mähren*. Brünn: Joseph Georg Traßler, 1788

SEDLÁČEK 1925

SEDLÁČEK, August: *Českomoravská heraldika. Část zvláštní*. Praha: Nákladem České Akademie věd a umění, 1925

SERES 2009/a

SERES Tamás: *A szendrői Assisi Szent Ferenc műemlék plébániatemplom*. Szendrő–Budapest, 2009. Kézirat

SERES 2009/b

SERES Tamás: *A szendrői egykori ferences templom Loretoi Mária-oltára*. Szendrő–Budapest, 2009. Kézirat

SIEBMACHER's Ungarn 1893

SIEBMACHER's *grosses und allgemeines WAPPENBUCH in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch genealogischen Erläuterungen. IV/15. Der Adel von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans-Krone*. Ed. Géza von CSERGHEÖ. Nürnberg: Bauer&Raspe, 1893

SOÓS 1957

SOÓS Imre: Rudabánya története 1880-ig. In: *Rudabánya ércbányászata*. Szerk.: PANTÓ Endre–PANTÓ Gábor–PODÁNYI Tibor–MOSER Károly. Budapest: Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, 1957. 7–47.

ŠTEVÍK 2016

ŠTEVÍK, Miroslav: *Provinčný dom v Spišskej Novej Vsi a Provincia XVI spišských miest*. Spišská Nová Ves: Múzeum Spiša, 2016

SZARVAS 2005

SZARVAS Péter: *A szendrői Assisi Szent Ferenc Templom és egyházközség rövid története*. Szendrő: Szendrői Római Kat. Plébánia, 2005

SZELESTEI N. 2015

SZELESTEI N. László: Szent Anna kultuszának írásos emlékei a kora újkori Magyarországon. In: *A nők és a régi magyarországi vallásosság*. Szerk. BAJÁKI Rita–BÁTHORY Orsolya. Budapest: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2015. 311–324. (*Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok* 10.)

TÜSKÉS–KNAPP 1991

TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva: Osztrák-magyar interetnikus kapcsolatok a barokk kori zárandoklatok tükrében. *Századok* 125. (1991)/5–6. 517–566.

ZELFEL 2001

ZELFEL, Hans Peter: A burgenlandi Loreto: keletkezés és kultuszdinamika. In: *Boldogasszony: Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában*. Szerk.: BARNÁ Gábor. Szeged: Néprajzi Tanszék, 2001. 69–75. (*Szegedi vallási néprajzi könyvtár* 7.; *A Hét Szabad Művészet Könyvtára – Az Apor Vilmos Katolikus Főiskola Sorozat*)

Az identitás változása és szimbolikus terei Görömbölyön*

TÓTH ARNOLD

The change of identity and its symbolic spaces in Görömböly

The aim of this study is to present the memorials and community buildings (church and public buildings, monuments, statues, crosses, cellars, signs and names) located in the public spaces of Görömböly, a district of Miskolc which used to be its own settlement until 1950, during the period of 1990-2022.

The study also seeks to answer how permanent establishments like these represent the process of symbolic space occupation by local communities as well as how this is reflected in the changes of identity on several different layers (religion, nationality, local).

*

A Miskolctól 5 km-re délre fekvő Görömböly községet Nagy-Miskolc közigazgatási kialakítása során 1950-ben csatolták a városhoz. A szomszédos Hejőcsaba és a korábban Görömbölyhöz tartozó Tapolca már 1945-ben Miskolchoz került, miután az 1930-as, 1940-es években folyamatosan napirenden volt a város területének bővítése, a déli városhatár esetében elsősorban a tapolcai fürdő kiemelt turisztikai fejlesztése kapcsán. Az egykor önálló falu a 20. század második felében az integrálódás (pl. tömegközlekedés, úthálózat, közművesítés) folyamatai közepette – részben azok ellenére – sokáig őrizte különállásának tudatát, sajátos kulturális jellegzetességeit, görögkatolikus vallását, ruszin nyelvét, hagyományos faluképét.¹

Az 1990-es évek második felében Szabadfalvi József végzett kutatást és írt néprajzi monográfiát a településről, felfigyelve a Görömbölyön élők egyre erősödő helyi társadalmi mozgalmaira.² Ebben az időszakban robbanásszerűen bontakozott ki a közösségi élet, a rendszerváltozást követően civil szervezetek alakultak, szaporodtak a rendezvények, helyi újság indult.³ Aktív szereplői voltak ennek az egyházak, elsősorban a görögkatolikus felekezet, és számos magánszemély, a helyi ügyek mellett elkötelezett emberek. Erőteljes lendületet vett a lokális identitás építése, a hagyományok megismerése, felélesztése, újabbak létrehozása, a lakóhelyhez kapcsolódó kulturális és közösségi események szervezése. A helyi elit (önkormányzati képviselők, egyházi vezetők, intézményvezetők, civil szervezetek vezetői, vállalkozók, értelmiség) irányításával, számos alulról jövő kezdeményezés felkarolásával zajlott – Eric Hobsbawm fogalmával élve – a *hagyományalkotás*, a görömbölyiek önazonosságának, települési öntudatának megfogalmazása.⁴ A múlt megkonstruálása csak kis részben volt „kitalált hagyomány”,⁵ mert Görömbölyön még éltek, illetve felélelhetők voltak olyan közösségi tradíciók, amelyekre az 1990-es években e folyamatot alapozhatták. Kiemelkedett közülük a ruszin nyelvhasználat és nemzeti identitás, az épített örökség (a templomok és a pincesor), illetve a három vallási felekezet (görögkatolikus, római katolikus, református) közösségi alkalmi, ünneplési szokásai.

* Készült az OTKA-NKFI K 135501 *Falu a városban* című kutatási program támogatásával. A tanulmány a *Néprajzi kutatások ma. Aktuális eredmények, megközelítések, feladatok az északkeleti régió tudományos megismerésében* című konferencián (MTA Miskolci Területi Bizottsága, 2022. november 8.) elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ TÓTH 2008. 788–801., TÓTH 2022. 229–239.

² SZABADFALVI 1999.

³ Jelen tanulmányhoz is értékes forrásanyagot jelentett a *Görömböly* című nyomtatott helyi lap, a Görömbölyi Kulturális Egyesület magazinja. 1995–2003 között eleinte havilapként, később évi 8–6–4–2 (összesen 42) lapszámmal jelent meg.

⁴ HOBSBAWM 1987. 127.

⁵ KOVÁCS 2006.

Ez a kulturális „boom” változó tartalmakkal, változó lendülettel, részben változó szereplőkkel napjainkig tart. Egyes közösségek (pl. színjátszó kör, népdalkör, kertbarátok köre) feloszlottak, újjászerveződtek vagy átalakultak, a *Görömböly* című nyomtatott helyi magazin megszűnt. Az identitás legfontosabb szimbólumának tekinthető Községi Ház egy évtizedes helyi civil működtetés után visszakerült a Miskolc városi művelődési házak hálózatába. A fesztiváli jellegű lokális rendezvények (pl. szüret – Görömbölyi Ősz, tepertő és forralt bor fesztivál, kuruc vigasságok, nyitott pincék napja) átalakultak, és e változásokban a 2020–2021-es koronavírus világjárvány idején bevezetett állami és helyi korlátozó intézkedések is szerepet játszottak.

Az identitásépítés nyomai azonban a látványos és változó felszín alatt a település szimbolikus térhasználatában hosszú távra megmaradtak. Az 1990-től számított bő harminc évben tizenöt új illetve megújított építményt (épületet, emlékművet, emléktáblát, szobrot, keresztet) emelt a helyi közösség, amelyek kulturális attribútumként, a lokális identitást kifejező és erősítő szimbolikus jelek formájában tagolják a teret, új jelentéstartalommal megtöltve a falu utcáit, közterületeit. Ezek időrendben a következők: Bacsinszky András görögkatolikus püspök emléktáblája és a róla elnevezett főutca, alapítvány (1990); a görögkatolikus templom előtti kereszt újjáépítése és rajta új I–II. világháborús emléktábla elhelyezése (1993); a volt művelődési ház bővítése, újjáépítése Községi Ház néven (1998); az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékére kopjafa állítása (1998); a római katolikus templom előtti harangláb felújítása (1998); az elveszett és előkerült Erzsébet királyné emlékkő visszaállítása (2000); II. Rákóczi Ferenc mellszobrának felavatása (2003); a pincesoron ruszin pince emlékhely és állandó kiállítás létrehozása (2011); a ruszinok megtelepedésének évfordulójára emléktábla avatása (2012); a református közösség évfordulójára kopjafa avatása (2012); a görögkatolikus templomszentelés évfordulójára útszéli kereszt állítása (2018); málenkij robot emléktábla avatása egy felújított útmenti kereszt talapzatán (2019); a pincesoron a görögkatolikus pincekápolna bővítése, restaurálása, felújítása (2021); új 1956-os emlékmű avatása (2022).

A „kulturális attribútumok összefüggő halmazának” ezek a térben rögzített elemei „idővel kialakítják a valahová tartozás érzését és végül sok esetben a közösségi kulturális identitást is.”⁶ A felsorolt építmények és jelek többsége emlékmegőrző alkotás, más részük közösségi térként, találkozási pontként funkcionál. Mindegyikre jellemző, hogy az általános teret átrendezik, újraértelmezik, és „kitüntetett tereket” hoznak létre, amelyekhez különféle jelentések kapcsolódnak.⁷ Biró A. Zoltán és Bodó Julianna székelyföldi kutatásaik alapján *szimbolikus térfoglalás*nak nevezték azt a folyamatot, amelynek során az egyes közösségek – az ő példáikban magyar-román viszonylatban, illetve a transzilvanizmus ideológiája mentén – kifejezésre juttatják egy-egy területhez, földrajzi egységhez való kötődésüket. „A birtoklás jelei közül ebben a régióban kiemelten fontosnak mutatkoznak a következők: nemzeti jelképek használata, a szimbolikus súlyú közéleti beszéd (hely, időpont, sorrend, hangnem, téma stb.), középületek birtoklása, templomépítés, új építkezések beindítása és azok megszentelése, középületek, iskolák, utcák, terek átnevezése; köztéri emlékművek állítása; etnikai elemek díszítőelemként való megjelenése nyilvános térben; szimbolikus súllyal felruházott közösségi rendezvények (...).”⁸ Görömböly esetében is jól megragadható ez a folyamat: a városhoz csatolt falu különállásának kifejezése, a ruszin nemzetiségi közösség új társadalmi környezetben való megszervezése, a városrészbe beköltözők identitás-keresése, a vallási közösségek lokális hagyománya egyaránt megnyilvánul a térbeli emlékjelek sokrétű rendszerében. Tanulmányomban röviden bemutatom az 1990–2022 közötti három évtizedben Görömbölyön használt régi és új szimbolikus tereket, köztéri emlékjeleket, identitást kifejező helyeket és alkotásokat. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy a szimbolikus térfoglalás hosszú időn át fennmaradó emlékjeleiben tetten érhető-e az identitás változása, rétegződése, lokális-települési és vallási-nemzetiségi szempontból.

⁶ CASTELLS 2006. 28., 94–95.

⁷ BODÓ–BIRÓ 2021. 44.

⁸ BIRÓ–BODÓ 2021. 17., a tanulmány első megjelenése BIRÓ–BODÓ 1993. 57–85.

A vallási identitás térbeli elemei

Görömbölyön a 18. századtól kezdődően három felekezet van jelen, a görögkatolikus, a római katolikus és a református közösség. A középkori falu török hódoltság alatti pusztulásai és a Rákóczi-szabadságharcot követő pestisjárvány után 1712-ben görögkatolikus vallású ruszin telepes családok népesítették be a települést. Az 1746. évi Canonica Visitatio szerint 97 ruszin felnőttből és 36 gyermekből állt a görögkatolikus egyházközség. Rajtuk kívül 22 római katolikus személy és egy református házaspár lakott Görömbölyön. 1769-ben 388 görögkatolikus és 180 római katolikus lakta a falut.⁹ A felekezeti arányok a 19. századra a római katolikusok számának növekedését mutatják, a reformátusok erősödő jelenléte pedig a 20. század második felének fejleménye. A településen élők identitásában a felekezeti hovatartozás és a vallási hagyomány fontosságát jelzi, hogy a szimbolikus terek közül kiemelkedik a régi falu hagyományos középpontja, a Templomdomb, és az alább bemutatott emlékjelek többsége egyházi vonatkozású.

Görögkatolikus templom

Az 1712-ben betelepített ruszin jobbágyok először egy fatemplomot építettek maguknak, amelyet az 1730-as években egy második fatemplom követett. Ezek pontos helye nem ismert. A görögkatolikusok első kőtemplomát Bacsinszky András munkácsi püspök építtette 1800–1805 között. Az épületen rövidesen statikai problémák keletkeztek, 1816-tól kezdődően ismerünk szakvéleményeket és egy felmérési rajzot a templom állapotáról. Az 1834. évi földrengésben a templom annyira megsérült, hogy le kellett bontani. A ma fennálló görögkatolikus templomot 1867-ben kezdték építeni, 1868-ban szentelték fel Szűz Mária oltalma tiszteletére.¹⁰

Ikonosztázionja 1912-ben készült, 1920-ban és 1968-ban belső felújítások történtek, 1985-ben harangot szenteltek. Vizsgált korszakunkban több renoválás is zajlott (1999–2000, 2011), a templom közvetlen környezete pedig emléktáblákkal, kőkeresztrel, Rákóczi-szoborral gazdagodott.¹¹ A 18–19. században Görömböly anyaegyházhoz számos filiálé tartozott, Miskolc, Diósgyőr, Hejőcsaba, Mályi, Kisgyőr leányegyházak központjaként a környék legnagyobb számú görögkatolikus népessége élt a faluban.¹² A 20. században ezek az arányok megváltoztak, ma már csak a hejőcsabai egyházközség tartozik hozzá, és Görömbölyön sincsenek többségben a görögkatolikusok. A történeti hagyományból adódóan azonban a település identitásának meghatározó alapeleme maradt a görög-katolikus vallás, illetve annak épített szimbólumaként a díszkivilágítással ellátott, messziről is jól látható templom.

1. kép.
Az 1868-ban felszentelt
görögkatolikus templom homlokzata
(forrás: www.migorkat.hu/parokiak/miskolc-goromboly)

⁹ BAÁN 1997. 146–155.

¹⁰ TERDIK 2015. 354–358.

¹¹ Görömböly 5. (1999)/1. 9., 5. évf. 4. sz. (1999) 8–9. <http://pokrova.hu/oldal/2/templomunk-tortenete> (letöltés: 2023. 02. 04.)

¹² BAÁN 1997. 155.

Bacsinszky András-emléktábla, utcanév

A görömbölyiek történeti tudatában kiemelt szerepet játszik Bacsinszky András (1732–1809) görögkatolikus munkácsi püspök (1772-től), tapolcai apát (1776-tól). Mivel a falu a tapolcai apátság birtoka volt, a munkácsi püspök a görömbölyi egyházközség egyházkormányzati elöljárója, és a település kegyura is volt egyben. A görögkatolikus egyháztörténet-írás kiemelten foglalkozik Bacsinszky András személyével, életművével, építkezéseivel, ruszin nyelvű bibliakiadásával, egyházszerző tevékenységével.¹³ 1781-ben ezüstkelyhet adományozott a görömbölyi fatemplomnak, 1800–1805 között felépíttette az első kőtemplomot. Kegyuraságánál fogva a római katolikus templom építtetéséről, később felújításáról is gondoskodott.¹⁴

Kultuszát 1990-ben a görögkatolikus egyházközség kezdte – Horváth György esperes és Kárpáti László muzeológus vezetésével – felkarolni, felépíteni, a tudatosan szerkesztett görömbölyi identitást személye köré kezdték szervezni a település értelmiségi körei. A templom falán kétnyelvű (magyar–egyházi szláv) emléktáblát helyeztek el, létrehozták a Bacsinszky András Alapítványt, a városi önkormányzat pedig a javaslatot elfogadva elnevezte róla Görömböly főutcáját. Elsősorban az utcanévnek köszönhető, hogy harminc év elteltével a köztudatban is meggyökerezett az emlékezete, személye a lokális identitás fontos elemévé vált. Valódi élő kultusza a kezdeti lendület után a görögkatolikus község körében maradt, az egész településre kevésbé terjedt ki.

2/a-b. kép. Bacsinszky András 1990-ben készített emléktáblája és a róla elnevezett főutca (T. A. felv., 2022)

A görögkatolikus templom előtti kereszt – világháborús emléktábla

Egy korábban itt álló, Juhász András és Szőke Zsuzsanna által állíttatott kereszt helyén emelték 1993-ban a görömbölyi görögkatolikus hívek költségén. Gyöngyösi László helyi műkökészítő, sírköves és kőfaragó mester készítette, talapzatán négy oldalt feliratok olvashatók. Kettős funkciója van, amely jól példázza a vallási identitás fontosságát: ide helyezték el az I. és a II. világháború áldozatainak 37 nevet tartalmazó közös névsorát. Önálló, világi közterületen lévő háborús hősi emlékmű Görömbölyön nincs, az egyházi emlékjel egyben ezt a funkciót is betölti.

¹³ VÉGHSEŐ 2014.

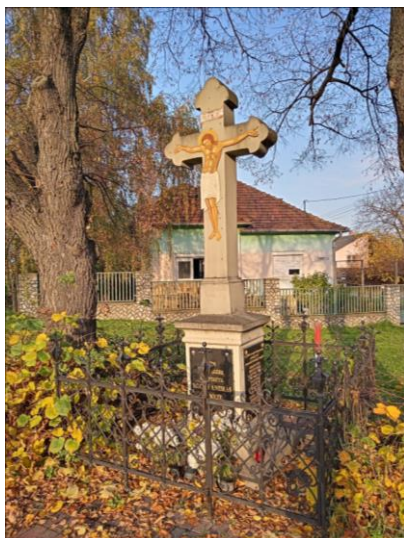
¹⁴ TERDIK 2015. 356.

3/a-b. kép. A görögkatolikus templom előtt 1993-ban megújított kereszt, az I–II. világháborús emléktáblával (T. A. felv. 2022)

A Kocsis-kereszt – málenkij robot-emléktábla

Görögkatolikus útszéli kereszt, 1924-ben állíttatta Kocsis András és neje az akkori falu szélén. A 20. századi településfejlődés révén ma Görömböly forgalmi középpontjában, a főutak hármaskeresztvezőjénél, az egyetlen nagyobb élelmiszerbolt közelében, két forgalmas buszmegálló háta mögött található. A világháborús emléktáblához hasonlóan ez is kettős szerepet kapott, 2019-ben talapzatának oldalán helyezték el az 1945 januárjában málenkij robotra elhurcolt görömbölyi áldozatok emléktábláját. A rajta olvasható 12 személy közül Stomp (Stromp) László halt meg szovjet lágerben, a többiek élve hazatértek.¹⁵ (Sajátos, hogy egy ruszin nemzetiségi hagyományokkal rendelkező községet hogyan érintett a – helyben sosem létezett – német nemzetiséghez kötődő tragikus esemény. Az áldozatok többsége diósgyőri vasgyári munkás volt, részben német nevűek, görömbölyi lakosok, az ipari munkalehetőség kapcsán beköltözők, de volt köztük két 20 és 21 éves görömbölyi születésű nő is.)

4/a-b. kép. A Kocsis András és neje által 1924-ben állított kereszt, rajta a málenkij robot áldozatainak emléktáblája (T. A. felv., 2022)

¹⁵ Kis–Kunt 2020. 172–175.

Úti kereszt a falu szélén

A görögkatolikus egyház 2018-ban egy új kőkeresztet szentelt fel a település szélén, a pincesornál található autóbusz-végállomás buszfordulójában. A kereszt korábban magánadományból készült, dr. Mezei Ferenc szőlőjében, majd lakóhelyén állt a szomszédos Miskolc-Tapolcán. Áthelyezésére a templom 1868-as felszentelésének 150. évfordulója alkalmából került sor. Jelentőségét adja, hogy egy zárandokútvonalon áll: a Máriazelltől Csíksomlyóig húzódó Mária-út gyalogos útvonala a Bükkalja felől érkezve Görömbölyön halad keresztül. Az érkezőket ez a faluszéli kereszt fogadja, a település szakrális terét kijelölő objektumok (pincekápola, Templomdomb) első állomásaként.

6. kép. A Marsalkó-féle pincekápola oltára
(forrás: www.migorkat.hu/hirek/kobe-vesett-tisztelet)

5. kép. A 2018-ban áthelyezett úti kereszt a pincesornál,
az autóbusz-végállomáson (T. A. felv., 2022)

A Marsalkó Mihály-féle pincekápola

A görömbölyi pincesoron található egy különleges egyházi helyszín, egy domború kőfaragásokkal és vésett szövegekkel díszített borospince-kápolna. Készítője Marsalkó Mihály (1897–1965) ruszin anyanyelvű, görögkatolikus vallású görömbölyi lakos, ács-állványozó, aki mindkét világháborút végigharcolta, kéziratos és rajzos hadifogolynaplója adatgazdag forrás.¹⁶ Az első világháborúból való megmenekülése, egyetlen leányának halála (1935), és a Szent István-emlékében rendezett budapesti eucharisztikus világkongresszus (1938) együttes motivációja vezérelte őt egy saját maga faragta kápolna megalkotására. Erre a célra 1937-ben vásárolt pincét, és a könnyen faragható kőzetben egy év alatt kialakította a domborműves, feliratos díszítésű szakrális teret. A görögkatolikus egyház 2003-ban megvásárolta, 2004-ben felszentelték,¹⁷ 2021-ben megkezdték a látogathatóság feltételeinek javítását (előtető, bejárat, világítás, a domború kőfaragások konzerválása).

¹⁶ RÉMIÁS 2006. 540–545., HOM HTD 2004.24.1–7.

¹⁷ RÉMIÁS 2006. 545–547.

Római katolikus templom

A település legrégebb fennálló épülete a Szentháromság tiszteletére szentelt római katolikus templom, a görögkatolikus templom párjaként a Templomdomb másik nagy építménye. A 18. században a görögkatolikussal közel azonos, később egyre növekvő létszámú, római katolikus felekezetű, szláv (szlovák) nyelvű közösség is élt Görömbölyön. 1829-ben a tót nyelvű római katolikus hívek és a szlovákul nem beszélő, cipszer származású plébános között a magyar lett a közvetítő nyelv, ami arra enged következtetni, hogy a 18. századi betelepülés a mai Kelet-Szlovákia területéről több hullámban, többféle kibocsátó etnikai-vallási közegekből történhetett.¹⁸ A templom építése Eszterházy Károly egri püspök támogatásával 1776-ban kezdődött, és Bacsinszky András felekezeti szembenállása ellenére, az uralkodó közbenjárásával megszerzett kincstári forrásokból 1785-re fejeződött be.¹⁹

„Görömböly régi jelképe a harangláb a római katolikus templom udvarán” – írja a *Görömböly* című helyi lap 1995-ben. A nyitott fa haranglábat rossz állapota miatt 1998-ban újjáépítették, az akció az egyházi szerepvállalás mellett jelentős közösségi összefogással, társadalmi munkában történt, felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül.²⁰ A vallási identitás lokális identitássá való átalakulását látjuk ebben a jelenségben.

A római katolikus felekezetnek a helyi identitásban kisebb a szerepe, mint a görögkatolikus közösségnek. Ennek hátterében állhat, hogy a 2000-es évek eleje óta nincs helyben lakó plébános, Héjcsabáról, illetve Martin-Kertvárosból jár át katolikus pap az egyházi szolgálatot ellátni.

7. kép. Az 1785-ben felszentelt római katolikus templom, mellette az 1998-ban felújított harangláb (T. A. felv., 2022)

¹⁸ SZABADFALVI 1999. 19.

¹⁹ TERDIK 2015. 355–356.

²⁰ <https://www.miskolc-goromboly.hu/romai.php> (letöltés: 2023. 02. 04.), *Görömböly* 1. évf. 1. sz. (1995) 1., 4. évf. 5–6. sz. (1998) 13.

*8/a-b. kép. A református templom, a lelkészlakás és a 2012-ben állított kopjafa
(forrás: www.miskolc-goromboly.hu/goromboly.php, Mezővári Attila felv.; T. A. felv., 2022)*

Református templom, parókia és emlékoszlop (kopjafa)

A harmadik felekezet szakrális terei a Templomdombtól távolabb helyezkednek el, az egykori falu szélén, a Farkas-verem elnevezésű falurész Bacso-part nevű domboldalán. Ez a terület csak a 20. század második felében épült be és kapcsolódott a település belső övezetéhez. Félreeső pozíciója jelzi a református közösség kis létszámát és másodlagos helyzetét: az egyre gyarapodó, de összességében mindig csekély számú gyülekezet Hejőcsaba filiája volt, önálló egyházközséget csak 1958-ban hoztak létre. Saját templomot a Bacso-parton álló faluszéli juhászház (cselédház) helyén, a cselédház átalakításával, alapjainak megtartásával építettek 1956-ban. A reformátusok azóta folyamatos építkezéssel lakják be a teret: imaterem és szolgálati lakás (1959), templomtorony (1973), parókia (lelkészlakás, 1996–2002), parókia hátsó kijárat és templom előtető (2008), utcafronti kerítés (2019), nyitott szín (2021).²¹

A helyi emlékezet sokáig őrizte a cselédház régi lakóit, a Dulai pásztordinasztiát.²² A család utolsó, juhászattal foglalkozó tagja 1922-ben született, tőle és az örökösektől számos tárgy került a Herman Ottó Múzeum néprajzi gyűjteményébe.²³

A templomhoz vezető lépcsősor oldalában 2012-ben állítottak emlékoszlopot (rovásírásos feliratokkal is ellátott kopjafát) a görömbölyi reformátusság 400 éves jelenlétének emlékére. Az időpont megválasztását inspirálta, hogy 2012-ben előbb a helyi görögkatolikus ruszin közösség avatott emléktáblát a ruszinok betelepülésének 300. évfordulójára. A reformátusok a saját identitásukat az ezt megelőző, 16–17. századi felekezeti viszonyokra alapozzák, amikor 1595-ben a község egyetlen templomát az egyházlátogatás protestánsnak írja le. Önálló gyülekezetként 1612-re datálják közösségük eredetét, jóllehet a legkorábbi fennmaradt református egyházlátogatási jegyzőkönyvek 1639-ből és 1641-ből valók.²⁴

²¹ <http://honlap.tirek.hu/lap/miskolcgoromboly/cikk/mutat/koszonto-6/> (letöltés: 2023. 02. 05.)

²² *Görömböly* 1. évf. 11. sz. (1995) 12.

²³ TÓTH 2008. 789.

²⁴ DIENES 2001. 174–175.

Ökumenikus rendezvények és a lokális identitás

A három vallásfelekezet szakrális épületei, szimbolikus terei a lokális identitás erősítését is szolgálják. A 20. században a felekezeti arányok kiegyenlítődésének egyik markáns következménye lett a vegyes házasságok nagy száma, miközben a hagyományos vallásosság közösségi gyakorlata is erőteljesen fennmaradt mindhárom felekezetben. Az 1990-es évek elején a görömbölyi helyi ünnepek kialakításában az egyházközségeknek és a templomok tereinek nagy szerepe volt. Mind a nemzeti ünnepek (március 15., augusztus 20., október 23.), mind a fesztiváli jellegű események (pl. Görömbölyi Ősz) szerves eleme az ökumenikus istentisztelet, a tábori mise.²⁵ A nemzeti ünnepeken az ökumenikus istentisztelet „körbejár”, azaz minden évben másik felekezet templomában tartják. Az ünnepi menet innen vonul végig a falu utcáin a koszorúzás helyszínére. Az egyházi közösségeknek ez a szerepvállalása jól példázza az identitás változását, a vallási színtér háttérére alapozott lokális, közösségi identitásépítést.

A ruszin nemzetiségi identitás elemei

A görögkatolikus vallásosság szorosan összefügg a nyelvhasználattal, a nemzetiségi identitással, a ruszin öntudattal. A 18–20. században jól követhető az asszimiláció lassú folyamata, amely az egyházi nyelv, az oktatás nyelve, a hétköznapiok nyelve, a közösség önelnevezése tekintetében állandó változásban volt.

A nemzetiségi nyelvhasználat legfontosabb közege az egyház: a 19. század végén az iskolai oktatás már magyar, de a hitoktatás (és a hozzá kapcsolódó írás-olvasás gyakorlása) rutén nyelven zajlik, amelyben a vármegyei politikai elit a magyarosító törekvések legfőbb akadályát látja.²⁶ 1913-tól megszűnik az egyházi szláv liturgia, ennek következtében felgyorsul a nyelvi asszimiláció, jóllehet az adatközlők visszaemlékezéseiből erős hétköznapi ruszin nyelvűség, illetve sajátos kétnyelvűség rajzolódik ki a 20. század derekáig.²⁷ A 2000-es évek elején már csak néhány idős asszony folklórszövegei, nyelvi töredékei voltak rögzíthetők, napjainkra pedig megszűntnek tekinthető a ruszin nyelvhasználat Görömbölyön – nyelvi emlékezetéről, származástudatról, identitást jelző mozaikos tudásról beszélhetünk.²⁸

Az önelnevezés a *tót, szlovák, ruszin* hármasságban formálódott, ahol a bükki szlovák falvak közelsége, az érkező telepések több hulláma és kevert szlovák-ruszin etnokulturális csoportjai egyre inkább a szlovákként való azonosítást erősítették a köztudatban, a 19. századi statisztikákban és később a nyelvészeti szakirodalomban egyaránt.²⁹ A görögkatolikus felekezethez tartozás alapján rögzült az 1990-es évek elejének identitást építő folyamatában a ruszin etnonima, ennek kialakításában a helyi értelmiség és az egyház tudatos szerepet vállalt.³⁰ A nemzetiségi identitás az egyházi és a lokális-lakóhelyi szerveződésektől később jutott egy magasabb szerveződési szintre, amikor „a görömbölyiek elhatározták, hogy a 2002. évi önkormányzati választások alkalmával Ruszin Kisebbségi Önkormányzatot kívánnak alakítani.”³¹ A Kisebbségi (később Nemzetiségi) Önkormányzat három helyszínen emelt a ruszin közösségre emlékeztető térbeli szimbólumokat.

²⁵ Görömböly 2. évf. 7. sz. (1996) 5.

²⁶ Borsod-Miskolczi Értesítő 28. évf. 5. sz. (1894. jan. 31.), 29. évf. 6. sz. (1895. feb. 6.), 31. évf. 17. sz. (1897. ápr. 28.)

²⁷ SZABADFALVI 1999. 34–35., Görömböly 1. évf. 5–6. sz. (1995) 5., Szúnyog Szilvia: *Vallási ünnepek, az ünnepekhez kapcsolódó szokások lakóhelyemen, Görömbölyön*. HOM NA 6355. 9.

²⁸ TÓTH 2008. 796–797.

²⁹ SZŐKE 1987., FARAGÓ 2003. 579–580., TÓTH 2008. 797–799.

³⁰ SZABADFALVI 1999. 35.

³¹ Görömböly 8. évf. 1. sz. (2002) 7.

Rákóczi-szobor

II. Rákóczi Ferenc „legműségesebb nemzete”, a „gens fidelissima” szellemi öröksége és identitásmotívuma³² jegyében a 2002-ben megalakult Kisebbségi Önkormányzat első tevékenysége volt a fejedelem mellszobrának felállítása a Templomdombon, a görögkatolikus templom mellett. A Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára, 2003-ban készült el Boros Péter szobrászművész bronz alkotása,³³ amely azóta évente megrendezett koszorúzások, megemlékezések helyszíne.

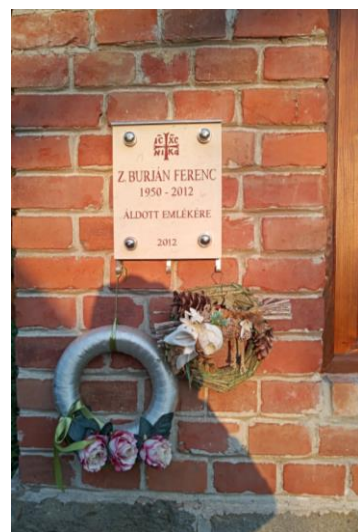
A ruszinok Rákóczi-hagyományában gyökerezik a Kuruc Vigasságok elnevezésű, történelmi fesztivál-falunap jellegű szabadtéri rendezvény a pincesoron. Szervezője egy nemzetiségi identitástól független, lokális alapon szerveződő civil egyesület, a Görömbölyi Borbarátok Hagyományőrző Egyesülete. A ruszin találkozónak is helyt adó eseményt 2010–2014 között ötször, majd 2022-ben hatodik alkalommal rendezték meg.

9. kép. BOROS PÉTER: II. Rákóczi Ferenc bronz mellszobra (T. A. felv., 2022)

Ruszin pince emlékhely

A pincesoron 2011-ben került a Miskolci Ruszin Kisebbségi (Nemzetiségi) Önkormányzat tulajdonába egy pince, ahol kiállítóhelyet rendeztek be Görömböly helytörténetéről, a szőlészet-borászat tárgyi emlékeinek bemutatásával. Az épület egyben közösségi térként, találkozási- és rendezvényhelyszínként is funkcionált. Az önkormányzat elnöke, az emlékhely kialakításának megszervezője, Z. Burján Ferenc (1950–2012) egy évvel később elhunyt, személyére feliratos tábla emlékeztet. A berendezett kiállítás a pince klimatikus viszonyai miatt hamar romlásnak indult, de magát az épületet a ruszin közösség továbbra is használja, 2021-ben felújították.

10/a-b. kép. A ruszin pince emlékhely, rajta alapítójának emléktáblája (T. A. felv., 2022)

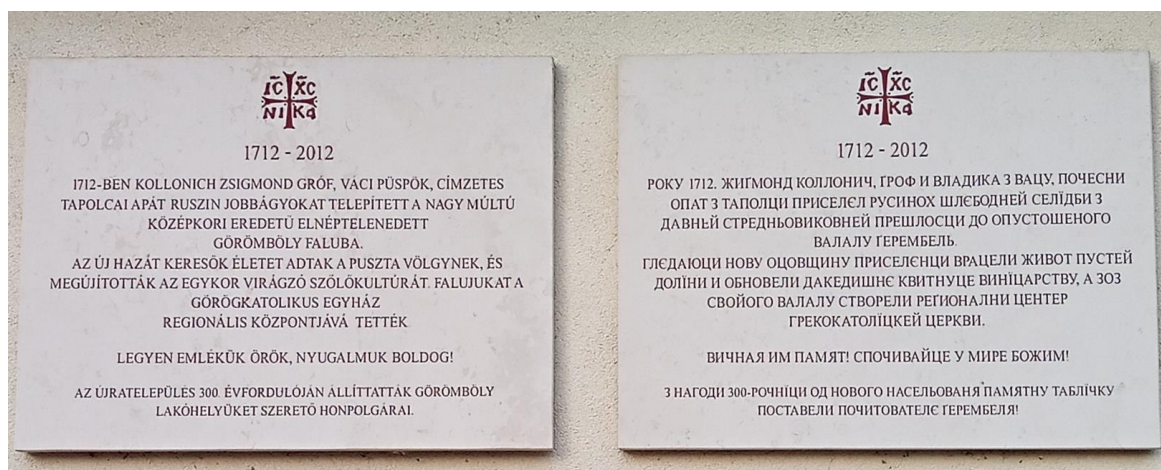
³² HODINKA 1915, S. BENEDEK 2003.

³³ Görömböly 9. évf. 1. sz. (2003) 6–7.

Ruszin emléktábla

A falu 1712. évi újraterelapítésének 300. évfordulójára, 2012-ben kétnyelvű (magyar és ruszin) emléktáblát avattak „Görömböly lakóhelyüket szerető honpolgárai” a görögkatolikus parókia telkének utcafronti falán. A kerek évfordulóról több alkalommal megemlékeztek, a III. Kuruc Vigasságok programjában is szerepelt az esemény. Az emléktáblához ünneplés, közösségi rítus nem kapcsolódik, de éjjel ki-világítják, így mindig olvasható a szövege.

A nemzetiségi közösség szimbolikus térfoglalásának azért is van nagy jelentősége, mert az egykor élő *ruszin hagyományok* mára tudatosan felvállalt, mesterséges eszközökkel szándékosan életben tartott és állandóan fejlesztett *ruszin örökséggé* váltak a 20–21. század fordulóján.³⁴ A térben elhelyezett emlékezeti pontok adják meg e tevékenység kereteit, és strukturálják a közösségi identitás formálódásának folyamatát.

11. kép. A ruszinok megtelepedésének 300. évfordulás emléktáblája (T. A. felv., 2022)

A lokális identitás megnyilvánulása és szimbolikus terei

Az 1990-es években kibontakozó identitásépítés legfontosabb jellemzője volt, hogy helyi civil szervezetek és magánszemélyek – az egyházi és a nemzetiségi előzményekre építve, azok elemeit részben felhasználva – gyors ütemben hoztak létre új szimbolikus tereket a településen. A közösségi kezdeményezések, egyesületi szerveződések, helyi értékeket felkaroló és újraértelmező törekvések fizikailag is helyet kerestek maguknak. Ezt egyrészt új emlékhelyek és közösségi terek kialakításával, másrészt a már meglévő terek szimbolikus birtokba vételével oldották meg, létrehozva ezzel egy jelentésekkel megtöltött új térszerkezetet az egykori falu épített és természeti környezetében. A helyhez való kötődés és a településért való lakossági összefogás kifejezése mellett ez a folyamat a Miskolctól való különállás, a városon belüli megkülönböztetés szándékát is megjelenítette. Görömbölyön nem került sor a Miskolc-Tapolcán az 1990-es évek elején megtörtént valós (közigazgatási) elszakadási kísérletre, de a Görömbölyi Kulturális Egyesület megalakulása (1991), a polgárőrség létrehozása (1995), a művelődési ház közösségi felújítása és birtokba vétele (1998), a részönkormányzat megalakítása (2000), a nemzeti ünnepek saját megünneplése, a fesztiváli nagyrendezvények szervezése másfél-két évtizeden át jelezte a lokális identitás dinamikus erősödését.

³⁴ A ruszin nyelv és kultúra átörökítése, az új generációknak való visszatartása nyári gyermektáborokban történik: <http://www.bazmegyeiruszinok.hu/> (letöltés: 2023. 02. 07.)

A görömbölyi pincesor

A középkorban és a kora újkorban a bükki borvidék egyik kiemelkedő szőlő- és bortermelő területe volt a tapolcai apátság görömbölyi birtoka,³⁵ amelynek jelentősége a ruszinok érkezését követően is megmaradt. A filoxéra 1887-ben bukkant fel először itt, pusztítását követően a 20. századi újraterelítések során a miskolci járásban ismét kimagaslott a görömbölyi szőlőterületek nagysága.³⁶ A szőlő- és borkultúrához tartozó összesen mintegy 500 pince három helyszínen található a község nyugati-déli határában. Közülük legnagyobb a Garóca hegy oldalában lévő, három sorból álló pincefal. Mai, egységes épületeinek, rendezett utcaképezet kialakulása – a görömbölyi gőztéglagyárban készült helyi téglanyagnak is köszönhetően – a 20. század első felére tehető, korábban felszíni épület nélküli kőlyukak szolgálták a borkészítést és bortárolást. A könnyen faragható kőzetben kialakított pinceágak a bükkaljai kőművelés legkeletibb pontját jelentik.³⁷

12. kép. A görömbölyi pincesor 20. század első harmadában kialakított egységes épített öröksége (T. A. felv. 2022)

A helyi identitás egyik legfontosabb szimbolikus tere a pincesor. Görömbölyt a külvilág gyakran a pincesorral azonosítja, erről ismeri; ez a település védjegye és vonzereje az ide látogatóknak. A helyi autóbusz-végállomás elnevezése is *Görömbölyi pincesor*, egyes faragott pincéi (pl. Grál pince) és a görögkatolikus pincekápolna különleges látnivalót is jelentenek. A helyben élők számára közösségi tér és rendezvényhelyszín, az alsó sor közepén kiteresedő nyílt mezőn szabadtéri színpados, sátras nagyrendezvények, sportesemények kapnak helyet.³⁸

³⁵ GYULAI 1996. 285, 302., GYULAI 1998. 202, 213.

³⁶ *Borsod-Miskolczi Értesítő* 21. évf. 27. sz. (1887. júl. 7.), *Miskolczi Napló* 21. évf. 186. sz. (1921. aug. 18.) 3.

³⁷ BARÁZ 2019. 25–37.

³⁸ *Görömböly* 1. évf. 4. sz. (1995) 2–3.

Művelődési ház – Községi ház

A település központjában, a Templomdomb alján helyezkedik el Görömböly legfontosabb világi középülete, a művelődési/községi ház. A római katolikus plébánia szomszédságában, az egykori görögkatolikus iskola helyén épült, 1976-ban kapott korszerű rendezvényterem és mozi funkciót Budai Nagy Antal Művelődési Ház néven. Az 1990-es évek elejétől egyre nagyobb igény lett egy több helyiségből álló, sokrétűbb használatú közösségi épületre. Az erőteljesen kibontakozó helyi civil mozgalmak helyet, teret, házat kerestek maguknak, törekvéseiket a Görömbölyi Kulturális Egyesület szervezeti keretei erősítették. 1996-ban egy helyi építész tervező, Eperjesi Szabolcs készített társadalmi munkában terveket az épület átalakítására, bővítésére.³⁹ A kezdeményezést a városrész önkormányzati képviselője is felkarolta, városi pénzforrást biztosított az átépítés elindításához. A művelődési ház bontásával 1997 decemberében kezdődött a munka, és 1998 májusában megtörtént a megújult épület átadása, birtokba vétele.⁴⁰ Szimbolikus jelentőségű, hogy elnevezése *Községi Háza* változott, ami nemcsak funkciójára, hanem létrejöttére is utal. Jelentős közösségi összefogással, kalákában, saját munkaerővel, pénzadományokkal, természetbeni hozzájárulásokkal segítve épült, és 2012-ig a Görömbölyi Kulturális Egyesület működtette. Udvarán 2001-ben nyitott színház, kültéri rendezvényhelyszín épült. Belső terében emléktábla hirdeti azok nevét, akik közreműködtek a létrehozásában, kiemelendő közülük az 1998-ban elhunyt Minkó Gábor építési vállalkozó.⁴¹ A ház egy bő évtizedes közösségi fenntartás után 2012-ben visszakerült a városi kulturális intézményhálózatba, és neve Művelődési Háza változott vissza.

13. kép. Az 1998-ban átadott Községi Ház, előtte és 2012-től Művelődési Ház (T. A. felv., 2022)

Az épület a legfontosabb identitásjelző elem a városrészben, jelentőségét sokféleképpen megfogalmazták. „A görömbölyi templomdombon a görömbölyi emberek most építik harmadik templomukat, a kultúra templomát.”⁴² „Az összefogás tárgyiasult jelképe a Községi Ház.”⁴³ A lokális identitást kifejező szimbolikus térfoglalásnak ez a középpontja: a helyi kisközösségek rendszeres találkozóhelye, a performatív jellegű – és szintén identitás-elemként értelmezhető – nagyrendezvények, mint pl. Görömbölyi Ősz (szüret), gasztronómiai fesztiválok állandó helyszíne. A Templomdomb környezetében sűrűsödő emlékjelek a Községi Ház köré rendeződnek, a vallási, etnikai és lokális identitás egymásra rétegződése ezek térbeli struktúrájában jól kirajzolódik.

³⁹ Görömböly 2. évf. 7. sz. (1996) 1., 16.

⁴⁰ Görömböly 4. évf. 2. sz. (1998) 4., 10–11.

⁴¹ Görömböly 9. évf. 4. sz. (2003) 2–3.

⁴² Görömböly 4. évf. 1. sz. (1998) 5.

⁴³ Görömböly 8. évf. 2. sz. (2002) 3.

1848-as kopjafa és országzászló

1998-ban, az 1848-49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára a Görömbölyi Kulturális Egyesület fából faragott emlékoszlopot (a helyi elnevezés szerint kopjafát) állított a település forgalmi csomópontjában, a fő utak hármas kereszteződésének közepén. Létrejöttében megragadható a Miskolctól való különállás hangsúlyozása: a görömbölyiek nem a város központi ünnepein, hanem saját rendezvényeiken emlékeznek a nemzeti ünnepekre. Az ökumenikus istentisztelettel és gyalogos ünnepi menettel zajló rítus záró eleme az ünnepi beszéd és a koszorúzás, ahol gyakran a miskolci városvezetés egy-egy előljárója is tiszteletét teszi. A kopjafa állításának az is célja volt, hogy az 1849. július 23–24-én lezajlott „görömbölyi csata” ismerete szervesen beépüljön a közösség történeti emlékezetébe. Az orosz előrenyomulást lassító hadmozdulatok részeként Pöltenberg Ernő a Bükkaranyos–Harsány–Görömböly térségben több kisebb ütközetben is feltartóztatta Csudajev és Kuznyecov tábornokok seregét. Ezekben a hetekben Miskolc többször is orosz, illetve magyar kézen volt, a város lakói figyelték a Görömböly határában zajló – magyar szempontból végül vesztes – hadi eseményeket.⁴⁴

A nyolcvanadik évfordulón Bükkaranyos határában 1929-ben kőből rakott emlékművet állítottak Pöltenberg Ernő tiszteletére. A görömbölyi csata fogalma a kopjafa felállítását megelőzően kevésbé volt ismert, annak ellenére, hogy Lajos Árpád 1955-ben az alábbi népdalszöveget gyűjtötte és publikálta a Zemplén megyei Karcsáról: „*El kell menni valahára / Híres Miskolc városába / Miskolcra meg Görömbölyre / Görömbölyi csatáértre.*”⁴⁵ A kopjafa a helyi identitás fontos térbeli elemévé vált, március 15-e alkalmából az iskola és az óvoda minden évben programot szervez a meglátogatására.

14. kép. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára állított kopjafa (T. A. felv., 2022)

15. kép. Az 1945-ben eltűnt, majd 2000-ben előkerült és eredeti helyére visszaállított Erzsébet-emlékkő (T. A. felv., 2022)

Erzsébet királyné emlékkő

A volt görömbölyi határ egykori mezőgazdasági területein épült 2000-ben egy bevásárlóközpont (építéskor Cora, később Auchan nagyáruház), amelynek alapozásakor a földmunkák a felszínre hoztak egy nagyméretű emlékkövet.

⁴⁴ BÁNLAKY 1930. 217–218., DOBROSSY 1998. 114, 148–150.

⁴⁵ ORTUTAY–KATONA 1975. 284–285.

Az 1945-ben dokumentálatlan körülmények között eltűnt Erzsébet királyné emlékmű került elő, amelyet Görömböly határában a harsányi útélágazásnál 1898-ban állítottak.⁴⁶ A nemzeti gyász jeleként, a magyar kormányzat és helyi hatalmi elitiek által sugalmazott Sisi-kultusz keretében országszerte faültetések, emlékműavatások, szoborállítások történtek a királyné meggyilkolását követően.⁴⁷ Az 1945-ben eltávolított és eltűntnek hitt emlékkövet a városi önkormányzat és a helyi közösség eredeti helyén kívánta újra felállítani, ezért a görömbölyi idősek élő emlékezetéhez fordultak segítségért.⁴⁸

Az emlékkő helyét az adatközlők könnyen beazonosították, mert a két világháború közötti időszakban kitüntetett helyként tagolta a teret: a határban végzett mezőgazdasági munkák, a Hejőben való fürdés, szomszéd falvakból való gyalogos hazatérés alkalmával jövet-menet megpihentek a mellett álló fa árnyékában. A szójhagyomány szerint ott állítottak ilyen emlékkövet és ültettek fát, ahol Sisi megállt, megpihent, elhaladt – jóllehet Erzsébet királyné soha nem járt Miskolcon.⁴⁹ Az emlékmű visszaállítása és ünnepélyes felavatása a millenniumi ünnepségek kiemelt eseménye volt Görömbölyön, de azóta – a falu szélén, autóforgalommal terhelt országút és zajos felüljáró környezetében – nem vált közösségi térré, passzívan létező szimbolikus üzenetként fogadja a településre érkezőket. A helyben ma is élő Sisi-kultusz további térbeli megnyilvánulása, hogy a Községi Ház udvarán 2011-ben a Görömbölyi Ősz rendezvényén felavatták Stróbl Alajos (1856–1926) Erzsébet királynéről 1899-ben készített bronz mellszobrának másolatát (Miskolcon a negyedik, köztérre kihelyezett másolatként),⁵⁰ illetve a település egyik fő utcája Erzsébet királyné nevét viseli.

1956-os emlékmű

A helyi identitást jelző helyek sorában a legújabb 2022. október 23-án került felavatásra a Községi Ház mellett, az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékére. Kezdeményezője, tervezője és megvalósítója Borkuti László, a városrész önkormányzati képviselője volt. Görömbölyön a helyi emlékezetben nem élnek 56-os hagyományok, és a történetírás sem tárt fel különösebb eseményeket a településen.⁵¹ A kisméretű, utcakövekből és harckocsi lánctalpának darabjából formázott emlékmű célja, hogy a várostól elkülönülő ünnepi rítusoknak legyen egy újabb helyszíne – ne az 1848–49-es kopjafánál történjen az október 23-i helyi ünnepség. Létesítése jelzi, hogy Görömböly lokális identitásának erősítésére napjainkban is megvannak a helyi törekvések.

16. kép. Az 1956-os emlékmű (T. A. felv., 2022)

⁴⁶ Az 1945-ös hatalomváltáskor eltüntetett, lecserélt miskolci köztéri alkotásokról: GODA 2003. 499.

⁴⁷ DOBROSSY 2001. 168.

⁴⁸ Görömböly 6. évf. 1. sz. (2000) 9.

⁴⁹ DOBROSSY 2001. 168., Görömböly 6. évf. 2. sz. (2000) 9.

⁵⁰ DOBROSSY 2001. 166–169., https://www.miskolc-goromboly.hu/archivum_2011.php (letöltés: 2023. 02. 14.)

⁵¹ KIS 2006.

Falutábla és utcanevek

A Görömbölyre bevezető közutak mentén minden irányban vannak falunév táblák, amelyeken – más városrészekkel ellentétben – nem *Miskolc-Görömböly*, hanem önállóan *Görömböly* szerepel. A belterületi városrészek földrajzi neveinek használatát, táblákra való felírását önkormányzati rendeletek szabályozzák.⁵² A névtáblákhoz való viszony jól jelzi a lokális identitást, ami a részönkormányzat megalakulásával (2000) is összekapcsolva a városrész részbeni önállóságának ideájára utal.⁵³

Az 1990-es évek elején a politikai rendszer átalakulásának szokásos velejárójaként számos utcanev Görömbölyön is megváltozott. A főutca Dallos Idáról Bacsinszky Andrára való átkeresztelésének szimbolikus jelentőségéről már szóltunk, ehhez hasonlóan más utcanevek is értelmezhetők a helyi identitás kontextusában. „Többen szóvá tették, hogy nem ismerik elég jól az új utcákat és utcaneveket” – ennek orvoslása érdekében a *Görömböly* című magazinban háromrészes sorozat és egy részletes térkép jelent meg a közterületek elnevezéseiről és névadóik életrajzáról.⁵⁴

17. kép. A településnév táblája (TA. felv., 2022)

⁵² Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata 18/2010. (VI. 2.) sz. rendelete a közterületek elnevezéséről, a házszámok rendjéről és a művészeti alkotások közterületen történő elhelyezésének szabályairól.

⁵³ „Részönkormányzatot Görömbölynek? (...) Reméljük, ez a tábla is nemsokára a helyére kerül.” *Görömböly* 1. évf. 1. sz. (1995) 3. p.

⁵⁴ *Görömböly* 2. évf. 7. sz. (1996) 9., 3. évf. 1. sz. (1997) 8., 4. évf. 1. sz. (1998) 10–11.

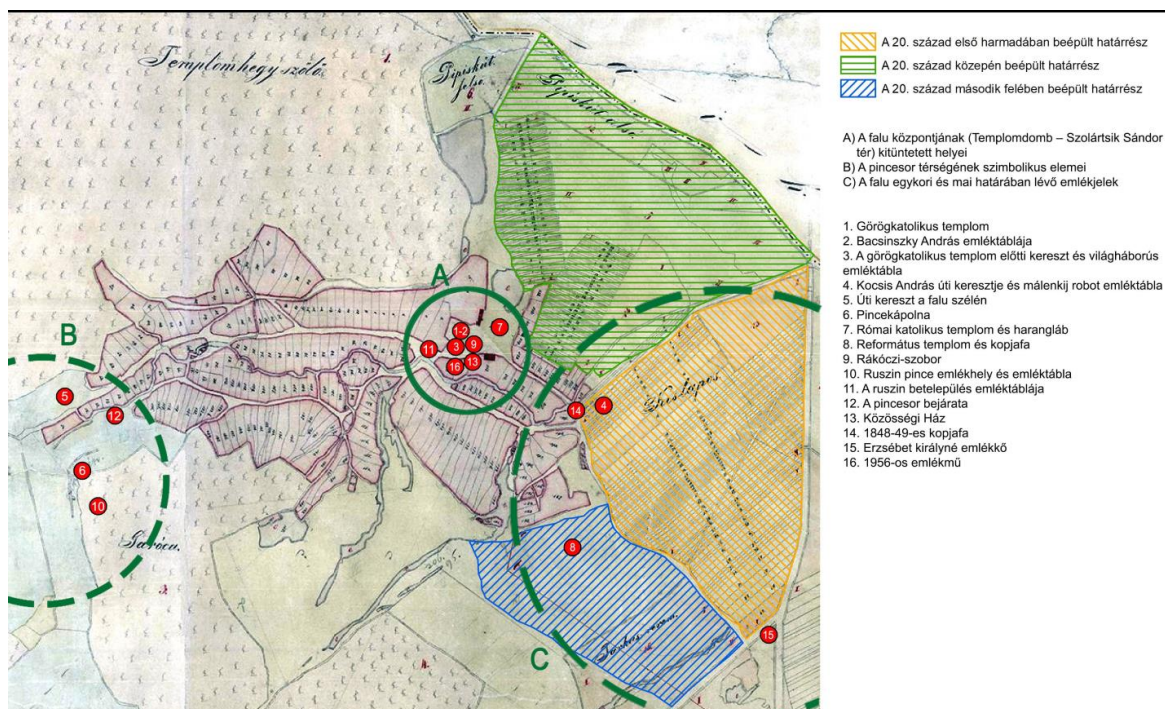
Összegzés

Az 1990–2022 közötti időszakban a településen felállított maradandó emlékjelek (emlékművek, táblák, közösségi terek, épületek, elnevezések) vizsgálata alapján Görömbölyön a szimbolikus térfoglalásnak három rétegét lehet elkülöníteni. A legmélyebb gyökerekkel a *vallási identitás* szimbolikus terei rendelkeznek, a görögkatolikus és a római katolikus felekezet esetében a 18. század második felére visszanyúló épített és tárgyi örökséggel. A református felekezet 20. század második felében történt növekedése és ennek térbeli megtestesülése is erős. A vallási identitáshoz köthető emlékjelek száma nagy és több közülük (pincekáporna, világháborús és málenkij robot emléktáblát tartalmazó kereszt, ökümenikus istentiszteletek a nemzeti ünnepeken) kettős funkcióban is működik.

A görögkatolikus felekezet hagyományaival szoros összefüggésben formálódott a *ruszin nemzetiségi identitás*, egy előző generációktól megörökölt származástudat és nyelvhasználat tudatos felkarolásával. Ennek térbeli megnyilvánulási formái (Rákóczi-szobor, ruszin pince, emléktábla) egyedi arculatot adnak a településnek, jó alapot teremtve a környezettől való különbözőség, az összetartozás tudatának kifejezéséhez.

Az első kettőre épül rá, azok elemeit használja, újabbakkal gazdagítja, és a helyben élők (a nem templomba járókra és a nem ruszinokra) a legszélesebb értelemben véve kiterjeszti érvényét a *lokális identitás* szimbolikus térfoglalása. A pincesor, a Községi Ház és az ezekben megtartott fesztiváli rendezvények sora – a jéghegy csúcsaként kiemelkedve – Görömböly határain túl is láthatóvá teszi a közösség helyi alapon megfogalmazott önazonosságát.

A térben megragadható identitás-jelek rétegzettsége többféle modellt követ, amelyek feltárása a további kutatások feladata lesz. A több generáció óta helyben élő, ruszin és görögkatolikus „ősgörömbölyiek” identitása a gyakorlatban egyszerűen működött, ami a 20. századi népszámlálási adat-sorokból is világosan kirajzolódik: felekezete görögkatolikus, nemzetisége magyar, anyanyelve tót. A ruszin identitás és a Miskolctól való elkülönülés hangsúlyozása későbbi fejlemény; mindezek modelljét Z. Burján Ferenc fogalmazta meg egy alkalommal a ruszin pince emlékhely berendezésekor: magyar vagyok, görögkatolikus, görömbölyi, ruszin – ebben a fontossági sorrendben.⁵⁵

18. kép. Görömböly területének növekedése és szimbolikus terei a 19–20. században, a település 1860. évi (tagosítás előtti) kéziratos határtérképének részletére vetítve (forrás: MNL BAZML BMU 280, szerkesztés: Nagy Zoltán)

⁵⁵ Z. Burján Ferenc (1950–2012) szóbeli közlése, 2011.

Más modellt követ a beköltözők, helyi gyökerekkel nem (vagy csak áttételes családi kötődések révén) rendelkező családok és egyének identitásának alakulása. Esetükben az asszimiláció szándéka motiválja a helyben talált szimbolikus terek használatának elsajátítását, amint azt A. Gergely András Kiskunhalas példáján keresztül összegzi: „az idegent itt is sokkal tovább tartják »gyüttmöntnek«, mint valami nagyvárosban, emiatt pedig sokkal hamarabb kényszerül arra, hogy idegenségét gyorsabban vetkőzze le, mint azt napjaink modern (és mobilabb) társadalmában szokásos. Az asszimilálódás célképzete az idegen számára a külső (ismert) és a belső (ismeretlen) tér határainak lebontásában fogalmazódik meg, s a beolvadás »önkéntessége« ennek a virtuális határnak elfogadását, a belső feltételek és normák máságának tudomásulvételét jelenti. Ez maga lesz az utóbb speciális identitásnak alapjává, a megtelepedés és meggyökeredzés pedig a mozgásfolyamat eredménye.”⁵⁶ A beköltözők szimbolikus térfoglalásának legfontosabb eleme a lokális identitás, ennek jegyében alakítják a köztereket, veszik birtokba a vallási identitás korábbi elemeit. „Ezért a város nem tartózkodási hely pusztán, hanem a hovatartozás mikro-miliója is, mely kölcsönkapcsolatokat teremt a szociális viszonylatokban. Lelkileg vagy intézményesen tehát az identitás lokális központja, ahol tömegében, mennyiségében termelődik többlet-kapcsolat, amelynek hiánya és túltengése minőségi következményűvé válik.”⁵⁷

E folyamatok eredményeképpen Görömbölyön a 21. század elejére a ruszin nemzetiségi identitás feloldódott a lokális identitásba, és a ruszin származástudat egy elvi, emlékezeti, tudatosan szervezett és ápolta, de nyelvhasználatához már nem köthető helyi sajátossággá alakult. Mindeközben a vallási identitás nemcsak tereket, emlékjeleket, közösségi rítusokat adott a lokális identitás kialakulásához, hanem mindezekkel párhuzamosan önállóan is megmaradt. A felekezeti hovatartozás megélése nem függ össze feltétlenül a „görömbölyiség” tudatával, a ruszin önazonosság megélése azonban többnyire igen.

*

FORRÁSOK

HOM = Herman Ottó Múzeum, Miskolc

HTD = Helytörténeti Dokumentumtár

NA = Herman Ottó Múzeum, Néprajzi Adattár, Miskolc

MNL BAZML – Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc

Borsod-Miskolczi Értesítő. Borsod megye hivatalos közlönye, 1894–1897

Miskolczi Napló. Politikai napilap, 1921

Görömböly. A Görömbölyi Kulturális Egyesület magazinja, 1995–2003.

A Miskolc Görömbölyi Görögkatolikus Parókia honlapja: <http://pokrova.hu/>

A Miskolc-Görömbölyi Református Egyházközség honlapja:
<http://honlap.tirek.hu/lap/miskolcgoromboly/cikk/mutat/koszonto-6/>

A Miskolci Görögkatolikus Egyházmegye honlapja:
<https://www.migorkat.hu/parokiak/miskolc-goromboly>

Görömböly városrész honlapja: <https://www.miskolc-goromboly.hu/index.php>

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Ruszin Nemzetiségi Önkormányzat honlapja:
<http://www.bazmegyeiruszinok.hu/>

⁵⁶ A. GERGELY 1996. p. n. <https://mek.oszk.hu/10600/10663/10663.htm#2> (letöltés: 2023. 02. 14.)

⁵⁷ A. GERGELY 1996. p. n. <https://mek.oszk.hu/10600/10663/10663.htm#2> (letöltés: 2023. 02. 14.)

BIBLIOGRÁFIA

A. GERGELY 1996

A. GERGELY András: *Kisebbségi tér és lokális identitás II. Társadalmi tér-képzet, kisvárosi tradíció (Kiskunhalas)*. (MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 2.) MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 1996.

BAÁN 1997

BAÁN István: Görög katolikusok Miskolcon és környékén a XVIII. században. In: DOBROSSY István (szerk.): *Miskolc a millecentenárium évében I.* Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 1997. 146–155.

BÁNLAKY 1930

BÁNLAKY (DOBERDÓI BREIT) József: *Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története III. A nyári hadjárat*. (A magyar nemzet hadtörténelme 21.) Grill Károly Könyvkiadó vállalata, Budapest, 1930.

BARÁZ 2019

BARÁZ Csaba: Egy összetett természeti-tájművelési rendszer emléke: a bükkaljai kőkultúra. In: TAMÁS Edit – KÓKAI Sándor (szerk.): *Kárpát–Pannon térség: tájak, népek, tevékenységek*. (Sárospataki konferenciasorozat I.) *Tanulmányok Frisnyák Sándor professzor 85. születésnapjára*. Nyíregyháza–Sárospatak, 2019. 25–37.

BIRÓ–BODÓ 1993

BIRÓ A. Zoltán – BODÓ Julianna: Szimbolikus térfoglalási eljárások. *Antropológiai Műhely* 2. (1993) 2. 57–85.

BIRÓ–BODÓ 2021

BIRÓ A. Zoltán – BODÓ Julianna: Szimbolikus térfoglalási eljárások. In: BODÓ Julianna (szerk.): *Szimbolikus térhasználat. Székelyföldi változatok*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 2021. 13–38.

BODÓ–BIRÓ 2021

BODÓ Julianna – BIRÓ A. Zoltán: Szimbolikus térhasználat változó szerepben. In: BODÓ Julianna (szerk.): *Szimbolikus térhasználat. Székelyföldi változatok*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 2021. 39–60.

CASTELLS 2006

CASTELLS, Manuel: *Az identitás hatalma. Az információ kora – Gazdaság, társadalom és kultúra*, II. kötet. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006.

DOBROSSY 1998

DOBROSSY István (szerk.): *Borsod és Miskolc 1848–1849-ben. Naplók, töredékek, visszaemlékezések*. B.-A.-Z. Megyei Levéltár, Miskolc, 1998.

DOBROSSY 2001

DOBROSSY István: *Miskolc írásban és képekben* 8. Miskolci Idegenforgalmi és Kulturális Iroda – B.-A.-Z. Megyei Levéltár, Miskolc, 2001.

DIENES 2001

DIENES Dénes (szerk.): *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16–17. század*. (Millenniumi Magyar Történelem – Források). Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

FARAGÓ 2003

FARAGÓ Tamás et al.: Népeesség és társadalom. In: VERES László (szerk.): *Miskolc története IV/2. 1848-tól 1918-ig*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2003. 567–820.

GODA 2003

GODA Gertrúd: Emlékművek születése Miskolcon (1945–1960). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 42. (2003) 499–510.

GYULAI 1996

GYULAI Éva: Termelés és kereskedelem a középkori Miskolcon. In: KUBINYI András (szerk.): *Miskolc története I. A kezdetektől 1526-ig*. BAZML–HOM, Miskolc, 1996. 255–336.

GYULAI 1998

GYULAI Éva: Gazdálkodás, termelés, árucsera a kora újkori Miskolcon. In: DOBROSSY István (szerk.): *Miskolc története II. 1526-tól 1702-ig*. BAZML–HOM, Miskolc, 1998. 175–356.

HOBSBAWM 1987

HOBSBAWM, Eric: Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870–1914. In: HOFER Tamás – NIEDERMÜLLER Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás*. Tanulmánygyűjtemény. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 1987. 127–197.

HODINKA 1915

HODINKA Antal: „*Gens Fidelissima*.” II. Rákóczi F. beregmegyei rutén jobbágysai az 1704–1711-i szabadságharcban. (Különlenyomat a Görög Katholikus Szemle 1915. évi 6–12. számaiból.) Unió könyvnyomda, Ungvár, 1915

KIS 2006

KIS József: *Miskolc 1956*. (Borsodi Levéltári Füzetek 45.) BAZML, Miskolc, 2006

KIS–KUNT 2020

KIS József – KUNT Gergely: *Málenkij robot Nagy-Miskolcon*. Miskolci Német Nemzetiségi Önkormányzat, Miskolc, 2020

KOVÁCS 2006

KOVÁCS Ákos: *A kitalált hagyomány*. Kalligram kiadó, Pozsony, 2006

ORTUTAY–KATONA 1975

ORTUTAY Gyula – KATONA Imre (szerk.): *Magyar népdalok II*. Szépirodalmi, Budapest, 1975

RÉMIÁS 2006

RÉMIÁS Tibor: Marsalkó Mihály dachaui hadifogolytábori (1945–46) zsebkönyve. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 45. (2006) 540–547.

S. BENEDEK 2003

S. BENEDEK András: *A gens fidelissima: a ruszinok*. Belváros-Lipótváros Ruszin Kisebbségi Önkormányzat, Budapest, 2003

SZABADFALVI 1999

SZABADFALVI József: *Görömböly – Falu a városban*. Kézirat. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattár (gynsz.: 86/2002.)

SZŐKE 1987

SZŐKE Lajos: Görömböly szlovák nyelvjárásának néhány sajátossága. *Az egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* XVIII. (1987) 3–60.

TERDIK 2015

TERDIK Szilveszter: Újabb adatok Görömböly egykori görögkatolikus templomáról. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 54. (2015) 353–367.

TÓTH 2008

TÓTH Arnold: Az utolsó óra után – a görömbölyi ruszin folklór. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 47. (2008) 788–801.

TÓTH 2022

TÓTH Arnold: Mentalitástörténeti adatok Miskolc és Görömböly kapcsolatához. In: MOHÁCSI Endre (szerk.): *Hat évtized a régióban. Ünnepi kötet Dr. Rémiás Tibor 60. születésnapjára*. (A Jósza András Múzeum Kiadványai 83.) Jósza András Múzeum, Nyíregyháza, 2022. 229–239.

VÉGHSEŐ 2014

VÉGHSEŐ Tamás (szerk.): *Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai* (Nyíregyháza, 2009. november 12–14.). *Collectanea Athanasiana* I. vol. 6. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2014

Görömböly népesedési adatai, etnikai és felekezeti viszonyai a 18. századtól napjainkig*

BODNÁR MÓNKA

Population data, ethnic and religious relations of Görömböly from the 18th century to the present day

Görömböly was an independent settlement before becoming a part of the city of Miskolc in 1950. During the 16th and 17th centuries, it constantly struggled with depopulation due to the Ottoman-Hungarian wars and various epidemics. The settlement was successfully repopulated in the 18th century, primarily with Greek Catholic Rusyns, but Roman Catholic Slovaks and Protestant Hungarians also made up the population, and periodical occurrences of various people of Lutheran, Greek Catholic and Jewish faiths are known as well. The aim of this study is to present the population growth of Görömböly and how the relations between different ethnic and religious groups developed over time, using schematismus and census data.

*

Népességi adatok és etnikai viszonyok

A 16–17. század folyamán Magyarország területén, ezen belül Borsod vármegyében is nagy volt a pusztulás. Falvak sokasága, olykor egész térségek váltak néptelenné a török betörések és a különféle járványok következtében. Az egykori lakosok vagy elpusztultak, vagy biztonságosabbnak ítélt helyre menekültek. Borsod vármegyében is ilyen állapotok uralkodtak, Görömböly történetét vizsgálva is hasonló kép tárul elénk. Amikor a törökök 1544-ben először dúlták fel Miskolcot és környékét, ez a település is elpusztult. Még ugyanabban a században újra benépesedett, de a súlyos adók miatt lakói a 16. század végén elhagyták. Ez a folyamat többször megismétlődött, az 1690-es évek elején már ismét néptelen volt, lakói elbujdostak. 1700-ban is mindössze 4 adófizetőt írtak össze a településen, az azt megelőző adóösszeírások alkalmával pedig senkit.¹

A Rákóczi szabadságharc idején lakói visszatértek, de az 1710–1711-es pestisjárvány következtében újra elnéptelenedett a falu. Akik a járvány után életben maradtak, szétszóródtak a környéken, egy részük Miskolcra költözött. 1712-ben gr. Althan Mihály tapolcai apát, a terület akkori földesura 20 görögkatolikus rutén és szlovák telepessel igyekezett benépesíteni a települést.²

Arra, hogy az 1712-es telepítés mennyire volt sikeres, vagy inkább sikertelen, az 1715. és 1720. évi összeírások adataiból következtethetünk. Az 1715-ös összeírásban két ilyen nevű település szerepel, mégpedig egy *Magyar Görömböly* és egy *Totth Görömböly*, s ez utóbbiban, ahol feltételeznénk, hogy megtaláljuk az említett rutén és szlovák telepeseket, mindössze három jobbágy családfőjének nevével találkozunk (*Joannes Somogi, Joannes Duriban és Thomas Totth*).³ Magyar Görömbölyön ezzel szemben tizenöt névvel, mégpedig egy-egy *Adam, Baraza, Farkas, Gaál, Molnár és Totth*, két-két *Szabo és Kovacs*, valamint öt *Antalfi*, bár a névsort követő latin nyelvű szöveges magyarázatból az is kiderül, hogy a felsorolt birtokos jobbágyoknak csak az ősei éltek a faluban, akik Tapolca feldúlásakor a szomszédos Miskolc város Mindszent utcájába költöztek, s az utódok jelenleg se nem szántanak, se nem vetnek, hanem kétkezi szőlőmunkából tartják fenn magukat.⁴

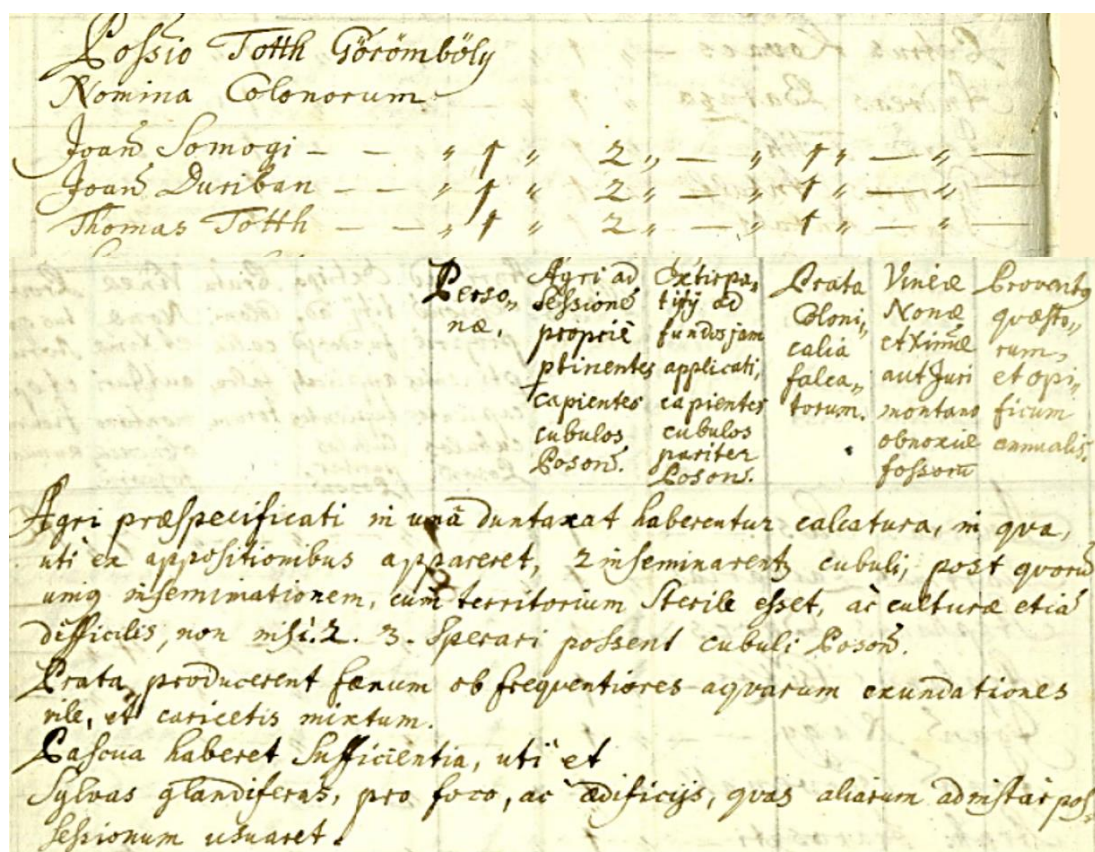
*A kutatás és a tanulmány a „Falu a városban – Miskolc városrészeinek társadalomtörténete, kulturális változásai a 19–20. században” c. K 135501 sz. OTKA-kutatás keretében valósult meg.

¹ PALÁDI-KOVÁCS 1973. 332.

² Soós 1985.128-129.

³ https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/imgview/az-1715_-evi-orszagosszeiras/526/

⁴ https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/imgview/az-1715_-evi-orszagosszeiras/525/

Görömböly (Tót-Görömböly) falu az 1715. évi országos összeírásban⁵

Az 1720-as összeírás szerint a görömbölyi adózók száma 12, a tizenkét név közül négy *Toth*, a többi nyolc az egy-egy alkalommal előforduló *Dudás*, *Kis*, *Magocs*, *Magyar*, *Nagy*, *Ördög*, *Pászternák*, *Varga*.⁶ Ezek közülük csak egy név fordul elő az 1715-ös összeírásban is, *Thomas Toth*. Mindezek azt támasztják alá, hogy az 1712. évi telepítés nem volt eredményes.

Az tény, hogy a falu a 18. század folyamán népesedett be, de az is bizonyosnak látszik, hogy erre többszöri próbálkozás után, feltehetőleg fokozatosan került sor. A helységnévtárak és egyéb történelmi források Görömbölyt a 18–19. században egyértelműen szláv és többségében görögkatolikus településként említik, ám a 18. század második felétől egyre számottevőbb római katolikus népességgel.

Baán István az 1746-os egri kánoni látogatási jegyzőkönyvre hivatkozva közli, hogy a település lakossága zömében görögkatolikusokból állt (96 felnőtt és 36 gyerek), rajtuk kívül 16 római katolikus felnőtt és 6 gyerek, valamint egy református házaspár él még a faluban,⁷ ami összesen 156 főt jelent. Az 1747. évi összeírás 21 görögkatolikus családról tesz említést (valamint Görömböly egyetlen filiájában, Mályiban 4 görögkatolikus család),⁸ ami az előző évi adatokból kiindulva azt jelenti, hogy kb. 6 fős családokkal számolhatunk. 1769-ben már 304 felnőtt és 84 gyermek a görögkatolikusok száma (érdekes, hogy ugyanaz a jegyzőkönyv néhány oldallal arrébb már 350 felnőttet és 150 gyermeket ír!), ugyanitt 133 római katolikus felnőttet és 47 gyermeket is említene.⁹

⁵ https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/imgview/az-1715_-evi-orszagosszeiras/525/2

⁶ https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/imgview/az-1720_-evi-orszagosszeiras/3823/

⁷ BAÁN 1996. 52.

⁸ EMBER 1944–1946. 102.

⁹ BAÁN 1996. 52.

A népesség száma fokozatosan emelkedett. 1773-ban a görögkatolikus templommal bíró, szláv nyelvű faluban két tanító működött¹⁰ (feltehetőleg a két felekezetnek külön-külön tanítója volt). Nem véletlen, hogy az első katonai felmérés térképe (1782–1785) szerint *Görömbély* már egy kiterjedt település, két templommal. Az 1786-os kiadású Korabinsky-féle lexikon az ungvári görögkatolikus püspökséghez tartozó,¹¹ görögkatolikus templommal bíró, szláv faluként tesz róla említést,¹² bár tudjuk, hogy 1772-től már római katolikus plébánia is működik Görömbölyön (azt megelőzően a római katolikus közösség Mindszent filiája volt),¹³ s 1785-től saját kőtemplommal rendelkezik.¹⁴ Az első hivatalos magyarországi népszámlálás idején, 1786-ban lakosainak száma 765 fő, közülük 211 római katolikus, 544 görögkatolikus hitvallású.¹⁵ Az 1792. évi görögkatolikus összeírás is 544 (görögkatolikus) lélekről tesz említést, filiákkal együtt ez a szám 1206 volt. A legnépesebb filia Miskolc volt (376), de Mályi (145) és (Hejő)Csaba (82) görögkatolikus népessége is számottevő.¹⁶

Vályi András a 18. század legvégén Görömbölyt Miskolchoz közel fekvő, Borsod vármegyei tót faluként mutatja be, említést tesz egyebek mellett tágas és termékeny szőlőhegyeiről és piacozási lehetőségeiről.¹⁷

Az 1806-os összeírás szerint a görömbölyi görögkatolikusok száma 665 lélek (395 gyónásra képes, vagyis felnőtt és 270 gyónásra képtelen, vagyis gyermek), akik 125 tiszta görögkatolikus családban és 3 vegyes felekezetű (az egyik szülő római katolikus) családban élnek. A görögkatolikus népesség prédikációs nyelve a ruszin, míg a népesebb filiákban (Miskolc, Máji, Csaba) már ekkor a magyart használják prédikációs nyelvként, a ruszint az anyaegyházon kívül csak a Hámor, Óhuta és Újhuta esetében tüntetik fel, ahol a lélekszámból ítélve csak egy-két görögkatolikus család él ebben az időben.¹⁸

Fényes Elek a 19. század közepén Miskolctól délre fekvő, szőlőhegyek és erdők közt elterülő magyar – orosz faluként írja le, 850 görögkatolikus és 132 római katolikus, összesen 982 lakossal, megjegyezve, hogy *a lakosok magyarul és tótul beszélnek, de a tót nyelvhez nagyobb hajlammal viseltetnek*.¹⁹

Az 1903-as schematizmus új adatot közöl a nyelvhasználatra vonatkozóan. A görögkatolikus schematizmusokban a nyelvhasználatra utaló adatokat 1823-tól tüntetik fel. Nem teljesen világos, hogy ez a lakosság nyelvhasználatára, vagy a liturgikus nyelvre vonatkozik-e, de a kettő valamilyen szinten összefügg. Nagy valószínűség szerint a prédikációs nyelvre vonatkozik, hasonlóan az 1806. évi összeíráshoz. Ezeket az adatokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy míg az 1823–1898 közötti évek schematizmusaiban a nyelvhasználatra vonatkozóan Görömböly és a hozzá tartozó leányegyházakra vonatkozóan a *Slavo-Ruthenica et Hungarica*, vagyis szláv-rutén és magyar megjelölés szerepel, addig 1903-tól már csak magyar, ami azt jelenti, hogy a 20. század elejétől az egyház liturgikus nyelve már Görömbölyön is (nemcsak a filiákban!) a magyar volt. Ez persze nem feltétlenül azonos a lakosság nyelvhasználatával, sőt bizonyos, hogy a szláv, elsősorban ruszin nyelvnek még hosszú évtizedeken át fontos szerep jutott a görömbölyiek kultúrájában, a hétköznapi nyelvhasználatában. Erre engednek következtetni az 1939-ben Csíkvári által szerkesztett vármegyemonográfia adatai, mely szerint a 2439 lélek közül 1500 magyar, 939 pedig tót.²⁰

¹⁰ LEXICON LOCORUM 1920. 73.

¹¹ Az 1771-ben létrehozott munkácsi görögkatolikus püspökség székhelye Ungvár volt.

¹² KORABINSKY 1786. 208.

¹³ BAÁN 1996. 51.

¹⁴ TÓTH 2008. 791.

¹⁵ MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETI HELYSÉGNÉVTÁRA 1991. 42–43, 131, 137.

¹⁶ BENDÁSZ – KOI 1994. 52.

¹⁷ VÁLYI 1799. 2. köt. 60.

¹⁸ UDVARI 1990. 100

¹⁹ FÉNYES 1851. 2. KÖT. 56–57.

²⁰ KLEIN–PÉCHY–HORVÁTH 1939. 58.

Bár az előző évtizedek hivatalos statisztikái túlnyomó magyar többséget mutatnak, ráadásul ennek adatai szerint rutén/ruszin anyanyelvű egyetlen egy sem akadt Görömbölyön, olyannyira, hogy az 1930-as statisztikában ilyen rovat már nem is szerepel:

Anyanyelvi megoszlás a KSH adatai szerint (év/fő)										
Év	lakosság	magyar	német	tót	oláh	rutén	horvát	szerb	bunyevác, sokác stb.	egyéb
1910	1840	1816	6	6	-	-	3	-	=	9
1920	1930	1916	1	3	-	-	2	1	=	7
1930	2296	2266	2	19	-	=	-	-	2	7

Köztudott, hogy a tót népnévvel általában a szlovákokat jelölték, de nemcsak őket, hanem úgy általában a szláv népeiséget. Az, hogy horvátok, szerbek, bunyevácok, sokácok tényleg éltek-e a faluban, vagy csak a ruszinokat sorolták rossz helyre, nem ismert. Viszont a rutén/ruszin lakosság hiánya arra enged következtetni, hogy a népesség etnikai identitása nem volt erős. Nem számított ez egyedi esetnek, az abaúji, tornai és zempléni görögkatolikus ruténeket/ruszinokat is egyszerűen csak tótoknak, esetleg oroszoknak nevezte környezetük, de akár ők maguk is magukat, sok esetben ők maguk lepődtek meg a leginkább, amikor kiderült, hogy nem is a szlovák, hanem a ruszin nyelvet beszélik, s népi kultúrájuk is ahhoz a néphez köti őket.²¹

A lakosságnak a 19. század közepétől nyomon követhető egyre nagyobb mértékű elmagyarosodása ellenére a 21. század elején is akadtak idősek, akik valamilyen szinten még beszélték őseik nyelvét. 2004-ben a településen működő Ruszin Kisebbségi Önkormányzat jóvoltából megjelent egy CD *Zsimni viter duje, mamo (Hideg szél fúj, édesanyám)* címmel, mely a görömbölyi ruszin folklórt – illetve sokszor már csak annak töredékeit – kívánta megőrizni. Az ezen rögzített anyag gyűjtésére 1987-ben, illetve 2004-ben került sor. Amint azt a 2004-es gyűjtést és a CD készítést felügyelő folklorista, Tóth Arnold kifejtette: *Az adatközlők visszaemlékezése szerint az 1980-as évekkel zárult az a korszak, amelyben a helyi ruszin nyelvjárási és folklóranyagot még a maga teljességében össze lehetett volna gyűjteni. S mivel a jelzett hanghordozón a jelzett kor gyűjtései is fellelhetők, a hangfelvétel időhatárai az „utolsó óráról”, a nyolcvanas évektől az „utolsó óra utánig” ... egyfajta történetiséget is megjelenítenek a ruszin kisebbség asszimilációját illetően.*²² Ebből az is kiderül, hogy napjainkra már teljesnek mondható a nyelvi asszimiláció. A ruszin eredetre a görögkatolikus vallás, egyes családnevek és néhány kulturális elem emlékeztet még.

A 19. század végétől a 20. század közepéig nagy iramban nőtt a település lélekszáma, ami elsősorban Miskolc közelségével magyarázható. Egyes források szerint 1941-ben már megközelítette a háromezret,²³ igaz más források ennél kevesebbet, kétezer egy-kétszázat közölnek.²⁴ Görömbölyt 1950-ben Miskolchoz csatolták. Ezt követően már önállóan hiába keressük adatait a statisztikákban. Napjainkban mintegy 4400 főre tehető az ott élők száma.²⁵ Mindezek a körülmények siettettk a „törzslakosság” asszimilációját és a település etnikai jellegének megváltozását.

²¹ Lásd pl. Komlóská esetét, legrészletesebben Tamás Edit kutatásaiban: TAMÁS 2008 (a végén további szakirodalmmal)

²² TÓTH 2008. 790.

²³ 1941. évi népszámlálás, 50.

²⁴ 1949. évi népszámlálás, 16.

²⁵ Borkuti László területi képviselő adatközlése.

Felekezeti összetétel

A reformáció idején – a többi borsodi település lakosságához hasonlóan – Görömböly lakossága is áttért a református hitre. 1612-ben önálló református egyházközsége volt,²⁶ ezt támasztják alá az 1639-ből és 1641-ből fennmaradt egyházlátogatási jegyzőkönyvek is.²⁷ Ám mint fentebb már említettük, régi lakosai elmenekültek vagy elpusztultak, a telepítések révén pedig a görögkatolikusok kerültek túlsúlyba. A görögkatolikus népesség mellett előbb kis, majd egyre jelentősebb számban megjelentek a római katolikusok is. A 20. század közepéig Görömböly egyértelműen görögkatolikus többségű volt, de a római katolikusok száma 1930-ban már mintegy kétharmada volt a görögkatolikusokénak (779 r. k. és 1112 gk.²⁸).

A 18–19. század folyamán egyéb felekezetűek – görögkeletiek, evangélikusok, zsidók – csak elvétve, kis számban és időlegesen tűntek fel Görömbölyön.

A Görömböly egyháztörténetével foglalkozó szakirodalomban általában az olvasható, hogy a görögkatolikusok tömeges megtelepedése az 1760-as évekre tehető, de a források arra utalnak, hogy ennek voltak előzményei. Az egyik forrás azt állítja, hogy a görögkatolikus egyházközség az 1700-as években alakult, az anyakönyveket 1710-től vezetik.²⁹ További források más-más évszámmal jelölik az anyakönyvek vezetésének kezdetét, az 1851–1898 között kiadott schematizmusok 1751-et írnak,³⁰ az 1903-as schematizmus szerint erre csupán 1781-től került sor.³¹ Pedig biztosan volt korábbi, ugyanis az 1769. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvben feljegyezték, hogy a húsz éve ott szolgáló Ternay István parókus gondosan vezeti az anyakönyvet, melybe feljegyzi a kereszteltek, házasságra lépők és elhunytak nevét és életkorát.³² Napjainkban sajnos ezen anyakönyvek egyike sem ismert, vagy megsemmisültek, vagy lappanganak valamerre. A jelenleg interneten elérhető legkorábbi görömbölyi anyakönyvek a római katolikusok esetében 1765, a görögkatolikusok esetében 1855, bár Baán István említ egy, a görögkatolikus parókia levéltárában fellelhető töredékes, megrongált állapotban levő halotti anyakönyvet 1782–1805-ből.³³ Ez utóbbi időközben bekerülhetett a görögkatolikus levéltárba. A Miskolci (Görögkatolikus) Egyházmegye levéltárában további, részben töredékesen fennmaradt görömbölyi anyakönyvek is fellelhetők az 1783–1944 közötti évekből.³⁴

²⁶ Soós 1985.128.

²⁷ DIENES 2001.174–175.

²⁸ 1930. évi népszámlálás, 211.

²⁹ CSÍKVÁRI 1939. (Személyi adattár, 84 /Demkó Sándor/)

³⁰ SCHEMATIZMUS 1851, 75; SCHEMATIZMUS 1853, 76; SCHEMATIZMUS 1857, 83; SCHEMATIZMUS 1861, 88; SCHEMATIZMUS 1863, 88; SCHEMATIZMUS 1868, 95; SCHEMATIZMUS 1873, 97; SCHEMATIZMUS 1876, 93; SCHEMATIZMUS 1878, 82; SCHEMATIZMUS 1882, 81; SCHEMATIZMUS 1889, 83; SCHEMATIZMUS 1890, 83; SCHEMATIZMUS 1898, 135.

³¹ SCHEMATIZMUS 1903, 137.

³² KOVÁCS 1998. 339.

³³ BAÁN 1996. 52.

³⁴ I. kötet: Halottak 1783–1805; II. kötet: Kereszteltek 1810–1812 (utolsó lapjain töredékes, cirill betűs halotti anyakönyvi bejegyzések); III. kötet: Kereszteltek 1835–1864, Halottak 1837–1864, Vegyes házasságok listája; IV. kötet: Házasultak 1855–1886, jegyesek hirdetése 1859–1864; V. kötet: Házasultak 1887–1927; VI. kötet: Kereszteltek 1864–1944.

Az 1823-as görögkatolikus schematizmusban utalás történik a görögkatolikusokkal együtt élő egyéb felekezetű lakosokra is, igaz, konkrét számadatok nélkül, csak magát a tényt közlik. Érdekes módon a római katolikusokat nem tüntetik fel, csak a református, evangélikus, görögkeleti és zsidó felekezetűeket. Pontos számadatokat csak az 1898–1918 között kiadott négy schematizmusban találunk. Ezek, valamint a hivatalos népszámlálási adatok is azt mutatják, hogy a 19. század végétől a reformátusok is egyre nagyobb számban telepednek meg a faluban. 1898-ban még ugyan a 20 főt sem éri el a számuk, de 1918-ban már meghaladja a 170-et, sőt 1930-ban eléri a 350-et, 1941-ben a 360-at.³⁵ Az 1939-es vármegyei monográfia – mely szerint a 2439 főből 1387 fő (57%) görögkatolikus, 928 fő (38%) római katolikus, 96 fő (4%) református és 28 fő (1%) zsidó hitvallású³⁶ – 96 fős számadata ilyen tekintetben nagyon kilóg a sorból.

Görögkeleti vallásút csupán néhány főt írtak össze. Az evangélikusok száma sem volt jelentős, a 19. század végén még nem is éltek Görömbölyön, 1903-ban és 1908-ban három, 1910–1930 közötti időszakban húsz körüli volt a létszámuk.

Az 1873-as schematizmus szerint a borsodi egyházmegye legnagyobb görögkatolikus iskolája Görömbölyön működött, ahol 126 iskolába járó gyereket írtak össze.³⁷ A két háború közötti időszakban már három felekezeti iskolája volt a falunak, a görög- és római katolikus mellett a növekvő létszámú református felekezetnek is volt elemi iskolája.³⁸

A második világháborút követő kommunista érában az uralkodó rendszer az egyéni és közösségi vallásgyakorlást is igyekezett egyre inkább háttérbe szorítani. Nyilvánvalóan ezzel, s további társadalmi és gazdasági okokkal magyarázható, hogy míg a 20. század közepén a lakosság 54%-a (2180 főből 1180 fő), 1982-ben már csak 17%-a (3600 főből 607 fő) vallotta magát görögkatolikusnak, s napjainkra a görömbölyi görögkatolikusok száma kb. 350 főben határozható meg.³⁹ A római katolikusok száma nem ismert, de az aktív hitgyakorlók száma mintegy 100 fő lehet, a reformátusoké kb. 50–100 fő.⁴⁰ A korábban meglévő felekezetek közül napjainkra szinte teljesen eltűnt a görögkeleti (melyet a 20. század elején 1–9 fő képviselt), az evangélikus, valamint a zsidó. Ez utóbbiakról tudjuk, hogy létszámuk 1880–1941 között 26–33 között mozgott.⁴¹ 1944-ben a többi magyarországi zsidóhoz hasonlóan őket is deportálták. A Mártírkönyv a Löwinger, Reisner, Reichmann és Schenker családneveket sorolja fel Görömböly vonatkozásában, egyenként összesen 16 személy nevét.⁴²

³⁵ Lásd az adott évek schematizmusait, valamint: 1930. évi népszámlálás, 211.

³⁶ KLEIN PÉCHY-HORVÁTH 1939. 58.

³⁷ SCHEMATIZMUS 1873. 103.

³⁸ KLEIN – PÉCHY-HORVÁTH 1939. 58.

³⁹ Galambvári Péter parókus szóbeli közlése 2022-ben.

⁴⁰ Borkuti László területi képviselő adatközlése.

⁴¹ A ZSIDÓ NÉPESSÉG SZÁMA..., 128.

⁴² PASZTERNÁK 1970. 204–205.

Görömböly népessége és felekezeti megoszlása (fő)							
év	össz-lakosság	görög-katolikus	római katolikus	reforma-tus	evan-gélikus.	orto-dox	izraeli
1746	156	132	22	2			
1769	568/680	388/500	180				
1786	765	544	211				
1869	1175						
1880	1160						28
1890	1482						
1900	1604						
1910	1840	1009	604	174	19	1	33
1920	1930	1021	645	210	21	4	29
1930	2296	1112	779	350	18	9	27
1939	2439	1387	928	96			28
1941	2078/2845		1031	360	22		26
1949	2180⁴³	1180 (1948)	1031	360	22 ⁴⁴		

A görögkatolikusok számának drasztikus csökkenése ellenére Görömböly napjainkig görögkatolikus falu-, pontosabban városrészként él a köztudatban. Ennek legfőbb oka talán az lehet, hogy a görögkatolikus egyházközség a 18. századi betelepítéstől töretlenül és anyaegyházként működik. Parókusa ma is helyben él és aktív részese a település életének. A vasárnapi szentmiséken a görögkatolikus templomban napjainkban is általában 80–120 fő vesz részt, sátoros ünnepeken (karácsony, húsvét, búcsú) ennél lényegesen többen.⁴⁵

A római katolikus parókia szintén a 18. században, 1772-ben létesült (ezt megelőzően a hívek a mindszei plébániához tartoztak), templomuk 1785-ben készült el és került felszentelésre.⁴⁶ Sokáig népes filiákkal bíró, önálló anyaegyházközségként működött, bár a leányegyházak egyike-másika népesebb volt, mint maga az anyaegyház. Napjainkban – bár a római katolikus lakosság száma feltehetőleg már meghaladja a görögkatolikusokét, igaz, az aktív hitéletet élők számát illetően ez nem feltétlenül igaz – nincs önálló, helyben lakó plébánosa, a miskolc-martinkertvárosi plébániához tartozik.

A református hívek az 1950-es években kezdtek önálló hitközséggé szerveződni, templomukat 1956-ban szentelték fel, 1958-ban önállósodtak. A viszonylag kis létszámú, de agilis gyülekezet azóta folyamatosan szépíti templomát, építi az egyházközséget.⁴⁷

A történelmi felekezetek mellett kisegyházak, ún. szekták nem telepedtek meg Görömbölyön. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne lennének néhányan az ott élők közül ezeknek tagjai, hiszen Miskolcon számos ilyen lehetőség adódik, de arról is tudnak, hogy az egyik szombatista család a nyíregyházi gyülekezetbe járt. Tehát elvértve előfordul, de nem jellemző ezek jelenléte, szervezett formában pedig helyben egyáltalán nincs.⁴⁸

⁴³ Az 1949. évi népszámlálás adata

⁴⁴ SCHEMATIZMUS 1948. 85. A görögkatolikusokra vonatkozó számadat friss, a többi felekezetre vonatkozó adatok az 1941. évi népszámlálás adatai, kivéve a zsidó lakosság esetében, akiket 1944-ben elhurcoltak. (Lásd SCHEMATIZMUS 1948. 14.)

⁴⁵ Szunyog Tibor (*1950) szóbeli közlése.

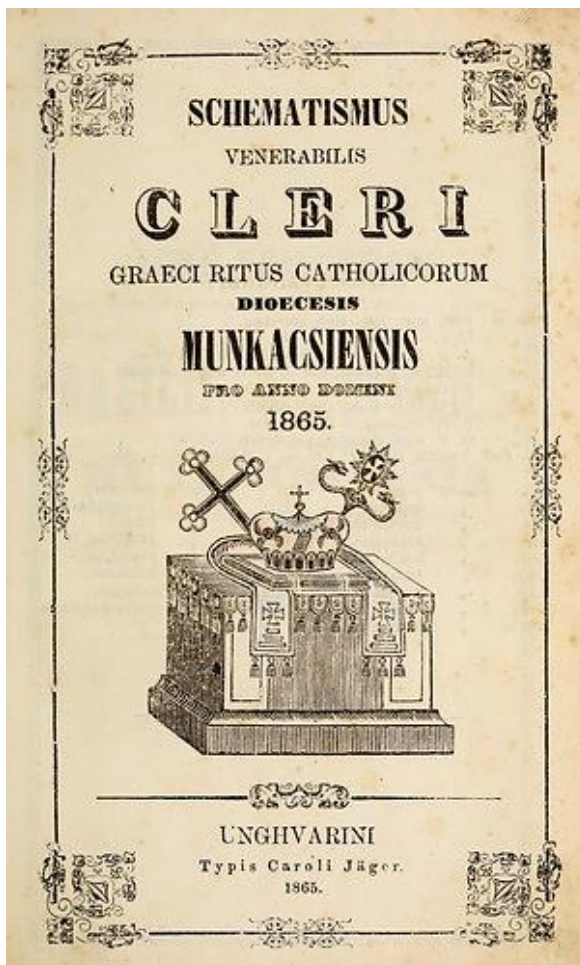
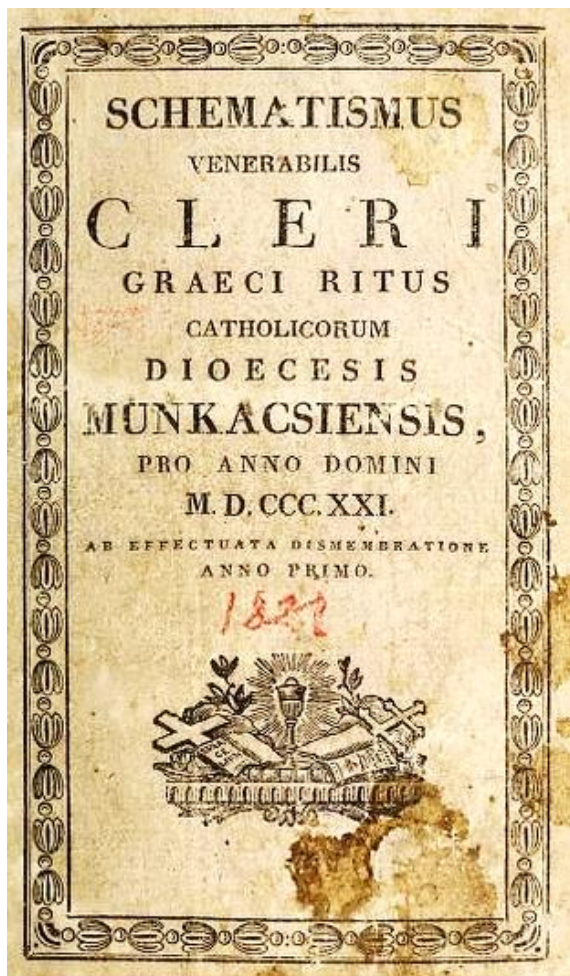
⁴⁶ Soós 1985. 129.

⁴⁷ <https://www.miskolc-goromboly.hu/reformatus.php> (2023.04.10.)

⁴⁸ Szunyog Tibor (*1950) szóbeli közlése.

Görömböly (és filiáinak) adatai a görögkatolikus schematizmusok tükrében											
	<i>Görögkatolikusok száma</i>						<i>Egyéb felekezetűek</i>				
Év	Görömböly (G)	Csaba (Cs)	Szirma (Sz)	Miskolc	Összesen	Nyelv	rk.	ort.	ev.	ref.	izr.
1792	544	82	2	376	1206						
1806	665	56		397	1316	ruszin magyar	G: x Cs: x			Cs/Sz: x	
1814	665	56	4	397	1325						
1816	708	76	8	617	1784						
1823	811	81	1	594	1693	<i>Slavo-Ruthenica et Hungarica</i>				Cs/Sz: x	x
1833	778	67	2	381	1416					Cs/Sz: x	x
1835	771	69	3	396	1441					Cs/Sz: x	x
1837	782	72	5	413	1483					Cs/Sz: x	x
1841	812	87	16	425	1566					Cs/Sz: x	x
1844	832	70	19	437	1598					Cs/Sz: x	x
1846	842	71	16	496	1644					Cs/Sz: x	x
1851	819	77	18	464	1578					Cs/Sz: x	x
1853	995	98	17	651	1947					Cs/Sz: x	x
1857	1002	97	20	700	1802					Cs/Sz: x	x
1861	1014	100	22	700	2125					Cs/Sz: x	x
1863	1020	100	25	700	2066					Cs/Sz: x	x
1868	989	99	22	710	2123					Cs/Sz: x	x
1873	994	102	25	718	2146					Cs/Sz: x	x
1876	996	105	34	n. a.	2142					Cs/Sz: x	x
1878	998	108	35	760	2143					Cs/Sz: x	x
1882	902	124	39	610	1911					Cs/Sz: x	x
1889	898	120	52	640	2011					Cs/Sz: x	x
1890	898	120	52	640	2011					Cs/Sz: x	x
1898	916	201	52	700	2234	<i>Hungarica</i>	G:309 Cs:756 Sz:493	– 10 –	– 37 5	19 567 563	21 396 39
1903	997	303	54	1902-től önálló anyaegyház			G:452 Cs:1033 Sz:506	2 – –	3 110 4	163 821 869	27 276 26
1908	1020	370	54				G:460 Cs:1040 Sz:506		3 110 4	60 821 869	30 276 26
1918	1009	248	63		1458		G:604 Cs:1415 Sz:575	1 2 –	19 91 13	174 1145 853	33 289 41
1929-1936					1458						
1948	1180	412	102		1943		G:1031 Cs:1740 Sz:763		22 100 2	360 1540 951	– 62 4
1982	607	42	36		725						

(3600-ból)

A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1821. és 1865. évi schematizmusának címlapja

A Miskolctól 5 km-re délre fekvő Görömböly községet Nagy-Miskolc közigazgatási kialakítása során 1950-ben csatolták a városhoz. A szomszédos Hejőcsaba és a korábban Görömbölyhöz tartozó Tapolca már 1945-ben Miskolchoz került, miután az 1930-as, 1940-es években folyamatosan napirenden volt a város területének bővítése, a déli városhatár esetében elsősorban a tapolcai fürdő kiemelt turisztikai fejlesztése kapcsán. Az egykor önálló falu a 20. század második felében az integrálódás (pl. tömegközlekedés, úthálózat, közművesítés) folyamatai közepette – részben azok ellenére – sokáig őrizte, sőt bizonyos tekintetben napjainkig őrzi különállásának tudatát, sajátos kulturális jellegzetességeit, görögkatolikus vallását, ruszin nyelvét, hagyományos faluképét.⁴⁹

Görömböly 1950 óta Miskolc városrésze, azt megelőzően önálló település volt. A török háború és a járványok következtében a 16–17. század folyamán küzdött az elnéptelenedéssel. Újratelepítése a 18. században lett sikeres: zömében görögkatolikus ruszinok népesítették be, de akadtak közöttük római katolikus szlovákok és református magyarok, időszakosan evangélikus, görögkeleti és zsidó vallásúak is. A tanulmány a népesedés gyarapodását, az etnikai és felekezeti viszonyok alakulását követi nyomon a schematizmusok és a népszámlálási adatok segítségével.

⁴⁹ TÓTH 2008. 788–801., TÓTH 2022. 229–239.

BIBLIOGRÁFIA

BAÁN 1996

BAÁN István: A görömbölyi görögkatolikus egyházközség a XVIII. században. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 8. (1996)/3–4. 51–60.

BENDÁSZ–KOI 1994

BENDÁSZ István – KOI István: *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészsképeinek 1792. évi katalógusa*. Nyíregyháza, 1994

CSÍKVÁRI 1939

CSÍKVÁRI Antal szerk.: *Borsod vármegye* (Borsod, Gömör és Kishont k. e. e. vármegyék). Vármegyei Szociográfiák V. Budapest, 1939

DIENES 2001

Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16–17. század. Szerkesztette és az utószót írta DIENES Dénes. Osiris Kiadó, Budapest, 2001

EMBER 1944–1946

EMBER Győző: A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészsképeinek 1747. évi összeírása. *Regnum – Egyháztörténeti évkönyv* 6. (1944–1946) 95–116.

FÉNYES 1851

FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára*. Pest, 1851

KLEIN–PÉCHY–HORVÁTH 1939

KLEIN Gáspár–PÉCHY–HORVÁTH Rezső: Községi adattár. In: *Borsod vármegye* (Borsod, Gömör és Kishont k. e. e. vármegyék). Vármegyei Szociográfiák V. Szerkesztette CSÍKVÁRI Antal. Budapest, 1939

KORABINSKY 1786

KORABINSKY Johann Matthias: *Geographisch-Historisches und Produkten Lexicon von Ungarn*. Weber und Korabinskyschen Verlage, Pressburg, 1786

KOVÁCS 1998

Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Borsod vármegye 1768–1769. Közzéteszi: KOVÁCS Béla. Eger, 1998 (Az egri egyházmegye történetének forrásai 2.)

LEXICON LOCORUM

LEXICON LOCORUM REGNI HUNGARIAE POPULOSORUM 1773. Magyarország helysképeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása. Kiadja a Békeküldöttség, Budapest, 1920

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETI HELYSÉGNÉVTÁRA 1991

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETI HELYSÉGNÉVTÁRA Borsod megye 1773–1808. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest–Miskolc, 1991

NÉPSZÁMLÁLÁSOK

1910., 1920., 1930. 1941., 1949. évi népszámlálás. Forrás: A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalasok/

PALÁDI-KOVÁCS 1973

PALÁDI-KOVÁCS Attila: Ukrán szórványok a 18–19. században a mai Magyarország északkeleti részén. *Népi Kultúra – Népi Társadalom VII.* (1973) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. 327–367.

PASZTERNÁK 1970

PASZTERNÁK, Ráv Slomo: *Miskolc és környéke mártírkönyve. A szent gyülekezetek Hidasnémeti-től Mezőkövesdig és Ózdtól Szerencsig.* A szerző kiadása. Printed in Israel 1970.

SCHEMATIZMUSOK 1814–1948

Forrás: Görögkatolikus Örökségismereti Portál – Sematizmusok/összeírások
<https://byzantinohungarica.com/index.php/sematizmusok-osszeirasok>

Soós 1985

Soós Imre: *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése.* Szent István Társulat, Budapest, 1985

TAMÁS 2008

TAMÁS Edit: Adatlapos felmérések egy ruszin faluban. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve 47.* (2008) 779–787.

TÓTH 2008

TÓTH Arnold: Az utolsó óra után – a görömbölyi ruszin folklór. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve 47.* (2008) 788–801.

TÓTH 2022

TÓTH Arnold: Mentalitástörténeti adatok Miskolc és Görömböly kapcsolatához. In: *Hat évtized a régióban. Ünnepi kötet Dr. Rémiás Tibor 60. születésnapjára.* Szerk.: MOHÁCSI Endre. Nyíregyháza: Jósza András Múzeum, 2022. 229–239. (A Jósza András Múzeum Kiadványai)

UDVARI 1990

UDVARI István (szerk.): *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészszégeinek 1806. évi összeírása.* Vasvári Pál Társaság Füzetek 3. Nyíregyháza, 1990

VÁLYI 1799

VÁLYI András: *Magyar országnak leírása*, 2. köt. Buda, 1799

A ZSIDÓ NÉPESSÉG SZÁMA...

A ZSIDÓ NÉPESSÉG SZÁMA településenként (1840–1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1993

II. Ulászló Estei Hippolit egri püspökhöz, korábbi tapolcai apáthoz írt levele a tapolcai apátság eladományozásáról, 1515*

GYULAI ÉVA

A letter of King Vladislas II of Hungary to Cardinal Bishop Ippolito d'Este of Eger (Atria) about the donation of Tapolca Benedictine Abbey, 1515

In 1513, Pope Leo X appointed Cardinal Ippolito (I) d'Este (1479–1520), Bishop of Eger (Atria), for Benedictine Abbot of Tapolca in Hungary, in order to support the young high priest mostly living in Ferrara, with the remuneration of the Closter, considering that the Tapolca Benedictine monastery owned 4 serf villages. However, Cardinal Bishop Ippolito was not able to enjoy the respectable income of his abbey for long, because according to the laws of the Hungarian Kingdom of that time, high priests could only be appointed for a single ecclesiastical benefit. In 1515 King King Vladislas II of Hungary (1456–1516) excuses himself in a letter to Ippolito d'Este, because under the pressure of the Hungarian nobles, he was forced to take the benefice of the abbey from the Cardinal Bishop and donate it to a parish priest of (Hejő)Csaba named Petrus. In his letter, the king promises the bishop cardinal to compensate him for the lost revenues. The letter has not survived in its original form, but several later copies are known to be kept in various collections.

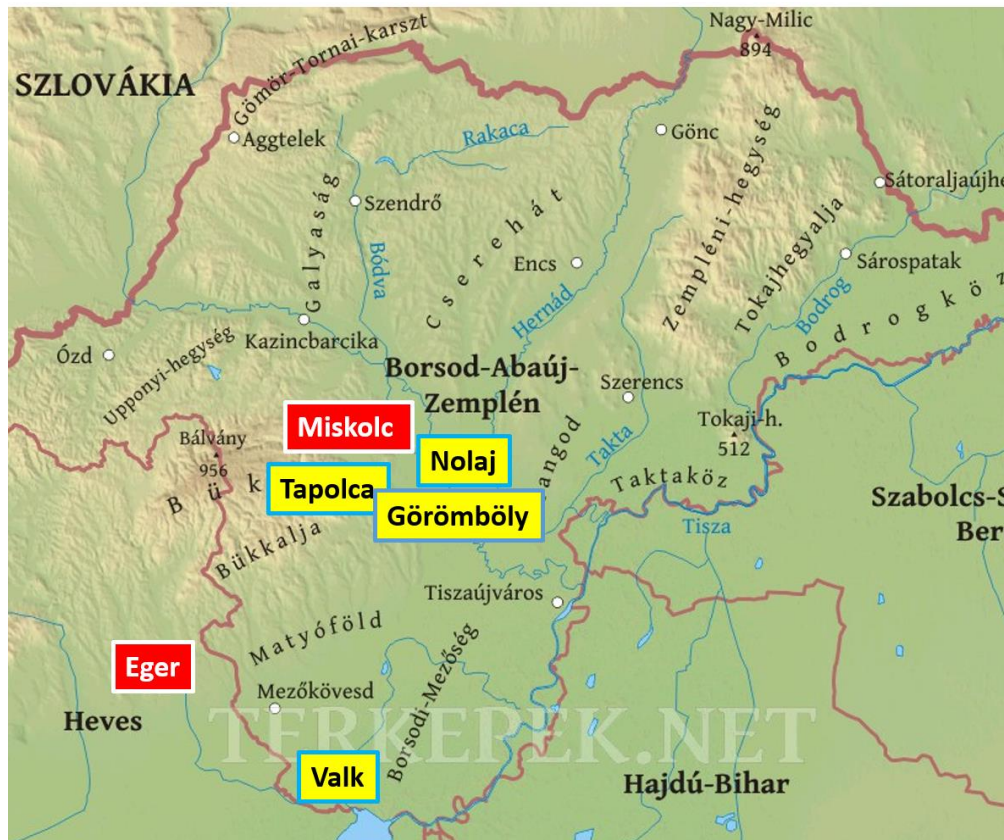
Thus, instead of Ippolito d'Este, the parish priest of the village of Csaba, adjacent to the monastery in Tapolca, received the title of abbot and the command over the abbey's estates. In 1518, Hippolit briefly regained his former abbey, but had to resign again.

*

Az Árpád-korban a Miskolc-nemzetség (Bors–Miskolc-nemzetség) által alapított Borsod megyei tapolcai bencés apátság kegyurasága a 14. század második felétől átszállt a királyra, I. Nagy Lajos ugyanis egy évvel azután, hogy 1364-ben megszerezte a diósgyőri uradalmat, 1365-ben birtokcserével megszerezte a Szécsi család – Miskolc-nembeli Panyit bán leányági örökösei – Borsod megyei éleskői uradalmát is, Miskolc faluval együtt, majd Éleskő egykori Borsod megyei jószágait a diósgyőri vár köré szerveződő váruradalom részévé tette. Az egykori nemzetségi birtokokkal együtt a Miskolccal határos tapolcai Szent Péter-monostor kegyurasága, amelyet a birtokcsere időpontjában Szécsi Miklós horvát bán és fivére, Domokos erdélyi püspök gyakorolt, szintén a királyra szállt. A tapolcai apátság javadalmához ekkor Tapolca falu, az ott épült kolostorral, a közeli Görömböly és Nolaj mint jobbágyfalvak, illetve a távolabbi, Tisza-menti Valk falu tartozott.¹

*A kutatás és a tanulmány a „Faluk a városban – Miskolc városrészeinek társadalomtörténete, kulturális változásai a 19–20. században” c. K 135501 sz. OTKA-kutatás keretében valósult meg.

¹ Az apátság középkori birtokairól és apátjairól bővebben lásd: GYULAI 2022.

A tapolcai bencés apátság jobbágyfalvai a középkor végén

A tapolcai apátság kegyura a diósgyőri várbirtok ura, a király lett és maradt a középkorban, így az apátok kinevezése a 15. század legvégén a királyi udvar politikáját szolgálta, azaz a kegyúr már nem is a bencések közül választott apátot, sőt világiak is az apátság élére kerülhettek. Ezzel a bencés apátok helyett ún. commendátorok, ideiglenes javadalmaskövetkezők az apátság élén. 1499-ben egy domonkos szerzetes kapta meg a tapolcai javadalmat, elsősorban nem szerzetesként, hanem a Magyar Királyságban „rekedt” Beatrix özvegy királyné, illetve unokaöccse, Estei Hippolit (1479–1520) – 1486–1497 között esztergomi érsek, 1487-től haláláig egri püspök² – udvarának itáliai származású tagjaként. Bonaventura de la Torre ferrarai domonkos ugyanis a királyné udvari káplánja volt,³ aki már 1493-ban szerepel Estei Hippolit esztergomi érseki udvarának fizetett szolgálattevőjeként (*miser Bonaventura de la Torre de ordine di santto Domenico*), 1494-ben már udvari káplán, és 1498-ban is káplánként kapja a javadalmát.⁴

Tapolcai apáti kinevezését Bonaventura minden bizonnyal Estei Hippolit 1497. évi egri püspöki kinevezését követően nyerte el, hiszen a tapolcai apátság az egri püspök joghatósága alá tartozott. 1499. július 2-án Lodovico Floreno, az egri püspökség gubernátora már tapolcai apátként említi „Frate Bonaventurát” a Ferrarában tartózkodó Hippolit egri püspöknek Egerből írt jelentésében, sőt arról tájékoztatja a püspököt, hogy Bonaventura pályázik az egri segédpüspökségre.⁵ Bonaventura domonkos szerzetes természetesen nem kapta meg az egri kinevezést, nem szentelték segédpüspökké.

² Életrajzára legújabban vö.: KRISTÓF 2015. 176–179.

³ *[f]ratte bonaurentura Abbate de tapolza nostro Capellano*. Beatrix király levele Estei Ferdinándhoz, Esztergom, 1499. júl. 14. ASMo, CPE 1623, b.2/1,5 (Forrás: <http://vestigia.hu>)

⁴ *Estei Hippolit esztergomi érsek számadáskönyveinek másolatai*. MTAK Kt. másolatgyűjtemény Ms.4998.3.; 4998.7. (Forrás: <http://vestigia.hu>)

⁵ Lodovico Floreno jelentése, Eger, 1499. júl. 2. ASMo, Ambasciatori b.3/21,3. (Forrás: <http://vestigia.hu>). A levél értelmezésében és a kutatásban KRISTÓF ILONA segített, akinek e helyt is köszönetet mondok.

Már Bonaventura, Estei Hippolit esztergomi érseki udvarának káplánja tapolcai apátsági javadalma is Estei Hippolit II. Ulászló magyar király uralkodása (1490–1516) alatti politikai befolyását jelzi, az viszont, hogy csak rövid ideig viselte az apáti méltóságot, annak jele, hogy a tapolcai javadalomnak különleges értéke volt, Bonaventurát ugyanis ura, Estei Hippolit váltja az apátság élén. Bonaventura tapolcai apát másfél évtizedig élvezte a tapolcai javadalmat, 1503-ban egy oklevél említi mint tapolcai apátot, akinek provizora, Suba Kelemen képviselte urát mint Csaba falu egyik határos birtokosát (*Clemente Swba religiosi fratris Bonaventure Abbatis de Thapolcza pro eodem fratre Bonaventura Abbate*) a csabai Japricza Horváth család csabai nemesi házába való beiktatásánál.⁶ II. Ulászló király, úgyis, mint kegyúr, 1503-ban utasítja a domonkos rend szerzetesét, Bonaventura tapolcai apátot, hogy az egyházi rend és fegyelem ügyében teljesen vesse alá magát a (pannonhalmi) Szent Márton Benedek-rendi apátság apátjának. Máté pannonhalmi apátnak ugyanis a király elrendelte, hogy a magyarországi bencés rendet reformálja meg, és vezesse vissza eredeti fegyelméhez és rendjéhez, és ha kell, a renitens szerzeteseket távolítsa el. Máté felhatalmazást kapott az uralkodótól arra is, hogy szükség esetén Tapolcára *custos* vagy perjelt nevezzen ki, és a botrányosan viselkedő szerzetesek helyett újakat küldjön.⁷

Kérdés, hogy szükség volt-e ezekre az intézkedésekre, tény, hogy Bonaventura nem töltötte ki élethossziglan az apáti megbízatást, és – feltehetően „politikai nyomásra” – lemondott a javadalomról. 1513. augusztus 13-ikán ugyanis X. Leó pápa, királyi bejegyzéssel, Estei Hippolitot nevezte ki a tapolcai apátság élére, és ezzel megkezdődik a kolostor ún. „kommendátori korszaka”, melynek során a bencés rend kötelékébe tartozó szerzetesek helyett – egyfajta adminisztrátorként vagy kormányzóként – világi papokat helyeznek az apátság javadalmába.

A pápa királyi engedéllyel adományozta a tapolcai javadalmat a Ferrarában élő püspöknek mint világi kormányzónak (*gubernator*), és oklevelében hangsúlyozza, hogy a világegyház fejeként a tapolcai apátság kegyuraságát csak ideiglenesen engedte át az uralkodónak. Az élethosszig tartó kinevezésből az is kiderül, a javadalom adományozásánál nem kis szerepet játszott, hogy az apátság évi jövedelmét 300 dukátra becsülte Hippolit püspök (*ut asseris*), ebből kiderül, hogy maga Estei Hippolit kérte a javadalmat. X. Leó azért tartja méltányosnak adományát, mert Hippolitnak, a római *Santa Lucia in Silice* címtemplom bíborosának méltóságához illő szinten kell reprezentálnia (természetesen Rómában vagy Ferrarában!).⁸ Feltűnő, hogy X. Leó Rómában úgy tudta, hogy Tapolca patrocíniuma Szent Péter és Pál, míg a Szécsi család és I. Nagy Lajos király birtokcseréjére vonatkozó 1365. évi oklevélben csak – a bencéseknél különös kultuszt képviselt – Szent Pétert említik titulusként.⁹

A pápai adománylevél dátuma – 1513. augusztus 13. – nem hagy kétséget afelől, hogy Estei Hippolit az 1513. február elejétől március elejéig tartó magyarországi tartózkodásának¹⁰ tapasztalatai alapján kérte X. Leótól a tapolcai apátságba való kinevezését. A pápai oklevelet alig három héttel Hippolitnak Rómába való megérkezése (1513. július 21.) után állították ki. A tapolcai apátságot, akárcsak Este Hippolit másik javadalmát, az egri püspökséget Bonzagnus Baptista János (Giovanni Baptista Bonzagni †1537) egri őrkanonok, az Itáliában élő Estei Hippolitot vikáriusként helyettesítő püspökségi kormányzó irányította.

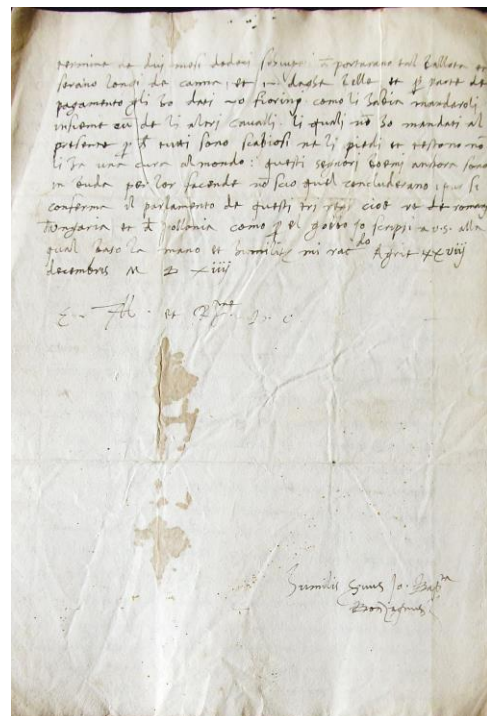
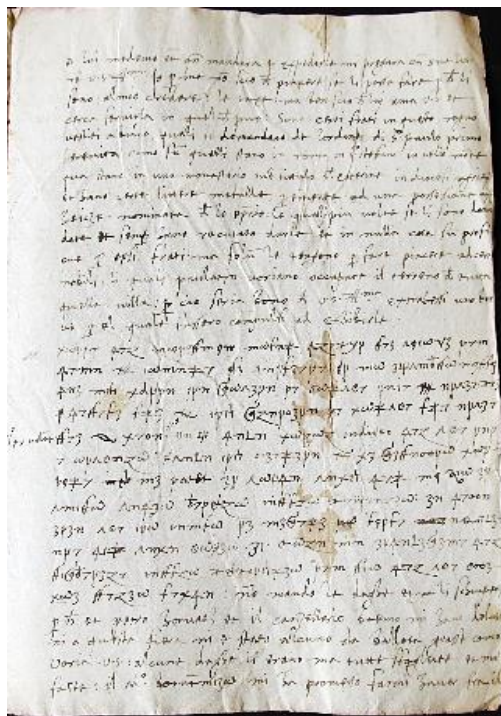
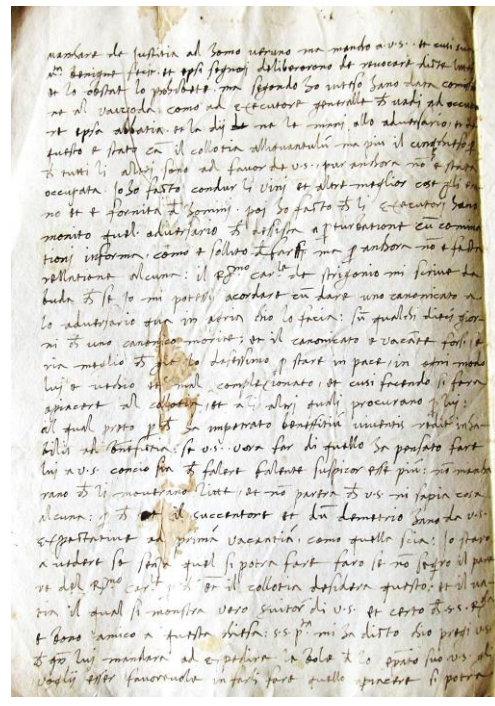
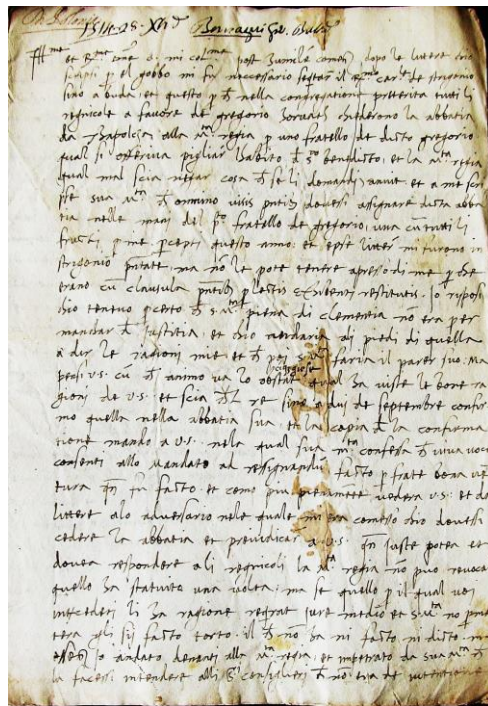
⁶ II. Ulászló, Buda, 1703. júl. 4-én kelt iktatási parancsa az egri káptalan 1504. évi átírásában. MNL OL DL 84026

⁷ FRANKÓI 1899. LV. sz. (71–72.)

⁸ Leo etc. *Dilecto filio Hippolyto sancte Lucie in Silice diacono cardinali... Cum itaque monasterium sanctorum Petri et Pauli de Tapolcha, ordinis sancti Benedicti, Agriensis diocesis, quod ex privilegio apostolico regi Hungarie pro tempore existenti concessio, cui non est hactenus in aliquo derogatum, de iure patronatus eiusdem regis existit, ex eo, quod dilectus filius Bonaventura, nuper ipsius monasterii abbas regimini et administracioni illius, cui tunc preerat... in manibus nostris sponte et libere cessit, nosque cessionem ipsam duximus admittendam... nos tam eidem monasterio... de gubernatore utili et idoneo, per quem circumspecte regi et salubriter dirigi valeat, quam tibi, ut expensarum onera, que te iuxta cardinalatus sublimitatem, de necessitate subire oportet. facilius perferre valeas, de alicuius subventionis auxilio providere volentes monasterium predictum, de quo consistorialiter disponi non consuevit, et cuius ac illi forsann annexorum fructus... trecentorum ducatorum auri de camera... tibi per te quo ad vixeris, etiam una cum... beneficiis ecclesiasticis... disponere et ordinare... auctoritate apostolica commendamus.* X. pápa Estei Hippolit bíborosnak a tapolcai apátságról szóló kinevezési oklevele, Róma, 1513. aug. 13. FRANKÓI 1899. LXVI sz. (86–87.)

⁹ SZENDREI 1890. 33. sz. (53–58.)

¹⁰ KRISTÓF 2015. 178–179.

1/a-b-c-d. kép: Bonzagni levele Ferrarába Estei Hippolithoz, Eger, 1514. dec. 28.
ASMo Ambasciatori b.4/12.12 (Forrás: <http://vestigia.hu>)

A korábbi apát, *Frater Bonivento*, aki önként mondott le Hippolit püspök javára az apátság javadalmáról és az apáti címről, nem hagyta el Magyarországot, Esztergomban élt domonkos társai körében, és 1515-ben készült testamentumában 200 dukátot hagyott az esztergomi Szent Márton domonkos kolostorra a lelki üdvéért mondandó misékre. Erről II. Ulászló király levélben értesítette a Ferrarában élő Hippolit püspököt és tapolcai kormányzót, rábízva Bonaventura pénzét is.¹¹

Estei Hippolit egri püspök azonban nem sokáig élvezhette a Rómában is tekintélyesnek ítélt tapolcai javadalmat, a magyar nemesi elit ugyanis nem nézte jó szemmel – az egyébként egyházmegegyétől is távol élő – egri püspök „álláshalmozását”, ezért már 1514-ben kérte az uralkodót, hogy adományozza másnak az apátságot. A Dózsa-féle parasztháborút követően 1514. október 18-ra összehívott (abban az évben a második¹²) országgyűlésen (Japricza) Horváth Gergely csabai (= Hejőcsaba, ma Miskolc része) birtokos azt kérte a királytól, hogy a tapolcai bencés apátság élére fivérét nevezzék ki Estei Hippolit helyett. Követelését a jelen lévő nemesség egyhangúlag támogatta. Erről Giovanni Battista Bonzagni 1514. december 28-án tájékoztatja levelében a Ferrarában tartózkodó Hippolit püspököt, és azt is megírja, hogy Horváth Gergely testvére még arra is hajlandó az apátság elnyerése érdekében, hogy belép a bencés rendbe.¹³ A levél szerint még az is felmerült, hogy a korábbi apátnak, Bonaventurának utalják vissza a javadalmat.

Hejőcsaba legtekintélyesebb birtokos nemese, a horvát eredetű csabai Japricza Horváth Gergely,¹⁴ miskolci-csabai Kovács István (†1503), Hunyadi Mátyás király rotamestere¹⁵ veje, apósa révén lett birtokos (Hejő)Csabán és máshol is, vele együtt fivére, csabai Horváth Elek (*Alexius*) is Csabára került, 1503-ban együtt iktatják be a fivéreket – Bonaventura tapolcai apát mint szomszéd birtokos udvarbírája, Suba Kelemen jelenlétében – néhai csabai Kovács István hejőcsabai kúriájába.¹⁶ Kérdés, hogy a tekintélyes birtokokkal és presztízzsel, sőt politikai befolyással rendelkező csabai (miskolci) Horváthoknak miért nem sikerült a Hejőcsabával határos monostor javadalmának, s ezzel birtokainak megszerzése.

Míg 1514 késő őszén a magyar nemesek még csabai Japricza Horváth Gergely fivérét követelték a tapolcai apátság javadalmazásának, pár hónap alatt megváltozhattak a körülmények, s velük a király döntése is, hiszen II. Ulászló 1515 első felében nem őt, hanem a tapolcai apátság Tapolca falujával szomszédos (Hejő)Csaba plébánosát, Pétert bízta meg az apátság irányításával, s ezzel valóban elmozdította az apátság éléről Estei Hippolitot. Az egri püspökség jószágkormányzója (Giovanni Battista Bonzagni) 1515 tavaszán(?) már azt írja urának Ferrarába, hogy bizonyos magyar bárók legnagyobb meglepetésére az uralkodó egy Péter nevűnek adományozta a tapolcai apátságot, akiről majd később beszélek.¹⁷ Az újonnan javadalmazott tapolcai adminisztrátor, Péter csabai plébános adománylevele nem maradt fenn, ismerjük viszont, több forrásból is, azt a levelet, amelyben II. Ulászló kényszerű döntése miatt mentegeti magát Estei Hippolitnál.

¹¹ *Abbas quidam Bonaventura nuncupatus qui abbatiam de Thapolcza obtinebat cum jam finem vite sibi adesse sentiret conventui ecclesie dicte Martini in Strigoniensi civitate constituto legavit postremo testamento ducatos ducentos perpetue misse in ipsius memoria celebrande causa, idque ita esse testamenti tenor manifestum facit. Eam vero pecunie summam cum adhuc incolumis prospera valitudine fungeretur concredidit Reverendissime Dominationi Vestrae Gubernatori, id quod ex [...] eiusdem gubernatoris constat et ipse quoque gubernator ingerere profiteretur.* II. Ulászló levele Estei Hippolit bíborshoz, Buda, 1515. nov. 8. ASMo, CPE 1622/b. 1/4. 1.12. (Forrás: <http://vestigia.hu>)

¹² C. TÓTH 2015.

¹³ *[n]ella congregazione preterita tutti li regnicole a fauore de Gregorio Horvath chiederono la abbatia da Thapolcza alla Mta regia pro uno fratello de dicto Gregorio qual si offerina pigliar' l'habito d' s^{to} Benedicto [...] doversi assignare dicta abbatia nella mani del pto fratello de Gregori una cum tutti li fructi per me percepti questo anno.* Giovanni Battista Bonzagni levele Ferrarába Estei Hippolithoz, Eger, 1514. dec. 28. ASMo Ambasciatori b.4/12.12 (Forrás: <http://vestigia.hu>). Vö.: ÓVÁRY 1890. 1070. sz. (247.)

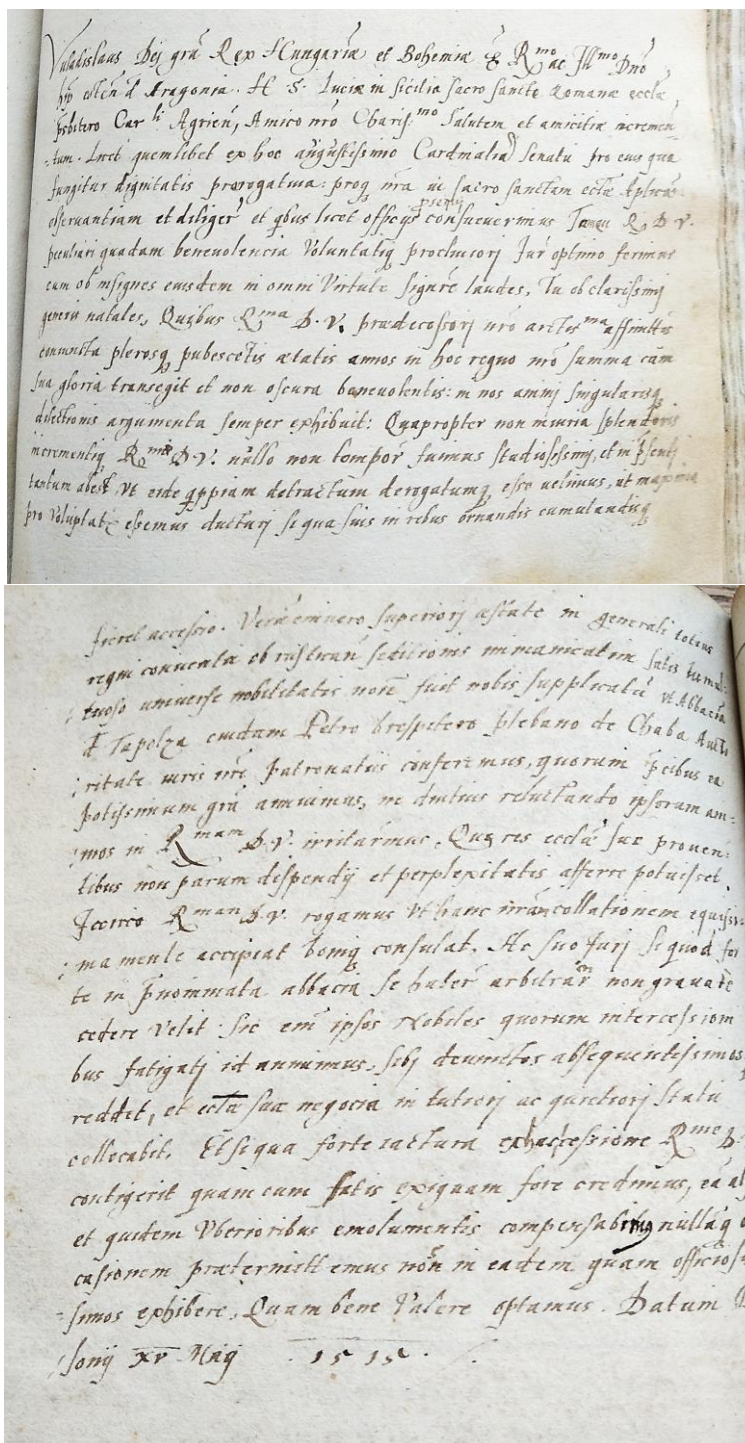
¹⁴ A horvát eredetű Japricza Horváth családról vö.: MAREK 2013. 336–337.

¹⁵ Róla bővebben: GYULAI 2018.

¹⁶ II. Ulászló, Buda, 1703. júl. 4-én kelt iktatási parancsa az egri káptalan 1504. évi átírásában. MNL OL DL 84026. A Kovács és Horváth család középkori kúriája helyén épült az örökös Bárczay család ma is álló kis kastélya Hejőcsabán, ma: Miskolc, Sütő János u. 40.

¹⁷ *Il Gubernator [...] dice il re acompacentia de certi baroni ha dato la abbatia de tapolza a qual in petro de quo alias (1515).* A Ferrarába küldött követjelentések korabeli regesztái, 1515. év. ASMo Ambasciatori b.4/12.19 (Forrás: <http://vestigia.hu>)

A levél 17. századi másolata az ún. Istvánffy-stylionariumban maradt fenn,¹⁸ ráadásul kétszer, az egyik – talán korábbi – bejegyzés (ff. 102v–103r) áthúzva. A két szöveg között több eltérés is van, az áthúzott másolat tűnik autentikusnak.¹⁹

2/a-b. kép: II. Ulászló levele Estei Hippolit egri püspökhöz, Pozsony, 1515. máj. 15. (17. századi másolat)
EFKT Kézirattár Y. IV. 55 f. 108r-v

¹⁸ FKE Kézirattár Y. IV. 55. A kancelláriai formuláskönyvről bővebben: FAZEKAS 2018

¹⁹ II. Ulászló levele Estei Hippolit bíboros, egri püspökhöz írt levelének másolatai: FKE Kézirattár ff. 102v–103r–v és f. 108r-v

II. Ulászló levele Aragóniai és Estei Hippolit egri püspökhöz, korábbi tapolcai apáthoz

Pozsony, 1515. május 15.

FKE Kézirattár Y. IV. 55 ff. 102v–103r–v

Copia L(itte)rarum Serenissimi Regis Hungariae Ladi8slai etc. super collationem Abb(atiae) de Tapoczka A(nn)o 1515 Ad Hipol(itum) Esten(sem) etc.

Vladislaus Dei gr(ati)a Rex Hungariae et Boem(iae) R(everendissi)mo ac Ill(ustrissi)mo D(omi)no Hippolito Estensi de Aragonia H. S(anctae) Luciae in Silice Sacro Sanctae Ecc(lesi)ae Romanae presbytero cardinali Agriensi, Amico no(st)ro chariss(imo). Salutem et amicitiae incrementum. Licet quemlibet ex hoc augusti(ssi)mo Cardinalium Senatu p(ro) ejus qua fungitur dignit(a)tis praerogativa, proque n(ost)ra in SacroSanctam Sedem ap(osto)licam observantia et diligere et quibuslibet officiis prosequi consueverimus. T(ame)n in R(everendissimam) D(ominationem) V(estram) peculiari quadam benevolentia, uoluntateque procliuiori Jur(e) optimo ferimur, t(u)m ob insignes ejusdem in omni Virtutis genere laudes, Tum ob Claris(si)mi generis natales, quibus R(everendissi)ma D(ominatio) V(estra) p(rae)decessori n(ost)ro arctis(si)ma affinitate conjuncta, plerosque pubescentis aetatis an(n)os in hoc regno n(ost)ro sum(m)a cum sua gloria transegit et no(n) obscura beniuolentissimi in nos animi, singularisque dilectionis argumenta semper exhibuit. Quap(ropter) non injuria splendoris incrementique R(everendissi)mae D(ominationae) V(estrae) nullo no(n) tempore fuimus studiosissimi, et in pr(aese)nti tantum abest, ut eidem quippiam detractum, derogatumque esse uelimus, ut maxima pro uoluptatis essemus ducturi, si qua suis in rebus ornandis, cumulandisque fieret accessio. Verum enimvero superiori aestate in generali totius Regni conventu ob rusticanae seditionis im(m)anitatem satis tumultuoso, universe nobilitatis nomine fuit nobis supplicatum, ut Abbatiam de Tapolza cuidam Petro p(re)sbytero plebano de Chaba, Auctorit(a)te iuris n(ost)ri Patronatus conferremus, quorum precibus ea potissimum gr(ati)a annuimus, ne diutius reluctando ipsorum animos, in R(everendissi)ma(m) D(ominationem) V(estram) irritaremus. Quae res eccl(es)iae suae p(ro)ue(n)tibus non parum dispendii et perplexitatis afferr(e) potuisset. Iccirco R(everendissim)a(m) D(ominationem) V(estram) rogamus, ut hanc n(ost)ram collationem equissima mente accipiat, bonique consulat. Ac suo iuri si quod foret in p(rae)nominata abbatia se habere arbitratur, non grauare cedere uellit. Sic enim ipsos nobiles quorum intercessionibus fatigati id an(n)uimus, sibi deuinctos, obsequentissimosque reddet, et eccl(es)iae suae negotia in Tutiori ac quietiori statu collocabit: Et si qua forte Jactura ex hac acession(e) R(everendissima)e D(ominationi) V(estrae) contigerit, quam t(ame)n satis exiguam fore credimus, ea(m) aliis et quidem uberioribus emolumentis compensabit, nullamque occasionem pretermitemus, nos in eadem quam opfficiosimos exhibere. Quam bene ualore optamus. Datum Posonii XV Maii 1515.

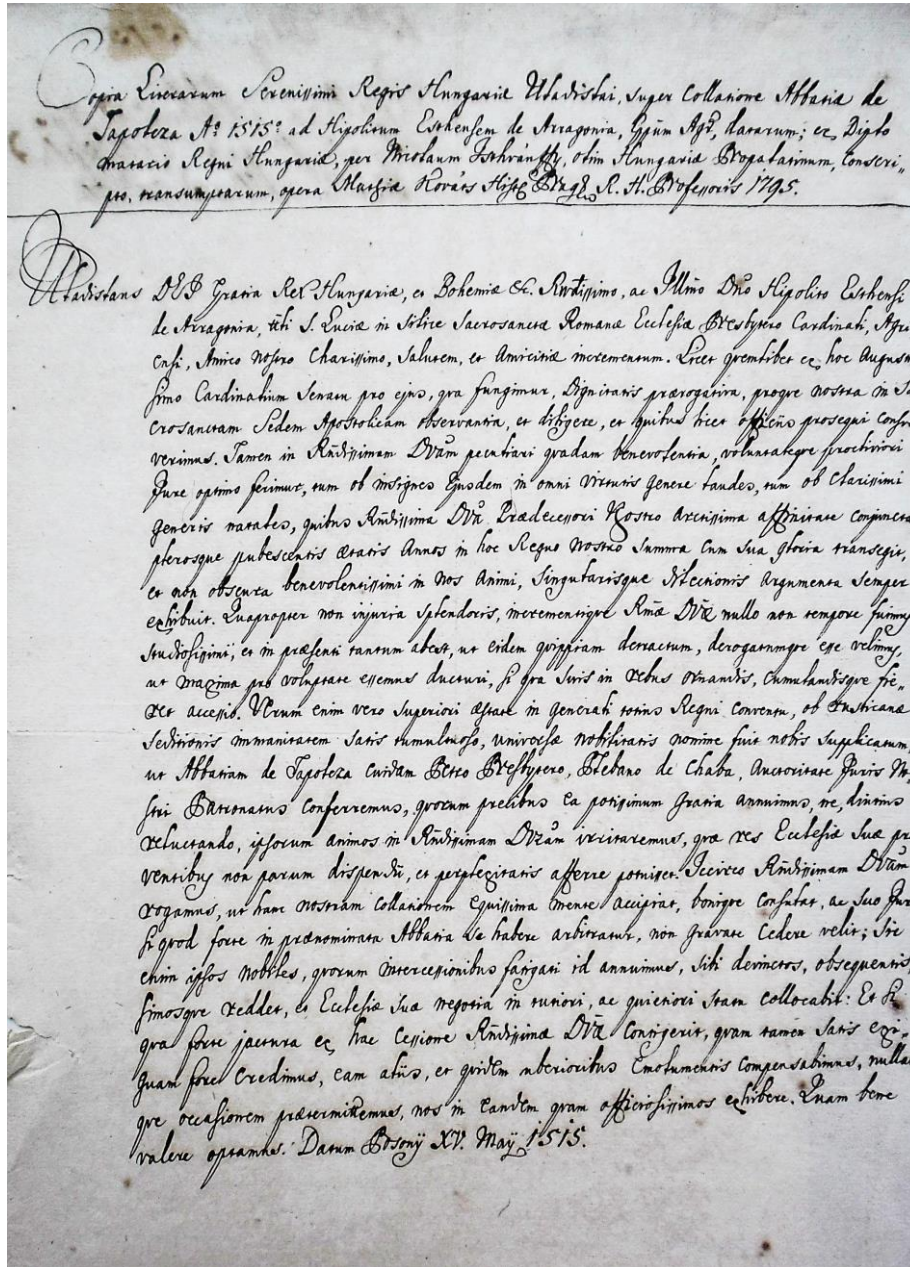
Copia Brevis Serenissimi Regis
Hungariae Ladislai 2.
Super collatione Abb.
de Taborda Aviss.
Ad Hippol. Estensi 2.
Vladislaus Rex gratia Rex Hungar et Boem. Roma ac
Uno Hippolito Estensi de Aragonia. et S. Iacobi in silice
Sacro sanctae Romanae praesbytero cardinali Agnens
amico meo charis. Saluten et amicitia incrementu
Licet quolibet ex hoc augustissimo Cardinali Senatu
per eum qua fingitur dignitatis prerogativa: pp. ma

progr. ma in sacro antea secer. aplicam observantia
et diligere et quibzlibet offit. p. legui consueverimus.
In in Bon. d. v. paritari quadam benevolentia, voluntate, prochi.
mion fur optime firmum, tu ob insignes eiusdem in omni virtutis pro
Laude. Tum ob Clavis. me generis natalis, quibus Roma h. v. p. legum
nesse auctis. ma. affinitate comenda. plerumq. pubescentis otatis avas
in hoc regno mo. suma cum sua gloria remeget, et no. obscura
benivolentissimu in nos animi, singulari, dilectionis argumenta,
semper exhibuit: Quapp. non invidia splendoris incrementu. Roma
d. v. nulla no. tempor. fuimus studiosissim, et in fructu tantu. abest,
ut eadem quippiam debaculum, magaturus, esse velimus, ut maxima
pro voluptatis essemus ductus, si qua suis in rebus ornandis cum
statu. laudis, fuerit accessio. Porro omnino superiori estate. immanitudo
ntu. ob. scitis tumultuoso uniuersae nobilitatis nomine fuit nobis supplica.
tum, ut Abbatiam de Taborda cuiusdam Lubo p. sibilro plebano de
Chaba Auctoritate iuris nri patronatus conferremus, quorum pre.
ctibus ea potissimum gra. ammuimus, ne diutius reluctando ipsoz
animos, in Roma. h. v. irritaremus, qua nos ecclesia sua p. sibilro
non parum dispendij et perplexitatis affor. potuisset: Iacobi Roma
h. v. rogamus, ut hanc meam collationem equissima mente
accipiat, boniq. consulat. Ac suo iocij si quod foret in p. nomi.
nata abbatia se habere arbitratu, non graue credere uellet.
Sic enim ipse nobilis quorum intercessionibz fatigati id ami.
mus, sibi deinde, obsequentiissimos p. sibilro, et ecclesia sua ne.
gotia in Tutori ac quietiori statu collocabit: Et si qua fore
factura ex accessione Roma. h. v. contigerit, quam tu scitis
exiguam fore exoptamus, ad alij, et quietem uberioribus

emendationis compensabit, nullamq. occasionem praetermittimus
nos in eandem quam officiosissimos exhibere: Quam bene ualere
optamus. Datum Romae xv. Maii 1515.

3/a–b–c. kép: II. Ulászló levele Estei Hippolit egri püspökhöz, Pozsony, 1515. máj. 15.
(17. századi másolat) EFKT Kézirtattár Y. IV. 55 ff. 102v–103r–v

Az egri Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött formuláskönyvbe bemásolt oklevélnek egy 18. század végi másolatát is ismerjük, amely a munkácsi görögkatolikus püspökség ma Beregszászon (ma: Berehove, Ukrajna) őrzött levéltárában maradt fenn. Az önálló munkácsi görögkatolikus püspökség 1772. évi megalapításával és Bacsinszky András (1732–1809) püspökké való kinevezésével ugyanis a tapolcai apátság javadalmát, így birtokait is, Márai Terézia királynő a munkácsi püspökséghez rendelte. A beregszászi másolathoz a keletkezés körülményeit is lejegyezték: az Isthtvánffy-féle egri formuláskönyvből 1795-ben másolta ki Kováts Máttyás, a magyarhoni történelem professzora.²⁰

4. kép: II. Ulászló levelének 19. századi másolata DAZO MGKE
Fond 151. No 25/22. (Vavrinec Žeňuch felv.)

²⁰ 15ta Maji 1515. Tapolcza Abbatiam Episcopo Agriensis per Uladislaum R. H. collatae intuitu. – *Copia Literarum Serenissimi regis Hungariae Uladislai, super collatione Abbacie de Tapolcza Aº 1515º ad Hipolitum Esthensem de Arragonia, Ep(isco)pum Agr(iensem) datarum; ex Diploma Maritiae regni Hungariae, per Nicolaum Isthtvánffy, olim Hungariae Propalatium, Conscriptarum, transuptarum, opera Mathiae Kováts Hist(oriae) Prag(maticae) R(egio-) H(ungariae) Professoris 1795.* DAZO MGKE Fond 151. No 25/22. A kutatásban Vavrinec Žeňuch nyújtott segítséget, amit ezúton is megköszönök.

Kováts Mátyás (1790–1861) valóban történelem-professzor volt az egri líceumban, de nem 1795-ben, ekkor ugyanis még csak ötéves. 1813-ban avatták teológiai doktorrá, előbb a pesti papneveldeben lett prefektus, majd az érseki líceumban a történelem professzora, de már 1820-ban a pesti egyetemen tanít dogmatikát, 1832-től egri kanonok. Kováts feltehetően az 1810-es években másolta le az érseki könyvtár kéziratából II. Ulászló oklevelét.

Az oklevelet Nemes József (1835–1890) plébános, egyháztörténész is közli a tapolcai apátságról szóló tanulmányában a Magyar Sion c. folyóiratban, Greskovics Ignác (1769–1843) 1806-tól a miskolci katolikus plébánia papja, egri kanonok és kompolti apát jegyzeteit felhasználva. Nemes (és Greskovics) Istvánffy Miklósról hivatkoznak az oklevelet illetően, igaz, Nemes József közleménye az egri stylonariumot nem említi, pedig minden bizonnyal onnan másolták ki a két változatban is bejegyzett szöveget.²¹

II. Ulászló levele egyfajta mentegetőzés, tekintve, hogy elődje, azaz Hunyadi Mátyás rokonától, Estei és Aragoniai(!) Hippolit bíborostól, aki kora ifjúságától sok dicsőséget szerzett Magyarországon, az országgyűlésen megjelent nemesek nyomására vette el a tapolcai javadalmat, és utalta ki Péter csabai plébánosnak (vagyis végül nem Horváth Gergely fivérének!). A király, aki egyébként mind a bíborosi kollégium, amelynek Estei Hippolit is tagja, mind a Szentszék iránt elkötelezett, kéri Hippolit püspököt, hogy ne nehezteljen döntése miatt, és ígéri, hogy az apátsági jövedelem elvesztéséből eredő veszteséget megtéríti. Péter adminisztrátor apátot be is iktatták javadalmába, azaz a tapolcai bencés apátsághoz tartozó birtokok (az apátság helyszínéül is szolgáló Tapolca, a Tisza-menti Valk és a Tapolcához közeli Nolaj falvak) birtokába, de ahogyan az adománylevelet, úgy az iktatási dokumentumot sem ismerjük.

Péter csabai plébánost, 1515 tavaszától tapolcai apátot Sörös Pongrác bencés monográfiája Keresztúri Péterrel azonosította.²² Keresztúri (Sajókeresztúri?) Péter már korábban is feltűnik az egri egyházmegyében, ráadásul magas méltóságban, ugyanis *artium et decretorum magister* egyetemi végzettséggel egri kanonok és Estei Hippolit egri vikáriusa volt 1512-ben.²³

A Ferrarában tartózkodó Estei Hippolitot érzékenyen érintette a tapolcai javadalom elvesztése, a következőkben mindent megtett, hogy visszaszerezze. 1517 és 1520 februárja között többször töltött hosszabb időt Magyarországon, főként azért, hogy magyarországi javadalmait megtarthassa.²⁴ Apátsága ügyét diplomáciai vonalon is igyekezett elősegíteni.²⁵ Míg javadalmától II. Ulászló fosztotta meg, igaz, nem önként, hanem a nemesi rend nyomására, visszaszerzését már II. Lajos magyar királynál (1516. március 13–1529. augusztus 29.) igyekezett elérni. Tomaso Manfredo mantovai nemes, az éppen Egerben tartózkodó Estei Hippolit kíséretének tagja 1518. június 15-én már azt írhatja Mantovába Isabella d'Este mantovai örgrófnénak, Hippolit nővérének, hogy a püspök visszakapta a tapolcai apátságot.²⁶

²¹ [j]elen értekezésemet boldog emlékü Greskovics Ignác néhai miskolczi lelkész és később egri főmegyei kanonok s apát jegyzeteiből állítom össze. A nagytudományú férfiú — amint roppant szorgalom-, fáradtság-, s hűséggel írott naplója eléggé bizonyítja — a magyar egyházak különösen pedig a gondjára bízott egyháznak buzgó buvárlója volt. [...] a tapolczai apátságot] hírneves történészünk, Istvánffy szerint már a mohácsi gyászos ütközet előtt II-ik Ulászló király 1515-ben azt Hippolit egri bíbornokpüspöktől visszakövetelvén, némely nemesek folytonos sürgetésére s kérelmére, a csabai plébánosnak, következőleg világi papnak adományozta. NEMES 1863. 593–594.; 597–198.

²² SÖRÖS 2012. 380.

²³ Keresztúri Péter (*Petrus de Kerezthur*) egri vikárius, egyházi bíró oklevele, Eger, 1512. dec. 2. MNL OL DL 22348

²⁴ KRISTÓF 2015. 185.

²⁵ SÖRÖS 2012. 103.

²⁶ ÓVÁRY 1890. 1102. sz. (255.)

A magyar nemesség azonban, amely ragaszkodott ahhoz az 1518-ban hozott bácsi végzéshez (1518. XV. tc.),²⁷ mely szerint egyházi személy egyszerre ne élvezhessen több javadalmat, az 1518. évi bácsi országgyűlésen törvénybe foglaltatta, hogy a tapolcai apátságot vegyék vissza az egri püspöktől, és adják vissza Péternek, korábbi tulajdonosának. Ez az artikus az 1519. évi törvénykönyvbe is beke-reült.²⁸ A törvény szövegét Stephanus Katona is közölte: „a tapolcai apátságot... annak a Péternek utalják vissza, akinek korábban a kezénél volt”.²⁹

Így kerülhetett (vissza) 1519-ben a javadalom Péter apáthoz (Keresztúri Péter egykori egri vi-káriushoz). Az 1519:23 tc. szerint Hippolit bíboros törvénytelenül foglalta el korábbi javadalmát, ráadá-sul a pápánál kívánta az apátságra való jogát érvényesíteni, pedig az ország törvényei szerint az apát-ságra való kinevezés joga a királyi felséget illeti.

Estei Hippolit, miután az országgyűlési végzés értelmében másodszorra is elveszítette tapolcai javadalmát, még II. Lajos nagybátyja, I. Zsigmond lengyel király által is próbálta rávenni a királyt dön-tésének visszavonására. Feltehetően krakkói tartózkodását használta fel, hogy a lengyel királynál tá-mogatást szerezzen, 367 lovas kíséretében ugyanis részt vett I. Öreg Zsigmond lengyel király és Bona Sforza 1518. április 18-án Krakkóban tartott esküvőjén.³⁰ II. Lajos Zsigmond királyhoz 1519. február 19-én kelt levelében azonban azt írja nagybátyjának, hogy bár Hippolit az esztergomi érsekség javadalmá-nak elvesztése miatt egyfajta kompenzációként kapta meg a tapolcai apátságot, annak visszaadása nem lehetséges, a bácsi országgyűlés végzései ugyanis nem engedik meg, ezek értelmében ugyanis senki sem élvezhet többet, mint egyetlen egyházi javadalom, s a törvényekre ő maga királyként meg-esküdtött.³¹

²⁷ 1518. ARTICULUS 15. [...] *Et majestas sua regia, de caetero cuncta beneficia ecclesiastica ab illis, qui ultra unum habent, pariter auferat: ut plures deo gratio servire; plures etiam gentes pro defensione regni conservari possint.* [II. Lajos 1518. évi bácsi decretumából, 18. CZIKKELY. Az egyházakra vonatkozó kegyúri jogok visszavonása. – És ő királyi felsége ez-után, azoktól, kiknek egynél több egyházi javadalmuk van, ezeket szintén vegye el, és adományozza a közönséges decretum értelmében, hogy a kegyelmes Istennek többen szolgálhassanak és hogy több hadicsapatot lehessen föntartani.] CJH 1899. 762–761.

²⁸ 1518. ARTICULUS 26. *Item quod abbatia Thapolcza, quae nuper per reverendissimum dominum cardinalem Agriensem contra regni legem occupata est, Petro, prie cujus manibus erat, de facto et immediate remittatur. Nam et alioquin dominus ipse cardinalis, contra formam dicti generalis decreti plura beneficia tenere non potest.* [II. Lajos 1518. évi bácsi decretumából, 26. CZIKKELY. Továbbá, hogy a tapolczai apátságot, melyet a főtisztelendő egri bibornok ur, az ország törvénye ellenére a minapában elfoglalt, Péternek, akinek kezén volt, tényleg és közvetlenül vissza kell adni. Mert a bibornok ur, több javadalmat az említett közönséges decretum rendelkezése ellenére különben sem birtokolhat.] [...] 1519. Articulus 23. *Occupata per episcopum Agriensem abbatia de Tapolcha remittatur. Item: quod abbatia de Tapolcha, quae nuper per reverendissimum dominum cardinalem Agriensem contra regni legem occupata est. de facto et immediate remittatur, et si quid juris dominus ipse cardinalis in illa se habere praetendit, id postea coram regia majestate juxta regni sui consuetudinem et non in Urbe prosequi teneatur.* [II. Lajos 1519. évi bácsi decretumából, 23. CZIKKELY A tapolczai apátság, melyet az egri püspök elfoglalt, visszaadandó. – Továbbá, hogy a tapolczai apátságot, a melyet a főtisztelendő egri bibornok ur minapában az ország törvénye ellenére elfoglalt, valósággal és közvetlenül vissza kell adni, és ha a bibornok ur okul veti, hogy arra nézve valami joga van, ezt aztán saját országának szokása szerint a királyi felség előtt és nem Rómában tartozik keresni.] CJH 1899. 764–765.; 782–783.

²⁹ 1518. Art. XXVI. *Abbatia Thapoltza, quae nuper per RR. D. cardinalem Agriensem contra regni legem occupata est, Petro, prae cuius manibus erat, de facto et immediate remittatur.* KATONA 1793. 117.

³⁰ Acta Tomiciana IV. 309.

³¹ *Ludovicus, Rex Vngariae et Bohemiae, Sigismondo, Regi poloniae – Cod. G. R. – Serme. princeps, patre noster charissime. Literas Mti. vestre in favorem Rmi. ac Illmi. Hippoliti, cardinalis agriensis, ad nos datas accepimus, quibus Mtas. vra. affatim declarans, quanti faciat preclaras animi dotes et eximias virtutes ipsius domini cardinalis quantoque amore et benivolentia eundem cum propter hujusmodi virtutes suas, tum propter illam affinitatem, que Mti. vestre cum illo jam non vulgaris intercedit, nos hortatur et rogat, ut ipsum dominum cardinalem in abbatia sua Tapolcza, qua hucusque possedit, constitutionibus Bacciensibus in contrarium editis non obstantibus, conservare vellemus et privari eundem non pateremur, hoc inaxime considerato, quam magnum in permutatione archiepiscopatus strigoniensis dispendium suscepit et abbatia ipsa in aliqualem recompensam hujusmodi dispendii eidem dno. cardinali concessa fuerit quodque collationem predicti archiepiscopatus ad jus paterne Mti. et consequenter nostrum de manu pontificis reducendum curavit. Serme. rex. Nihil profecto est nobis gratius, quam Mti. vre. omnibus in rebus semper gratificari, verum hec res non parvam in se difficultatem habere videtur, maxime quod generali regnicolarum nostrorum decreto sanctum est: ut connexa sacerdotia dissolvantur et nemo preter unum tenere possit, et ad hujus constitutionis observationem juramento sese ipsi regnicole nostri obstrinxerunt. [...] presens esse putavimus, si dilate responsionis nostre causa literis solummodo nostris Mti. MDXIX. vre. significaretur. Quam*

Egyelőre nem ismeretesek olyan források, amelyekből kiderülne, 1518-ban Estei Hippolit milyen eszközökkel szerezte vissza Péter apáttól, igaz, csak ideiglenesen, de mindenképpen a Magyar Királyság törvényeivel szembemenvén, a tapolcai apátságot. Egri püspökként több módja is lehetett erre, a király azonban nem engedte, hogy újból élvezze az elnéptelenedő bencés kolostorhoz tartozó jószágokból származó jövedelmeket. Így (I.) Estei Hippolit bíboros, egri püspök kénytelen volt meghajolni az uralkodói akarat előtt, és így 1519-ben, Szent Orbán napján (május 25.) a tapolcai apátságban már ismét Péter apát az úr, ekkor ugyanis manumittáló oklevelet állít ki Máthé Benedek nemtelen görömbölyi lakos és felesége, a nemes Dorottya úrnő görömbölyi házára és tapolcai szőleire.³²

5. kép: Ismeretlen művész (NICCOLÒ FIORENTINO?): Estei Hippolit (Hippolytus Estensis). Bronz medál, átmérő: 4.59 cm, súly: 56.49 gr. The National Gallery of Art Itsz. 1957.14.886 (Samuel H. Kress Collection) (Forrás: www.nga.gov/collection/art-object-page.44856.html – public domain)

Deus opt. max. incolumem et felicem quam diutissime conservet. Datum Bude fer. IV. prox. post festum beati Valentini Martiris. [1519. febr. 19.] Acta Tomicana V. XXI. sz. (20.)

³² Péter apát oklevelének átírása: I. Lipót, Bécs, 1696. márc. 15. KK 22.171/a sz. (MNL OL A 22. köt. 328–340.); Átírás: I. Lipót, Bécs, 1701. febr. 3. KK 25.152/g sz. (MNL OL A 25. köt. 406–417.) Máthé Benedek görömbölyi adományáról bővebben: GYULAI 2021–2022.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

ASMo = Archivio di Stato di Modena [Modenai Állami Levéltár, Olaszország]

Ambasciatori = (Archivio Segreto Estense – Carteggio ambasciatori) Az Esték titkos levéltára – Diplomáciai jelentések és követutasítások

CPE = (Archivio Segreto Estense – Carteggio con Principi Esteri) Az Este fejedelmek levelezése

DAZO = ДАЗО – Державний архів Закарпатської області [Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Fióklevéltára, Beregszász/Berehovo, Ukrajna]

MGKE = Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye/Püspökség iratai (Правління Мукачівської греко-католицької єпархії)

EFKT= Főegyházmegyei Könyvtár, Eger

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

DL = Diplomatikai gyűjtemény (Mohács előtti gyűjtemény)

<http://vestigia.hu> = Az OTKA 81430 sz. kutatási program által Milánó és Modena négy levéltárának és könyvtárának 1300 és 1550 között keletkezett magyar vonatkozású anyagában feltárt adatok weboldala (megtekintés: 2023. márc. 15.) .

BIBLIOGRÁFIA

Acta Tomiciana IV.

Acta Tomiciana; Tomus Quartus. Epistolarum. Legationum. Responsorum. Actionum et Rerum Gestarum; Serenissimi Principis Sigismundi Primi, Regis Polonie et Magni Ducis Lithuanie per Stanislaum Gorski, 1518–1528. Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1855

Acta Tomiciana V.

Acta Tomiciana Tomus Quintus. Epistolarum. Legationum. Responsorum. Actionum et Rerum Gestarum; Serenissimi Principis Sigismundi Primi, Regis Polonie et Magni Ducis Lithuanie per Stanislaum Gorski, 1519–1521. Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1855

C. TÓTH 2015

C. TÓTH Norbert: Az 1514. márciusi országgyűlés – Politikatörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig. In: *Keresztesekből lázadók (Magyar történelmi emlékek: Értekezések)*. Budapest: MTA BTK TTI, 2015. 31–79.

CJH 1899

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerk.: MÁRKUS Dezső. Budapest: Franklin-társulat, 1899

FAZEKAS 2018

FAZEKAS István: Egy 16. század közepi kancelláriai formuláriumos könyv tanulságai. In: *Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére.* Szerk. DRASKÓCZY István–VARGA Júlia–ZSIDI Vilmos. Budapest: Magyar Levéltárosok Egyesülete, 2018. 551–566.

FRAKNÓI 1899

FRAKNÓI Vilmos: *Oklevéltár a magyar királyi kegyuri jog történetéhez.* Budapest: MTA–Athenaeum, 1899

GYULAI 2018

GYULAI Éva: I. Mátyás magyar király címerújító oklevele miskolci Kovács István, a királyi gyalogosok rótamestere, illetve általa fiai, Gergely és István, nemkülönben édestestvére, Miklós pap és az összes fiági utódaik részére. In: AVAR Anton (szerk.): *A Hunyadiak címereslevelei 1447–1489*. Budapest: MNL OL, 2018. 177–179.

GYULAI 2021–2022

GYULAI Éva: Jobbágytelekből nemesi birtok – Máthé Benedek 1519. évi görömbölyi adománya (MNL OL DL 65649). A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 60–61. (2021–2022) Megjelenés alatt

GYULAI 2022

GYULAI Éva: Szerzet és birtok – A tapolcai (Borsod m.) bencés apátság birtokosai és adózói a középkorban. In: *Régióink története III. A közigazgatás történeti változásai Észak(kelet)-Magyarországon a modern korban*. Szerk.: GÁL Máté–GYEBNÁR Kristóf–STEFÁN Antal Krisztián. Eger: Líceum Kiadó, 2022. 157–172.

KATONA 1793

KATONA, Stephanus: *Historia regvm stirpis mixtae, Tom. XII. Ord. XIX. 1516–1526*. Buda: Regia Universitas, 1793

KRISTÓF 2015

KRISTÓF Ilona: Egy nádorválasztás margójára. Estei Hippolit 1517–20 közötti politikai szereplésének kérdései. *Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae* XLIII. (2015) 175–185.

MAREK 2013

MAREK, Miloš: Die Kroaten in der Slowakei im Spätmittelalter (15. Jh. - Anfang des 16. Jhs.). In: *Slovakia and Croatia. Historical Parallels and Connections (until 1780)*. Eds. Veronika KUCHARSKÁ et al. Bratislava–Zagreb: Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave–Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013. 330–338.

MAREK 2013

MAREK, Miloš: Die Kroaten in der Slowakei im Spätmittelalter (15. Jh. - Anfang des 16. Jhs.). In: *Slovakia and Croatia. Historical Parallels and Connections (until 1780)*. Bratislava–Zagreb: Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave–Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013. 330–338.

NEMES 1863

NEMES József: A sz. Péter és Pál apostolokról nevezett tapolczai apátság története. *Magyar Sion* 1. (1863) 593–605.

ÓVÁRY 1890

ÓVÁRY Lipót: *A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai 1. füzet. A Mohácsi vész előtti okiratok kivonatai*. Budapest: MTA, 1890

SÖRÖS 2012

SÖRÖS Pongrác. *Az elenyészett bencés apátságok. Pannonhalmi Szent Benedek-rend története, 12/b*. Budapest: Stephaneum, 1912

SZENDREI 1890

SZENDREI János: *Miskolcz város története és egyetemes helyiratai III. Oklevéltár Miskolcz város történetéhez 1225–1848*. Miskolc: A város közönsége, 1890

Borkereskedők a középkor végi Miskolcon

TÓTH PÉTER

Wine merchants in late medieval Miskolc

A letter sent by the Miskolc market town council to the leaders of Eperjes (Preschau, today: Prešov, Slovakia) preserved in the archives of the free royal city of Eperjes (Štátny Archív Prešov). The missilis written in Latin contains a witness hearing, which was necessary because Nicholas Botos and Gregory Talpas, citizens with serf status of market town Miskolc, filed a lawsuit against Stephen Nyíró, a resident of Eperjes, before the court of the Free Royal City of Eperjes. The Catholic parish priest of Miskolc at the time and two unnamed Jewish persons as wine buyers from Poland also appear in the testimonies. The letter reveals that the market town of Miskolc already played a role in the wine trade between Poland and Hungary at the end of the Middle Ages.

*

Eperjes város (ma: Prešov, Szlovákia) levéltárában maradt fenn egy Miskolcon, 1522. február 1-én kelt oklevél,¹ amely némi és bizonytalan fényt vet arra, hogy városunk szerepet játszott a Lengyelország és Magyarország között a középkorban folyt borkereskedelemben. Hogy miképpen és milyen mértékben, azt az oklevél alaposabb vizsgálata mutathatja meg.

Miskolc mezőváros bírása és esküdtsége levelének külsője, 1522. MNL OL DF 229 673;
ŠAP Magistrat Prešov 1323/1072 (ŠAP digitális felv.)

¹ Eredeti, kicsit rongált papíron, a hátoldalon zárópecsét nyomaival és címmel. Jelzete: MNL OL DF 229 673. sz. Régi jelzet: Eperjes szabad királyi város levéltára, Középkori gyűjtemény (U. 430.) 1072. szám. Jelenleg: ŠAP Pob. Prešov. Fond: Magistrat Prešov, Inv. č.: 1323. Signatura 1072.

[illegible]

A latin nyelvű, papír alapú oklevél átírása²:

Az oklevél külzetén:

Prudentibus et circumspectis magistro civium, ceterisque juratis civibus famosae civitatis Eperyesiensis, dominis ac amicis nobis plurime honorandis

Az oklevél:

Salutem et sinceri honoris affectus. Prudentes et circumspecti viri, amici nobis honorandi! Quoniam intelleximus eas differentias et causas inter providos Nicolaum Bothos et Gregorium Thalpas ut actores et inter circumspectum Stephanum Nyro ut in causam attractum ex probabili iudicis et sagacitate vestrarum dominationum ad hunc finem devenisse, quatinus quilibet eorum pro roborandis et comprobandis suorum intentionibus contra se se mutuo testes perducere deberent, nos itaque vestrarum dominationum voluntates in hac parte accepimus et praenominatis actoribus testes libere permisimus adducere. Quos et quemlibet eorum recepto primitus ab eisdem in praesentia actorum iuramento ad crucem fidei nostrae super dicenda veritate corporaliter praestito singillatim et secrete, juxta vim et formam juris ac tenorem interrogatorum diligenter interrogavimus et examinavimus. Quorum et examinationes, attestationesque sequuntur hoc modo.

Primus testis providus Johannes Choma rebus trassitoriis habundans, citatus et ad omnia interrogatus, non infamis, nec affinis, sed meram justitiam prae oculis habens, justam partem cupiens triumphare fassus est, quod audivisset et vidisset Judeos ad Stephanum Nyro et vectores vinorum jam emptorum ad rationem domini Koczka euntes et dicentes, quod nollent dare vina nisi pretia eorundem promptuarie solverentur. Quandoquidem dominus Koczka esset dominus nec juris requisitione si non solveret, contra eum Judei agere possent, ad ultimum Judei dixissent, quod si Nicolaus et Gregorius vellent esse fidejussores, extunc libere vina vellent dare. Qui esse renunebant (!) fidejussores, sed Stephanus Nyro confirmando dixit, quod ego volo et promitto vobis ad rationem meae domus et bonorum hereditari[or]um, quod si dominus Koczka omnimodam solutionem non fecerit, extunc ego satisfaciam de plenaria solutione. Cum haec dictis Nicolao et Gregorio praefatus Stephanus dixisset, ipsi eo modo fidejussoriam cautionem susceperunt.

Secundus testis Franciscus Choma eo modo justam partem triumphare cupiens fassus est, quod fuisset protunc unacum Stephano Nyro et aliis in domo providi Blasii Chontos cohabitatoris nostri, quo Judei venissent et dixissent, quod licet de pretiis vinorum jam X florenos levassent, nichilominus nollent vina dare, nisi plenarie solverentur praetia. Praeterea volebant esse fidejussores Nicolaum et [Gregor]ium, qui esse nolebant. Tandem Stephanus Nyro respondit ad Nicolaum et Gregorium: sitis, inquit, ad rationem meae humanitatis, domus et bonorum hereditariorum meorum fidejussores et ego promitto, quod si dominus Koczka non solverit pretia vinorum, ego posteaque domum pervenerimus, plenarie solvam.

Tertius testis providus Blasius Chontos fassus, quod interfuisset protunc et eo modo audivisset, quod Stephanus Nyro ad rationem suae domus et bonorum suorum rogasset Nicolaum et Gregorium esse fidejussores, alioquin non fuissent.

4-tus testis honorabilis dominus Johannes presbiter coram vicearchidiacono citatus et advocatus, juratus conscientiose fassus est, quod interfuisset protunc et audivisset Stephanum Nyro dicentem ad Nicolaum et Gregorium: boni, inquit, homines, sitis fidejussores in hac parte, ex quo nolunt Judei dare vina, promitto ad rationem meae domus et rerum hereditariorum, quod si dominus Koczka non satisfecerit de pretiis vinorum, extunc ipse solvere vellet.

Quibus testibus interrogatis et dicta eorum fideliter conscriptis, vestris dominationibus eo modo conscripsimus, actoribus non revelanda ad vestras prudentes dominationibus misimus, rogantes, quatinus iam saepe memoratos Nicolaum et Gregorium cohabitatores nostros et jobagiones regiae majestatis indempnes esse non sinant alioquin deinceps ubi oportunum fuerit, nos providebimus, ne tales jobagiones in tali dam[pno] esse possent, vel arestationibus, ut alio quovis modo eisdem consulere studebimus. Dat[um] ex Myskowlch, in vigilia Purificationis, anno 1522.

Judex et jurati cives oppidi Myskowlcz.

² Az átírásban a rövidítéseket nem jelöljük külön.

Az oklevél tulajdonképpen egy *missilis*, a tárgya pedig egy tanúkihallgatás, amelyre azért volt szükség, mert Eperjes város törvényszéke előtt Botos Miklós és Talpas Gergely pert indított Nyíró István ellen. A felperesekről kiderül, hogy miskolciak voltak, az alperesről pedig, hogy valószínűleg Eperjesen lakott (alapvető városi jog volt ugyanis a korszakban, hogy egy városi lakos ellen a saját bírósága előtt lehetett pert indítani). A felek valamikor korábban Miskolcon, egy másik helyi lakos, név szerint Csontos Bálint házában többekkel találkoztak, például a tanúként vallomást tevő Csoma Jánossal és Csoma Ferencsel, valamint János pappal is, akik mindannyian szintén miskolci lakosok lehettek. János pap minden bizonnyal azonos azzal a Szikszai Jánossal, aki 1507-ben a Mindenszentek tiszteletére szentelt kápolna és ispotály káplánja volt;³ ő egyébiránt nem a tanács, hanem az alesperes előtt (ezt a tisztséget 1522-ben Debreceni Márton helyettes plébános töltötte be) tett vallomást. A helyszínen volt még két zsidó is, valamint azok az emberek, akik a borokat készülték elszállítani, a vásárló személyéből következően nyilván Lengyelországba.

A borokat ugyanis egy bizonyos „Koczka úr” kívánta megvásárolni, aki 10 forint előleget is kifizetett azokért. Ő talán Stanisław Kostka (1487–1555) chełmi vajda, később malborki kincstartó volt, aki szoros magyarországi kapcsolatokkal rendelkezett: éveket töltött II. Ulászló udvarában, később pedig követi megbízatásokat is teljesített⁴ – más személlyel legalábbis egyelőre nem tudjuk azonosítani. Az eladó pedig a két, meg nem nevezett zsidó volt.

A problémát az adásvételben az jelentette – és ez volt a per tárgya is –, hogy az eladók nem elégedtek meg az előleggel, hanem a teljes vételárat meg akarták kapni, hiszen – ahogyan az egyik tanúvallomásban el is hangzott – a vásárló „úr volt, és ha nem fizetne, a zsidók nem tudnának ellene jogi úton eljárni” –, s mivel a fizetés akkor és ott lehetetlen volt, legalább kezességvállalásra tartottak volna igényt. Botos Miklóst és Talpas Gergelyt akarták erre megnyerni, talán mint eladókat – ők azonban húzódoztak a dologtól. Ekkor lépett közbe Nyíró István és kijelentette: ha elvállalják a kezességet, akkor ő a házával és a jószágaival felel értük, ha „Koczka úr” mégsem fizetné ki teljesen a borok árát. Úgy látszik, a rábeszélés sikerrel járt és a két miskolci atyafi elvállalta a kezességet. Rosszul tették azonban: a lengyel uraság nyilván nem fizette ki a zsidókat, nekik kellett tehát, mint kezeseknek teljesíteni a fizetést. A Nyíró István által szóban tett vállalás azonban lehetőséget biztosított számukra, hogy per útján szerezzék vissza a pénzüket. Ez a per zajlott tehát az eperjesi törvényszék előtt és ebben volt szükség a miskolci tanúk vallomására, akik hallották Nyíró István felajánlását.

A per kimeneteléről nincs tudomásunk. De Miskolc társadalom- és gazdaságtörténetének szempontjából sokkal inkább azt lenne fontos tudni, hol laktak a borkereskedéssel foglalkozó zsidók és hol termelt a bor, amit Lengyelországba akartak szállítani? Ami az első kérdést illeti: nem valószínű, hogy Miskolcon laktak. Talán lengyelországiak lehettek: erre utal, hogy nem igazán bíztak egy lengyel főrangú személy ellen indítandó per sikeres kimenetelében, ismerhették tehát az ottani bírósági eljárásokat. Az azonban szinte biztos, hogy miskolci kapcsolataik erősek voltak: ezt bizonyítja, hogy elfogadták az itteniek kezességvállalását. Ezt a bizalmat akár korábbi sikeres üzleti kapcsolatok is megalapozhatták. (A feltételezést azonban az eperjesi Nyíró István szerepe gyengítheti, aki – hacsak nem véletlenül került az események középpontjába – talán közvetítő lehetett a miskolciak és a kereskedők között).

³ TÓTH 1996. 383–414.

⁴ TÓTH 2003. 10.

Ami pedig a második kérdést illeti, azt tartom valószínűnek, hogy a kereskedelem tárgyát képező borok Miskolcon, vagy a közvetlen környékén teremtek. A miskolci, görömbölyi, csabai szőlőhegyek termése ugyanis a XVI. század első évtizedeiben jelentős volt, amint arra a fennmaradt dézsmabérletekből következtethetünk: olyannyira, hogy a főleg a borral való kereskedést is lehetővé tette.⁵ A távolsági kereskedők is valószínűleg inkább helybe jöttek, már csak azért is, mert így ellenőrizhették a vásárolni kívánt áru minőségét. Bárta megbízásából például a város kereskedői rendszeresen elutaztak Sajószentpéterre, hogy bort vásároljanak, amint az a fennmaradt számadásokból kiderül.⁶ Nem lehet természetesen kizárni azt sem, hogy a Lengyelországba szállítani szándékozott borok távolabbi vidékekről, például a Hegyaljáról kerültek Miskolcra:⁷ ebben az esetben viszont azt kell feltételeznünk, hogy volt a városban valamiféle hely, ahol tárolni lehetett azokat a távolról érkező kereskedők számára.

Bárhogyan álljon is a dolog, a sok bizonytalanság ellenére a közölt oklevél annak bizonyítéka, hogy Miskolc mezőváros és lakosai valamilyen módon részt vettek a Lengyelországba irányuló borkereskedelemben és talán a kivitt bor is az itteni és környékbeli szőlőhegyekről származott.

LEVÉLTÁRAK

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

DF = Mohács előtti Gyűjtemény – Fényképgyűjtemény

ŠAP = Štátny Archív Prešov [Eperjesi Állami Levéltár, Eperjes/Prešov, Szlovákia]

Pob. Prešov = Az Eperjesi Állami Levéltár Eperjesi Fióklevéltára

BIBLIOGRÁFIA

GULYÁS 2017

GULYÁS László Szabolcs: *Mezővárosi önkormányzat a középkori Hegyalján*. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2017

GYULAI 1996

GYULAI Éva: Termelés és kereskedelem a középkori Miskolcon. In: KUBINYI András (szerk.): *Miskolc története 6 kötetben. I. kötet: A kezdetektől 1526-ig*. BAZML–HOM, Miskolc, 1996. 255–336.

TÓTH 1996

TÓTH Péter: Társadalom, egyház, művelődés. In: KUBINYI András (szerk.): *Miskolc története 6 kötetben. I. kötet: A kezdetektől 1526-ig*. BAZML–HOM, Miskolc, 1996. 383–414.

TÓTH 2003

TÓTH Péter: *A lengyel Királyi Kancellária Libri Legationum sorozatának magyar vonatkozású iratai, II. 1526–1541*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 2003

TÓTH 2009

TÓTH Péter: Sajószentpéter a középkorban. In: TÓTH Péter (szerk.): *Sajószentpéter története I. Előzmények és középkor*. Sajószentpéter Város Önkormányzata, Sajószentpéter, 2009. 87–226.

⁵ Miskolc és környéke szőlőműveléséről és borkereskedelméről bővebben: GYULAI 1996.

⁶ A bártfaiak borvásárlásaira és más kereskedelmi tevékenységükre lásd: TÓTH 2009.

⁷ Bártfai, eperjesi és kassai polgárok szőlő- és telekvásárlásairól lásd: GULYÁS 2017. Passim.

Recenzió – Review

RESTÁS ATTILA:

**GYULAI ÉVA: RÉGI DIÁRIUM –
Clementis János fancsali evangélikus lelkész naplója, 1719–1760.
Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 2018, 404 oldal (Officina Musei, 25.)**

Miután részint az 1718. év terméketlensége, részint a túrhetetlen és túlzott adóbeszedések miatt Fancsal falut majdnem teljesen elhagyták, nagytudományú Grelnercius András, aki néhány évig rektor, egyszersmind prédikátor volt itt, egyébként Sartorides Imrét követte hivatalában, máshol kívánván lakóhelyet keresni magának, szintén eltávozott bizonyos lakosokkal együtt, és elhagyta állomáshelyét. Egyedül nemzeti Fancsaly Joób Jób maradt, aki 1717-ben Liptó vármegyéből jött ide lakni. Szarka Mihály, Margony János és Jakab Mihály pedig, megunván a vándorlást, ezen év vége felé tért vissza Borsod vármegyéből, mert további lakását itt képzelte el. Ebben az időben történt az én száműzetésem a Sáros vármegyei radácsi egyházból, ahol három évig és néhány hónapig voltam, de elűzetvén ellenségeimtől, Gorlicky János atyától különféle módon gáncsoltatván, kivételes isteni gondviselésből tisztelendő Kis Wiczay Péter, a kassai magyar egyház pásztora ajánlott engem tekintetes Szirmay Istvánnak, aki őtisztelendőségének szóló levelével erre a vidékre hívott.”

Így kezdi naplóját Clementis János fancsali evangélikus lelkész, amit kétnyelvű kiadásban – a magyar fordítás mellett a szemközti oldalon a latin kéziratos szöveg fényképe olvasható –, szlovák és angol nyelvű bevezetővel, terjedelmes kísérő tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátva bocsájtott a nyilvánosság elé Gyulai Éva történész, muzeológus, aki a neolatin filológia megannyi műfajában és az újkori művelődéstörténet számos témájában is otthonosan mozog. A szlovák származású és anyanyelvű Clementis, akinek ezért joggal tünteti fel szlovák névalakját is a fordító, a latin nyelvet használta naplójában, ami-ben magyar nyelvű bejegyzések helyel-közzel, szlovák nyelvűek viszont gyakrabban tűnnek fel. A forráskiadást személy- és helynévmutató (amibe viszont nem dolgozták bele a kísérő tanulmány névanyagát), valamint forrás- és szakirodalom-jegyzék követi. Ha ezen túl a tudományos apparátus tekintetében még hiányérzete támadhat a könyv olvasójának, az a közölt anyag tartalmi gazdagságából fakadhat – ezért egy tartalommutató megkönnyíthette volna a kötet használatát.

A *Régi diárium* cím nem Clementistől származik, hanem feltehetően akkor adták a kézirat ezen részének, amikor egybekötötték az 1856-tól vezetett feljegyzésekkel, ahogyan az a kézirat címlapján olvasható (*Régi Diárium és új Jegyző könyv 1856-tól*). Eredeti címként Clementis az *Ephemerides seu Diarium Ecclesiae Fancsaliensis*-t adta, azaz a fancsali egyház naplójaként határozta meg munkáját. Clementisnek nemcsak a feleségét, de összes gyermekét is elragadta az 1749. évi pestisjárvány, utódai tehát nem maradtak; részben ezzel, részben pedig a bejegyzéseknek az egyházi vonatkozásaival is magyarázható, hogy a fancsali gyülekezet hivatalos iratai közt őrződtek meg az egykori lelkész feljegyzései.

Gyulai Éva a bevezető tanulmányának három fejezetében mutatja be magát a naplót, majd lelkész szerzőjének a pályafutását, végül a fancsali evangélikus gyülekezet történetét a 18. század első felében. A protestáns értelmiségiek esetében a (napló)írást szinte kötelező intellektuális tevékenységnek lehet tekinteni, amit aligha számítottak a ma szépirodalomnak tekintett foglalatosságok közé: inkább valamilyen élethelyzet vagy speciális tevékenység válhatta ki, hogy sokan megörökítették a velük vagy környezetükben történt eseményeket. Külföldi tanulmányok, diplomáciai megbízatás, száműzés vagy üldöztetés készíthette a naplóírókat arra, hogy belekezdjen munkájába.

A Szerző idéz is néhány olyan – mai kifejezéssel – naplót, amit összevethetünk Clementis írásával: Pomerius Sámuel például az eperjesi kollégium 1673. évi megszüntetéséről „jegyzőkönyvet” (*acta tragica*) vezetett, Fábri Gergely pedig 1734-ig vezetett naplóját „tanító jellegű emlékiratnak” (*monumentum*) nevezte. De a szerző közvetlen környezetében is van példa az ilyen jellegű írásgyakorlatra: a Fancsalhoz közeli, szintén abaúji Zsujtai András református lelkész magyar nyelvű omniáriumába („*actáinak lajstromos könyvébe*”) vezet személyes megjegyzései túl híveinek anyakönyvi adatait is. Anyai unokatestvére, Petrovitius Jakab szintén vezetett naplót, amit annak fia, a Gömörben magyar szót tanuló János vitt el Clementisnek, amint az a kiadott szövegben is olvasható. Clementis János is életének egy határpontjától, Radácsból való elűzése és Fancsalba való megérkezése idejétől, 1719-től kezdte el összefoglalni sorsának eseményeit, majd rendszeressé akkor váltak a bejegyzések, amikor 1749-ben Abaúj vármegye törvényszéke elé idézték a megtartott magán-istentiszteletek miatt (innen-től gyakoribbak a személyes bejegyzések is).

Ahogy Gyulai Éva megjegyzi: „Feltűnő, hogy a »nagyvilág« eseményei mennyire hidegen hagyják a fancsali lelkipásztort, mintha kizárólag csak közvetlen környezetének hivatali és családi problémái foglalkoztatnák.” (20.) Jellemző azonban nemcsak Clementis, hanem kora mentalitására is, hogy a természeti katasztrófákat viszont feljegyzi, sőt azokat előjelekként értelmezi: Az 1739. december 27-én, majd 1740. január 26-án és március 28-án bekövetkezett földrengés „talán a három uralkodó 1740-ben bekövetkezett halálának az előjele volt, tudniillik VI. Károly német-római császárnak, Frigyes porosz királynak és a moszkvai cárnőnek, akik ugyanebben az esztendőben adták meg a természetnek járó adósságukat.” (142.) Ugyanígy örökíti meg az 1755. évi lisszaboni földrengést kb. 4 hónappal később naplójában, egy latin emlékvers kíséretében. (313.) Az 1756. november 24-ei esti „szokatlan mennydörgés és villámlás” bejegyzése viszont a vallásuk miatti üldöztetéssel kapcsolódik össze: „Ugyanaznap hozta nekem Pereszlini uram a december 1-jei bírósági megjelenésre szóló idéző levelet a fügedi vallásgyakorlásra vonatkozóan.” (332.)

Gyulai Éva az evangélikus lelkészek ordinációs jegyzőkönyveit, anyakönyvi adataikat és egyéb forrásokat felkutatva rajzolja meg Clementis János apai és anyai őseinek – több generációra visszamenően evangélikus lelkészeknek – a sokszor mozgalmas pályáját. Míg a dédapa, Clementis András még nem viselt egyházi tisztséget, az ő fia – azaz Clementis János nagyapja –, Miklós karénekesként kezdte pályáját a Thurzók biccsei udvarában, majd rektor, diakónus, s végül 12 évig Thököly István késmárki udvari papja lett. Clementis János édesapja, Menyhért 57 éves koráig tanítóként tevékenykedett, s csak 1705-ben, a Rákóczi-szabadságharc idején ordinálták lelkésznek. A család több tagjának kellett üldözést elszenvednie: először 1672-ben a gyászévtized elején, majd Thököly Imre bukása után Menyhért testvérének kellett elhagyni a lelkési hivatalt. De az eperjesi kollégium bezárását követően maga a naplóíró is Erdélyben bujdosik: két évig a kolozsvári és a medgyesi iskolában tanul.

Az üldöztetésnek rövid időre a szabadságharc vet véget, amit Menyhért egyenesen „*revolutio*”-nak nevez, azaz – a szó eredeti jelentését követve – olyan időszakknak, amikor a dolgok visszaállnak a régi kerékvágásba, mert sok felföldi helységben újraindult az evangélikus vallásgyakorlat. (26.)

A család több tagjától is maradtak fenn latin nyelvű versek: Menyhért fivére, Clementis Boldizsár diákkorában verset ír Thököly István feleségének halálára, annak fia, Clementis Zakariás pedig, aki az eperjesi kollégium poétikatanára volt, s így ifjabb unokatestvérét, a naplóíró Jánost is tanította, egy – bizonyára az oktatásban hasznosított – verses históriát jelentetett meg Nadányi János *Florus Hungaricus*a alapján.

1720-ban Clementis János idős apja is fiához menekül Fancsalba, és bátyja, Pál kántorként szolgál a gyülekezetben. A napló a szoros családi kötelékek emlékét is őrzi, s örökíti meg a kisebbségbe – mondhatni: perifériára – szorult, „a felföldi szlovák és evangélikus környezetéből elűzött, magyar és református többségű régióba került értelmiségi” (21.) küzdelmét identitása megőrzéséért.

Clementis János egyszerre volt gyülekezeti lelkész és a Szirmayak alsófügedi udvarházának papja: ez utóbbi minőségében viszont fölkelte a hatóságok, így a Szepesi Kamara gyanakvását, amiért 1749-ben a vármegye elé idézték, s az eljárás még 1751-ben sem zárult le. De az evangélikus gyülekezet megpróbáltatásaiból a következő generációnak is kijutott: 1775-ben a forrói plébános lépett fel ellenük, s foglalta el erővel a fancsali templomot s egyéb egyházi birtokaikat (*A fancsali templom-foglalás = Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*, III. évfolyam, szerk. STROMP László, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Bp., 1904, 112–114.).

Gyulai Éva bemutatja a régió evangélikus egyházának kegyurait, az egymással „szoros birtoklái, családi és társadalmi kapcsolatokkal összefűzött” kis helyi elitet, akik ezer szállal kötődtek a sárosi és lipcsei evangélikus nemességhez is. (59.) Hangsúlyozza ugyanakkor az evangélikus és református egyházak alapjában különböző helyzetét: „Míg a kora újkori (16–18. századi) borsodi és a hegyaljai, illetve Abaúj vármegyei mezővárosok jellemzően református lakossága általában független volt a földesurak, ide értve a kamara urait is, felekezeti hovatartozásától, addig az evangélikus jobbágyság letelepítése, az egyházak, templomok, istentiszteleti helyek, köztük a kastélyok és udvarházak privát imaházai alapítása és fenntartása, nemkülönben a lelkészek elhívása és alkalmazása a vidék lutheránus vallású köznépbirtokos nemességének köszönhető.” (60.) 1743-ban a fancsali papi gyűlésen a sárosi szuperintendens a környékbeli lelkészek széniorának jelölte ki Clementis Jánost, amit hamarosan a papi testület és a környékbeli evangélikus nemesek patrónusi közössége is megerősített. Így egy sajátos egyházkormányzati szerv, egyfajta esperesség jött létre, ennek egyházi előljárója azonban nem rendelkezett ugyanolyan joghatósággal, mint az árvai, lipcsei, sárosi esperes; hanem „sokkal inkább egyfajta rangot és tekintélyt hordozó cím volt, hiszen Clementist csak néhány apró gyülekezetben tették széniorrá, és nem valódi, joghatósággal bíró egyházi vezetőt kreáltak belőle.” (60.) Így az abaúji fancsali gyülekezetben és az alsófügedi imaházon kívül ehhez a közösséghez tartozott a Borsod megyei Arnót mint artikuláris hely (Szirmabesenyővel és Kurittyánnal együtt), valamint Zemplén határán Cekeháza, amit Gyulai Éva „jobb híján Hernád-menti régióknak” nevez. Ez a 18. század közepén kialakult egyházkormányzat többé-kevésbé a türelmi rendeletig maradt fenn a területen, amikor új központok kezdtek kialakulni. Mindezek miatt a naplófeljegyzéseket „kivételes egyháztörténeti forrásnak” is kell tekinteni. (70.)

Clementis olykor olvasmányait is bejegyzí naplójába: a klasszikus *Curtius Rufus* mellett a wittenbergi történetiszemlélet meghatározó műve, a *Carion-krónika* (238.), a cseh nyelvű Moteschitzky-posztillák (260.), Heidegger egyháztörténete a tridenti zsinatról (178.) vagy a szarvasi evangélikus esperes 1750-ben kinyomtatott, latin című (*Innocens apostata*), de szlovák nyelvű értekezése (252.) szerepel a jegyzékben. De a katolikus kiadványokból is a saját egyházának rohamos térvesztését olvassa ki: egy 17. század elején kiadott jezsuita katalógusból „eléggé kitűnik a jezsuita kollégiumok gyarapodása. Már akkor volt 32 provinciájuk, 21 professzusházuk, 371 kollégiumuk, 43 külön noviciatusuk, 103 házuk és rezidenciájuk, 13 010 társuk vagy atyáik. Ha csak Magyarországot vesszük: itt az említett katalógusban még csupán a nagyszombati és a homonnai kollégiumot sorolják fel, s mostanra vajon melyik nevezetes városban nincsenek jezsuiták? Bizony, igencsak termékeny az anyjuk!” (230.)

Gyakori a protestánsok sérelmeinek, a katolikusok túlkapásainak a megőrkítése. A naplóbeírások többségét azonban az egészen hétköznapi bejegyzések teszik ki. Tűzesetek és esőzések, a mezőgazdasághoz kapcsolódó munkák (trágyahordás, szántás; kender, lencse, borsó, mák, zab, árpa, búza, kukorica, tönköly vetése; aratás és cséplés), méhrajzás és a szikszói, szepsi, miskolci vásárba szerezés – ezek azok az események, amelyek vissza-visszatérő jelleggel, évről évre ismétlődően fordulnak elő a napló lapjain, s ezek egyszersmind a vidéki élet kereteit is meghatározták. Születés és keresztesítés, eljegyzések és esküvők, halálozások és temetések feljegyzése (köztük a három feleségére vonatkozó adatok is) adnak némi személyességet a naplónak.

A diáriumnak ezeket a vonatkozásait emeli ki Gyulai Éva is: „Különösen értékesek az időjárásra, sőt a különleges égi jelenségekre, illetve a mezőgazdasági munkákra vonatkozó feljegyzései, ezek a korszak meteorológiai és agrártörténeti kutatásainak is értékes forrásai lehetnek.” Napjaink újabb történetírói irányzatai (mentalitástörténet, *Alltagsgeschichte*, mikrotörténet) különösen fogékonyak az efféle források iránt. (20.) Gyulai Éva a napló lefordításával és közreadásával nemcsak annak a lehetőségét teremtette meg, hogy az érdeklődők széles köréhez eljusson Clementis János 18. századi naplója, de a kontextusok felrajzolásával, az értelmezési lehetőségek megteremtésével, olyan olvasási stratégia felvázolásával, mely alapvetően tér el a mai irodalmi naplók befogadási módjától, kedvet ébreszthet a *Régi diárium* olvasásához.

